«ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ» Է ԴԱՐԻ ԱՆԱՆՈՒՆԻ.
ԳԻՏԱ-ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ

Աշխատանքը նուիրում եմ իմ երեք
ուսուցիչներից մէկի՝ մեծավաստակ հայագէտ
Բաբկէն Յարութիւնեանի լուսաւոր
յիշատակին:

Ալեքսան Յակոբեան

«Աշխարհացոյց»-ի ամբողջական գիտա-քննական բնագրի կազմման առիթով[1] վերջին տարիներին մեր կողմից կատարուած վերլուծութիւնը թոյլ է տալիս մտածել, որ հայկական վաղ միջնադարի այդ բացառիկ աշխարհագրական երկի ստեղծման գաղափարն ու գաղափարախօսութիւնն, ըստ ամենայնի, ուղղակիօրէն ներշնչուած են 610-ական թթ. առաջին կէսում Խոսրով Բ Ապրուէզ Սասանեան արքայի տիրապետութեան տակ վերամիաւորուած Մեծ Հայք աշխարհ-շահրում վարչական սպասելի բարեփոխման (ռէֆորմի), մասնաւորապէս՝ «Հայոց իշխանի» ինստիտուտի հաստատման հեռանկարից եւ իրողութիւնից: Մինչ այս տեսակէտի փաստարկումներին անցնելը համառօտ յիշենք (յղելով դեռեւս 1940 թ. Աշ. Աբրահամեանի կատարած ամփոփմանը), որ խնդրոյ առարկայ երկի ստեղծման «ժամանակի վերաբերեալ բանասէրները յայտնել են իրարից տարբեր չորս հիմնական կարծիք. 1) Մխիթարեաններն «Աշխարհացոյցը» համարել են Մովսէս Խորենացու աշխատութիւն՝ Խորենացուն համարելով Ե դարի հեղինակ. 2) Սեն-Մարտէնն «Աշխարհացոյցը» համարել է կեղծ (սուտ) Մովսէսի գործ՝ գրուած Թ դ. վերջերում կամ Ժ դարի սկզբներում. 3) ակադ. Յ. Մանանդեանն «Աշխարհացոյցը» համարել է Խորենացու աշխատութիւն՝ Խորենացուն բերելով Թ դար. եւ, վերջապէս, պրոֆ. Ք. Պատկանեանն «Աշխարհացոյց»-ը համարել է Անանիա Շիրակացու գործ՝ գրուած Է դարում»[2]: Նշուածներին յետագայ տասնամեակներին աւելացել է միայն ակադ. Ս. Երեմեանի հիմնաւոր տեսակէտը, ըստ որի փաստարկման՝ երկը կարող էր գրուել 618 թուականից ոչ ուշ, քանի որ, ըստ Սեբէոսի եւ շինարարական արձանագրութեան՝ այդ տարում է Վաղարշապատում կառուցուել (կամ գոնէ՝ հիմնադրուել) Ս. Հռիփսիմէի եկեղեցին, իսկ «Աշխարհացոյց»-ում նրա փոխարէն դեռեւս խօսւում է «մարտիրոսուհիների մատուռների» մասին. ճիշտ է՝ ուսումնասիրողն, ի վերջոյ, նախընտրում է 610 թ. նախօրեակը՝ համարելով, որ Վիրքի սրբատեղիների մասին հեղինակի դրական նկարագրութիւնն աւելի հաւանական է վերագրել Հայ եւ Վրաց եկեղեցիների բաժանմանը նախորդած տարիներին[3]:

1 Նախորդ հրատարակութիւնները տե՛ս *Սրբոյ հօրն մերոյ* ***Մովսէսի Խորենացւոյ*** *Մատենագրութիւնք*, Վենետիկ–Ս. Ղազար, 1848; *Армянская география VII века по Р. Х.*, Текст и перевод издал **К. П. Патканов**, СПб., 1877; *Աշխարհացոյց* ***Մովսեսի Խորենացւոյ***, Յաւելուածովք նախնեաց [հրատ. **Հ. Ա. Սուքրեան**], Վենետիկ–Ս. Ղազար, 1881; **Ա. Գ. Աբրահամեան**, Անանիա Շիրակացու մատենագրութիւնը, Եր., 1944; **Ս. Տ. Երեմեան**, *«Աշխարհացոյց»-ի սկզբնական բնագրի վերականգնման փորձ*, – ՊԲՀ, 1972, հմր 4, էջ 209-230; 1973, հմր 1, էջ 238-252; 1973, հմր 2, էջ 261-274:

2 **Ա. Աբրահամեան**, *Խորենացուն վերագրուող «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի հարցի շուրջը*, Եր., 1940, էջ 48:

3 **Ս. Տ. Երեմեան**, *Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (Փորձ VII դարի հայկական քարտէզի վերակազմութեան ժամանակակից քարտէզա-*

Արդ, ինչպէս յայտնի է, 610 թ. Բիւզանդիայի Փոկաս կայսրն սպանուեց իր ապստամբած Հերակլ զօրավարի կողմից, որը նոր կայսր հռչակուեց եւ գահին տիրեց երեք տասնամեակ (610-641): Նրա իշխանութեան առաջին մէկուկէս տասնամեակները եղան կայսրութեան էական թուլացման շրջանը: Օգտուելով գլխաւոր հակառակորդի խառնակ վիճակից՝ Իրանի արքայից արքայ Խոսրով Ապրուէզի յաղթական բանակները շատ արագ գրաւեցին Բիւզանդիայի գրեթէ բոլոր արեւելեան պրովինցիաները՝ 612-ին՝ Փոքր Ասիայի մեծ մասը, 614-ին՝ Պաղեստինը, 617-ին՝ Եգիպտոսը[1]: Հէնց այդ պատմական պահին տեղի ունեցաւ 385/387 եւ 591 թթ. բաժանումներով երկատուած Հայաստանի (Մեծ Հայքի) երկու մասերի վերամիաւորումը Սասանեանների տէրութեան կազմում:

Ներկայումս լիովին հնարաւոր է թւում փաստարկել, որ մեզ չխմբագրուած-չհամառօտուած տարբերակով միայն մէկ ձեռագրում հասած (Վենետիկի թիւ 1245. ընդօրինակուած է Հայոց ՌԾԳ – 1604 թ., ցաւալիօրէն, խիստ անուշադիր գրիչ Ստեփաննոսի կողմից՝ «Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացոյ ասացեալ» վերտառութեամբ, թ. 1ա-38բ[2]) այդ աշխարհագրական երկը (նրա շրջանառու՝ «ընդարձակ խմբագրութիւն» անուանումը չի կարող ճշգրիտ համարուել՝ հէնց նշուած պատճառով) սկզբնապէս շարադրուել է նախ եւ առաջ՝ իբրեւ մի յատուկ ծրագրային փաստաթուղթ-տեղեկատու՝ Տիզբոնում 615/616 թ. կայացած[3] (այլ հաշուարկով՝ 617/618-ին[4]), այսպէս կոչուած, «Պարսից ժողովին» մասնակցող հայկական «պատուիրակութեան» կողմից օգտագործուելու նպատակով: Մօտաւորապէս 642 թ. իր աշխատանքն սկսած եւ 659 թ. առաջին կէսին գրիչը վայր դրած Սեբէոս պատմիչի[5] ուղիղ վկայութեամբ՝ ժողովին մեկնողներն իրենց հետ էին վերցրել նման մի նիւթ. «Ունէին պատրաստական անդ ընդ ինքեանս զգիր սրբոյն Գրիգորի»[6]: Միւս զուգահեռը «Կնիք հաւատոյ» ժողովածոն է, որի ստեղծումը եւս մասնագէտները կապում են Կոմիտաս կաթողիկոսի եւ «Պարսից ժողովի» համատեքստի հետ[7]: Սեբէոսի ունեցած տեղեկութեան համաձայն՝ Սմբատ Բագրատունու եւ անձամբ Խոսրով Ապրուէզ արքայի գլխաւորութեամբ անցկացուած այդ «ժողովում» քննարկուել է լոկ դաւանական այն խնդիրը, որի արդիւնքում Հայոց եկեղեցու դաւանանքը հաստատուել է իբրեւ Սասանեան տէրութեան քրիստոնեայ համայնքների համար միակ ընդունելին (ըստ առկայ բնագրի՝ «Յորոյ

գրական հիմքի վրայ), Եր., 1963: Գրականութեան վերջին հիմնարար ամփոփումը տե՛ս **Բ. Յ. Յարութիւնեան**, *Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի*, մաս Ա, Եր., 2001:

1 Տե՛ս **Թ. Նէօլդէքէ**, *Պատմութիւն Սասանեան տէրութեան*, Թարգմ. **Ն. Քարամեան**, Վաղարշապատ–Ս. Էջմիածին, 1896, էջ 76-78; *История Византии*, т. I, Москва, 1970, էջ 364-366:

2 Ձեռագրի նկարագրութիւնը տե՛ս *Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ*, հտ. Բ, Յօրինեց **Հ. Բ. Վ. Սարգիսեան**, Վենետիկ–Ս. Ղազար, 1924, էջ 811-818:

3 Հմմտ. **Է. Լ. Դանիէլեան**, *Հայ եկեղեցու նկատմամբ Խոսրով Փարուէզի վարած քաղաքականութիւնը*, – ՊԲՀ, 1981, հմր 4, էջ 197:

4 Տե՛ս **M. Van Esbroeck**, *L'encyclique de Komitas et la réponse de Mar Maroutha (617)*, – "Oriens Christianus", 85, էջ 162-175:

5 Տե՛ս **Ա. Յակոբեան**, *Սեբիոսի Պատմութեան հատուածաբաժանման խնդիրը եւ Ջուարթնոցի տաճարի կառուցման մասին գլուխը*, – «Հանդէս ամսօրեայ», ՃԺԹ տարի, Վիեննա–Եր., 2005, էջ 213-270:

6 Տե՛ս ***Սեբէոսի եպիսկոպոսի*** *Պատմութիւն*, Չորրորդ տպագրութիւն, Բաղդատութեամբ ձեռագրաց, հանդերձ առաջաբանիւ եւ ծանօթութեամբք ի ձեռն **Ստ. Մալխասեանց**, Եր., 1939, էջ 124; *Պատմութիւն* ***Սեբէոսի***, Աշխատասիրութեամբ **Գ. Աբգարեանի**, Եր., 1979, էջ 170:

7 *Կնիք հաւատոյ ընդհանուր սուրբ եկեղեցւոյ... յաւուրս Կոմիտաս կաթուղիկոսի համահաւաքեալ*, Հրատ. **Կարապետ եպ.**, Վաղարշապատ, 1914; **Կոմիտաս կաթողիկոս**, *Կնիք հաւատոյ*, – «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Դ, Է դար, Անթիլիաս, 2005; **M. Van Esbroeck**, *L'encyclique de Komitas et la réponse de Mar Maroutha*, էջ 162-175:

վերայ հրաման ետ արքայ Խոսրով, եթէ ամենայն քրիստոնեայք, որ ընդ իմով իշխանութեամբս են՝ հաւատ զՀայոցն կալցին»): Սակայն լրացուցիչ աղբիւրագիտական նիւթի համադրումը թոյլ է տալիս մտածել, որ նոյն ժողովում կամ աւելի ճիշտ՝ գոնէ նրա համատեքստում, ըստ ամենայնի, քննարկուել ու լուծում են ստացել նաեւ տարածքային ահռելի ձեռքբերումներ ունեցած Իրանական տէրութեան համար կարեւորագոյն այլ պետական, վարչա-քաղաքական խնդիրներ:

Ըստ Ժ դարի պատմիչ Մովսէս Դասխուրանցու «Պատմութիւն Աղուանից»-ում (գրուած՝ 982-988 թթ. միջեւ[1]) պահպանուած մի քանի ուշագրաւ տեղեկութիւնների՝ Աղուանից աշխարհի «առաջին իշխան» Վարազ Գրիգորը Վիրոյ Աղուանից կաթողիկոսի (596-629) խնդրանքով էր Խոսրով արքայի կողմից նշանակուել իր պաշտօնում եւ «մկրտութիւն» էր ստացել Վիրոյից: Հմմտ. բնագրերը. «Վարդ ծնանի զՎարազման եւ զՇուշիկ տիկին եւ զՎարազ Գրիգոր՝ առաջին իշխանն Աղուանից, որ առ [ձեռ. bl էառ] զմկրտութիւն ի Վիրոյէ՝ Աղուանից կաթողիկոսէ»; «Այս Վարազ Տրդատ ի Միհրական տոհմէ էր, որք զԱղուանս ժառանգեցին որդի ի հօրէ առնլով: Սա ութերորդ էր ի Վարազ Գրիգորէ՝ առաջին իշխանէն Աղուանից»; «Տէր Վիրոյ, ամս ԼԴ... սա խնդրեաց ի Խոսրովայ արքայէ գրել պատիւ Գարդմանայ տէր եւ իշխան [ձեռ. a իշխանաց] Աղուանից ի վերայ թղթոց «առ կուսակալս աշխարհիս», զոր եւ դեռեւս գրեն»[2]:

Արդ՝ Վիրոյ կաթողիկոսը, որը 630-632 թթ. միջակայքում Անանուն Կաղանկատուացու կողմից շարադրուած եւ Մովսէս Դասխուրանցու կողմից գրեթէ բառացի արտագրուած «Վիրոյ կաթողիկոսի պատմութիւն» կոչուող միաբնակ երկի վկայութիւններով՝ իր իշխանութեան առաջին տարիներից (ճշգրիտ՝ 602-ից) մինչեւ նախավերջին տարին (628 թ.) ապստամբներին սատարելու կասկածով Տիզբոնում էր պահւում պատուաւոր աքսորեալի կարգավիճակով[3], ըստ Սեբէոսի՝ 610-ական թթ. կէսերին Տիզբոնի «Պարսից ժողովի» մասնակիցներից էր, ընդ որում՝ երկաբնակ, քաղկեդոնական դաւանանքով: Սեբէոսի այդ հատուածն է. «Իսկ որք զՔաղկեդոնին՝ զՎիրոյ զԱղուանից կաթուղիկոսն, եւ այլ բազում եպիսկոպոսունք ի Յունաց կողմանէ, եւ իշխանք, որք եկեալ էին ի ծառայութիւն Պարսից թագաւորին»): Նշելի է, որ պատմիչի երկի հեղինակային սկզբնագրի վերականգնման համար նշանակութիւն ունեցող Ա գրչագիրը Վիրոյի փոխարէն տալիս է «զվիրս» ընթերցումը, իսկ Երից. պատառիկը եւ Միհրդ. գրչագիրը՝ «զՎրաց»: Սակայն եթէ դրա հիման վրայ մտածենք, թէ Սեբէոսը չի նշել Վիրոյի անունը (այլ՝ Վրաց, չգիտես ինչու ընկած եւ-ով), ապա միեւնոյնն է՝ ժողովին մասնակցած Աղուանից կաթողիկոսը (այսպիսով՝ Վրաց կաթողիկոսի կողքին) այդ տարիներին եղել է հէնց նա:

Ըստ Անանիա Մոկացու եւ Արսէն Սափարացու (Ժ դար)՝ Է դ. առաջին տասնամեակի եկեղեցական բաժանումներից յետոյ, երբ յուսահատուած Աբրահամ Աղբաթանեցին 609 թ. ի վերջոյ նզովք ուղղեց Վրաց կաթողիկոս Կիւրիոնին եւ «Աղուանիցին» (այսինքն՝ Վիրոյին)[4], Աղուանից

---

1 Տե՛ս **А. А. Акопян**, *Албания-Алуанк в греко-латинских и древнеармянских источниках*, Ер., 1987, էջ 212-223:

2 Տե՛ս **Մովսէս Կաղանկատուացի**, *Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի*, Քննական բնագիրը եւ ներածութիւնը **Վ. Առաքելեանի**, Եր., 1983, գլ. Բ.ժէ, էջ 172; Գ.ժթ /ի/, էջ 326; Գ.իգ /իդ/, էջ 343:

3 Վիրոյի «ապստամբութեան» մասին առաւել մանրամասն տե՛ս **Մ. եպ. Բարխուտարեանց**, *Պատմութիւն Աղուանից*, հտ. Ա, Թիֆլիս, 1902, էջ 92-93; **Հ. Ն. Ակինեան**, *Մովսէս Դասխուրանցի (կոչուած Կաղանկատուացի) եւ իր Պատմութիւն Աղուանից*, Վիեննա, 1970, էջ 197-200; **А. А. Акопян**, *Албания-Алуанк...*, էջ 191-192:

4 *Գիրք թղթոց*, Տփխիս, 1901, էջ 193-194; **Աբրահամ Աղբաթանեցի**, *Թուղթք* [6], Հրատ. **Պ. Մուրադեան, Ա. Յակոբեան** – «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Դ, Է դար, Անթիլիաս, 2005, էջ 19-20:

եկեղեցին միաբնակութեան էր վերադարձրել Հայոց կաթողիկոս Կոմիտաս Աղցեցին (615-628)[1], ով եւս «Պարսից ժողովի» մասնակիցներից էր՝ դեռ եպիսկոպոսի կարգավիճակով: Նշուած տեղեկութիւնները համադրելով՝ հաւանական է թւում մտածել, որ այսրկովկասեան երկրների որոշակի ինքնավարութիւնը խորհրդանշող ոչ միայն Աղուանից, այլեւ Հայոց եւ Վրաց «իշխան»-ների հաստատութիւնները (ինստիտուտները) հիմնադրուել են (անկախ նախորդող դարաշրջանի նմանատիպ, բայց աւելի թոյլ հաստատութիւններից) հէնց «Պարսից ժողովում» կամ նրա համատեքստում: Իսկ այդ դէպքում պէտք է հասկանալի լինի, որ նշուած ինքնավարական հաստատութիւնները ենթադրում էին ոչ միայն Սասանեան կենտրոնական մարմինների կողմից Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից «իշխան»-ների իրաւասութիւնների յստակ սահմանում, այլեւ այն վարչատարածքների ճշգրիտ առանձնացում, որտեղ այդ իրաւասութիւնները պիտի գործառուէին:

Եւ ահա տեսնում ենք, որ մեր «Աշխարհացոյց»-ը հէնց փորձում է սահմանել տուեալ տարածքները, ընդ որում՝ բաւականաչափ յստակ. ընդ սմին՝ Հայք աշխարհ-շահրի դէպքում Է դարի հայ աշխարհագէտը դա անում է 385/387 եւ 591 թթ. բաժանագծերի բացարձակ անտեսումով (թէպէտեւ երկի բնագիրը բազմազան ու կարեւոր տեղեկութիւններ է հաղորդում այդ բաժանագծերի մասին): Ուշադրութիւն դարձնենք, որ «Աշխարհացոյց»-ում յատուկ նշւում են նաեւ, նորօրեայ եզրոյթով ասած՝ «վիճելի» հատուածները («որ ի Հայոց հանեալ են» կամ «ի Հայոց առեալ են» բառերով)՝ Գուգարք նահանգի գաւառները՝ Վիրք-Վարջան աշխարհ-շահրի դէպքում, Արցախի եւ Ուտիքի գաւառները՝ Աղուանքի դէպքում, եւ Կասպք-Փայտակարան նահանգը՝ Ատրպատական աշխարհ-շահրի դէպքում:

Փակագծում նկատենք, որ «Պարսից ժողովի» հայկական պատուիրակութեան հէնց այս տարածքային «յաւակնութիւնները», ի տարբերութիւն խմբի մնացեալ նպատակադրումների, մնացին Տիզբոնի կենտրոնական իշխանութեան կողմից «չբաւարարուած»: Այդպէս՝ «Հայոց իշխան»-ը, որի լիազօրութիւնների ճանաչումը շուտով որդեգրուեց Բիւզանդիայի, ապա նաեւ Արաբական խալիփայութեան կողմից, իրաւասութիւններ չստացաւ Գուգարք, Արցախ, Ուտիք եւ Փայտակարան նահանգների նկատմամբ, եւ դա շարունակուեց ընդհուպ մինչեւ Աբբասեանների կողմից «Արմինիայի» իշխանաց իշխանի հաստատութեան սահմանումը Թ դարի առաջին կէսում, որն, ի դէպ, բաւականին արագ վերաճեց թագաւորական իշխանութեան. ընդ սմին Բագրատունի թագաւորները, ովքեր շատ արագ գիջեցին իրենց գերիշխանութիւնը «Արմինիայի» մաս կազմող բուն Վիրքի եւ բուն Աղուանքի նկատմամբ (պաշտօնական արձանագրումը տե՛ս գոնէ Կոստանդին Ծիրանածին կայսեր մօտ), ամենեւին բաց չթողեցին ստեղծուած պատեհութիւնը՝ վերը նշուած ծայրամասային նահանգները միասնական հայկական պետութեան կազմում «վերամիաւորելու» հարցում (որն, ըստ Կ. Իւզբաշեանի դիպուկ դիտարկման, ոչ պատահականօրէն էր վերստին ստացել «Մեծ Հայք» պաշտօնական անուանումը[2]):

«Աշխարհացոյց»-ի ստեղծումը 610-ական թթ. երկրորդ կէսին վերագրելով (թերեւս՝ մինչեւ 618 թ., երբ կառուցուեց Վաղարշապատի Ս. Հռիփսիմէի եկեղեցին, որի փոխարէն երկը դեռեւս նշում է «մարտիրոսուհու մատուռ»), գոնէ իբրեւ վարկած՝ հնարաւոր է առաջ քաշել պատմական երկու հետաքրքրական իրողութեան վերա-

1 *Տեառն* ***Անանիայի Հայոց կաթողիկոսի*** *Յաղագս ապստամբութեան տանն Աղուանից...*, – «Արարատ», 1897, էջ 137; **Լ. Մելիքսեթ-Բէկ**, *Վրաց աղբիւրները Հայաստանի եւ հայերի մասին*, հտ. Ա (Ե-ԺԲ դար), Եր., 1934, էջ 37-38:

2 Տե՛ս **К. Н. Юзбашян**, *Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX-XI вв.*, Москва, 1988, էջ 81:

բերող խնդիրների նորովի քննարկման անհրաժեշտութեան հարցը: Դրանք են.

ա) Արդեօ՞ք հէնց Սմբատ Բագրատունին չէր «Պարսից ժողովից» յետոյ դարձել առաջին «Հայոց իշխան»-ը (ինչպէս Վարազ-Գրիգորն էր դարձել «առաջին Աղուանից իշխան»-ը Վիրոյի միջնորդութեամբ, ով այլ յարմար պահ չէր կարող ունենալ արքայի առջեւ նման միջնորդութիւն անելու, քան «Պարսից ժողովն» էր): Բանն այն է, որ գրականութեան մէջ (Եր. Տէր-Մինասեան եւ ուրիշներ) հիմնաւոր փաստարկուած է համարւում այդ պաշտօնում Սմբատի չլինելը, սակայն՝ Հայ եւ Վրաց եկեղեցիների բաժանման տարիներին՝ 607-609 թթ., երբ նա «Վրկանի մարզպան» էր: Իսկ 610-ական թթ. կէսերին քաղաքական լրջագոյն փոփոխութիւններ էին տեղի ունեցել, եւ «Վրկանի մարզպանի» պաշտօնն էլ, հաւանաբար, ցմահ չէր: Նկատենք, որ Սեբէոսը եւ աւելի ուշ աղբիւրներ ուղղակի նշում ունեն Սմբատի որդու՝ Վարազտիրոց Բագրատունու կողմից Հայոց իշխանի պաշտօնն՝ իբրեւ «ամենից արժանաւոր» թեկնածու ստանձնելու մասին, իսկ այդ «արժանաւորութեան» մէջ հնարաւոր է ենթադրել հէնց ինչ-որ իմաստով ժառանգականութեան գործօնը: Ուշադրութեան առնենք նաեւ Յովհան Մամիկոնեանի պատումը «արժանաւոր» «Հայոց իշխան» Տիրանի մասին[1], որպիսի անուան տակ, մեր կարծիքով, ընկալելի է Վարազտիրոցը (հմմտ. Տիրան - Տիրոց):

բ) Արդեօ՞ք «Պարսից ժողովի» համատեքստում միաբնակութեանը չէր վերադարձուել նաեւ Վրաց եկեղեցին՝ բնականաբար, ժամանակաւորապէս եւ, յատուկ նշենք՝ ստիպողական տարբերակով: Վերջինը հէնց այն տարբերակն է, որը բառացի հնարաւոր չէր համարում կիրառել Սմբատ Բագրատունին 600-ական թթ. (Մովսէս Ցուրտաւեցի եպիսկոպոսին ուղղուած վերջին նամակում սրտնեղելով՝ «հո չե՞մ կարող սրի քաշել այդ ամբողջ ժողովրդին»)[2], երբ, չեշտենք, բոլորովին այլ էր պարսկա-բիւզանդական ուժերի յարաբերակցութիւնը: Զէ՞ որ, ինչպէս նկատել է դեռեւս Ս. Երեմեանը, «Աշխարհացոյց»-ում Վրաց աշխարհ-շահրի նշանաւոր սրբավայրերը, օր.՝ Մցխիթայի խաչը, ներկայացուած են լիովին դրական լոյսով, այն դէպքում, երբ 609 թ. Աբրահամ Աղբաթանեցին, ի վերջոյ, նզովքի սպառնալիքով արգելեց իր հօտին ուխտի գնալ այնտեղ: Ի դէպ, ուսումնասիրողն այդ հիմքով էր «Աշխարհացոյց»-ի ստեղծումը թուագրում 609/610 թ. նախորդող ժամանակով, որն, այսպիսով, պիտի համարուի վերապահելի:

«Աշխարհացոյց»-ի՝ նման, փաստօրէն՝ ուղիղ վկայութեանը կարելի է յաւելել հայ եւ վրաց մատենագրական երկերի (այդ թւում՝ վերը նշուած «Վիրոյ կաթողիկոսի պատմութեան») անուղղակի տուեալներն այն մասին, թէ ինչ անողոքութեամբ էր 626-627 թթ. Հերակլ կայսեր լեգէոնների ու նրա դաշնակից թիւրքիւտների (վրացական երկում՝ խազարների) հրոսակների դէմ մարտնչում Տփղիսի ամրոցում շրջապատուած «Քարթլիի էրիսթաւ» Ստեփանոզ-Ստեփանէն[3] (հայկական երկում՝ «տեղացի Վրաց իշխանը»): Իսկ դեռեւս Անտիոքոս Ստրատեգոսի երկին նուիրուած իր մենագրութեան մէջ ակադ. Նիկ. Մառը ցոյց է տուել, որ Հերակլ կայսեր նկատմամբ դրական կամ բացասական (անգամ՝ իներտ) վերաբերմունքից կարելի է որոշել հայ եւ վրացի մատենագիրների ու նրանց հերոսների՝ երկաբնակ կամ հակաքաղկե-

---

1 **Յովհան Մամիկոնեան**, *Պատմութիւն Տարաւնոյ*, Հրատ. **Ա. Յակոբեան**, – «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ե, Անթիլիաս, 2005, էջ 1122-1124:

2 **Սմբատ Բագրատունի**, *Թուղթք* [3], Հրատ. **Պ. Մուրադեան**, **Ա. Յակոբեան**, – «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Դ, Անթիլիաս, 2005, էջ 340:

3 **Джуаншер Джуаншериани**, *Жизнь Вахтанга Горгасала*, Пер., введение и примечания **Г. В. Цулая**, Тбилиси, 1986, էջ 99-100; *Քարթլիս ցխովրեբայի կամ Վրաց պատմութեան հին հայերէն թարգմանութիւնը*, Վրացերէն բնագիրը եւ հին հայերէն թարգմանութիւնը ուսումնասիրութեամբ եւ բառգրքով լոյս ընծայեց **Ի. Աբուլաձէն**, Թբիլիսի, 1953, էջ 189-190:

դոնական լինելը[1]: Տեղին նշենք, որ այդ իշխանը 627 թ. մահապատժի ենթարկուեց (մորթազերծ արուեց) Իրանի դէմ ծանր պատերազմում, ի վերջոյ, յաղթանակած բիւզանդացիների կողմից (628-ի գարնանն իր մայրաքաղաքում սպանուեց նաեւ Խոսրով արքան), որից յետոյ, ամենայն հաւանականութեամբ, Վիրքը վերադարձուեց քաղկեդոնական դաւանանքին. ընդ սմին՝ 632 թ. Կարնոյ ժողովում Հերակլի պարտադրած միակամութեան-մոնոթելիզմի «փոխզիջումային» (բոլոր դէպքերում, իրօք՝ աւելի մեղմ) տարբերակով երկաբնակութեանը զիջումների գնաց նաեւ Հայոց կաթողիկոս Եզր Արահեզացին:

Այս քննութեան արդիւնքները թոյլ չեն տալիս համաձայնուել մասնագիտական գրականութեան մէջ վերջին տարիներին ձեռնարկուած նոր փորձերին (Բաբկէն Յարութիւնեան եւ Ալբերտ Մուշեղեան)՝ փաստարկելու Ե դ. երկրորդ կէսի պատմիչ Մովսէս Խորենացուն «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակ անուանող ուշ ձեռագրական աւանդոյթի հաւաստիութիւնը[2]: Ճիշտ է, նշուած ուսումնասիրողների փորձերը վերաբերում են ոչ թէ մեզ հասած բնագրին (գոնէ Զ դ. վերջին յարող ծաւալուն նիւթով՝ Յառաջաբանը, Մեծ Հայքն իր շրջակայ երկրներով, Պարսից աշխարհը եւն), այլ վերջինիս համար իբրեւ նախագաղափար ծառայած ինչ-որ մի օրինակի (Է դարում «լուրջ խմբագրութեան» ենթարկուած): Սակայն նման ենթադրական օրինակի բնութագրիչները (պարամետրերը), այդուհանդերձ, յստակօրէն չեն սահմանւում նշուած մասնագէտների հրատարակած աշխատանքներում[3]: Ի դէպ, մեր առայժմ նախնական տպաւորութեամբ՝ գուցէ, փոխարէնը կարող է հեռանկարային լինել «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի փնտրտուքը «Պարսից ժողովի» այն երկու հայ մասնակիցների թւում (Կոմիտաս Ռշտունեաց եպիսկոպոս եւ Մատթէոս Ամատունեաց եպիսկոպոս), որոնց յիշում է Սեբէոսը[4] (նման վարկածը ներկայումս գոնէ պիտի հերքի յայտնի երկերի ու դաւանական ժողովածոների բանասիրական նոր քննութիւնը, որին փորձելու ենք ձեռնարկել):

«Աշխարհացոյց»-ի համառօտ խմբագրութեան՝ շուրջ չորս տասնեակ գրչագրերում մեզ հասած բնագրի (արդէն՝ վերականգնելի հեղինակային սկզբնագրի մասին որոշակի հաւանականութեամբ պատկերացում տուող համեմատական տարբերակով) համադրական ընթերցումը ցոյց է տալիս, որ համառօտող խմբագիրն ուղղակի իր առջեւ չի դրել լուրջ սրբագրման կամ ծրագրային գաղափարախօսական խնդիրներ լուծելու նպատակներ: Կատարուել են զուտ կրճատումներ ու պարզեցումներ, որոնք, բնականաբար, երբեմն յանգեցրել են բովանդակութեան յայտնի խեղաթիւրումների, սակայն՝ ամենեւին ո՛չ նպատակամղուած (օր.՝ Իրանշահրի նկարագրութեան հատուածում, ուր համառօտը, իւրօրինակ ձեւով «խուսափելով կրկնութիւնից», չի պահել «Աշխարհ Պարսից» հատուածը, իսկ նրա չորս մասերի նիւթը լրիւ

---

1 Տե՛ս **Антиох Стратиг**, *Пленение Иерусалима персами в 614 г.*, Груз. текст исследовал, перевел, издал ... **Н. Марр**, СПб., 1909, էջ 60:

2 Տե՛ս **Բ. Յ. Յարութիւնեան**, *Մեծ Հայքի վարչաքաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի*, Եր., 2001; **Ա. Վ. Մուշեղեան**, Մովսէս Խորենացու դարը, Եր., 2007:

3 Բնականաբար, «Աշխարհացոյց»-ը մեծապէս արտացոլում է օգտագործուած գլխաւոր աղբիւրների՝ Պտղոմէոսի եւ Պապպոս Աղէքսանդրացու երկերի՝ Բ եւ Դ դարերին վերաբերող նիւթը (որին Է դ. հեղինակն աւելացրել է այլ աղբիւրներից քաղած իր ոչ պակաս պատկառելի գիտելիքը): Եթէ ենթադրենք այդ երկերի արդէն թարգմանուած լինելը Ե-Զ դդ., ապա ասուածին պիտի յաւելենք նաեւ նշուած դարերի «վաղ» նիւթը: Սակայն վերջինս, ինչպէս եւ որեւէ այլ վաղ աղբիւրագիտական նիւթ, չպէտք է մեզ շտապողական ժամանակագրական լուծումներ պարտադրի:

4 Վերջինիս բնագիրն է. «Դիպեցան անդ արք երկու եպիսկոպոսք յաշխարհէն Հայոց, արք հաւատարիմք, զորս վասն բռնութեան աշխարհին էին արձակեալ, զի ծանուցեն թագաւորին՝ Կումիտաս Մամիկոնէից եպիսկոպոս եւ Մատթէոս Ամատունեաց» (***Սեբէոսի եպիսկոպոսի*** *Պատմութիւն*, էջ 124; *Պատմութիւն* ***Սեբէոսի***, էջ 170):

խմբագրել-բաժանել է յաջորդող՝ Մարքի, Ելիմացիքի, Պարսքի եւ Արիքի գլուխների մէջ, որ համապատասխանում էին պտղոմէոսեան աշխարհներին[1]): Բացի այդ՝ նկատուած է, որ արաբների հզօրացումն արծարծուած չէ նաեւ «Աշխարհացոյց»-ի համառօտ բնագրում, ուստի՝ պարզ է, որ վերջինս կազմուել է 620 կամ 630-ական թթ.: Ժամանակագրական այս սահմանը թոյլ է տալիս մտածել, որ համառօտութեան հեղինակը կարող էր լինել երիտասարդ եւ դեռ վարդապետական գիտելիքներ ձեռք չբերած Անանիա Շիրակացին (ծնուել էր 610-ական թթ. սկզբներին), որին հետագայ ձեռագրական աւանդոյթը վերագրում է համառօտ «Աշխարհացոյց»-ի մի քանի միաւորների հեղինակումը: Այս պահին խուսափելով փաստարկումների հանգամանալից քննարկումից՝ հակիրճ նշենք, որ աղբիւրագէտի հայեցքով ամենեւին ընկալելի չէ Շիրակացուն բուն «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակ համարող մասնագիտական վարկածի շարունակական արծարծումը[2], քանի որ, ինչպէս նկատել է Ս. Երեմեանը, դրա բացառման համար լիովին բաւարար է 618 թ. հիմնադրուած կամ օծուած Ս. Հռիփսիմէի տաճարի փոխարէն սրբուհու մատուռի յիշատակման փաստը:

Մեր նշած ժամանակագրական տարբերակով (630-ական թթ.) կարող է ընկալելի դառնալ ե՛ւ հետագայ ձեռագիր ժողովածոներում Շիրակացու երկերի հետ համառօտ «Աշխարհացոյց»-ի հարեւանութեան փաստը, ե՛ւ նրա այդ երկերում առկայ տիեզերագիտական որոշ պատկերացումների չեղումը «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի պատկերացումներից: Թւում է՝ թէ հասուն տարիքում վարդապետը լիովին կարող էր որեւէ կերպ անդրադարձած չլինել պատանի տարիների իր «տեխնիկական» գործերից մէկին, բայց միաժամանակ՝ դա հազիւ թէ խանգարէր նրա գիտուն *սաներին՝ այդ գործը եւս մեքենայաբար ներառելու իրենց ուսուցչի նորակազմ ժողովածոներում:*

Այսպիսով, Է դարի «Աշխարհացոյց»-ը կարող է ներկայանալ ստորեւ տրուած՝ նոր կէտադրմամբ եւ տողատմամբ գիտաքննական բնագրով, որի վերաբերեալ որոշ գնահատականներ հրապարակել ենք վերջին տարիների գիտաժողովներում ընթերցած զեկուցումներում եւ հրատարակած աշխատանքներում[3]: Նոր բնագիրը կազմուած է միակ գրչագրով պահպանուած մատենագրական միաւորի նախօրինակի վերականգնման սկզբունքներով (Վենետիկի թիւ 1245 գրչագրի ընթերցումները նշանակում ենք՝ V, իսկ [1բ] – [38ա] *ձեւով՝ նրա էջերը): Բոլոր այն դէպքերում, երբ հնարաւոր չէ յատուկ փաստարկել համառօտ տարբերակի ընթերցումների՝ խմբագրման արդիւնք, իսկ յայտնի աղբիւրներից շեղումների՝ հէնց երկի հեղինակի վրիպման հետեւանք չլինելը, նախապատուութիւնը տուել ենք V-ի ընթերցումներին: Ընդ որում վերջինիս՝ ցաւալիօրէն առատ թերիներից ու պակասներից իւրաքանչիւրի համար փորձել ենք մատնանշել նախ եւ առաջ գրչական հնարաւոր վրիպման հաւանականութիւնն ու պատճառները[4] (*«տե՛ս եւ ... եւ», «հմմտ. Գ → Դ»* կամ նմանատիպ այլ ձեւեւով): Տողատակում ներկայացրել ենք եղած բոլոր միւս մօտեցումները եւ նշել չլուծուած հարցերը, որը թոյլ է տալիս չահագրգիռ ընթերցողին՝ ինքն-*

---

1 Առաւել մանրամասն տե՛ս **J. Marquart**, *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Mosēs Xorenaçi: Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen*, Berlin, 1901; *The Geography of* ***Ananias of Širak*** *(AŠXARHAC'OYC'). The Long and the Short Recensions*. Introduction, Translation and Commentary by **R. H. Hewsen**, Wiesbaden, 1992, էջ 226-241:

2 Վերջին անգամ տե՛ս Ռ. Հիւսընի հիմնարար անգլերէն հրատարակութեան մէջ. *The Geography of* ***Ananias of Širak*** *(AŠXARHAC'OYC'). The Long and the Short Recensions...*, Wiesbaden, 1992:

3 Տե՛ս, օր.՝ **Ա. Յակոբեան**, *Պատմա-աշխարհագրական եւ վիմագրագիտական հետազօտութիւններ (Արցախ եւ Ուտիք)*, Վիեննա–Եր., 2009:

4 Դրանց մասին մանրամասն տե՛ս **Ն. Բիւզանդացի**, *Քննութիւն Հայոց հնագրութեան*, Հրատ. պատրաստեց **Մ. Մինասեան**, Բեռն, 1986:

ուրոյն եզրակացութիւնների յանգելու[1]*: «Մղոնաչափք»-ի եւ հեղինակային՝ «Այս քեզ յինէն ընծայ... Ո՜ղջ լեր ի Տէր» ընծայագրութեամբ աւարտուող «Աստղաբաշխական երկրաչափութիւն» կամ «Աւդաչափութիւն» վերտառութեամբ աւարտական հատուածի (որոնց՝ «Աշխարհացոյց»-ի մաս լինելը հիմնաւորապէս ապացուցել են դեռ ակադ. Յ. Մանանդեանը եւ Աշ. Աբրահամեանը*[2]*) հրատարակուած բնագրերը համեմատել ենք հայերէն հնագոյն թղթեայ գրչագրի (ՄՄ, թիւ 2679)՝ նմանահանութեամբ կատարուած տպագրի*[3] *եւ մի քանի առաւել վաղ ձեռագրերի հետ:*

Օգտագործել ենք հետեւեալ փակագծերը եւ նշանները. [...] — վերականգնում V-ի գրչի վրիպած եւ լոկ համառօտում պահպանուած հատուածներից[4]*;* [...] *— վերականգնում V-ի գրչի վրիպած տառերի*[5]*;* [ր] *— զուտ վարկածային վերականգնում;* ^{ա}Ա... *— V-ի գրչի վրիպած աւելորդ տառեր; (...) երկի հեղինակի՝ փակագծում արուած զեղումներ;* պ^{ա}տմութ^{եան}ց *— պատուոյ նշանի բացուածք: Բնագրի ընդգծուած հատուածները (օր.՝* աւ*) ցոյց են տալիս, որ հէնց այդպէս է V-ում: Տողատակի ծանօթագրութիւններում համառօտ յղումներ ենք կատարել այն ուսումնասիրողների աշխատանքներին (օր.՝* Երեմեան, 1963 *կամ* Патк. *ձեւերով), ովքեր յիշատակուած են սոյն առաջաբանում: Այս սկզբունքներով վերակազմուած բնագիրը, թւում է, թէ որոշակի հաւանականութեամբ պատկերացում է տալիս նրա եօթերորդդարեան սկզբնօրինակի մասին:*

Տառանիշներ բաղդատուած ձեռագրերի եւ բնագրերի

V – Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարանի ձեռ. թիւ 1245, ժամանակը՝ 1604 թ.

B – ՄՄ ձեռ. թիւ 2679, ժամանակը՝ 981 թ.

C – ՄՄ ձեռ. թիւ 4166, ժամանակը՝ ԺԳ դար

D – ՄՄ ձեռ. թիւ 1267, ժամանակը՝ ԺԵ դար

E – ՄՄ ձեռ. թիւ 582, ժամանակը՝ 1575 թ.

A – Աշ. Աբրահամեանի հրատարակած բնագիր, Երեւան, 1944 թ.

P – Ք. Պատկանեանի հրատարակած բնագիր, Ս. Պետերբուրգ, 1877 թ.

v – Վենետիկի 1848 թ. հրատարակութեան բնագիր

v^{1-4} – Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարանի ձեռագրեր, որոնք օգտագործել են 1848 թ. հրատարակութեան աշխատասիրողները, ընդ որում՝ կցուած թուերը ցոյց են տալիս տուեալ ընթերցումն ունեցող գրչագրերի քանակը:

$v_{ın}$ – Վենետիկեան հնագոյն տպագրի բնագիրը, որն օգտագործել են 1848 թ. հրատարակութեան աշխատասիրողները:

---

1 Նշեմ, որ «Աշխարհացոյց»-ի հետազօտութեան երախտաւորների՝ Արսէն Սուքրեանի, Քերովբէ Պատկանեանի, Եօզէֆ Մարքուարտի, Յակոբ Մանանդեանի, Աշոտ Աբրահամեանի, Սուրէն Երեմեանի, Բաբկէն Յարութիւնեանի, Ռոբերտ Հիւսընի եւ այլոց բնագրագիտական-բանասիրական եւ պատմա-աշխարհագրական դիտարկումները, որ մեծապէս նպաստել են մեր կատարած աշխատանքին, շարունակելու են քննարկելի մնալ հայագէտների նոր սերունդների համար: Առիթից օգտուում եմ՝ ջերմ երախտագիտութիւնս յայտնելու ներկայ աշխատանքում ինձ յամենայն սատարած բազմաթիւ գործընկերներիս:

2 Տե՛ս **Յ. Մանանդեան**, *Խորենացու առեղծուածի լուծումը: «Աշխարհացոյց»-ը եւ Մովսէս Խորենացին*, Եր., 1934, էջ 84-89; **Ա. Աբրահամեան**, *Խորենացուն վերագրուող «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի հարցի շուրջը*, էջ 91-101:

3 Տե՛ս *Մատեան գիտութեան եւ հաւատոյ* ***Դաւթի քահանայի***, *Հայերէն թղթեայ հնագոյն ձեռագիր, 981 թ.*, Նմանահանութիւնը տպագրութեան պատրաստեց եւ աշխատասիրեց **Ա. Ս. Մաթեւոսեանը**, Եր., 1995, թ. 208ա:

4 Դրանք նաեւ այլ տառատեսակով են տրուած եւ ծանօթագրուած են հատուածի աւարտին:

5 Տողատակում ծանօթագրուած չեն լոկ ձայնաւորներին յաջորդող յ կիսաձայնը եւ գաղտնավանկի ը-ն:

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ

[Ա.][1]

1 [Յ]Աստուածաշունչ[2] գիրս ոչ գտանի[3]
կատարեալ գիտութիւն աշխարհաց ործխու-
թեանց, վասն որոյ հարկաւորիմք ձեռնարկել
յարտաքինսն, որք զաշխարհագրութիւն յարմա-
րեցին ի ճանապարհորդութենէ[4] եւ ի նաւարկու-
թենէ, եւ ստուգեցին յերկրաչափութենէ, եւ ինքն
յերկրաչափութիւն[5] գտաւ յաստեղաբաշխութենէ:
2 Քանզի ուշ եղեալ խոկացին, թէ ո՛ր տեղիք
երկրի ընդ որո՛վք իցեն[6] կարգեալ յերկնա[յ]ին
բոլորակին, եւ զմեծութիւնն տուընջեան եւ գիշե-
րացն: 3 Եւ զոր ի վերա[յ] երկրի եւ զոր ի ներքոյ
երկրի՝ միշտ բերելով՝ յայտնեն եւ զբնակութիւնն
մարդկան, ի միջաւրէական[7] գծէն[8] զդիրսն առնե-
լով ասպարիսական չափով՝ ի նաւարկութենէ եւ ի
ճանապարհորդութենէ [1բ] իմացեալ զկայանսն եւ
զփոփոխեալսն, եւ զայլ՝ այլուր այլապէս երեւեա-
լն: 4 Քանզի ի վերա[յ] Այրեցածին բերին կենդա-
նատեսակքն, մտանեն եւ ծագեն՝ բայց Փոքր Արջն
գեր ի վերոյ կալով երկրի, ի հիւսիսա[յ]ին կողմա-
նն՝ ասպարիսաւք հինգ հարիւր եւ երկու[9] հինգե-
րեկաւք, եւ անդէն[10] զԹուլիս կղզի, որ մեկնէ
զհիւսիսականացն անց:

5 Եւ[11] զծանուցելո[յ] երկրիս [իբրեւ]
զգ[ե]տ՝ ըստ[12] լայնութեանն վաթսուն եւ երեք[13]
եւ եւթնեւտասն[14], որպէս միջաւրէական շրջանա-
կն երեք հարիւր վաթսուն եւ երեք[15] բիւրաւք, եւ
վեց հազարեկկիւք[16] մասամբք հինգ հարիւր[17] չա-
փուց ասպարիսաց՝ մերձ շուրջունողութեամբ[18]:

6 Իսկ[19] հարաւայինն խոնարհի ի սուզակա-
նն, եւ այլակերպ զայլս երեւեցուցանեն. որպէս
Դէո[դո]րոս[20] Սամիացի ասէ զՀնդկաց, եթէ ի Լի-
մ[եռ]իկոն[21] նաւելով, ունելով զՏաւռոն[22]՝ միջն-
երկնեայ եւ զՊղա[յ]իդա[յ][23]՝ ընդ մէջ Կեռեա[յ]:
7 Իսկ[24] յԱզանիա նաւելով առ Միջերկրականն՝
զԿանաբուս աստղ, որ է Իպպոս՝ ի նոցանէ երե-

---

1 V Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացոյ ասա-ցեալ փխ Աշխարհացոյց. [Ա] (վեր., այս վերնագիրը եւ 2 տող (մինչեւ գիտութիւն) կարմրով են)

2 V Աստուածաշունչ փխ ՅԱստուածաշունչ (վեր. Սուքրեանի. թերեւս, գրիչը Յ սկզբնատառը բաց է թողել՝ հետագայում գունազարդ նկարելու համար, ապա, ինչպէս յաճախ՝ մոռացել է դա անել)

3 V գտանուի փխ գտանի (վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախ. Ա.33, Ե.42, 128, 134, 141 եւն)

4 V ճանապարհհորդութենէ փխ ճանապարհորդութենէ (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախ. Ա.3, 7, Ե.285)

5 V յերկրաչափութիւն փխ երկրաչափութիւն (վեր. Սուքրեանի)

6 V իցին փխ իցեն (վեր. Սուքրեանի)

7 VS մէջաւրէական փխ միջաւրէական (վեր.՝ ըստ հետագայի. տե՛ս, օր.՝ նախ. Ա.5)

8 V գծեն փխ գծէն (վեր. Սուքրեանի)

9 V շբ (with titlo)

10 Սուքրեանը տողատակում ծանօթագրել է «Թերեւս անդ դնեն. իսկ այլ Օր. աւանդեն»

11 V-ում Ե-ն գլխատառով է, կարմրով եւ կրկնակէտից յետոյ, որ պարբերութեան նշան է

12 VS զդրըստ փխ [իբրեւ] զգ[ե]տ՝ ըստ (վեր.՝ ըստ համառօտի, տե՛ս ուշ երկաթագիր Գ → Դ եւ Տ → Ր. Սուքրեանի տողատակի ծանօթագրումն է «Այլ Օր. իբրեւ զգետ՝ ըստ լայնութեան»)

13 V կգ (with titlo)

14 V ժէ (with titlo), S եօթնեւտասն փխ եւթնեւտասն (վեր. ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)

15 V յկգ (with titlo)

16 V ց.եկիւք (with titlo)

17 V շ (with titlo)

18 Համառօտում էլ է նոյն՝ վատ ընկալելի «մերձ (ADEv[4] մեծ) շուրջունողութեամբ (DPv[2] շուրջունելութեամբ)»-ը. բայց, գուցէ, «մերձ» = վրիպեալ «մեր ձ[=երկիր]»?

19 V-ում Ի-ն գլխատառով է եւ կարմրով, որ պարբերութեան նշան է

20 V Դէորոս, S Դիոդորոս փխ Դէո[դո]րոս (վեր., տե՛ս Դէոդորոս. համառօտում՝ «Դիոդորոս (E Դերդորոս, Dv[4] Թէոդորոս) Սամէացի (AE Սամեացի, Dv[4] Սամոստացի)»)

21 V Լիկիկոն, AE Ղիմեռիկոն, DPv Լիմեռիկոն, S Լիմիրիկոն փխ Լիմ[եռ]իկոն (վեր. ըստ DPv. Պտղոմէոսի մօտ Λιμυρικήν է)

22 Սուքրեանը տողատակում ծանօթագրել է «Այսինքն են Ցուլն եւ Բազմաստեղքն (Pléiades)»

23 V զՊղաւգա, S զՊղաւդա փխ զՊղա[յ]իդա[յ] (վեր.՝ ըստ համառօտի APv-ի (E զՂայիդա, Dv[3] զԼուդա). տե՛ս ուշ երկաթագիր Ի → Ի եւ Դ → Գ)

24 V-ի Ի-ն կարմիր գլխատառով է եւ կրկնակէտից յետոյ, որ պարբերութեան նշան է (վրիպեալ)

ւեալ, եւ ի մէջ նոցա Ապռոտիկոն հնձական[1] եւ այլ բազում ինչ ասացեալ՝ մինչ եւ[2] Ցամաքեալ գաւտին բերելով ընդդէմ տիեզերականին, առ Եթ[է]ովպաց[ւ]ոց[3] ճանապարհորդութեանն յԱկիսիմբ[այ][4] աշխարհէն, եւ զՊռասոն ծայր ընդ ձմեռնա[յ]ին [2ա] շաւղովն[5] յաներեւակն եւ ի սուզականն կոյս։

8 [6]Քանզի յեւթն[7] նահանգացն զառաջինն տուեալ է ըստ հարաւո[յ] միջաւրեա[յ] գծին. եւ զերեքն[8] ի նմանէ յԱրջն կոյս՝ այսպէս. երկրորդն՝ ընդ Սիւնիս[9]՝ ժամս ունելովս յերեքտասանէս[10], իսկ[11] երրորդն՝ ընդ Աղէքսանդրիա՝ կիսաժամաւ յառաջ մատուցեալ, որպէս եւ ամենայնք, չորրորդ՝ [ընդ][12] Ռոդոս, որ է միջին նահանգաց եւ կարեւոր ի համաչափութիւնս ըստ գնդական յայտնութեան՚ցն, իսկ[13] հինգերորդն՝ ընդ Հռոմ, վեցերորդն[14]՝ ընդ Կոստանդնուպաւլիս[15], եւթներորդն[16]՝ ընդ Սկիւթիա, եւ ամենայն երկիր[17], որ ըստ դոցին դասեցան։

9 [18]Յորս նախ առնելի է զտիեզերաց ստորագրութիւն՝ նմանութեամբ գնդականաց պատկերին, եւ ապա ձեւեալ[19] ըստ նորին նմանութեանն, երկրորդ[20] գնդաւն աստեղեակաւ[21], զմեծ կէս շրջանակին, ունելով հարիւր ութսուն[22] [մասն][23] բնակութեան մարդկան, եւ զվերաչափութիւնն առնելով ժամադիտակաւն, ի ձեռն երեւեցելոց աստռողաբռն[24] եւ սկիւթռոն գործարանացն, բայց կարեւոր է դի՚՚ոպտռայ[25] առ ի ցամաքաչափութիւն։

10 Իսկ Իպպառքոս[26] զքաղ[աք]ս[27] ծովական չափով աւանդեաց, եւ զլուսնի[28] պակասու-

1 Սուքրեանի ծանօթագրումն է՝ «Այլ Օր. հնչական», որ համառօտի բառն է. բայց գուցէ, պիտի ընկալել իբրեւ պակասաւոր «հնձ^[=երկիր]-ական»? (հմմտ. նախ. Ա.8). համառօտում նախորդ բառի տարբերակներն են՝ D Ապռիտիկիոն, Pv՝ Ապռիտիկոն, v^3 Ապռիկիկոն, v^1 Պռոտիկոն (սա անցել է ՆՀԲ), իսկ յուն. ἄβροτος = «անմարդ», «անբնակ». թէպէտ, ըստ Սեն-Մարտէնի եւ Պատկ.՝ համեմատելի է լատ. flatus apricus = «արեւակող», «հարաւակող» (Պլինիոս Աւագի մօտ)

2 VS մինչեւ փխ մինչ եւ (վեր., նախորդող բութով)

3 VS Եթովպացոց փխ Եթ[է]ովպաց[ւ]ոց (վեր. ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Ա.26, 29, Բ.6, Գ.54)

4 V յԱկիսիմբ փխ յԱկիսիմբ[այ] (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ա.39)

5 V շողովն փխ շաւղովն (վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բանաւոր **ԱՒ/O → Ո**)

6 Այստեղ Երեմեանը վերականգնում է ենթավերնագիր՝ «Յաղագս եւթն նահանգացն երկրիս»

7 V յէ̄, S յեօթն փխ յեւթն (վեր.՝ ըստ Ա.8, Բ.10 եւն)

8 V զգ̄ն

9 Ըստ Պատկ., Երեմեանի եւ Hewsen-ի՝ վերականգնելի է ըստ Պտղոմէոսի՝ Συήνης – Սիենիս փխն. Սիւնիս (VAPv). համառօտի այլ տարբերակները օգտակար չեն՝ Dv^2 Աւինս, E Ալգոնեալ, v^2 Այինս. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.5՝ «զՍիւնաս լին»

10 V ունելովս յժ̄գ̄էս, S ունելով երեքտասան եւ կէս փխ ունելովս յերեքտասանէս (վեր.)

11 V-ի **ի**-ն գլխատառով, կարմրով եւ կրկնակէտից յետոյ է, որ պարբերութեան նշան է

12 VS չիք ընդ (վեր.՝ ըստ նախ-եան միւս ընդ-երի)

13 Այս **ի**-ն եւս պարբերութեան սկզբի նշաններով է

14 V-ի **վ**-ն գլխատառով, կարմրով եւ կրկնակէտից յետոյ է, որ պարբերութեան նշան է՝ անտեղի

15 V Կոստ̄պաւլիս (ըստ ստորեւ՝ նախ. Գ.59, 60, Ե.2)

16 S եօթներորդն փխ եւթներորդն (V. **ե**-ն գլխատառով է, կարմրով եւ կրկնակէտից յետոյ, որ պարբերութեան նշան է, բայց՝ անտեղի)

17 V ձ, S աշխարհ փխ երկիր (վեր., «երկիր» նշանակող այս բոլորագիր **ձ**-աձեւ գաղափարագիրը գրիչը կիրառել է եւս մի քանի անգամ)

18 Այստեղ Երեմեանը վերականգնելի է համարում ենթավերնագիր՝ «Յաղագս տիեզերաց ստորագրութեան»

19 S ձեւել փխ ձեւեալ (V)

20 V-ի **ե**-ն գլխատառով եւ կարմրով է, որ պարբերութեան նշան է

21 S աստեղականաւ [ըստ համառօտի] փխ աստեղեակաւ (V. երկրորդ **ա**-ն **եկ**-ի վերեւում է)

22 V ճ̄ձ̄ (համառօտի Pv-ում թիւը նոյնն է, իսկ $ADEv^4$-ում՝ «հարիւր ութսուն **եւ երեք**»)

23 VS չիք մասն (վեր. Երեմեանի՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս, օր.՝ նախ. Ա.12, 18, 25, 27, Բ.5, 6 եւն)

24 S աստռոլաբռն փխ աստռողաբռն (V. համառօտի Dv^1-ում աստղոռոբոն, v^3-ում աստռոռոբոն է, յաջորդ գործիքը կոչում են՝ AE-ն՝ զսկիաթիռովն, D-ն՝ ոկիթիոոն, Pv-ն՝ սկիթռոն, v-ը՝ սկիթիոոն)

25 V դիտոպտռայ փխ դիոպտռայ (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի DPv-ի եւ Պտղոմէոսի, AE-ում դեռպատռեայ է, v^3-ում՝ դիոպետռայ)

26 S Իպառքոս փխ Իպպառքոս (V)

27 V զքաղս փխ զքաղաքս (վեր. Սուքրեանի. սղման դէպքերում գրիչը պատույ նշան է դրել)

28 V զլոյսնի փխ զլուսնի (վեր. Սուքրեանի)

թիւն յԱռբիւղա[յ]ու հինգ[1] ժամ աւանդ[2բ]*եալ, ի Կարքեդոն երկոտասան[2] արժանաւորեալ:* 11 *Բայց Մառին Տիւռեսացի յերկրական բոլորակէն ուղղե[ա]լ[3]՝ որչափ կարէ ցուցանել ժամադիտակն, առնէ զտիեզերագրութիւն ըստ ճանապարհակցութեանն:* 12 *[Որպէս[4] Պտղոմէոս Կղաւդէոս չափեալ ասպարիսաւք զամենայն[5] բնակութիւն մարդկան երկայնութեամբ՝ յարեւմտից սկիզբն արարեալ, որ է Ծով անծանաւթ՝ Ովկիանոս[6], ի ծայրէն[7] Սպանիա աշխարհին[8], մինչեւ յարեւելս, յեզեր Սինէացւոց[9] աշխարհին, յԱնծանաւթ երկիր[10]՝ մասունս հարիւր ութսուն:* 13 *Սոյնպէս[11] եւ լայնութեան[12] սկիզբն արարեալ յԱյրեալ գաւտւոյն[13], չափեալ զհիւսիսի ցԱնծանաւթ[14] ծով եւ երկիր՝ մասունս վաթսուն եւ երիս. եւ դարձեալ յԱյրեալ գաւտւոյն ի հարաւակոյս չափեալ յԱնծանաւթ երկիր՝ մասունս[15] եւթնեւտասն, որպէս[16] լինել ամենայն լայնութեանն[17] մասունս ութսուն:* 14 *Եւ առաւել յարտաքս[18] կոյս, քան զայն[19]՝ չէ ուրեք[20] զեզր երկրի տեսեալ կամ գիտացեալ, որպէս ասէ Պտղոմէոս, այլ Անծանաւթ[21] կոչի երկիր եւ Ովկիանոս:* 15 *Յորում ինքնագիր[22] բոլորակին «Տիեզերագրութեանցն»[23] առեալ Պապայ Աղէքսանդրացւոյ[24] համառաւտաբար «Երկրագրութիւն»[25], յորմէ մեր եւ այլ[26] ծայրաքաղ արարեալ՝ գրեցաք զմեծամեծսն եւ զնշանաւորսն միայն:*

16 *Եւ զչափս որչափութեանց չափուցն[27] ո՛չ ըստ յատակի երկրի[28], այլ ըստ կատարաց բարձր[29] լերանց տեսութեան][30]՝ ընդ յաւդդ[31] անցանելով, ի ձեռն գոր[ծ]արանացն[32] նկատելով զնշոյլս Արեգական եւ Լուսնի եւ աստեղաց, ըստ անցն իւր եւթն[33] նահանգաց փոփոխման սահմանաց:* 17 *Եւ սահման է բան կարճառաւտ՝ յայտնիչ բնութեան ենթակա[յ][34] իրացն, որ զիւրն ի ներքս փակէ եւ զայլոցն ի բա՛ց[35] որոշէ[36]:*

---

1 *V* յԱռբիւղաու ե̄, *S* յԱռբիւլայ ութ *փխ* յԱռբիւղա[յ]ու հինգ *(վեր., Սուքրեանի վրիպման պատճառը դժուար է գուշակել. համառօտում Ա.10-11 նախադասութիւնները թաց են թողնուած)*

2 *V* բ̄ժ̄ան *(գրիչն այս տողի վերջում ինչ-որ կարմիր եւ սեւ կայծակնաձեւ նշաններ է դրել)*

3 *V* ուղղել *փխ* ուղղեալ *(վեր. Սուքրեանի)*

4 AEv^{1} որով, Dv^{3} Որ է *փխ* Որպէս *(Pv)*

5 *AE* ամենայն *փխ* զամենայն *(Pv)*

6 *A* Ովկիանոսի *փխ* Ովկիանոս *(DEPv)*

7 *DPv* ծայրէ *փխ* ծայրէն *(AE)*

8 *AE* աշխարհէն *փխ* աշխարհին *(DPv)*

9 *AE* զեզեր Սիւնացւոց, *D* յեզր, *Pv* յեզր Սինէացւոց *փխ* յեզեր Սիւնէացւոց *(վեր.՝ ըստ V-ի այլոց, տե՛ս նախ. Բ.3, 17, Ե.306, 329, 336)*

10 *DPv* Անծանաւթ երկրի *փխ* յԱնծանաւթ երկիր *(AE)*

11 *AE* Սապէս *փխ* Սոյնպէս *(DPv)*

12 *AE* լայնութիւն *փխ* լայնութեան *(DPv)*

13 *AE* գաւտեաւն, *D* գաւտոյն *փխ* գաւտւոյն *(Pv)*

14 *AE* զհիւսիւսի յԱնծանաւթ *փխ* զհիւսիսի ցԱնծանաւթ *(DPv)*

15 *AE չիք* վաթսուն եւ երիս ... մասունս *(2 տող) (Pv. տե՛ս* **մասունս ... մասունս***)*

16 *Pv* որպէս զի $(ADEv^{3})$

17 *AE* ընդամէնը լայնութեան *փխ* ամենայն լայնութեանն *(DPv)*

18 *AE* արտաքս *փխ* յարտաքս *(DPv)*

19 *DPv* զայս *փխ* զայն *(AE)*

20 *DPv* ուրուք *փխ* ուրեք *(AE)*

21 DEv^{3} ծանաւթ *փխ* Անծանաւթ *(APv)*

22 *Pv* ինքնադիր, Dv^{2} երկնադիր, $v_{տ}$ երկրադիր *փխ* ինքնագիր $(AEv^{2}$*. հմմտ. ստորեւ, նախ. Բ.2)*

23 *AE* տիեզերագրութեանց *փխ* տիեզերագրութեանցն *(DPv)*

24 Աղեք... *փխն.* Աղէք... *վեր.-նումն՝ ըստ V-ի այլոց*

25 *Pv* երկրագրութեամբ, *D* երկրպագութեամբ *փխ* Երկրագրութիւն *(AE)*

26 *DPv չիք* եւ այլ *(AE)*

27 *DPv* որչափութեանցն *փխ* որչափութեանց չափուցն *(AE)*

28 *AE չիք* երկրի *(DPv)*

29 *DPv* յարաբարձր *փխ* կատարաց բարձր *(AE)*

30 *DPv* տեսութեանց *փխ* տեսութեան *(AE) / VS չիք* Որպէս... տեսութեան *(27 տող) (վեր.՝ ըստ համ. տե՛ս* ճանապարհակց**ութեանն** ... տես**ութեան***)*

31 *S* օդդ *փխ* յաւդդ *(V)*

32 *V* գորարանացն *փխ* գործարանացն *(վեր. Սուքր.)*

33 *S* եօթն *փխ* եւթն *(V)*

34 *V* ընթակա *[ը-ի վրայ՝ գրչի ուղղման կայծակնաձեւ նշանով] փխ* ենթակայ *(վեր. Սուքրեանի)*

35 *V* բայց *փխ* բաց *(վեր. Սուքրեանի)*

36 *Երեմեանի շտապողական պնդմամբ՝ այս նախադասութիւնն օտարամուտ տարր է «Աշխարհացոյց»-ի բնագրի համար (վերցուած է Դաւիթ Անյաղթի աշխատութիւնից՝ դեռ ըստ Патк.)*

18 *Եւ չափն է մասն, եւ մասն ասի հինգ հա-*
րիւր[1] *ասպարէզ:* 19 *Եւ ասպարէզն՝ հեռակցու-*
թիւն վտաւան [մ]ի[2], *եւ ըստ աւդաչափութեանն՝*
հարիւր եւթն[3] *քայլ:* 20 *Եւ քայլն՝ վեց*[4] *ոտն, եւ*
ոտն՝ վեշտասան[5] *մատն:* 21 *Եւ լինի ասպարէզն*
վեց հարիւր քառասուն եւ երեք[6] *ոտն՝ միով պա-*
կաս: 22 *Եւ մղոնն է եւթն*[7] *ասպարէզ:* 23 *Իսկ*[8]
Պարսիցն[9] *ասպարէզն է հարիւր քառասուն եւ*
չորս[10] *քայլ, եւ [մղոնն]*[11] *գետնաչափութեամբ՝*
հազար[12] *քայլ:* 24 *Եւ հրասախն է երեք*[13] *մղոն:*
25 *Եւ երկրաչափութեամբ՝ մասն է հինգ հարիւր*
ասպարէզ չորեքկուսի[14], *որպէս զի լինել մասինն*
եւթանասուն եւ մի[15] *մղոն եւ չորրեակ ՚եաւթ-*
նեակ[16] *եւ քսան եւ ութե[ա]կ*[17] *մի*[18]*:*

26 [19]*Արդ՝ այսպէս չափեցին զերկիր եւ*
զծով, սկսեալ յԱյրեալ գաւտւոյն, յորում ոչ ինչ
բուսանի՝ Արեգականն ընդ յայն[20] *գնալոյ յեղա-*
նակէն ամարան, մինչ եւ[21] [3ա] *ի ձմեռնա[յ]ինն եւ*
անդրէն վերադառնա[յ]: 27 *Վասն որո[յ] ասացին*
զԱրեգակն շատ փոքր քան զերկիր. քանզի վաթ-
սուն եւ վեց[22] *մասն ասեն զԱրեգակն՝ զերկուս*
նահանգս ասելով զբովանդակութիւն Արեգա-
կ[ան][23], *այսինքն՝ աւթեւանս քառասուն*[24]. *յորմէ*
ըստ հեղման շողոյն նրբացելո[յ] բոլորութեան՝ ա-
սացին զԱյրեցական գաւտ[ւ]ոյն[25], *եւ աստի ան-*
տի նորա ՚Ովկիանոս[26] *ընդմիջելով զնա ի բ՟նա-*
կութենէս[27] *եւ ի հարաւա[յ]ին կիսագնդէն, զոր*
Ընդդէմ երկիր կոչեցին բ՟նակեցելո[յ][28] *երկրիս, մե-*
ծութեամբ ոչ ըստ սմա, այլ ըստ հիւսիսա[յ]ին կի-
սագնդին, զորս[29] *կոչեն Գաւսացեալ*[30], *քանզի նմա*
ասեն փոքրագոյն գծագրիլ, վասն անձուկ գոլո[յ]
բոլորակին, եւ ընդդէմ[31] *նա, նմանապէս նորին ի*
հարաւա[յ]ին եզրն, զոր կոչեն Ցա[մա]քեալ[32]*:*

28 [33]*Եւ ոչ միայն զԱյրեցեալ գաւտե[ա]ւն*[34]
[ասեն զՈվկիանոս][35], *այլ եւ զամենայն աշ-*
խարհաւ շուրջ ասեն բնակեալ: 29 *Զոր եւ Կոս-*
տանդիանոս Անտիոքացի ի «Քրիստոնէական
տեղագրութեան», որ ասաց զտապանն յԱրեւե-
լ[ե]ան երկրէն[36] *առ մեզ անցեալ:* 30 *Բայց Պտ-*
ղոմէոս[37], *որոյ արք բազմաշրջութեամբ զամե-*

---

1 *V* շ
2 *VS* վտաւանի *փխ* վտաւան [մ]ի *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի)*
3 *V* ճէ, *S* հարիւր եօթն *փխ* հարիւր եւթն *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*
4 *V* զ
5 *V* ժզ
6 *V* ոխգ
7 *V* է, *S* եօթն *փխ* եւթն *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*
8 *V-ի* Ի*-ն կարմիր գլխատառով է (պարբ-ն նշան)*
9 *Համառօտում՝* ասպարիզաց, *որը նշել է Սուք-րեանը.* «Այլ Օր. ասեն *ասպարիզաց ասպարէզն*»
10 *V* ճխդ
11 *VS չիք* մղոնն *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ յաջորդի. հմմտ. «Մղոնաչափք»-ում՝ նախ. Զ.5)*
12 *V* ռ
13 *V* գ
14 *V* շ ասպարէս չորէքկուսի *փխ* հինգ հարիւր ասպարէզ չորեքկուսի *(վեր. Սուքրեանի)*
15 *V* հա, *S* եօթանասուն եւ մի *փխ* եւթանասուն եւ մի *(վեր.՝ ըստ այլոց, թէպէտ կայ եւ՝* յեաւթնեակ*)*
16 *S* չորեակ եօթնեակ *փխ* չորրեակ ՚եաւթնեակ *(V)*
17 *V* իըեկ, *S* քսանեւութեկ *փխ* քսան եւ ութե[ա]կ *(վեր)*
18 *Սուքրեանը տողատակում ծանօթագրել է* «Այլ Օր. *չորք եօթն՝ է քսան եւ ութ*». *դա համառօտն է*
19 *V-ում* Ա*-ն գլխատառով եւ կարմրով է (պարբ. նշան). այստեղ Երեմեանը վերականգնում է են-թավերնագիր՝* «Յաղագս չափման տիեզերաց»
20 *S* այն *փխ* յայն *(V)*
21 *S* մինչեւ *փխ* մինչ եւ *(V)*
22 *V* կզ
23 *V* Արեգակ *[լոկ կլորակ գաղափարագրով] փխ* Արեգական *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի)*
24 *V* խ
25 *V* գօտոյն *փխ* գաւտ[ւ]ոյն *(վեր. Սուքրեանի)*
26 *V* յՈվկիանոս *փխ* Ովկիանոս *(վեր. Սուքրեանի)*
27 *V* բանակութենէս *փխ* բնակութենէս *(վեր. Սուքր.)*
28 *V* բանակեցելո *փխ* բնակեցելոյ *(վեր. Սուքրեանի)*
29 *S* զոր *փխ* զորս *(V)*
30 *Սուքրեանը ծանօթագրել է՝* «Այլ Օր. *ցամաքեալ*»
31 *Սուքրեանի ծանօթագրումն է՝* «Ոմանք *զդէմն*»
32 *V* Ցաքեալ *[վրան դրուած ուղղման կայծակնա-ձեւ նշանով] փխ* Ցամաքեալ *(վեր. Սուքրեանի)*
33 *Այստեղ Երեմեանը վերականգնելի է համարում ենթավերնագիր՝* «Յաղագս ծովու եւ ցամաքի»
34 *V* գաւտեւն *փխ* գաւտեաւն *(վեր. Սուքր.՝ ըստ Ա.39)*
35 *VS չիք* ասեն զՈվկիանոս *(վեր. Երեմ.՝ ըստ համ.)*
36 *V* յԱրեւելան երկրին *փխ* յԱրեւելեան երկրէն *(վեր. Սուքրեանի)*
37 *Դեռ ըստ Պատկ. եւ Երեմեանի՝ այս հատուածը համեմատելի է Խորենացու «Պատմութեան» Ա.լ գլխի բնագրի հետ (1913, էջ 83-84)*

նայն երկիր չափեցին, ոչ ասացին զ'Ովկիանոս[1]
շուրջ լինել, այլ ի մի կողմանէ անկեան[2] *հիւսի-*
սա[յ]ին յարեւմտից, եւ ընդ հիւսիսի յարեւելս
կոյս տարածել <u>յերից</u>[3] *մասանց* [3բ] *մասն մի. եւ*
ընդ արեւմուտս ի հարաւ կոյս՝ ի չորից մասանց
յերիս մասունս. եւ ի նմանէ սկսեալ զԱնծանաւթ
երկրէ ասէ շրջապատեալ զբնակութիւն մարդ-
կան. եւ զերից ծովուցն՝ զՀնդկացն եւ զՅունացն
եւ զԿասբիցն, որ է Վրկանի, բնակութիւն մարդ-
կան ասէ լինել շուրջ զնոք<u>աւք</u>. եւ ճշմարիտ է:
31 *Քանզի*[4] *զՅունականաւն եւ զԿասբիցն եւ ի*
մէնջ մարդիկ շուրջ անցին. նոյնպէս վարկանիմ
եւ զՀնդկա[յ]ինն: 32 *Եւ ո՛չ որպէս արտաքինքն՝*
Դիոնէսիոս[5] *եւ Ապողոն եւ ընկերք իւրեանց ա-*
սեն՝ պարունակել Ովկիանոսի զամենայն: 33 *Ո-*
րում եւ Կոստանդիանոս[6] *Անտիոքացի հանդիպի*
վիճել [ընդ] ընկերս[7] *իւր յԱստուածային Գրոց,*
յորմէ ոչ տեսաք հատումն ինչ բան բանի պա-
տասխանելով. զի երկոքին գտանին յԱստուածա-
[յ]ին Գիրս՝ եզաբար եւ յոգնաբար ասացեալ. Ժո-
ղովեսւ[ց]ին[8] ջուրքդ ի ժողով մի. եւ ի ժողովս իւ-
րեանց[a], *եւ թէ՝* Զժողովս ջուրցն կոչեաց ծովս[b]:

34 [9]*Իսկ յաղագս երկրի բնակելո[յ] մարդ-*
կան՝ երկայնութեամբ յարեւելից յարեւմուտս, վա-
սն բարեխառնութեան[10]. *եւ ի հարաւո[յ] եւ ի հիւ-*
սիսո[յ]՝ անբնակ լինել, վասն սաստիկ ջերմոյ եւ
սառնամանեաց: 35 *Նոյնպէս վիճել յԱստուածա-*
յին Գրոց բան առ բան պատասխանի՝ այսպիսի
ինչ ասէ Աստուած ցՅոբ, թէ՝ [4ա] Խեղամո՞ւտ ի-
ցես լայնութեան առ ի ներքո[յ] երկնից, որչա՞փ
ից[է][11]. զի՞նչ երկիր իցէ՝ յորում լոյսն ագանի-
ցի[c]: 36 *Իբրեւ տարակուսեալ զնա, յաղագս հա-*
րաւո[յ] անբնակին եւ հիւսիսո[յ] լերանց ձմեռնա-
ցելոցն, ընդ որովք թագել[12] *կարծեմ զԱրեգակն:*
Քանզի յառաջագոյն Սոփա՟րա[յ] Մինեցւ[ւ]ոյ[13] *ա-*
սացեալ էր, թէ՝ «Երկայն է չափ երկրի»՝ որպէս
զգիտակ բնակութեան մարդկան[d]: 37 *Իսկ*[14] *ընդ-*
դէմ այդոցիկ պատասխանեցին յԵսա[յ]եայ, թէ՝
Հաստատեաց զերկիր բնակիլ[15] ի նմա[e]. *եւ*
դարձեալ, թէ՝ Ոչ ի զուր ինչ արար զնա, այլ ի
բնակութիւն ստեղծ զնա[յ][16][f]:

38 *Իսկ ընդդէմ դոցա պատասխանի Դաւ-*
թ՟ա[յ][17], *թէ՝* Զաշխարհ լրիւ իւրով դու հաստա-
տեցեր, զհիւսիս եւ զհարաւ[g]. *եւ Սողոմոն*[18] *ասէ.*
Տէր արար զշէնս եւ զանշէնս եւ զեզրս բնա-

1 *V* զյՈվկիանոս *փխ* զՈվկիանոս *(վեր. Սուքրեանի ըստ բազմաթիւ այլոց)*

2 *VS* անգեան *փխ* անկեան *(վեր. ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Գ.3, 31)*

3 *Ըստ Երեմեանի՝ ճիշտ է* յերկուց՝ *ըստ համառօտի*

4 *Համառօտում Բ գլխի վերնագիրը վրիպմամբ բերուած է այս նախադասութիւնից առաջ. թերեւս, նախագաղափարում այն եղել է աջ երեսի ձախ լուսանցքում եւ համառօտող խմբագրի կողմից վրիպմամբ վերագրուել է ձախ երեսի բնագրին (ուր* Քանզի-*ն էլ, միգուցէ, ունէր կարմրատառ գլխատառ). վերականգնումը՝ Երեմեանի (1972). այս դիտարկումը թոյլ է տալիս պատկերացնել համառօտի նախագաղափարի (գուցէ եւ՝ հէնց հեղինակային սկզբնօրինակ գրչագրի) էջի մեծութիւնը. հմմտ. ստորեւ, նախ. Բ.1-ի ծնթ.*

5 *S* Դիոնեսիոս *փխ* Դիոնէսիոս *(V)*

6 *V* Կոստ֊, *S* Կոստանդին *փխ* Կոստանդիանոս *(վեր. ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ա.28)*

7 *V* ընգերս *փխ* [ընդ] ընկերս *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Կ → Գ** *եւ հմմտ.* **ընդ – ընգ...***)*

8 *V* Ժողովեսին *փխ* Ժողովեսցին *(վեր. Սուքրեանի ըստ բազմաթիւ այլոց)*

a **Հմմտ. Ծն. Ը** *9*

b **Ծն. Ը** *10*

9 *V-ի* Ի-*ն կարմիր գլխատառով է՝ պարբ-ն նշան, որից առաջ Երեմեանը վերակ-նում է ենթավերնագիր.* «Յաղագս երկրի բնակելոյ մարդկան»

10 *V* բարէխառնութեան *փխ* բարեխառնութեան *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախ. Ե.239)*

11 *V* չափից *փխ* չափ իցէ *(վեր. Սուքրեանի)*

c **Յոբ, ԼԸ** *18-19*

12 *S* որով թագեալ *փխ* որովք թագել *(V)*

13 *V* սոփաէրա մենեցոյ, *S* Սովփարայ Մինեցւոյ *փխ* Սոփա՟րա[յ] Մինեց[ւ]ոյ *(վեր.՝ ըստ Յոբ, ԺԱ 1)*

d **Յոբ, ԺԸ** *9*

14 *V-ում* Ի-*ն գլխատառով է, կարմրով եւ կրկնակէտից յետոյ, որ պարբերութեան նշան է (ըստ ամենայնի՝ անտեղի)*

15 *S* բնակել *փխ* բնակիլ *(V)*

e **Հմմտ. Ես. ԽԵ** *18*

16 *V* զնայ *փխ* զնա *(վեր. Սուքրեանի ըստ միւսների)*

f **Ես. ԽԵ** *18*

17 *V* Դաւթեա, *S* Դաւթեայ *փխ* Դաւթ՟ա[յ] *(վեր.)*

g **Սաղմ. ՎԸ (ՎԹ)** *12*

18 *VS* Սաղոմոն *փխ* Սողոմոն *(վեր. ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.237)*

կեալս[h], եւ այլդ՝ նոյնպիսի: 39 Բայց հաւանեալ
եմ զարանցն Պտղոմ[ե]ա[յ][1], որք շուրջ եկին զԱյ-
րեցեալ գաւառաւն եւ զազգսն[2] շուրջ գրեցին
ճշդիւ[3] եւ զսահմանս ճարակաց նոցա՝ չափե[ա]լ
յԱկխսիմբա[յ], եւ զլուսնի լեառն եւ անդր եւս՝ Ան-
ծանաւթ երկիր, եւ շրջեալ առ Անծանաւթ երկ-
ր^{ե}աւ[4]՝ յՈվկիանոսէ մինչեւ յՈվկիանոս, եւ զեւս ա-
ռաւելն լռեցին, զոր ոչ կոխեաց ոտն մարդոյ:
40 Ըստ որում [4բ] ասի ի Յոբն, թէ՝ Ձգեաց զհիւ-
սիսի զոչնչիւ[5i], եւ թէ՝ Հրամաև պահեաց[6] զերե-
սաւք ջուրց[j], այսինքն թէ՝ Աստուծոյ հրամանն
բաւական է ունել զեզեր ջրոյն Անծանաւթ ծովու՝
ոչ պիտոյացեալ երկրի, եւ զեզեր[7] սպառուածի
Անծանաւթ երկրի՝ ոչ պիտո[յ]ացեալ ջրոյ:
41 Բայց եթէ շուրջ զԱնծանաւթ երկր^{ե}աւ[8] ծով եւ
շուրջ զԱնծանաւթ ծովով երկիր՝ մեք որպէս զան-
ծանաւթեալ լռեմք, եւ գրեմք միայն՝ զոր ետես ա-
կն եւ կոխեաց ոտն մարդոյ: 42 Եւ զառաւելսն
հրամանին Աստուածային[9] վարկանիմք հաւա-
տովք, որպէս ի վերայ երկրի՝ զոր տեսանեմք,
նոյնպէս եւ ի ներքո[յ] երկրի, ըստ Յոբայ, եթէ՝
Զերկիր ի վերայ ոչ^{ը}նչի հաստատեաց[k]. զոր եւ
Լուսաւորիչն հաստատէ՝ ի վերայ ոչ^{ը}նչի կառու-
ցեալ զերկիր. եւ զբան Սաղմոսին, որ ասէ՝ Ի վե-
րայ ծովու հիմունս արկ նմա եւ ի վերայ գետոց
պատրաստեաց զնա[l]՝ վարկանիմք ծակ[10] ի մի-
մեանս ծովուցդ, ըստ[11] սրբոյն Բարսղի. եւ ընդ
ամենայն հիմունս երկրի ջուրց ունել[12], ըստ այ-
նմ, թէ՝ Խորք որպէս զգեստ վերարկու է նորա[m]:
43 Եւ որպէս Աստուածաբան[13] ասէ, «Խորշք ծո-
վա[յ]ինք՝ ընդ երկիր եւ ընդ միմեանս միաւո-
րեալք»:

[Բ.] 1 [Աշխարհագիր. Հատած Երկրորդ][14]

2 Արդ[15]՝ սկսցուք ըստ Պապա[յ] Աղէքսանդ-
ր[5ա]աց[ւ]ոյ[16] «Երկրագրութեան», որ ըստ ինք-
նագիր բոլորակին Կղաւդիու Պ[տ]ղոմեա[յ][17] «Տի-
եզերագրութեանցն չափուց», զոր սկսեալ յԱյրե-
ալ գաւտ[ւ]ոյն[18]՝ կրկնակի ի հիւսիսի եւ ի հարաւ:

3 [19]Եւ ^{յ}Այրեալ[20] գաւտին սկսանի յԱնծա-
նաւթ յերկրէ Սի[ւ]նէաց[ւ]ոց[21], անցանելով ըստ

h Առակ. Ը 26
1 V Պտլոմա, S Պտլոմեայ փխ Պտղոմեայ (վեր. ըստ այլոց. օր.՝ Ա.30, Բ. 33, 37, Դ.33, Ե.206. մէկ տեղում ձեւը կրկնւում է)
2 S զաղդսն փխ զազգսն (V)
3 V ճժդիւ փխ ճշդիւ (վեր. Սուքրեանի. գուցէ, կարելի է վերականգնելի համարել ուղղակի ճշտիւ)
4 VS երկրեաւ փխ երկր^{ե}աւ (վեր.՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Բ.17, Դ.45, Ե.2, 76 եւն)
5 S զոչընչիւ փխ զոչնչիւ (V. թէպէտ քիչ անց՝ նախ. Ա.42-ում զոյգ ը է պահպանուել, որ սղում ենք)
i Յոբ, ԻԶ 7
6 S պատեաց փխ պահեաց (V)
j Հմմտ. Յոբ, ԻԶ 10
7 S զեզերս փխ զեզեր (V)
8 VS երկրեաւ փխ երկր^{ե}աւ (վեր.՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Բ.17, Դ.45, Ե.2, 76 եւն)
9 S Աստուծոյ փխ Աստուածային (V. գրիչը նախ գրել է Այ̄, ապա վերեւում ուղղում տուել՝ ային)
k Հմմտ. Յոբ, ԻԶ 7
l Սաղմ. ԻԳ(ԻԴ) 3
10 V ծագ, S ծակիլ փխ ծակ (վեր., Սուքրեանը տողատակում ծանօթագրել է. «Յօր. ծագ ի միմեանս, եդաք ըստ օրինակին Վեցօրէիցն Ս. Բարսղի». հմմտ. բարբառային կ → գ → կ)
11 S ընդ փխ ըստ (V)
12 V անել փխ ունել (վեր. Սուքրեանի)
m Սաղմ. ՃԳ(ՃԴ) 6
13 S Աստուածաբանն փխ Աստուածաբան (V)
14 VS չիք Աշխարհագիր. Հատած Երկրորդ (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի, ուր, սակայն, այս գլխագիրը մի քանի պարբերութիւն վրիպմամբ յետ է տարուած ու դրուած՝ «Քանզի զՅունականաւն եւ զԿասբիցն...» նախադասութիւնից առաջ. տե՛ս վերեւում՝ նախ. Ա.31-ի ծնթ.)
15 V-ի Ա-ն կարմիր գլխատառով է (պարբ-ն նշան)
16 V Աղէքսանդրացոյ, S Աղեքսանդրացոյ փխ Աղէքսանդրաց[ւ]ոյ (վեր.՝ ըստ Բ.30, Գ.54, Ե.324)
17 V Կղաւդիսւ Պղոմեա [Պղ-ի վերեւում գրչի դրած ուղղման կայծակնաձեւ նշանով], S Կղաւդեայ Պտղոմեայ փխ Կղաւդիու Պտղոմեա[յ] (վեր. ըստ յաջորդի, տե՛ս Ե.79 եւ հմմտ բոլորագիր ո → ս)
18 VS գօտոյն փխ գաւտ[ւ]ոյն (վեր.՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)
19 Երեմեանը վերակ-նում է վերնագիր՝ «Յաղագս Այրեալ գաւտւոյն». համառօտում՝ Բայց փխն. Եւ
20 V յԱյրեալ փխ Այրեալ (վեր. Սուքրեանի)
21 VS Սինէացոց փխ Սի[ւ]նէաց[ւ]ոց (վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324 եւ Ե.298, 306, 336. համառօտում ամենուր Սինէացւոց է)

հիւսիսոյ Սատիրաց[ւ]ոց[1] ծայրին. եւ ի նորին կղզ[ե]աց[2] անցանելով ընդ Տապռաբ[ան]իո[յ] կղզ[ւ]ոյն[3] ստորոտն, եւ անցանէ ընդ Կալոսի լիճ եւ յԱսապուս[4] գետո[յ] ակունք. եւ ընդ Պիղեալ լեառն եւ ընդ Նեղոսի գետով վտակս եւ ընդ Սպիտակ Եթ[է]ովպիայս[5], ըստ հարաւոյ կողմանէ, եւ Թէոքիմա[յ] լերինն, որ կոչի Աստուածոց աթոռք, ընդ Իւքիս լեառն, ընդ Ձկնակեր Եթ[է]ովպացիս[6]՝ յԱնծանաւթ երկիր։

4 *[7]Եւ յաղագս Ովկիանոսի, որպէս յառաջագոյն ասացի, է զկողմամբ Զեփիռոս[8] հողմոյ։*
5 *Սկսանի ի քսան եւ մի[9] մասնէ լայնութեան առ Ձկնակեր Եթ[է]ովպաց[ւ]ովք[10] եւ առ լերամբքն, որ Թէոքիմայն[11] անուանեն, եւ պատէ զարեւմուտս՝ մինչ ի սպառ լայնութեան[12] չափոյ. եւ դառնա[յ] ընդ հիւսիսի յարեւելս կոյս՝ մինչեւ վաթսուն[13] մասն երկայնութեան, որ է հանդէպ Կարկինիտէն ծոցոյն Պոնտոսի, առ* [5բ] *Քեռսոնիւ, կշիռ Տիոս[14] քաղաքի՝ Ոնոռիատ[15] աշխարհի, եւ Հեռապալսի՝ Սաղուտառիս[16] Փռիգաց[ւ]ոց[17], եւ Դէղաղա^ղա[18] տեղւոյ, որ կայ առ եզր ծովուն Լիկիոյ[19], արդար՝ Մսր է[20], որ է Եգիպտոս։*

6 *Արդ[21]՝ որպէս[22] ասացաք, ցվաթսուն[23] մասն Ովկիանոս եկեալ դադարէ, եւ ի նմանէ յառաջ առնու ʲԱնծանաւթ[24] երկիր եւ պատէ զմնացեալ մասունս հիւսիսոյ եւ զարեւելս եւ զհարաւ, եւ քսան[25] մասն յարեւմտից՝ մինչեւ ց[ն]ոյն[26] Ովկիանոս։* 7 *Իսկ արտաքոյ այսր չէ ուրուք տեսեալ, վասն որոյ Անծանաւթ կոչի երկիր եւ Ովկիանոս։* 8 *Եւ է [յ]Ովկիանոս[27] ծանաւթ նաւագնացութեան կղզիկք[28] վեց[29] ըստ հարաւո[յ], որ*

1 *V* Սատիրացոց *փխ* Սատիրաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

2 *V* կղզաց *փխ* կղզեաց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդի. տե՛ս նախ. Ե.312)*

3 *VS* Տապռապիո[յ] կղզոյն *փխ* Տապռաբ[ան]իո[յ] կղզ[ւ]ոյն *(վեր.՝ ըստ յաջորդների. տե՛ս նախ. Ե.314, 326 եւ հմմտ. բարբառային* **Բ** → **Պ**. [ւ]*-ի վեր-ման համար տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324. Պտղոմէոսի մօտ եւ համառօտում ամենուր՝* Տապռոբանիա*)*

4 *S* Ասապուս *փխ* յԱսապուս *(V)*

5 *V* ր̅ղ̅ եթովպիայս, *S* Եթովպիայս *փխ* Սպիտակ Եթ[է]ովպիայս *(վեր.՝ V-ի* **րղ***-անման գաղափարագիրը վերծանելով՝* «սպիտակ». [է]*-ի վերականգնումն՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Բ.9, 17, Դ.31 եւն)*

6 *VS* Եթովպացիս *փխ* Եթ[է]ովպացիս *(վեր.՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Բ.9, 17, Դ.31 եւն)*

7 *Այս պարբերութիւնից առաջ Երեմեանը վերականգնելի է համարում ենթավերնագիր՝* «Յաղագս Ովկիանոսի»

8 *V* Սեփիռոս *փխ* Զեփիռոս *(վեր. Սուքրեանի)*

9 *V* ի̅ա̅

10 *VS* Եթովպացովք *փխ* Եթ[է]ովպաց[ւ]ովք *(վեր.՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Բ.9, 17, Դ.31 եւն)*

11 *VS* Թէաքիմայն *փխ* Թէոքիմայն *(վեր., հմմտ. նախ. Բ.9, 29)*

12 *S* լայնութեամբ *փխ* լայնութեան *(V. հմմտ. նախ. Դ.1)*

13 *V* կ̅

14 *V-ի այս անհասկանալի* կշիռ Տիոս*-ի փխն. գոնէ բուն աղբիւրում վերականգնելի է թւում՝* **Կղաւդիուպալիս**, *որը Բիւթանիայի հարեւան Ոնոռիատ մարզի մայրաքաղաքն էր (տե՛ս նախ. Ե.25)*

15 *VS* Անոռիատ *փխ* Ոնոռիատ *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.5, Ե.24, 25, 27)*

16 *S* Սալուտառիս *փխ* Սաղուտառիս *(V)*

17 *VS* Փռիգացոց *փխ* Փռիգաց[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

18 *V* Դէղաղաղա, *S* Դեղաղա *փխ* Դէղաղա^ղա *(վեր., Պտղոմէոսի մօտ՝* Δαίδαλα. *տե՛ս* **Դէղա-ղա-ղա***)*

19 *V* Լիկբոյ, *S* Լիբոյ *փխ* Լիկիոյ *(վեր., հմմտ. ուշ երկաթագիր* **Ի** → **Բ***)*

20 *VS* արդակմար *փխ* արդար՝ Մսր *(վեր. ըստ Սուքրեանի դիտարկման, որը տողատակում ծանօթագրել է՝* «Այսպէս յՕր. թուի լինել *արդակ Մսր*, այսինքն ուղղակի Մսր, որ է Եգիպտոս». *V-ի գրիչը* արդակմար *անհասկանալի բառի սկզբնատառի վրայ կայծականձեւ նշան է դրել՝ առանց ուղղում տալու, գուցէ եւ՝ ուղղելի համարելով հէնց բառամիջի ինչ-ինչ տառեր)*

21 *V-ում* Ա*-ն գլխատառով է, նոր տողից եւ կրկնակէտից յետոյ, որ պարբերութեան նշան է*

22 *V* ո̅ր̅ *փխ* որպէս *(վեր. Սուքրեանի. կանոնաւոր համառօտագրումը պիտի լինէր՝* ո̅պ̅*)*

23 *V* ց̅.վ̅. *[պատուոյ նշանների տակ = «վեց հազար վաթսուն»] փխ* ցվաթսուն *(վեր. Սուքրեանի)*

24 *VS* յԱնծանաւթ *փխ* ʲԱնծանաւթ *(վեր.)*

25 *V* ի̅

26 *V* ցոյն *փխ* ցնոյն *(վեր. Սուքրեանի)*

27 *V* Ովկիանոս *փխ* [յ]Ովկիանոս *(վեր. Սուքրեանի)*

28 *S* կղզիք *փխ* կղզիկք *(V. նոյնը՝ երկիցս ստորեւ. կանոնաւոր փոքրացուցիչը կը լինէր* կղզեակք*)*

29 *V* զ̅

Երանել[ե]աց կղզիկք[1] կոչին, հանդէպ մտիցդ. եւ նոց[ա] ըստ արեւմտից՝ վեց[2] կղզի, եւ կան կղզիք[3] այս հանդէպ Ներքսագոյն Լիբիա[յ][4]. եւ դոցա ի հիւսիսեան՝ չորս[5] կղզիկք[6]:

9 **Եւ[7] գետք [քսան եւ երկու][8]**, որ մտանեն [յ]Արեւմտեան[9] Ովկիանոս, են այսք. Միսիթլոս, որ գա[յ] ի Թէոքիմ[այ][10] լեռնէ. եւ Նիկաս, որ գայ ի Սպիտակ Եթէովպաց[ւ]ոց[11]. եւ Ստաքիռ, որ գայ ի Ռիւսիտառիա[յ] լեռնէ, առնէ լիճ մի եւ ապա ելանէ եւ մտանէ ի ծով. եւ Դառդոս, որ ի վեց[12] գետոց[13] եւ լճից միացեալ մտանէ ի Մեծն կոչեց[ea]եալ Նաւահանգիստ. եւ Մասաս եւ Ովփսիս եւ Կուսարիուս եւ Սաղաթոս, որք գան ի Մանդռոն լեռնէ. եւ[14] Սեբոս մեծ գետ: 10 Եւ ի Մեծ Ատղաս[15], մինչեւ ի Փոքր Ատղաս[16] մտանեն գետքս այս. նախ՝ Սագաս, ապա Ագնոս, Փուդդիուռ[17], Սանաս, Կուսաս. իսկ ընդ Փոքր Ատղաս[18] եւ ընդ Տինգին քաղաք մտանեն գետք Լիոս, Սուբուռ, Լիկքս, Զիղաս, Կատնգի[19]. առ որ [միջոցն][20] կոչի Սեփտէ, որ է Եւթնեկ, զի եւթն[21] մղոն ունի լայնութիւն տեղ[ւ]ոյն[22], որ գետաբար մտանէ [յ]Ովկիանոսէ[23] յԻբիռիկոն պեղագոս, որ է սկիզբն Յունաց ծովուն. որ[ոյ][24] է հանդէպ յարեւմուտս կոյս Սագադիոն կղզի [յ]Ովկիանոսի[25]:

11 Այն[26] նեղուց բաժանէ ընդ Տինգինի[27] եւ ընդ Սպանիա աշխարհն: 12 Իսկ Ովկիանոս երթեա[լ][28] ընդ հիւսիսի՝ դառնա[յ] ընդ արեւելս եւ առնէ կղզիս մեծս երկուս[29], որք[30] կոչին Վիռնիա[31] եւ Ալւիոն, եւ կոչին Բերիտանաց[ւ]ոց[32] աշխարհ, եւ Թուլիս կղզի, որոյ հասարակն արտաք[ոյ][33] չափուց Անծանաւթ երկիր համարեալ է. եւ որ զնմանէ զրոյցք՝ անհաւատալիք: 13 Ունի եւ կղզի մի այլ՝ հանդէպ սահմանի Սարմատ[ի]ա[յ][34]

1 *S* կղզիք *փխ* կղզիկք (*V. նոյնն է եւս երկիցս՝ փխն. կանոնաւոր փոքրացուցիչ* կղզեակք-*ի*)

2 *V* գ̅

3 *S* կղզիքս *փխ* կղզիք (*V*)

4 *V* Լիբեա *փխ* Լիբիա[յ] (*վեր. Սուքրեանի*)

5 *V* դ̅

6 *S* կղզիք *փխ* կղզիկք (*V. երկիցս նոյնն է նախորդիւ՝ փխն. կանոնաւոր փոքրացուցիչ* կղզեակք-*ի*)

7 *V-ում բառը մեծ գլխատառ* Ե*-ով է եւ տողասկզբում (ուրեմն՝ պարբերութիւն)*

8 *VS չիք* քսան եւ երկու (*վեր.՝ ըստ համառօտի, որի բնագիրն է.* «Մտանեն եւ գետք քսան եւ երկու (*AE* քսան եւ մի) յԱրեւմտեայ (*D չիք* յԱրեւմտեայ) յՈվկիանոս (*Pv* յՈվկիանոս յարեւմտէ)»*)*

9 *V* արեւմտեան *փխ* յԱրեւմտեան (*վեր. Սուքր-նի*)

10 *V* Թէոքիմ *փխ* Թէոքիմ[այ] (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Բ.3, 4*)

11 *VS* Եթէովպացոց *փխ* Եթէովպաց[ւ]ոց (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

12 *V* գ̅

13 *S* գետոյ *փխ* գետոց (*V*)

14 *Գրուած է մեծ գլխատառ* Ե*-ով եւ տողասկզբում, բայց, թերեւս, շփոթուած է 3 բառ յետոյ* Եւ*-ով սկսուող նոր նախադասութեան հետ*

15 *S* Ատլաս *փխ* Ատղաս (*V*)

16 *S* Ատլաս *փխ* Ատղաս (*V*)

17 *V-ի գրիչը նախ գրել է* Փունդդիուռ, *ապա* ն*-ի վրայ խնամքով խզմզել*

18 *S* Ատլաս *փխ* Ատղաս (*V*)

19 *S* Լիկբս, Զիզաս, Կատնդի *փխ* Լիկքս, Զիղաս, Կատնգի (*V*)

20 *Սուքրեանը վերականգնել է բառը ըստ համառօտի DPv-ի՝ փակագծով (AE-ում՝* նեղուցն *փխն.* միջոցն*). հմմտ. նախ. Դ.2՝* «ի նեղցին Հերակլեան ծով**միջոց**ին, որ է Սեպտ»

21 *V* է̅, *S* եօթն *փխ* եւթն (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս, օր.՝ նախորդող բառը կամ Ա.8, Բ.16, 18*)

22 *VS* տեղոյն *փխ* տեղ[ւ]ոյն (*վեր.՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

23 *V* Ովկիանոսէ *փխ* [յ]Ովկիանոսէ (*վեր. Սուքրեանի*)

24 *VS* որ *փխ* որ[ոյ] (*վեր.*)

25 *VS* Ովկիանոսի *փխ* [յ]Ովկիանոսի (*վեր.*)

26 *Գրուած է մեծ գլխատառ* Ա*-ով, նոր տողից, կրկնակէտ-վերջակէտից յետոյ, որը պարբերութեան նշան է*

27 *VS* Տիւգինի *փխ* Տինգինի (*վեր.՝ ըստ նախորդի. տե՛ս նախ. Բ.10*)

28 *V* երթեա *փխ* երթեալ (*վեր. Սուքրեանի, տե՛ս* երթեալ – ըստ*)*

29 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս (*վեր., հմմտ. նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88*)

30 *S* որ *փխ* որք (*V*)

31 *Եւրոպէի բաժնում այս կղզին կոչուած է* Ուբեռնիա (*տե՛ս նախ. Գ.10*)

32 *V* Բերիսանաց[ւ]ոց *փխ* Բերիտանաց[ւ]ոց (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Գ.9 եւ հմմտ. ուշ երկաթագիր* **S** → **U**)

33 *V* արտաք *փխ* արտաք[ոյ] (*վեր. Սուքրեանի*)

34 *V* Սարմատա, *S* Սարմատայ *փխ* Սարմատ[ի]ա[յ] (*վեր., հմմտ. նախ. Գ.47, 48, 54, Ե.80, 82, 91 եւն*)

եւ Գերմանիա[յ][1]*, որ Սկանդէ կոչի, յորում Գուդք* [6բ] *լեալ են, եւ այլ ազգք բազումք։* 14 *Եւ քան զայս կղզիս այլ նաւագնացութիւն ոչ կա[յ], եւ ոչ հասեալ է մարդո[յ] ուրեք, եւ վասն այնորիկ կոչի Անծանաւթ ծով։*

15 [2]*Եւ ծովք են երեք մեծք, զորովք երկիր շուրջ է։*

16 *Առաջին*[3]*՝ Հնդկացն, որ ասի Կարմիր ծով, որոյ*[4] *երկայնութիւն՝ մասունք հարիւր երեքտասան*[5]*, յորոյ ծոցո[յ] ելանէ Պարսա[յ] եւ Արաբաց[ւ]ոց*[6]*, եւ ծովքն՝ որպէս*[7] *թէ ի հիւսիսի յարեւմտից կոյս, Պարսայն՝ սակաւ ինչ իբրեւ զաղիւսակ, եւ Արաբաց[ւ]ոցն*[8]*՝ ազխո[յ]դ*[9] *նման։* 17 *Եւ սահմանեալ՝ [ի]*[10] *հարաւոյ անբնակ եւ անծանաւթ երկրաւ, իսկ յարեւելից՝ Սի[ւ]նէաց[ւ]ոց*[11] *աշխարհաւն, եւ ի հիւսիսո[յ]՝ Հնդկաւք, եւ Կրման եւ Պարսկական եւ Արաբաց[ւ]ոց*[12] *աշխարհաւք, իսկ յարեւմտից կողմանէ՝ Եգիպտաց[ւ]ոց*[13] *եւ Եթէովպաց[ւ]ոց*[14] *աշխարհաւք, որք են ի Լիբիո[յ] բաժնի։*

18 *Երկրորդ*[15] *ծով՝ Յունացն, որ ծնանի յՈվկիանոսէ, ի վեցերորդ մասին երկայնութեան եւ երեսուն եւ վեց*[16] *մասին լայնութեան, զոր տեղի Սեփտ[է]*[17] *կոչեն, որ է Եղթնեկ, զի եւթն*[18] *մղոն ունի լայնութիւն տեղ[ւ]ոյն*[19]*, յորում ըստ մտիցն՝ Գա՛դիրոն*[20] *կղզի [յ]Ովկիանոս*[21] *է։* 19 *Բայց առաւել լայնացեալ ի հիւսիսի եւ ի հարաւ՝ ձգի մինչեւ յԱսորիս մասունս երեսուն*[22]*. եւ սահմանեալ է յար*[7ա]*եւելից կողմանէ Ասոր[ւ]ոց*[23] *եւ Փինիկ[եցւ]ոց*[24] *աշխարհաւք, իսկ յարեւելից հար[ե]աւոյ*[25]*՝ Հրէաստանիւ մինչեւ յԵգիպտոս, իսկ յարեւելից հիւսիսո[յ]՝ Կիլիկ[ի]ո[յ]*[26] *եւ Սաւրիո[յ], եւ Պամփիլ[ի]ա*[27] *եւ Լի՛կիա*[28] *եւ Կառիա եւ Միւսիա եւ Ելիսպոնտոս եւ Բիւթանիա՝ մինչեւ ցՔաղկեդոն, յորմէ ծոցո[յ] ելանէ Պոնտոսի ծովն. եւ ձգի մինչեւ յԵգիպտաց[ւ]ոց*[29] *աշխարհն, մասուն[ս] ութեւտասն*[30]*։* 20 *Իսկ ի հիւսիսո[յ] կողմանէ Եւ-*

---

1 *V* Գերմանեա, *S* Գերմանեայ *փխ* Գերմանիա[յ] *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Գ.18-20 եւն)*

2 *V-ում Ե-ն գլխատառով եւ կարմրով է՝ պարբերութեան նշան, որից առաջ Երեմեանը վերականգնում է ենթավերնագիր՝* «Յաղագս ծովուց»

3 *V-ի ձախ լուսանցքում պատուոյ նշանների մէջ* ա *է գրուած, որը տուեալ դէպքում համարում ենք լոկ ձեւաւորման եւ պարբերութեան նշան*

4 *V* որով *փխ* որոյ *(վեր. Սուքր., հմմտ.* ծ**ով** – որ**ով***)*

5 *V* ճժգ

6 *VS* Արաբացոց *փխ* Արաբաց[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

7 *S* ծովքն *փխ* եւ ծովքն որպէս *(V)*

8 *VS* Արաբացոցն *փխ* Արաբաց[ւ]ոցն *(վեր.՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

9 *V* ազխոդ *փխ* ազխոյդ *(վեր. Սուքրեանի, որը ծանօթագրել է՝* «Այսինքն ի ձեւ դդմոյ վայրի»*)*

10 *V չիք* ի *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բազմաթիւ այլոց)*

11 *V* Սինէացոց, *S* Սինէացւոց *փխ* Սի[ւ]նէաց[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ Բ.30, Գ.54, Ե.324 եւ Ե.298, 306, 336)*

12 *V* Արաբացոց *փխ* Արաբաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

13 *V* Եգիպտացոց *փխ* Եգիպտաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

14 *V* Եթէովպացոց *փխ* Եթէովպաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

15 *V-ի Ե-ն գլխատառով, կարմրով ու կրկնակէտից յետոյ է (պարբերութեան նշան), իսկ ձախ լուսանցքում պատուոյ նշաններով* բ *է ձեւաւորուած*

16 *V* լգ

17 *VS* Սեփտ *փխ* Սեփտէ *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ա.32)*

18 *V* է, *S* եօթն *փխ* եւթն *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*

19 *V* տեղոյն *փխ* տեղ[ւ]ոյն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս, օր.՝ նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

20 *V* Գաւտիրոն, *S* Գատիրոն *փխ* Գա՛դիրոն *(վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Դ.2)*

21 *V* Ովկիանոս *փխ* [յ]Ովկիանոս *(վեր. Սուքրեանի)*

22 *V* լ

23 *V* Ասորոց *փխ* Ասոր[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

24 *V* Փինեկոց *փխ* Փինիկ[եցւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդների. տե՛ս նախ. Բ.30, Ե.56, 194)*

25 *V* յարեւաւու *S* հարաւու *փխ* հար[ե]աւոյ *(վեր.)*

26 *V* Կիլիկո *փխ* Կիլիկ[ի]ո[յ] *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս, նախ. Ե.190)*

27 *V* Պանփիլա, *S* Պանփիլայ *փխ* Պամփիլ[ի]ա *(վեր.՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Ե.33, 56. նախորդող* եւ*-ը շարահիւսօրէն ընկալելի է՝* «նաեւ»*)*

28 *V* Լնկիա, *S* Լիկիա *փխ* Լիկիա *(վեր., գուցէ եւ, կարելի էր վերականգնել* Լիւկիա *(հմմտ. V-ի* **ն/եւ = իւ***), սակայն տե՛ս նախ. Բ.5, Ե.18, 21)*

29 *V* յԵգիպտացոց *փխ* յԵգիպտաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

30 *V* մասուն ծը *փխ* մասունս ութեւտասն *(վեր. Սուքրեանի)*

ռոպիա սահմանէ՝ մինչեւ ցՍեփտէ[1]. իսկ ի հարաւո[յ] կողմանէ Լիբիա սահմանէ՝ մինչեւ ցնոյն Սեփտէ[2]։

21 *Երրորդ[3] ծով՝ Վրկանին է, որ կոչի Կասբից. եւ ձգի երկայնութիւն նորա ի բերանո[յ] Երասխա[յ] եւ ի Կո[ւ]ր[4] գետո[յ] մինչեւ ցՈւտուպուլիտիւ[5] գետո[յ], որ թարքմանի[6] Բազմապատիկ՝ մասուն[ս] քսան եւ երեք[7]։* 22 *Եւ սահմանէ յարեւմտից՝ աշխարհաւք [Հայաւք][8], եւ յարեւմտից հիւսիսո[յ]՝ Աղուանիւք առ Կեսիոս գետով, ապա մուտք Գեռաս եւ Սոնդաս եւ Ալանդաս եւ Ոդոն գետովք՝ հոմանո*[7բ]*ւն ազգաց, որ ի Կաւկասա[յ] ելանեն եւ մտանեն ի ծով, եւ են ազգ[ք]ն[9] այն հոմանուն չորիւք գետովքն ի Սկիւթ [թ]ւահամար[10], որ են Ապխտարք։* 23 *Իսկ ի հիւսիսո[յ] կողմանէ[11] սահմանի Ս[կ]իւթաց[ւ]ոց[12] աշխարհաւն, առ մուտս ^{տա}Ռա[13] գետոյ, զոր կարծեն[14] Եմաթ է, եւ Ռիմոսի եւ Դեքսի եւ Իաքսառտեա[յ][15] գետոց։* 24 *Իսկ յարեւելից կողմանէ սահմանի ազգաւն, որ կոչի Անարիական Նոմ^{բ}աս[16], առ մտիւքն Յոստոս գետոյ, եւ գաւառն, որ[17] կոչի Սագառուկէ, եւ մտիւք գետոյն, որ կոչի Պոլիտիմիտէս, զոր նախն ասացաք, որ ելանէ յԱւգսիա լեռնէ, առ որովք Ս[ոգդ]իանի[18] գաւառ, եւ մուտք Ոքսոս գետոյ, առ որովք Ռուբիու ազգ. եւ քաղաք[ք]՝ երեք[19], մին կոչի Ասպաբոտա[20], եւ միւսն՝ Ոքսիա[21], եւ միւսն Դիւաբա։* 25 *Եւ յարեւելից հարաւոյ[22] սահմանի Դէոքսիա[23] ազգաւ, առ որով գետն Մառգիւ ի Մարգանի աշխարհի, որ ինձ թուի՝ Մրւ եւ Մրվռոտ լինել, եւ Աստաւանի ազգ եւ Մաքսիռա գետ եւ հոմանուն գաւառ, մինչեւ ցՔռինդաս գետ, որք են Վրկանի աշխարհի[24], առ որով ձգի երկրորդ Ագռոն լեառն։* 26 *Իսկ ըստ հարաւո[յ] սահմանի Մեդաց աշխարհաւն, որ են Մարք, առեալ ի նոյն Քռի[ն]դաս[25] գետոյ, եւ յարեւմուտս կոյս՝ ազգաւն[26]* [8ա] *Անար[ի]ական[27] Մարք, եւ մուտք[28] գետոյն, որ կոչի Ստռառո-*

---

1 *V* ցՓեստէ *փխ* ցՍեփտէ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Բ.10, 18)*

2 *V* Փեստէ *փխ* Սեփտէ *(վեր Սուքրեանի. նոյնը)*

3 *V-ի* Ե-*ն գլխատառով է, իսկ տողից ձախ, լուսանցքում պատուոյ նշանների մէջ ձեւաւորուած է* գ. *սրանք լոկ պարբերութեան նշաններ են*

4 *V* Կոր *փխ* Կուր *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ե.95-99, 101-107, 115 եւն)*

5 *S* ցՊալիտիմիտոս *[ըստ Պտղոմէոսի, համառօտ խմբագրութեան եւ յաջորդի՝ նախ. Բ.24] փխ* ցՈւտուպուլիտիւ *(V. արդեօ՞ք, վերականգնելի է հեղինակի կամ գոնէ աղբիւրի՝* ց[Ո]ւտ-ու-Պուլիտիւ՝ *իրան.* Ռուդ – «գետ» *գետանուանակզբով)*

6 *S* թարգմանի *փխ* թարքմանի *(V. հմմտ. Դ.28)*

7 *V* մասուն իգ *փխ* մասունս քսան եւ երեք *(վեր. Սուքրեանի)*

8 *VS չիք* Հայաւք *(վեր.՝ ըստ համառօտի DPv-ի (AE-ում՝* Հայովք), *տե՛ս* **աւք ... աւք**. *V-ի* աշխարհաւք-*ը բառասկզբի* **ա**-*ով է, ալիքաձեւ գաղափարագրով՝ պատուոյ նշանի տակ, եւ* **օք**-*ով)*

9 *V* ազգն *փխ* ազգքն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ միւսների, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56 եւն)*

10 *V* Սկիւթ ւահամար, *S* Սկիւթիայ համար *փխ* Սկիւթ [թ]ւահամար *(վեր., հմմտ.* **...իւթ – թւա...**)

11 *V-ի գրիչը* կողմանէ-*ն լրացրել է տողից վեր՝ կից բառերի միջեւ դնելով կայծականաձեւ նշաններ*

12 *V* Սիւթացոց *փխ* Սկիւթացւոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ա.9, Բ.22, Ե.80, 268 եւն)*

13 *V* տառա, *S* Տառայ *փխ* ^{տա}Ռա *(վեր. Երեմեանի. տե՛ս* մու**տս** – **տա**Ռա. *նախ. Ե.78-ն ունի՝* ^{հ}Ռա)

14 *S* կարծեմ *փխ* կարծեն *(V)*

15 *V* Իաքսառտեա, *S* Իաքսարտեայ *փխ* Իաքսառտեա[յ] *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **ռ** → **ռ**)

16 *VS* Նոմբաս *[***ա**-*ն* **ս**-*ից վեր, կայծականաձեւ նշանով] փխ* Նոմ^{բ}աս *(վեր., տե՛ս* **ոմա** → **ոմբա**. *Սուքրեանը շեղել է 2 բառերը (նաեւ յաջորդող* Սագառուկէ, Աւգսիա, Ռուբիու-*ն)՝* «Այլ OO. *Արիական Ամբուստակէք» ձնթ-մբ. Երեմեանը վերականգնում է՝* «Արիականք եւ [ազգն] Նամաս[տէ]»՝ *ըստ Պտղոմէոսի՝* Ἀριάκαι, Ναμάσται)

17 *S չիք* որ *(V)*

18 *VS* Սիանի *փխ* Ս[ոգդ]իանի *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ Պտղոմէոսի՝* Σογδιάνα. *հմմտ. նախ. Ե.283)*

19 *V* քղ գ *փխ* քաղաքք երեք *(վեր. Սուքրեանի)*

20 *VS* Ասպաղովտա *փխ* Ասպաբովտա *(վեր. ըստ Երեմեանի. Պտղոմէոսի մօտ՝* Ἀσπαβώτα πόλις)

21 *V* Ռքսիա *փխ* Ոքսիա *(վեր. Սուքրեանի, հմմտ. բոլորագիր* **ռ** → **ռ**. *ըստ Երեմեանի՝* Աւքսիա[նա])

22 *V* հարաւու *փխ* հարաւոյ *(վեր. Սուքրեանի)*

23 *Գուցէ՝* Ոքսիա՞ *փխն.* **Դէ**ոքսիա, *թարգմանուած յուն.* **δε** Ὀξία-*ից. ըստ Երեմեանի՝* «Ὠξειανοί?»

24 *S* աշխարհ *փխ* աշխարհի *(V)*

25 *V* Գռիդաս, *S* Քռնդաս *փխ* Քռի[ն]դաս *(վեր.՝ ըստ նախորդի՝ նախ. Բ.25. Պտղոմէոսի մօտ՝* Χαρίνδα)

26 *S-ի* «որ կոչի»-*ին V-ի լուսանցքում ուշ ձեռքով է*

27 *VS* Անարական *փխ* Անար[ի]ական *(վեր. Երեմեանի. հմմտ. Բ.24. Պտղոմէոսի մօտ՝* Ἀμαριάκαι)

28 *VS* մտովք *փխ* մուտք *(վեր. ըստ նախորդների)*

վտ[1]*, յորում Դէրպիկէս*[2] *գաւառ, զոր կարծեմ Դի-լումս, եւ Գեղաւք, յորում մուտք գետոյն, որ ասի Ոմդաս, մինչեւ ցմուտս գետոյն, որ ասի Կոռդոս*[3]*, եւ Կադշաւք, յորում Գաբառու Բագինք, մինչեւ ի մուտս գետոյն, որ կոչի Կամբիսեւս:* 27 *Եւ են ըստ արեւմտից երկու*[4] *կղզիք, որ կոչին Դովդէ-խաք, եւ միւս կղզի՝ յարեւելից, որ կոչի Սաղկա:*

28 *Նոյնպէս եւ զերկիր բաժանեալ յերիս, յԵւրոպէ, ի Լիբիա, յԱսիա:* 29 *Եւ ունի զարեւ-մտական կողմն Եւրոպէ եւ Լիբիա*[5]*, եւ զհիւսիսա-յինն՝ մինչեւ ցՏանայիս*[6] *գետ, որ ի Ռի[պե]ա[յ]*[7] *լեռնէ ելանէ եւ գա[յ] մտանէ ի Միովտին ծով, Եւ-րոպիա[յ] է մասն:* 30 *Իսկ Լիբիա՝ զհարաւա[յ]ին*[8]*, մինչեւ ցԿարմիր ծովն. եւ ի Կարմիր ծովէ եւ յԱն-թիդոն քաղաքէ, որ կա[յ] ի մէջ քաղաքացն Ռի-ն[ո]կորուրա[յ]*[9] *եւ Գազա[յ]՝ եզեր Փիւնիկեց[ւ]ոց*[10] *ծոցուն, որ ընդ մէջ ծովուն հատանելով՝ անցանէ ընդ կղզիս՝ մինչ ցՏենոդոս ի Քաղկեդոն Բիւթա-նացւոց, մինչ ի Տա'նայիս*[11] *գետ:* 31 *Իսկ յարե-ւելս կոյս՝ զհարաւ եւ զհիւսիսի եւ զմէջն՝ Ասիա ունի* [8բ] *մինչեւ ցԱնծանաւթ երկիր, վասն որոյ մեծագոյն է քան զայլ հատածսն, եւ սա է առա-ջին բաժին աշխարհի:* 32 *Եւ զի Լիբիա մեծագոյն է սահմանաւք քան զԵւրոպիա, սա երկրորդ է Ա-սիա[յ], եւ երկրորդ՝ Եւր[ո]պիա*[12]*. ինձ թուի՝ Սե-մա[յ], Քամա[յ] եւ Յափեթի*[13]*:*

33 *Եւ յաղագս միջոցի աշխարհի բնակու-թեան մարդկան՝ Պտղոմէոս ասէ զԵրջանիկն Ա-րաբիա՝ առ հարաւա[յ]ին եզեր Պարսա[յ] ծովուն, որ Զ'կնակերաց ծոցն կոչի:* 34 *Բայց ոչ հաւա-նիմ, քանզի Աւետարանն ծագ երկրի կոչէ զԵրջա-նիկն Արաբիա, ուստի եկն դշխոյն Սաբա[յ] կամ Եթ[է]ովպաց[ւ]ոց*[14]*՝ յաղագս մերձաւորութեան անձուկ անցիցն, եւ մէջ լսի Երուսաղէմ, որ միա-չափ հեռակցութիւն ունի ի ծայրից եւ յեզերաց երկրէ, զոր Տէրն ասէ. եւ Դաւիթ ասէ՝* Արար փր-կութիւն ի մէջ երկրի[n]*:* 35 *Եւ Եւսեբի*[15] *մեկնելով ասէ. «Ո՛չ վասն Հրէիցն, այլ զի ի մէջ է Երուսա-ղէմ ազգաց ընտրելոց՝ խաչեցաւ Տէրն, զի ամե-նայն ազգաց է Տէր. ըստ որում ասէ՝* Աստուած թագաւոր յառաջ քան զյաւիտեանս[o]*»:*

36 *Արդ*[16]*՝ է ճշմարիտ Երուսաղէմ մէջ ամե-նայնի:* 37 *Թէպէտ ըստ չափուցն Պտղոմ[ե]ա[յ]*[17] *երկայն տարածէ յարեւելս կոյս, այլ զերկուս չափ-սն ի մի դնելով՝ նկ*[9ա]*արագրեսցուք. զի այսպէս եւ հարաւա[յ]ինն ութ*[18] *աւելի գա[յ] ըստ Պտղո-մեա[յ], մեք զերկայնու*[19] *չափն վաթսուն*[20] *ամ-բողջ պահեսցուք. զի նեղ է բնակութեամբ եւ ե-րեք հարիւր ութսուն եւ մի*[21]*, նոյն եւ անդր զհա-բիւր կրկնեսցուք, եւ լինի յիսուն*[22]*. նոյնգունակ եւ ըստ հարաւա[յ]ին կողմանն յԱ[յ]րեցած գաւտ[ւ]ո-յն*[23]*՝ զութն ի չորս*[24]*, եւ բերէ ըստուգապէս զնմա-նութիւն պտղոմ[ե]ական*[25] *«Երկրագրութեան»:*

---

1 *VS* Սառառովր *փխ* Ստռառովտ (*վեր. ըստ Երեմ., տե՛ս* **տ** → **ա** *եւ* **Տ** → **Ր**. *Պտղոմէոսի՝* Στράτωνος)

2 *S* Դերպիկէս *փխ* Դէրպիկէս (*V*)

3 *S* Կուդոս *փխ* Կոռդոս (*V. Երեմեանը վեր-նում է* Կիւռոս՝ *ինչպէս որ Պտղոմէոսի ձեռագրերում է*)

4 *V* ք̅

5 *S չիք* եւ Լիբիա (*V. Սուքրեանը լոկ ծանօթագրել է.* «Յօրինակին աւելի գրեալ էր աստ *եւ Լիբիա*»)

6 *V* ցՏայանիս *փխ* ցՏանայիս (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. հմմտ. նաեւ նախ. Բ.30*)

7 *VS* Ռիա *փխ* Ռի[պե]ա[յ] (*վեր. ըստ նախ. Ե.69*)

8 *S* զհարաւայինն *փխ* զհարաւային (*V*)

9 *VS* Ռինկորուրա[յ] *փխ* Ռին[ո]կորուրա[յ] (*վեր. ըստ յաջորդի. տե՛ս նախ. Դ.20*)

10 *VS* Փիւնիկեցոց *փխ* Փիւնիկեց[ւ]ոց (*վեր. Սուքր.*)

11 *VS* Տաւնաւիս *փխ* Տա'նայիս (*վեր.՝ ըստ համա-ռօտի. V-ում այլուր յաճախ է* Տայանիս *ձեւը*)

12 *V* ե̅կ̅րդ նրպիս *փխ* երրորդ Եւրոպիա (*վեր. Սուքր.*)

13 *S* Յաբեթի *փխ* Յափեթի (*V*)

14 *VS* Եթովպացոց *փխ* Եթ[է]ովպաց[ւ]ոց (*վեր. ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.9, 17, Դ.31*)

n *Հմմտ. Սաղմ. ՀԳ(ՀԴ) 12*

15 *S* Եւսեբ *փխ* Եւսեբի (*V. ուղղման նշանով*)

o *Սաղմ. ՀԳ(ՀԴ) 12*

16 *V-ում* Ա-*ն գլխատառով, կարմրով եւ կրկնակէ-տից յետոյ է, որ պարբերութեան նշան է*

17 *V* Պտղոմա *փխ* Պտղոմեայ (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բազմաթիւ այլոց, օր.՝ 3 տող ստորեւ*)

18 *V* ը̅

19 *S* զերկայնութեան *փխ* զերկայնու (*V*)

20 *V* կ̅

21 *V* յ̅ձ̅ա̅

22 *V* ծ̅ (*այս թիւը Սուքրեանը հարցականով է տուել*)

23 *V* գաւտոյն *փխ* գաւտ[ւ]ոյն (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

24 *V* զը̅ն ի դ̅

25 *VS* պտղոմական *փխ* պտղոմ[ե]ական (*վեր.*)

38 *Եւ[1] արդ՝ որովհետեւ բովանդակեցաք զհասարակախաւսութիւնս, սկսանիմք պատմել զառանձնութիւն նոցա ըստ դրից Պապա[յ] Աղէքսանդրաց[ւ]ո[յ][2]՝ սկսեալ յԱրեւմտից յՈվկիանոսէ, յառաջին մասնէ երկայնութեան, ի Սպանիա[յ], ի Ծայրէն, որ կոչի Յեռ[ի]ոն[3], այսինքն՝ Մեծ եւ հրաշալի. որ ծայրն ի ներքս գա[յ] ի յՈվկիանոս՝ առաւել քան զայլ երկիր, մասունս երիս կէս[4], որ լինի ասպարէզք հազար հինգ հարիւր յիսուն[5], որպէս եւ է իսկ ի ներքոյ ստորագրեալ։*

1 [Գ.] [**Աշխարհ Եւրոպիա**][6]

2 Յաղագս Սպանիոյ[7]

3 ***Ա.***[8] *Առաջին բնաշխարհ Եւրոպիա[յ]՝ Սպանիա է. երեքանկիւնի ձեւով, կալով ի մէջ ծովուց՝ որպէս կզզի։* 4 *Սահմանի յարեւմտից Ովկիանոսիւ[9]՝ առեալ Յեռիոն[10] Ծայրէն, որ կա[յ] [յ]առաջին[11] մասին [ɟ]երկայնութեան[12],* [9բ] *[յ]երեսուն եւ ութ[13] մասին լայնութեանն, մինչեւ ցմիւս Ծայրն, որ կոչի Նեռիոն, որ կա[յ] ի հինգ[14] մասին երկայնութեանն եւ քառասուն եւ վեց մասին լայնութեան[15]։* 5 *Իսկ յարեւելից սահմանի նոյնպէս Պեռինեա[յ] լերամբ՝ հարաւո[յ][16], իսկ ի հարաւո[յ] սահմանի Յունաց ծովուն՝ առեալ ի նոյն Պեռին[ե]ա[յ][17]։* 6 *Գետ ունի զԴուբաս եւ զՎիռիոս, բայց գրեմք միայն զգետս[18] անուանիս։* 7 *[Բովանդակի ի նմա երիս[19] աշխարհս փոքունս[20], որք եւ[21] ունին [զ]գաւառս բազումս եւ զքաղաքս[22], զորս[23] անուամբ յիշատակել[24] աշխատութիւն անշահ համարեցաք։* 8 *Եւ ո՛չ միայն զգաւառս եւ զքաղաքս, այլ[25] խորհեցաք միայն գրել զլերինս անուանիս եւ զգետս հզաւրս][26] եւ զքաղաքս հոյակապս՝ զանց արարեալ զաննշանաւքն [եւ եթէ այլ ինչ նշանաւոր իցէ, թողլով ի բաց զթիւս եւ զմանրամասնաբար[27] պատմութիւնս][28]։*

---

1 *V-ում* Ե-*ն գլխատառով եւ կարմրով է*

2 *V* Աղէքսանդրացոյ *փխ* Աղէքսանդրաց[ւ]ոյ *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

3 *VS* Յեռոն *փխ* Յեռ[ի]ոն *(վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Գ.4. հմա՛* «Ἱερίων հրուանդան»*)*

4 *V* .գc., *S* երիս *փխ* երիս կէս *(վեր. ըստ Աբրահամեանի, 1940. իսկ ըստ Սուքրեանի վրիպեալ ձնթգրման՝* «Յօր. կայ առ *երիս* բառի՝ ձեւ մի իբրեւ C, որ թուի նշանակել տասներորդ մասին, այսինքն զաստիճանի. զի մասն ասաց 500 ասպարէզ լինել, եւ Գ մասունք լինին 1500. իսկ աստ աւելի կայ եւ 50 եւս, որ է $^{1}/_{10}$ մասին»*)*

5 *V* ռշծ

6 *V չիք* Գ. Աշխարհ Եւրոպիա / *S* ԵՒՐՈՊԱՅ *փխ* Եւրոպիա *(պայմանական վերականգնում՝ հետեւելով Սուքրեանին, ըստ համառօտի* (*որն ունի՝* «Աստանաւր Աշխարհ Եւրոպիայ երկոտասան»*) եւ նախորդների ու յաջորդների. տե՛ս օր.՝ ստորեւ, նախ. Գ.74.* «Կատարեցաւ Եւրոպիա...»*)*

7 *S չիք* Յաղագս Սպանիոյ *(V. տողն առանձին է, կարմրով՝ հէնց իբրեւ խորագիր. Սուքրեանը լոկ մի նշում է արել, բայց, գուցէ, նման խորագրեր ունեցել են հեղինակի միւս գլուխները եւս, ինչպէս գտնում էր Երեմեանը. հմմտ. նախ. Ե.188 եւ 243)*

8 *S չիք* Ա. *(V. գրուած է լուսանցքում՝ այլոց պէս փոքրատառ, բայց պատուոյ նշանների մէջ՝ հէնց իբրեւ հատուածահամար. յաջորդող բառը, ինչպէս եւ ստորեւ ամենուր՝ կարմիր գլխատառով է)*

9 *V-ում այս* ւ*-ի վրայ ինչ-որ կայծակնաձեւ նշան կայ*

10 *S* յԵռիոն *փխ* Յեռիոն *(V. հմմտ. նախորդը՝ Բ.38)*

11 *V* առաջին *փխ* [յ]առաջին *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. ըստ Երեմեանի՝* «Աւելի ճիշտ՝ երկրորդ»*)*

12 *VS* յերկայնութեան *փխ* ɟերկայնութեան *(վեր. Երեմեանի ըստ այլոց, օր.՝ 2 տող յետոյ)*

13 *V* լը *փխ* յերեսուն եւ ութ *(վեր. Սուքրեանի)*

14 *V* ե

15 *S չիք* եւ քառասուն եւ վեց մասին լայնութեան *(V. թուանշանը՝* խզ*)*

16 *S չիք* հարաւո[յ] *(V)*

17 *V* Պեռինա, *S* Պեռինայ *փխ* Պեռին[ե]ա[յ] *(վեր.՝ ըստ նախորդ տողի)*

18 *Գրիչը կայծակնաձեւ նշանների մէջ է առել իր գրած* «զգետս միայն»*-ը, ուստի՝ պիտի վերականգնենք այլ հերթականութիւն՝* միայն զգետս

19 *Dv* չորս *փխ* երիս *(AEPv²)*

20 *AE* Բաժանի նա փոքր աշխարհս երիս *փխ* Բովանդակի ի ... փոքունս *(DPv)*

21 *AE չիք* եւ *(DPv)*

22 *DPv* քաղաքս *փխ* զքաղաքս *(AE)*

23 *P* զոր *փխ* զորս *(ADEv)*

24 *DPv* յայտնել *փխ* յիշատակել *(AE)*

25 *DPv* այլ եւ *(AE)*

26 *VS չիք* Բովանդակի ... հզաւրս *(7 տող) (վեր.՝ ըստ համ., տե՛ս* **զգետս** անուանիս ... **զգետս** հզաւրս*)*

27 *E* բազմաբար *փխ* զմանրամասնաբար *(ADPv)*

28 *VS չիք* եւ եթէ այլ ... պատմութիւնս *(2 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի)*

9 [1]**Բ.** *Բնաշխարհ Եւրոպիայ՝ Բերիտանաց[ւ]ոցն*[2] *է. եւ են երկու*[3] *կղզիք ի հիւսիսա[յ]ինն Ովկիանոս, ի վերոյ կողմանէ Սպանիո[յ] եւ Գալիոյ:* 10 *Անուն արեւմտեա[յ] կղզ[ւ]ոյն*[4]*՝ Ուբեռնիա*[5]*, եւ գարէհատաձեւ*[6] *ճնճղկեան՝ արեւմտեա[յ]*[7] *հարաւա[յ]ին ծայրին, ութ*[8] *մասին երկայնութեան, եւ յիսուն եւ ութ*[9]*՝ լայնութեան:* 11 *Գետք հզաւրք՝ վեշտասան*[10]*, եւ ազգ[ք]*[11]*՝ յոլով:* 12 *Անուն միո[յ]*[12] *կղզ[ւ]ոյն Ալ*ᵉ*ւիոն*[13]*,* ***[որ է մեծ քան զնա. եւ է տզրկաձեւ բազմաճիւղ, յորում՝ գետք Հզաւրք քսան եւ Հինգ*[14] ***եւ յոյժ մեծածառ անտառս:*** 13 ***Եւ չուրջ զկղզեաւն՝ մանունք կղզիք քառասուն եւ երկու*[15] ***եւ Թուլիս*[16] ***մեծ կղզի]*[17]*:* 14 *Եւ ի մէջ երկուց կղզ[ե]ացն՝ փոքունք կղզիք չորս*[18]*:*

15 [19]**Գ.** *Բնաշխարհ Գալի*ᶫ*ուս*[20] *է, որ կոչի Գելտ (դա*[21]*՝ Գաղատիա), յարեւելից կալով Սպանիո[յ]. երեսուն մաս[ն]*[22]*՝ լայն, եւ քառասուն եւ եւթն*[23]*՝ երկայն:* 16 *Եւ են ի Գալիուս լերինք մեծամեծք եւ գետք քսան եւ ինն*[24]*, զութ եւս [ի] Յունաց*[25] *ծովն* [10ա] *արձակէ եւ զքսան եւ մի՝ յՈվ[կ]իանոս*[26]*:* 17 *Լինի ի նմա սպիտակ եւ սպանող զոմէշ:* 18 *Եւ ունի զհզաւր ազգն Փռանկաց, որոց հասարակն ի Գալիուս, եւ ի*[27] *հասարակն ի Գերմանիա բնակեն:*

19 [28]**Դ.** *Բնաշխարհ Գերմանիա է՝ յարեւելից կալով Գալիո[յ],* ***[առ Հիւսիսային Ովկիանոսին*[29]***, մինչեւ ցՍարմատացւոց լերինսն]*[30]*:* 20 *Եւ ի հիւսի՛սի*[31] *սահմանի Գերմանիա նոյն Դանոբ գետով՝ առեալ ի նոյն դարձուածէ.* ***[գայ եւ մտանէ ի Պոնտոս ծովն. եւ սա մեծ է քան զՏանայիս*[32]*:* 21 ***Ունի*[33] ***ազգս եւթն*[34]***, յորոց մին՝ Գուդք]*[35]*:* 22 *Բայց ունի լերինս անուանիս երիս*[36]*, եւ գետս հզաւրս՝ մետասան (զերկուսն*[37] *ի Դանոբ արձակէ),* ***[եւ կղզիս՝ ինն]*[38]*:* 23 *Ունի եւ անտառս չորս*[39] *յոյժ մեծածառք,* ***[ունի*[40] ***եւ երկաթակտրութիւնս]*[41]*. ունի եւ զՍատրաբէն*

---

1 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Բրիտանացւոց աշխարհին»

2 *S* Բերիտոնացոցն *փխ* Բերիտանաց[ւ]ոցն *(V. գրել է* Բերիտո... *եւ կայծակնանշան դրել վրան)*

3 *V* բ՟

4 *V* կղզոյն *փխ* կղզ[ւ]ոյն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

5 *Նախորդ բաժնում սա կոչուած է* Վիռնիա *(Բ.12)*

6 *S* է գարեհատաձեւ *փխ* եւ գարէհատաձեւ *(V)*

7 *S* յարեւմտեայ *փխ* արեւմտեա[յ] *(V)*

8 *V* ը՟

9 *V* ծ՟ը՟

10 *V* ժ՟զ՟

11 *V* ազգ *փխ* ազգք *(վեր. Սուքր-ի՝ ըստ Բ.13, Գ.56)*

12 *S* մի(ւս)ոյ *փխ* միո[յ] *(V)*

13 *V* կղզոյն Ալեւիոն *փխ* կղզւոյն Ալւիոն *(վեր. Սուք.)*

14 *DPv* քսան եւ մի *փխ* քսան եւ հինգ *(AE)*

15 *AE* քառասուն եւ մի *փխ* քառասուն եւ երկու *(DPv)*

16 *AE* Թուղիս *փխ* Թուլիս *(DPv. հմմտ. նախ. Բ.12)*

17 *VS չիք* որ է մեծ ... կղզի *(5 տող) (վեր.՝ ըստ համ.)*

18 *V* դ՟ *(նախորդող* կղզ[ե]ացն*-ը հմմտ. նախ. Ե.312)*

19 *Երեմեանը վեր-նում է՝* «Յաղագս Գաղղիային»

20 *V* Գալիլուս *փխ* Գալիուս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Գ.9, 16, 18, 19, 25)*

21 *S չիք* դա *(V)*

22 *V* լ՟ մաս *փխ* երեսուն մասն *(վեր. Սուքրեանի)*

23 *V* խ՟է՟

24 *V* ի՟թ՟

25 *V* զը՟ եւզյունաց, *S* զութ ի Յունաց *փխ* զութ եւս [ի] Յունաց *(վեր., [ի]-ի համար տե՛ս նախ. Դ.26)*

26 *V* զի՟ա՟ յՈվիանոս *փխ* զքսան եւ մի յՈվկիանոս *(վեր. Սուքրեանի)*

27 *S չիք* ի *(V)*

28 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Գերմանիոյ»

29 *AE* հիւսիւսային Ովկիանոսիւ *փխ* հիւսիսային Ովկիանոսին *(DPv)*

30 *AE* լերուն *փխ* լերինսն / *VS չիք* առ հիւսիսային ... լերինսն *(1 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի)*

31 *VS* հիւսիւսի *փխ* հիւսիսի *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

32 *P* զՏոնաւիս *փխ* զՏանայիս *(վեր.՝ ըստ համառօտի այլոց)* / *ADEv չիք* գայ եւ ... զՏանայիս *(P)*

33 *AE* Ունի Գերմանիա *(DPv)*

34 *AE* հինգ *փխ* եւթն *(DPv)*

35 *A* մի Գութք, *DE* մին Գունդք *փխ* մին՝ Գուդք *(Pv)* / *VS չիք* գայ եւ մտանէ ... Գուդք *(3 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի)*

36 *V* գ՟

37 *V* ժ՟ա՟, զբ՟ւն

38 *VS չիք* եւ կղզիս՝ ինն *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

39 *V* դ՟

40 *DPv չիք* ունի *(AE)*

41 *AE* երկաթկտրութիւնս, *v*[2] երկաթահանս *փխ* երկաթակտրութիւնս *(DPv)* / *VS չիք* ունի եւ երկաթակտրութիւնս *(վեր.՝ ըստ համառօտի, տե՛ս* **ունի ... ունի***)*

դաշտն եւ զԻլիտացյ[ւ]ոց[1] անապատն. ունի եւ ձի վայրի:

24 [2]Ե. Բնաշխարհ՝ Դաղմատիա, յարեւելից հարաւո[յ] ծայրէն Գալիո[յ][3] [եւ առ երի Գերմանիոյ][4], քառասուն եւ երեք[5] մասին երկայնութիւն եւ քառասուն եւ ութ[6] լայնութիւն: 25 [Սահմանի յարեւմտից ակամբ Դանուբ գետոյ[7], իսկ ի հիւսիսոյ][8] յարեւելից սահմանի Դանուբ գետոյ[9] [դարձուածովքն[10], իսկ ի հարաւոյ՝ Յունիոն ծոցովն][11]: 26 Ունի փոքր աշխարհս վեց[12], [քաղաքս եւ գաւառս բազումս. ունի եւ լերինս չորս[13], գետս՝ քսան][14]: 27 Լինի անդ բոնոսոս գազանն՝ որպէս զեզն, զկոյն ձգէ եւ զորսորդն այրէ: 28 Ունի եւ կղզիս չորս[15] ընդ Մակեդոնիա Պաքարաւ, որ կոչին Ստուագոն եւ Իսա, որ է հանդէպ Փոքր Դաղմատիա[յ], մինչեւ ցԿոսկիդա, եւ Մելանա՝ հանդէպ Պուիզիմոն ծոցոյն եւ մտիցն Դ[ր]իղոն[16] գետո[յ]. յայս կղզի Թ[ո]ւ[ի][17] [10բ] անկեալ[18] երանելի Առաքեալ[19]:

29 [20]Զ. Բնաշխարհ՝ Իտալիա[21], յանկեան Գալիո[յ] սկսեալ, առ երի Դաղմատիո[յ]՝ ի հարաւ կոյս: 30 [Եւ սահմանի ըստ արեւմտից հիւսիսոյ[22] Ալպիացւովքն[23] եւ Ոկռա[24] լերամբքն[25], իսկ ըստ հիւսիսոյ արեւելից[26]՝ Յունական եւ Ադրիական խորշիւն, իսկ ըստ[27] հարաւոյ՝ Տիւռենական պեղագոսիւն][28]: 31 Յորում՝ ջրաբնակ գաւառն Վենետիոյ եւ այլ[29] գաւառք ցամաքա[յ]ինք քառասուն եւ հինգ[30], աշխարհս՝ վեց[31], յորոց մին՝ Բիու Գալու, յորում հոյակապ քաղաքն Ռաւէնա, եւ գե՛տք[32] հզաւրք երեք[33], որ կոչին Ատիուինոս, Պադոս, Ռիպուիկոն, որ մտանեն առ նմին ի Յունիոս ծոց: 32 Իսկ ըստ հարաւո[յ]՝ Սատեուինա աշխարհք եւ Լատինա[34] աշխարհ, յորում՝ Մեծն Հռոմ, Հել[լ]էնք[35] Մեծք,

---

1 *VS* զԻլիմացյ[ւ]ոց *փխ* զԻլիտացյ[ւ]ոց (*վեր. ըստ Երեմեանի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Տ → Մ**. *Պտղոմէոսի մոտ*՝ Ἐλαουητίων ἔρεμος)

2 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Դաղմատիոյ»

3 *V* Գալիս, *S* Գալլիոյ *փխ* Գալիո[յ] (*վեր.՝ ըստ նախորդների, օր.՝ նախ. Գ.9, 16, 18 եւն. տե՛ս* **ս → ո**)

4 *VS չիք* եւ առ երի Գերմանիոյ (*վեր.՝ ըստ համառոտի. տե՛ս* Գալ**իոյ** ... Գերման**իոյ**)

5 *V* խ̅գ̅

6 *V* խ̅ը̅

7 *AE* Եւ սահմանի յարեւելից Դանուբ գետոյ ակամբքն *փխ* Սահմանի ... գետոյ (*2 տող*) (*DPv*)

8 *DPv* հիւսիսի *փխ* հիւսիՙսոյ (*AE*) / *VS չիք* Սահմանի յարեւմտից ... հիւսիսոյ (*2 տող*) (*վեր.՝ ըստ համառոտի*)

9 *VS* գետով *փխ* գետոյ (*վեր.*)

10 *AE* դարձովքն *փխ* դարձուածովքն (*DPv. հմմտ. նախ. Գ.20, Ե.112*)

11 *AE* Յունիոն ծոցաւն, *DPv* Յունաց ծովովն *փխ* Յունիոն ծոցովն (*վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Գ.31*՝ «Յունիոս ծոց») / *VS չիք* դարձուածովքն ... ծոցովն (*1 տող*) (*վեր.՝ ըստ համառոտի*)

12 *V* զ̅

13 *Ev*[2] եւ *փխ* քաղաքս եւ ... չորս (*1 տող*) (*ADPv*)

14 *VS չիք* քաղաքս եւ ... քսան (*2 տող*) (*վեր.՝ ըստ համառոտի*)

15 *V* դ̅ (*համառոտում այս թիւը* հինգ *եւ* եւթն *է. Սուքրեանի տողատակի ուշագրաւ ծանօթագրումն է՝* «Պակասին ինչ յօրինակին»)

16 *V* Դիղսն, *S* Դիղոն *փխ* Դ[ր]իղոն (*վեր. Երեմեանի՝ ըստ Պտղոմէոսի. տե՛ս* **րի → ի** *եւ* **ո → ս**)

17 *V* թւ *փխ* թ[ո]ւ[ի] (*վեր.*) / *S չիք* թ[ո]ւ[ի]

18 *VS* անգեալ *փխ* անկեալ (*վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.307*)

19 *S* էր երանելի Առաքեալն *փխ* երանելի Առաքեալ (*V*)

20 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Իտալիոյ»

21 *V* Յետալիա *փխ* Իտալիա (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառոտի. Պտղոմէոսի մոտ*՝ Ἰταλία)

22 *AE* եւ հիւսիւսոյ *փխ* հիւսիսոյ (*DPv*)

23 *A* Ալպիացովքն, *DPv* Ալպիացւովք, *E* Ապիացովքն, *v*[2] Ապիացւովք *փխ* Ալպիացւովքն (*վեր.*)

24 *AE* Ոկռէ, *v*[2] Ոկռ *փխ* Ոկռա (*DPv*)

25 *DPv* լերամբ *փխ* լերամբքն (*AE*)

26 *AE* ի հիւսիւսոյ եւ յարեւելից *փխ* ըստ հիւսիսոյ արեւելից (*DPv*)

27 *AE* ի *փխ* ըստ (*DPv*)

28 *v*[2] Պիռէնէական պեղագոսին / *AE* պիւղագոսիւն *փխ* պեղագոսիւն (*DPv*) / *VS չիք* Եւ սահմանի ... պեղագոսիւն (*5 տող*) (*վեր.՝ ըստ համառոտի*)

29 *S* այլք *փխ* այլ (*V*)

30 *V* խ̅ե̅

31 *V* զ̅

32 *V* գեւղք *փխ* գետք (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համ.*)

33 *V* գ̅

34 *V* ըստինա *փխ* Լատինա (*վեր. Սուքրեանի*)

35 *V* Հէլէնք *փխ* Հելլէնք (*վեր. Սուքրեանի. Պտղոմէոսի մոտ*՝ Μεγάλης Ἑλλάδος)

առ որով ցանկալին Կանպանիա[1]՝ հուպ կալով ընդ նա եւ ընդ Սիկիլիա կղզին: 33 *Գետս ունի երեքտասան[2], [եւ[3] կղզիս եւթնեւտասն[4], յորոց մին՝ Պոնտիա[5], ուստի Պիղատոս էր][6], եւ լերինս, այլ ո՛չ անուանիս:*

34 ***[Բայց է յԻտալիայ[7] Համար[8] եւ այլ աշխարհ մի[9]՝ Կորսիկա[10] անուն, ի Կիւռնոս[11] կղզւոյն, չորս հարիւր մղոնաւ շրջապատելով:*** 35 ***Յորում՝ գաւառք երեքտասան եւ գետք վեց, եւ մի՝ Ոսկի անուն լեառն, ուր ոսկի եւ արծաթ[12] հատանի երկրաբոյս[13] իբրեւ[14] գծնէբեկ][15]:***

36 *[16]Է. Բնաշխարհ՝ Սարդինի մեծ կղզի, հուպ կալով ի Կի[ւ]ռ[ն]ոս[17] կղզի [ըստ Հարաւոյ, երկայն ձեւովն՝ ի Հիւսիսոյ ի Հարաւ:* 37 ***Ունի գետս հինգ, եւ լերինս դժուարանունս եւ փոքունս, եւ ամուր տեղիս][18]:*** 38 *Յորումք[19]՝ գաւառք քսան[20] եւ կղզիք մանունք [ինն եւ քաղաքք ինն][21]:* 39 *Եւ շրջապատութիւն նորա՝ եւթն հարիւր ութսուն[22] մղոն:*

40 *[23]Ը. Բնաշխարհ՝ Սիկիլիա մեծ կղզի, յարեւելից Սարդ[ի]ոնի[24], հեռի ի նմանէ երեք հարիւր յիսուն[25] մղոնաւ:* 41 *Ունի եւ կղզիս մանունս:* 42 *Եւ է երեքանկիւնի[26] ձեւով:* 43 *Ծայրէ ի ծայր հարիւր[27] մղոն ունի, եւ գաւառս՝ հինգ[28], [քաղաքք՝ ինն][29], գետք՝ ութեւտասն[30], [կղզիք՝ վեշտասան][31], լերինք՝ երկու[32]՝ Պառթէնոս[33], [յորմէ գետք բղխեն][34], եւ Բոռ[կա]նոս[35], [որ եւ՝ յԱյտնեայ][36], որո[յ] կատարն հանապազ հրով տոչորի:* 44 ***[Եւ է Սիկիլիա[37] յոյժ արգաւանդ][38]:***

45 *Արդ՝ զայս կարգ ի բուն* [11ա] *հանելով՝ դարձցուք ի հիւսիսի, ի մնացեալ մասնէն Ովկիանոսի եւ Անծանաւթ երկրի:* 46 *Այլ աշխարհատող*

---

1 *S* Կամպանիա *փխ* Կանպանիա *(V)*
2 *V* գծ
3 *DPv չիք* եւ *(AE)*
4 *AE* եւթնեւտասան *փխ* եւթնեւտասն *(DPv)*
5 *AE* մինն՝ Պոնդիա *փխ* մին՝ Պոնտիա *(DPv)*
6 *AE* Պիղատոսն *փխ* Պիղատոս էր *(DPv)* / *VS չիք* եւ կղզիս ... էր *(2 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի)*
7 *AE* Իտալիա, *Pv* յԻտալիա *փխ* յԻտալիայ *(D)*
8 *DPv չիք* համար *(AE)*
9 *DPv չիք* մի *(AE)*
10 *A* Կաւրսիկ, *Dv²* Հիկուսիկ, *Evտ* Կաւսիկ, *v²* Կաւսիկա *փխ* Կորսիկա *(Pv)*
11 *AE* Սկիւռնիա, *Dv¹* Նիւսկիւռինոս, *v¹* Կիւռոս, *v¹* Սիւռնոս *փխ* Կիւռնոս *(Pv. = Պտղոմէոսի* Κύρνος*)*
12 *AE* արծաթն *փխ* արծաթ *(DPv)*
13 *AE* երկրաբուսակ *փխ* երկրաբոյս *(Pv)*
14 *D* որպէս *փխ* իբրեւ *(Pv)* / *AE չիք* իբրեւ
15 *AE* ծնեբեկ *փխ* գծնէբեկ *(DPv)* / *VS չիք* Բայց է ... գծնէբեկ *(6 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի)*
16 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս կղզւոյն Սարդինի»
17 *VS* Կիռոս *փխ* Կի[ւ]ռ[ն]ոս *(վեր.՝ ըստ համառօտի. հմմտ. նախորդիւ՝ նախ. Գ.34)*
18 *VS չիք* ըստ հարաւոյ ... տեղիս *(3 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի)*
19 *V* յորումք *փխ* յորում *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս* յորում[**ք**] ... գաւառ**ք***)*
20 *V* ի

21 *VS չիք* ինն եւ քաղաքք ինն *(վեր.՝ ըստ համառօտի, որի խմբագրուած բնագիրն է.* «քաղաքս ինն եւ (*DPv չիք* եւ) գաւառս՝ քսան, մանունք (*AE* մանր) կղզիք՝ ինն»*)*
22 *V* չձ, *S* իննհարիւր ութսուն *փխ* եւթն հարիւր ութսուն *(վեր.)*
23 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Սիկիլիոյ»
24 *V* Սառդոնի, *S* Սարդոնի *փխ* Սարդ[ի]ոնի *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Գ.36)*
25 *V* յծ
26 *V* գանգիւնի, *S* երեքանգիւնի *փխ* երեքանկիւնի *(վեր. ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Գ.3, 29)*
27 *V* ճ
28 *V* ե *(նոյնը՝ համառօտի AEv²-ում. DPvv¹-ում 7 է)*
29 *VS չիք* քաղաքք ինն *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*
30 *V* ժը *(համառօտում՝* իննեւտասն, *v²* ութեւտասն*)*
31 *VS չիք* կղզիք՝ վեշտասան *(վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* ութեւ**տասն** ... վեշ**տասան***)*
32 *V* բ
33 *S* Պարթենոս *փխ* Պառթէնոս *(V)*
34 *VS չիք* յորմէ գետք բղխեն *(վեր.՝ ըստ համառօտի. v-ն չունի)*
35 *VSv¹* Բոռնոս *փխ* Բոռ[կա]նոս *(վեր.՝ ըստ համառօտի, որի ADEPv²-ում* Ուռկանոս *է, vտ-ում՝* Բառկանոս. *ըստ Երեմեանի՝* «թերեւս՝ Վուլկանոս»*)*
36 *VS չիք* որ եւ՝ յԱյտնեայ *(վեր.՝ ըստ համառօտի. Պտղոմէոսի մօտ՝* ἡ τε Αἴτνη *(հմմ՛ Էտնա). v-ն չունի* «յորմէ գետք ... յԱյտնեայ»*)*
37 *AE* Սիկիլիայ *փխ* Սիկիլիա *(DPv)*
38 *VS չիք* Եւ է ... արգաւանդ *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

զԵւրոպիա[1] անցուք ի հարաւկոյս մինչեւ ցՅունաց ծովն:

47 [2]Թ. Բնաշխարհ Եւրոպիայ՝ Սարմատաց[ւ]ոց[3] աշխարհին հասարակն է, յարեւելից կալով Գերմանաց[ւ]ոց[4], առեալ ի Իիստուղա[յ][5] գետո[յ] եւ ի հոմանուն իւրեանց լերանց, առ հիւսիսա[յ]ինն Ովկիանոսիւ մինչեւ ցԱնծանաւթ երկիր եւ ցծայր արեւ[ել]եա[յ][6] Ռիպ[է]ա[յ][7] լերինն, յորում ելանէ Տանայիս[8] գետ, բայց ամենայնդ[9] ի միջաւրեա[յ] կոյս բաժանէ Սարմատիա յերկուս, զելիցն՝ յԱսիա, եւ զարեւմտիցն՝ յԵւրոպիա[10], մինչեւ մտանէ ի Մէոտիս[11] ծովակ՝ նաւով զնոյն գործելով մինչեւ ցՊոնտոս ծով եւ ապա՝ Պոնտոսիւ: 48 Եւ Տիւռաս գետով սահմանի ըստ հարաւո[յ] կուսէ, որոշէ զԴակիաց[ւ]ոց[12] աշխարհն ի Սարմատիո[յ]: 49 Եւ ունի Սարմատիա աշխարհս փոքունս, ի քրիստոնէից՝ զՏաւրական ցամաք[ա]կղզին[13], այսինքն զՔեռսոն, որ կա[յ] ի մէջ Բիւկեան լճին եւ Մէոտիս[14] ծովակի[15] եւ Պոնտոսի, եւ մտիցն Կարկինիտեա[յ][16] գետոյ ի հոմանուն ծոց: 50 Իսկ ի հեթան[ոսաց]ոսաց՝ բազումս, յորոց մին կոչի Ամաքսաբիո[յ][17], որ են [Ս]այլակենցաղք[18]: 51 Ունի լերինս բոլորս եւթն[19]: 52 Արձակէ եւ ի Պոնտոս գետս բազումս, որք յիրե[ա]րս[20] անկեալ[21], անուանեն զմինն Կոչոյ [...][22]: 53 Ունի փոքր լիճ մի, եւ կղզիս երկուս[23] եւ երկու[24] բագին, [մին կոչի Աղեքսանդրու[25], եւ միւսն՝ Կեդարու][26]:

54 [27]Ժ. Բնաշխարհ՝ Թրակացւոց աշխարհն, յարեւելից Դաղմատիա[յ][28] եւ առ երի Սարմատիո[յ]՝ առեալ ի Տառոս գետո[յ] մինչեւ ի Դանոբ: 55 Ունի փոքր աշխարհ հինգ[29], եւ այլ աշխարհ, որ կոչի Վեռիւմուս[30], եւ Դառդանիա չորեքքաղաքեան. իսկ ի միջաւրեա[յ] կուսէ՝ զինքն զԹրակիա[31]: 56 Իսկ ըստ արջնա[յ]ին կողմանէն՝ մեծ աշխարհ Դակիա, յորում բնակեն Սկլաւք[32]՝ քան

1 V-ի գրիչը գրել է՝ զԵւռոպիա, ապա կայծակնաձեւ նշան դրել ռ-ի վրայ. հմմտ. նախ. Գ.1, 9 եւն
2 Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է ենթավերնագիր. «Յաղագս Եւրոպիոյ Սարմատացւոց»
3 V Սարմատացոց փխ Սարմատաց[ւ]ոց (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)
4 V Գերմանացոց փխ Գերմանաց[ւ]ոց (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)
5 V Խիստուղա [ս-ի վրայ դրուած գրչի ուղղման կայծակնաձեւ նշանով], S ի Խիստուղա փխ ի Իիստուղա[յ] (վեր., տե՛ս բոլորագիր իւ → խ)
6 V արևեա փխ արեւելեայ (վեր. Սուքրեանի)
7 VS Ռիպա[յ] փխ Ռիպ[է]ա[յ] (վեր. ըստ նախ. Ե.69)
8 V Տայանիս փխ Տանայիս (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. հմմտ. նաեւ նախ. Բ.30)
9 S զամենայնդ փխ ամենայնդ (V. գրուած է ա̅մ̅դ)
10 VS յԵւռոպիա փխ յԵւրոպիա (վեր.՝ ըստ Գ.1, 9)
11 V Մէստիս փխ Մէոտիս (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս բոլորագիր ռ → ս. պահել ենք նաեւ առկայ Միովտիս ձեւը (նախ. Բ.30, Ե.70, 78. Ե. 71-ում կայ Մէաւտիս). Պտղոմէոսի մօտ Μαιῶτις է, համառօտում՝ Միովտիս եւ Միոտիս)
12 V զԴակիացոց փխ զԴակիաց[ւ]ոց (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)
13 V ցամաքկղզին, S ցամաք կղզին փխ ցամաք[ա]կղզին (վեր.՝ ըստ յաջորդների՝ նախ. Ե.154, 227)
14 S Մէովտիս փխ Մէոտիս (V)
15 V ծովակէ փխ ծովակի (վեր. Սուքրեանի)
16 V Կիրկինիտեա փխ Կարկինիտեա[յ] (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի (Բ.5) եւ Պտղոմէոսի)
17 V Ամաքսաբիռ, S Ամաքսաբիու փխ Ամաքսաբիո[յ] (վեր., տե՛ս ռ → ո. Պտղոմէոսի՝ Ἀμαξόβιοι)
18 V Այլակենցաղք փխ Սայլակենցաղք (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս բոլորագիր սա → ա)
19 V ե̅, S եօթն փխ եւթն (վեր., հմմտ. Ա.8, Բ.10, 16)
20 V յիրերս փխ յիրեարս (վեր. Սուքր-ի՝ ըստ Դ.38)
21 VS անգեալ փխ անկեալ (վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.307)
22 Ըստ Երեմեանի՝ Կոչոյ [եւ զմիւսն՝ Բորիսթենոս]
23 V բ̅, S երկու փխ երկուս (վեր., հմմտ. նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)
24 V բ̅
25 ADEPv Աղեքսանդրու փխ Աղէքսանդրու (վեր.՝ ըստ V-ի միւսների)
26 Pv Կեսարու փխ Կեդարու (ADEv[3]) / VS չիք մին ... Կեդարու (1 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի. Կեդարու-ից յետոյ, գուցէ, կրկնուել է՝ բագին, որից էլ V-ի գրիչը վրիպել է, տե՛ս բագին ... բագին)
27 Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր. «Յաղագս Թրակիոյ»
28 V-ում վերջին ա-ի վրայ կայծակնաձեւ նշան կայ
29 V ե̅
30 Ըստ Երեմեանի՝ Վերի[ն] [եւ Ներքին] Միւս[իա]
31 S զԹռակիա փխ զԹրակիա (V. ռ-ն գրելուց յետոյ գրիչը վրան կայծակնաձեւ նշան է դրել, ուստի՝ պիտի վերականգնել ր-ով, ինչպէս այլուր է)
32 S Սլաւք փխ Սկլաւք (V. հմմտ. 3 տող յետոյ)

եւ հինգ[1] ազգք, յորոց փոխնկաւ[2] մտին պատերազմաւ Գուդք՝ եկեալ ի Սկան[դ]իո[յ][3] կղզ[ւ]ո[յ][4], որ կոչի Եմիոս Գերմանաց[ւ]ոց[5], իսկ Սկլաւքն անցին ընդ Դանա[յ][6] գետ եւ կալան այլ աշխարհ ի Թրակիո[յ] եւ ի Մակեդոնիո[յ], եւ անցին յԱք[ա-յ]իա[7] եւ ի Դաղմատիա։ 57 Բայց յառաջ ի[8] Թրակ զաւրավարութիւնք էին այսոքիկ՝ Թանդիղիկեանք, Սառդիկեանք[9], Սիկիլիտեանք եւ այլք։ 58 Եւ լերինք՝ երկու[10], եւ՝ գետս. մի է Դանոբ, որ բաժանի ի վտակս վեց[11], եւ առնէ լիճ մի եւ կղզի, որ կոչի Պիւկի. ի կղզիս այս [12ա] բնակեալ է Ասպարհրուկ որդին Խուբրա՛թա[յ], որ փախեաւ ի Խազրաց՝ ի Բուլխարաց լեռնէն, եւ գնաց հալածեաց ի մու[տ]ս կոյս[12] զԱւառն ազգ եւ բնակեցաւ անդ։ 59 Սա ունի զերջանիկն Կոստանդնուպաւլիս[13]՝ ի բերան մտից ծովագետոյն Պոնտոսի, որ կոչի Թրակական Պ՛ոսպորոն[14]։ 60 Ի Կոստանդնուպաւլսէ[15] քսան[16] մղոն է քաղաքն Երակլեա[յ][17], յորում կա[յ] Թէատրոնն, որ մի է յեւթն[18] հրաշիցն, եւ ըստ հիւսիսոյ՝ ի Հռոմ՝ երկու հարիւր[19] մղոն։

61 [20]**ԺԱ.** Բնաշխարհ Մակեդոնիա է՝ յելից կալով Յունական պեղագոսին[21], առ երի Դաղմատիո[յ] եւ Թրակա[յ]։ 62 Ունի լերինս վեց[22], յորոց մինն՝ Կիտառիոն, եւ միւսն՝ Ոլիմբիս, գետք մեծամեծք՝ վեց[23] եւ գաւառս՝ երեսուն[24], եւ զմեծն Թեսաղիա, յորմէ՝ Հայք։ 63 Ունի մարմար կանաչ եւ սպիտակախայտք[25]։ 64 Ունի ծոցս վեց[26], [կղզիս երիս][27]։ 65 Յերկայնն մասունս՝ եւթն[28], իսկ ի լայն՝ հինգ[29]։

66 [30]**ԺԲ.** Բնաշխարհ՝ Ելլադա, առ երի կալով Մակեդոնիոյ, [ի մէջ պեղագոսից][31]։ 67 Եւ ունի փոքր աշխարհ[ս][32]՝ զԱքա[յ]իա[33]. [զԱտտիկէ][34]. զ[Ե]պիռիոս[35] (եւ յԱքա[յ]իա՝ Կոր՛նթոս[36] քաղաք, եւ [Ատտիկէ][37] ունի զԱթէնս, լերինք՝ ե-

---

1 V ի̅ե̅

2 S փոխանակաւ *փխ* փոխնկաւ (*V. գրիչը նախ վրիպել է բառը, ապա լրացրել լուսանցքում՝* յորոց *եւ* մտին *բառերի միջեւ ուղղման կայծականձեւ նշաններ դնելով*)

3 V Սկանիո, S Սկանիոյ *փխ* Սկան[դ]իո[յ] (*վեր. Երեմեանի՝ ըստ նախ. Բ.13՝* «Սկանդէ»)

4 V կղզո *փխ* կղզ[ւ]ո[յ] (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

5 V Գերմանացոց *փխ* Գերմանաց[ւ]ոց (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

6 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Դունայ

7 V յԱքիա *փխ* յԱք[այ]իա (*վեր. Սուքրեանի՝ փակագծերով՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Գ.67*)

8 S *չիք* ի (*V*)

9 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է նաեւ* [Ուսդիկիսիկեանք]՝ *Պտղոմէոսից. բայց տե՛ս* «եւ այլք»

10 V բ̅

11 V զ̅

12 V մուսկոյս *փխ* մուտս կոյս (*վեր. Սուքրեանի*)

13 V Կոստ̅նուպ̅լս

14 V Պրոսպորոն *փխ* Պոսպորոն (*վեր. Սուքրեանի. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.4*)

15 V Կոստ̅նուպ̅լսէ

16 V ի̅

17 S Երակլէա *փխ* Երակլեա[յ] (*V*)

18 V յէ̅, S յեօթն *փխ* յեւթն (*վեր., հմմտ. Ա.8, Բ.10, 16*)

19 V մ̅ (*ցուցէ, այս թիւը վերականգնելի է՝* վ̅ (երեք հազար. *տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Վ → Մ**)*՝ ըստ «Մղոնաչափք» բաժնի նախ. Զ.14-ի. տողի դիմաց V-ի գրիչը լուսանցքում մի ոլորազարդ է նկարել*)

20 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Մակեդոնիոյ»

21 V պելագոսին *փխ* պեղագոսին (*վեր. Սուքրեանի*)

22 V զ̅

23 V զ̅

24 V լ̅

25 V սպիտակախայտք *փխ* սպիտակախայտ (*վեր. Սուքրեանի*)

26 V զ̅

27 *AE* չորս, *Dv²* մի *փխ* երիս (*Pv*) / *VS չիք* կղզիս երիս (*վեր.՝ ըստ համառօտի*)

28 V է̅, S եօթն *փխ* եւթն (*վեր., հմմտ. Ա.8, Բ.10, 16*)

29 V ե̅

30 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Ելլադայի»

31 *DPv* պեղագոսացն *փխ* պեղագոսից (*AE*) / *VS չիք* ի մէջ պեղագոսից (*վեր.՝ ըստ համառօտի*)

32 *VS* աշխարհ *փխ* աշխարհ[ս] (*վեր.՝ ըստ համառօտի* (*տե՛ս* աշխարհ**ս** – **զԱ**քայիա)*, ուր* «աշխարհս **վեց**» *է, բայց թիւը յստակ խմբագրինն է*)

33 *Գրիչը նախ գրել է* զԱքիա, *ապա* **քի**-*ի վերեւում յաւելել* **ա**. *հմմտ. նախ. Գ.56, 68, 69*)

34 *VS չիք* զԱտտիկէ (*վեր.՝ ըստ համառօտի*)

35 *VS* զՊիռիոմ, *AE* զԵպիւռիա, *DPv* զԵպիռոս *փխ* զ[Ե]պիռիոս (*վեր., տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ս → Մ**)

36 V Կորընթոս *փխ* Կորնթոս (*վեր. Սուքրեանի*)

37 *VS չիք* զԱտտիկէ (*վեր. Երեմեանի՝ ըստ իմաստի*)

րեք[1]*, եւ գետք՝ հինգ*[2]*, քաղաք[ք]*[3]*՝ երեսուն եւ ութ*[4]*, գաւառս՝ երեսուն)*[5]*. զԱռանձնական Աքա[յ]իա. զԱռկադիա. զԱռգիա*[6]*. զԼակոնիկէ.* [12բ] *զԻլիա. զՄիսինիա. [զ]Սիկոնիա*[7]*, յորում մեհե[ա]նք*[8] *Պիսիդոնի, [եւ զՊելոպոնէսոս*[9] *ցամաք[ա]կղզի]*[10]*:* 68 *Ունի Պելոպոնէսոս*[11] *ծայր[ս]*[12] *բազումս եւ անկիւնս*[13]*, որք ունին հոմանուն ծոցս. լերինք՝ չորս*[14]*, գետք՝ վեց*[15]*, քաղաքք՝ վաթսուն*[16]*, յորոց մինն է Ղակեդամոն*[17]*:* 69 *Լինի մարմար կանաչ:*

70 *Եւ ունի Ելլադա այլ քաղաքս բազումս ի բազում գաւառս, [եւ գետս]*[18]*, եւ այլ լերինս իՆՆ*[19]*, յորոց է Պառնասոս*[20]*, Եղիկոն, Թոթո[ն]ոն*[21]*, զորոց առասպելն պատմէ:* 71 *Ունի [մեհեանս երիս՝ զՀռէա[յ]*[22] *եւ զԱրտեմիա[յ]*[23] *եւ զՊիսիդոնի*[24]*:* 72 *Ունի]*[25] *կղզիս քառասուն եւ չորս*[26]*, յորոց է Կրիտն (ի նմա է Շանթական լեառն եւ Ելեւսինա քաղաք), Եւբիու մեծ կղզի եւ Ատաղանդ*[27] *փոքրիկ կղզեակ ի մէջն:* 73 *Զոր ասեն գտեալ զաւրացն Արտաշէսի*[28] *Հայոց արքայի, զի մի՛ նաւք ոռնկացն յամիցեն, մինչեւ պաշ"արեալն էր զդղեակն Զարմանալի, զի ջուրք յանպատճառս այդր*[29] *անդր հոսէին. եւ ասեն անդ մեռեալ Արտաշէսի*[30]*:* 74 *Եւ Արիստոտէլ անդ եղեւ խորասոյզ. [Մ]եւռ"տոս*[31] *է անուն նորա:*

75 *Կատարեցաւ Եւրոպիա*[32]*՝ երրորդ մասն աշխարհի:*

[Դ.] 1 Առաջին բնաշխարհ Լիբիո[յ]՝ երկրո"րդ հատ[ածի] աշխարհիս[33] (սկիզբն լայնութեան չափոյն աստի է)

2 ***Ա.***[34] *Առաջին բնաշխարհ*[35] *Լիբիո[յ] է Մաւրիտանիա*[36]*, որ կոչի Տինգ[իտ]անիա*[37]*, յա-*

---

1 *V* գ̅
2 *V* ե̅
3 *VS* քաղաք *փխ* քաղաք[ք] *(վեր.՝ ըստ նախորդի)*
4 *V* լ̅ը̅
5 *V* լ̅ *(թերեւս, նախորդ բառը վեր-լի է՝* գաւառք*)*
6 *V* զԱռդիա *փխ* զԱռգիա *(վեր. Սուքրեանի. ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* զԱռգոլիդէ*)*
7 *VS* Սիկոնիա *փխ* [զ]Սիկոնիա *(վեր., ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* զՍիկիոնիա*)*
8 *VS* մեհենք *փխ* մեհե[ա]նք *(վեր., հմմտ. Ե.325)*
9 *A* զՊեղոպոնեոս, *DPv* զՊեղոպոնեսոս, *E* զՊեղոոսնէոս, *v*[1] զՊեոոն *փխ* զՊելոպոնէսոս *(վեր.՝ ըստ V-ի, տե՛ս յաջորդ նախ.)*
10 *VS չիք* եւ ... ցամաք[ա]կղզի *(վեր.՝ ըստ համառոտի.* [ա]*-ի համար տե՛ս նախ. Ե.154, 227)*
11 *V* Պէլլոպոնէսոս, *S* Պելլոպոնեսոս *փխ* Պելլոպոնէսոս *(վեր., Պտղոմէոսի մօտ* Πελοπόννησος*)*
12 *V* ծայր *փխ* ծայրս *(վեր. Սուքրեանի)*
13 *VS* անգիւնս *փխ* անկիւնս *(վեր., հմմտ. Գ.3, 29)*
14 *V* դ̅
15 *V* զ̅
16 *V* կ̅
17 *V* Ջակեդամոն, *S* Լակեդամոն *փխ* Ղակեդամոն *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **ղ → զ***)*
18 *VS չիք* եւ գետս *(վեր.՝ ըստ համառ., տե՛ս* **եւ ... եւ***)*
19 *V* թ̅
20 *V* Պառնասոզ *փխ* Պառնասոս *(վեր. Սուքրեանի)*
21 *V* Եղիկին, Թոթոոն, *S* Ելիկին, Թոթոն *փխ* Եղիկոն, Թոթո[ն]ոն *(վեր.՝ ըստ Երեմեանի, Պտղոմէոսի մօտ՝* Ἑλικών *եւ* Δωδωνέων*)*
22 *AE* զՒռա, *DPv* զՒւռիա, *v*[3] զՀռէ *փխ* զՀռէա[յ] *(վեր.)*

23 *AE* զԱրտեմիա, *DPv* զԱրտեմիս *փխ* զԱրտեմիա[յ] *(վեր.)*
24 *AE* զՊոսիտինոս *փխ* զՊիսիդոնի *(DPv)*
25 *VS չիք* մեհեանս երիս ... Ունի *(2 տող) (վեր.՝ ըստ համառոտի. տե՛ս* **Ունի ... Ունի***)*
26 *V* խ̅դ̅
27 *S* Ատալանդ *փխ* Ատաղանդ *(V)*
28 *S* Արտաշեսի *փխ* Արտաշէսի *(V)*
29 *S* այսր *փխ* այդր *(V)*
30 *S* Արտաշեսի *փխ* Արտաշէսի *(V)*
31 *VS* Եւռոպոս *փխ* [Մ]եւռ"տոս *(վեր.՝ ըստ համառոտի, որի խմբագրածն է.* «ունի ջուր (*DPv* եւ ջուր) ի կղզւոջն Միւտոս (*AE* զՄիւտիոյ), որ անպատճառս (*AE* անպատճառ) այսր անդր հոսի, ուր խորասոյզ եղեւ Արիստոտէլ»*)*
32 *VS* Եւռոպիա *փխ* Եւրոպիա *(վեր., հմմտ. Գ.1, 9)*
33 *S* ԼԻԲԻԱ. Երկրորդ հատած աշխարհիս, *ADEPv* Աշխարհ Լիբիա *փխ* Առաջին ... աշխարհիս *(V. ամբողջ տողը եւ փակագծի կտորը (հմմտ. նախ. Բ.5), կարմրով եւ «կրկնաբութերով» է.* **հատ**ածի*բառի վրայ պատուոյ նշանը վրիպուած է)*
34 *S չիք* Ա. *(V. գրուած է լուսանցքում, պատուոյ նշաններով՝ իբրեւ գլխահամար. ըստ Երեմեանի՝ վեր.-նելի է.* «Ցաղագս Առաջին Մաւրիտանիոյ»*)*
35 *V* բուն աշխարհ *փխ* բնաշխարհ *(վեր. Սուքր-նի)*
36 *V* Մաւրիտոնիա *փխ* Մաւրիտանիա *(վեր. Սուքր.)*
37 *VS* Տինգոնիա *փխ* Տինգ[իտ]անիա *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ Պտղոմէոսի. հմմտ. նախ. Դ.5)*

ղագս ՙՙՏի[ն]գին[1] քաղաքի, [13ա] որ ի նեղցին Հե-
րակլե[ա]ն[2] ծովամիջոցին, որ է Սեպտ[3]՝ յելից Գա-
դիրոն կղզ[ւ]ոյ[4], ուստի ելանէ Յունաց ծովն յՈվ-
կիանոսէ՝ քսան եւ վեց[5] մասին ՙերկայնութեան[6]
եւ երեսուն եւ վեց[7]՝ լայնութեան։ 3 Ունի լերինս
հինգ[8]՝ զՓոքր Ատ[լ]աս[9] նշանաւորն, եւ զայլս, եւ
զհասարակն՝ Դուռդոն լերին, եւ գետս երկոտա-
սան[10], զորս յՈվկիանոս արձակէ, եւ այլ եւս
չորս[11], զորս՝ ի Յունաց ծովն։ 4 Եւ ունի ազգս
վեշտասան[12], եւ զՊիռոնպեդոն, որ է Հրագոյն
դաշտ։
5 [13]Բ. Բնաշխարհ Երկրորդ Մաւրիտա-
նիա[14], որ կոչի Կէսարինսա[յ][15]՝ յելից կալով Տին-
գ[իտ]անիո[յ][16], եւ տարածի ի հարաւ կոյս։ 6 Ու-
նի գետս եւթնեւտասն[17], եւ լիճս երեք[18], լերինս
եւթն[19]։ 7 Եւ ունի գաւառս ազգաց քսան եւ եւ-
թն[20], եւ պըղընծափորանոցս։ 8 Ասեն, թէ կա[յ] ի
լերինս այս որք ընտիր[21] կինաբարիս հանեն,
այսինքն՝ դեղ կարմիր։
9 [22]Գ. Բնաշխարհ Ափրիկէ, յելից կալով
Մաւրիտանեա[յ][23] Կէսարինսո[յ][24]։ 10 Ունի լե-
րինս ութ[25], գետս իննեւտասն[26], լիճս ութ[27], գա-
ւառս քառասուն եւ մի[28]. ծոցք՝ հինգ[29], յորոց եր-
կու[30] կոչին Սիւտոււ։ 11 Կա[յ] բանճար ինչ՝ լաւ-
տաս անուն, զոր թէ ոք ուտէ, զհայր[են]իսն[31] մո-
ռանա[յ], ասէ Հոմերոս։ 12 Ունի եւ այլ եւս կղ-
զ[13բ]իս իննսուն[32], յորոց է Մէլէտի, ՙուստի[33], ա-
սէ Եզեկիէլ՝ ասր բերել ի Տիւրոս, այսինքն՝ ծովու
բուրդ, որ է պիսինոն։ 13 Լինի սաթ, բոյս փա-
փուկ, որ ի ծովէ ելեալ՝ յարեւ քարանա[յ], եւ լինի
անդ կարմիր յակունթ։ 14 Եւ մայրաքաղաք՝ Կար-
քեդոն. եւ ՙՏրոպոլիք[34], որ է Երեք[35] քաղաք՝
Գիովբի, Կալանիա, Եւսի, Թէպէտ եւ երեք այլ շի-
նեցին՝ Տիսոբա, Իդիսիա, Պոնդիկա, որոց իշխա-
նացաւ իմաստունն Ներսէհ Կամսարականն[36]՝
պատրիկն Շիրակա[յ] եւ Աշորո[ւ]նեաց[37] տէրն։
15 Դ. Կիւռենականն[38], որ կոչի Պե[ն]տա-
պաւլիք[39]՝ յելից Ափրիկո[յ], ուր կան Երէկորնա-

1 V ւատիգին [ւ-ը՝ տողից ցածր], S Տիգին փխ ՙՙՏի[ն]գին (վեր.՝ ըստ նախորդների՝ Բ.10, 11)
2 V Հերակլէն փխ Հերակլեան (վեր. Սուքրեանի)
3 Գուցէ, վերականգնելի է Սեփտէ փխն. Սեպտ (VS)՝ ըստ նախորդի՝ Բ.10 («Սեփտէ, որ է Եւթնեկ»)
4 V կղզոյ փխ կղզ[ւ]ոյ (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)
5 V ի̅զ̅
6 VS յերկայնութեան փխ ՙերկայնութեան (վեր.)
7 V լ̅զ̅
8 V ե̅
9 V Ատաս փխ Ատլաս (վեր. Սուքրեանի. հմմտ. վերեւում, նախ. Բ.10)
10 V ժ̅բ̅
11 V դ̅
12 V ժ̅զ̅
13 Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է ենթավերնագիր. «Յաղագս Մաւրիտանիոյ Երկրորդի»
14 V Մաւրիտոնիա փխ Մաւրիտանիա (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Դ.9)
15 S Կեսարինա. սա փխ Կէսարինսա[յ] (V. հմմտ. ստորեւ, նախ. Դ.9)
16 VS Տինգանիո[յ] փխ Տինգ[իտ]անիո[յ] (վեր. Երեմեանի՝ ըստ Պտղոմէոսի. հմմտ. նախ. Դ.2
17 V ժ̅է̅, S եօթնեւտասն փխ եւթնեւտասն (վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)
18 V գ̅
19 V է̅, S եօթն փխ եւթն (վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)
20 V ի̅է̅
21 VS ընդիր փխ ընտիր (վեր., հմմտ. նախ. Բ.35)
22 Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է ենթավերնագիր. «Յաղագս Ափրիկէի»
23 VS Մաւռիտանեա[յ] փխ Մաւրիտանեա[յ] (վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Դ.2, 5)
24 S Կեսարինայ փխ Կէսարինսո[յ] (V. հմմտ. Դ.5)
25 V ը̅
26 V ժ̅թ̅
27 V ը̅
28 V խ̅ա̅
29 V ե̅
30 V բ̅
31 V զհայրիսն փխ զհայրենիսն (վեր. Սուքրեանի)
32 V ղ̅, S վեց փխ իննսուն (վեր.)
33 V յուստի փխ ուստի (վեր. Սուքրեանի)
34 V զՏրոպոլիք փխ Տրոպոլիք (վեր. Սուքրեանի)
35 V գ̅
36 S Ներսեհ Կամսարական փխ Ներսէհ Կամսարականն (V)
37 V Աշորոնեաց փխ Աշորո[ւ]նեաց (վեր. Սուքրեանի. գուցէ, վերակ-նելի է հէնց՝ Ա[ր]շարո[ւ]նեաց)
38 S Կիւռենական փխ Կիւռենականն (V. Երեմեանը սկզբում վեր.-նում է՝ «Յաղագս Կիւռենականի»)
39 V Պետապաւլիք փխ Պե[ն]տապաւլիք (վեր. Սուք.)

կան[1] պարտէզքն։ 16 *Ունի գաւառս մետասան[2], յորոց մինն Լուք կոչի։* 17 *Ունի եւ կղզիս երկուս[3], գետս երիս[4], որ ի մի եկեալ՝ անուանին Ալաթոն եւ մտանեն ի ծով, եւ լիճ մի, որ կոչի Կիւառիա։* 18 *Ունի եւ քարայրս Լասինիկաց[ւ]ոց[5], յորում են նորակերպ գազանք, որք են մարդակերք՝ կեն[տ]աւռոս[6], որո[յ] ագին թռչնո[յ] նման է, լինգ-նաս, սպուռինք[7], արջամկունք եւ այլ բազում սքանչելի գազանք։*

19 [8]***Ե. Մարմառականք***[9] [14ա] *Լիբիա եւ ամենայն ՚Եգիպտոս[10] ի մի աշխարհ է համարեալ։* 20 *Յելից կա[յ] Կիւռենականին[11], հոմանուն պեղագոսին, ցԱնթիթոն քաղաք, որ կա[յ] ի մէջ ծովեզերն Ռինոկորուրա[յ] եւ Ասկալոնի, եւ անդի յարեւմտեա[յ] խորշն երկճիղ Կարմիր ծովուն՝ հանդէպ Քաջաց քաղաքի։* 21 *Ունի լերինս երկոտասան[12], յորոց մինն կոչի Ծիրանական։* 22 *Ունի գուբս երկուս[13] շինուածոյս եւ լիճս երիս[14] ինքնելս[15]. են եւ երիս[16] լիճս այլ, զոր Նեղոսի վտակքն առնեն. յորոց մինն հուպ է Մեծն Աղէքսանդրիա[յ][17], որ կոչի Ռաւանիտէնիա[18], զոր կարծեմ՝ զՄարեա[յ] լիճն լինել։* 23 *Բայց գետ ունի ՚Եգիպտոս[19] մի՝ զՆեղոս, որ է Գեհոն[20]. բղխէ ի Լուսնի լեռնէ՝ առ Անծանաւթ երկրի հարաւո[յ], եւ դէպ ուղիղ գնալով ի ՚Եգիպտոս[21]՝ առնէ ի նմա չորս[22] կղզիս, եւ բաժանի ապա ի բազում վտակս, որք դարձեալ միացեալ՝ առնեն կղզիս բազումս եւ զառաջասացեալ լիճսն. եւ մին զատուցեալ անկանի[23] յՌոպոլիտիտոս ծոց, որ է արեւմտա[յ]ին խորշ Կարմիր ծովուն. եւ զայ[լ]ս[24] վտակսն՝ ի Յունաց ծով։* 24 *Ունի ՚Եգիպտոս[25] գաւառս քառասուն եւ մի[26] [եւ քաղաքս բազումս, եւ **մայրաքաղաք՝ զՄեծն Աղէքսանդրիա**][27]. միւսն Տանիս[28] կոչի։* 25 *Եւ առ Կարմիր ծ*[14բ]*ովովն Արաբաց[ւ]ոց[29] ծոցովն բնակեն Ձկնակեր ազգն, որ կոչին Արաբ Եգիպտացիք։* 26 *Ունի ՚Եգիպտոս[30] կղզիս մանունս մետասան[31] [ի][32] Յունաց ծովուն, յեզեր հոմանուն պեղագոսին, [եւ ի*

---

1 *S* Երեկորնական *փխ* Երէկորնական *(V)*

2 *V* ժա

3 *V* բ, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ. նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

4 *V* գ

5 *V* Լասինիկացոց *փխ* Լասինիկաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

6 *V* կենոռոս *փխ* կեն[տ]աւռոս *(վեր. Երեմեանի. տե՛ս բանաւոր* **ԱՒ/Օ → Ո**. *Սուքրեանի ծնթ-ը՝* «Թուի կենդաւրոս, իշացուլն ի մեզ թարգմանեալ»*)*

7 *Սուքրեանի ծնթ-ը՝* «Գոյ առ նախնիս մեր յիշատակեալ Ապուռ գազան, թերեւս սա իցէ» *(այսպիսով, գուցէ՝* **ապուռինք***՞)*

8 *Ըստ Երեմեանի՝ վեր-նելի է ենթավերնագիր.* «Յաղագս Մարմարական Լիբիոյ եւ Եգիպտոսի»

9 *V* գազանք մարմառականք։ Ե. *փխ* գազանք։ Ե. Մարմառական *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառ.)*

10 *V* յԵգիպտոս *փխ* Եգիպտոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.5, 17, Դ.25, 37 եւն)*

11 *VS* Կեռինականին *փխ* Կիւռենականին *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Դ.15)*

12 *V* բժ

13 *V* բ, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ. նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

14 *V* գ

15 *S* ինքնեղս *փխ* ինքնելս *(V)*

16 *V* գ

17 *S* [ի] մեծն Աղեքսանդրիա *փխ* Մեծն Աղէքսանդրիա[յ] *(V. սեռական հոլովով ընկալելով՝ խուսափում ենք* հուպ*-ից յետոյ Սուքրեանի օրինակով* «ի» *նախդիր վերականգնելուց)*

18 *S* Ռաւանիտենիա *փխ* Ռաւանիտէնիա *(V)*

19 *V* յԵգիպտոս *փխ* Եգիպտոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.5, 17, Դ.25, 37 եւն)*

20 *Ըստ Երեմեանի՝* «որ է Գեհոն»*-ը ուշ յաւելում է (բայց հմմտ. նախ. Ե.272՝* «որ թուի, թէ Փիսոն է»*)*

21 *V* յԵգիպտոս *փխ* Եգիպտոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.5, 17, Դ.25, 37 եւն)*

22 *V* դ

23 *VS* անգանի *փխ* անկանի *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)*

24 *V* զայս, *S* զայլ *փխ* զայ[լ]ս *(վեր.)*

25 *V* յԵգիպտոս *փխ* Եգիպտոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.5, 17, Դ.25, 37 եւն)*

26 *V* խա

27 *VS չիք* եւ քաղաքս ... Աղէքսանդրիա *(2 տող) (վեր.՝ ըստ համառ., տե՛ս* **խա** ... Աղէքսանդր**իա***)*

28 *VS* Տանիա *փխ* Տանիս *(վեր. Երեմեանի, տե՛ս բոլորագիր* **ս → ա**. *Պտղոմէոսի մօտ՝* Τάνις*)*

29 *V* Արաբացոց *փխ* Արաբաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

30 *V* յԵգիպտոս *փխ* Եգիպտոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.5, 17, Դ.25, 37)*

31 *V* ժա

32 *VS չիք* ի *(վեր., հմմտ. նախ. Բ.32, Դ.3, 23 եւն)*

Կարմիր ծովուն՝ երիս: 27 *Ունի եւ զԱւա-
զուտ[1] եւ զԱնանձրեւ երկիրն][2]:*

28 *[3]Զ. Աշխարհ ընդ[հ]անուր[4] Լիբիո[յ] է
Ենտոս[5] Լիբիա, որ Թարքմանի Ներքսագոյն[6] Լի-
բիա, յելից կալով Արեւմտական[7] Ովկիանոսի, ա-
ռե[ա]լ[8] յԱտ[լ]ասոս[9] մեծ լե^{ա}ոնէ[10], առ երի կալով
յերկուց[11] Մաւրիտանացն եւ Ափրիկո[յ]:* 29 *Զգի
մինչեւ ցԹէոք^{պյ}իմա[յ][12] լեառն, որ ասի Աստուա-
ծոց աթոռք, որ ըստ հիւսի՛սո[յ][13] է կարմրագոյն
գ<u>աւ</u>տ[ւոյ]ն[14]:* 30 *Ունի լերինս ութ[15], գետս տա-
սն[16], զոր[ս][17] յարեւմտեա[յ] Ովկիանոս արձակէ,
եւ այլ <u>երկուս</u> գետս՝ զԲագռադաս եւ զԿիւնոփս:*
31 *Եւ Ճարակեն զԵնտոս Լիբիա ազգ[ք] երեքտա-
սան[18], յորոց մին կոչի Սպիտակ Եթէովպացիք, եւ
միւսն՝ Փայտեղէն Եթէովպացիք:* 32 *Եւ անդ ասեն
զԹզուկ ազգն, զոր ոմանք Պիքիթս կոչեն, եւ այլք՝
Թուփիքս:* 33 *Են ի սմա եւ Սպիտակ լերինք[19], յո-
րոց հողն իբրեւ զձիւն սպիտակ է. թէպէտ Պտղո-
մէոս ոչ յիշէ:* 34 *Եւ զոնգնեղջիւր գազանէն ա-
սեն, թէ յՈվկիանոսէ անցանեն ընդ* [15ա][20] *Են-
տոս[21] Լիբիա մինչեւ ցՆեղոս, [(ուր կրոկոդի-
ղոս[22] գազանն)][23], եւ նման են գետաձիոյ եւ ա-
մենեքեան որձ են. եւ թէ ուստի ծնանին՝ ո՛չ ոք
գիտէ. եղջիւր մի ունի յունգունսն, որ զորձաքար
պատառէ եւ զփիղ սպանանէ դիւրաւ:* 35 *Են եւ
այլ գազանք, [որ կոչին սփինգք][24]՝ մարդա-
կերպք եւ գինեսէրք[25]:* 36 *Անդ ասեն վեց[26] կղ-
զիս, ուր կան որդիքն Ռաքաբիմա[յ]՝ նախ քան
զաւերն Երուսաղէմի գնացեալ անդ. զոր ասեն, թէ
գնաց Զոսիմոս միայնակեացն, բայց կարծեմ, թէ
զրոյցն այլաբանութիւն է, զոր պատմեն զնմանէ:*

37 *[27]Է. Աշխարհ Լիբիո[յ] Եթէովպիա է, որ
Ներքին Եգիպտոս կոչին, յերի Եգիպտոսի, առ
Կարմիր ծովովն Արաբաց[ւ]ոց[28] ծոցոյն, անցանե-
լով զԱյրեցեալ գաւտ[ւ]ովն[29] ի հարաւ կոյս:*
38 *Ունի գետս երկուս[30]՝ զՆեղոսի վտակսն, որք
յիրեար անկանին[31], եւ դարձեալ բաժանեալք՝
առնեն զՄեմնոս կղզի եւ անդրէն միաւորին. եւ*

---

1 *AE* կղզիս զաւազուտ *(DPv)*

2 *AE* երկիր *փխ* երկիրն *(DPv)* / *VS չիք* եւ ի Կարմիր ... երկիրն *(2 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի, տե՛ս* պեղագոսի**ն** ... երկի**րն***)*

3 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է են-թավերնագիր.* «Յաղագս Ենտոս Լիբիոյ»

4 *V* ընթանուր *փխ* ընդհանուր *(վեր. Սուքրեանի, տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Թ***)*

5 *V* Ենդիս, *S* Ենդոս *փխ* Ենտոս *(վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Դ.31)*

6 *S* Ներսագոյն *փխ* Ներքսագոյն *(V)*

7 *S* արեւմտեան *փխ* Արեւմտական *(V. գրիչը տողում գրել է* արևմտեան, *բայց յետոյ* **ե**-*ի վերեւում յաւելել է* **ակ** *տառերը եւ 2 կէտանշան.* Արեւմտական *է նաեւ համառօտում)*

8 *V* առել *փխ* առե[ա]լ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բազմաթիւ այլոց)*

9 *VS* յԱտաղոս *փխ* յԱտ[լ]ասոս *(վեր. Երեմեանի)*

10 *VS* լեառնէ *փխ* լե^{ա}ոնէ *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 եւն)*

11 *S* երկուց *փխ* յերկուց *(V)*

12 *VS* ցԹէոքայիմա[յ] *փխ* ցԹէոք^{պյ}իմա[յ] *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Բ.3, 5, 9)*

13 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսոյ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

14 *V* գաւտն *[մեծ թանաքաբծի տակ նշմարուող՝ առանց պատուոյ նշանի հետքի], S ..... փխ* գաւտ[ւոյ]ն *(վեր.՝ ըստ բազմաթիւ այլոց)*

15 *V* ը̅

16 *V* ժ̅ *(համառօտում այս թիւը* քսան եւ մի *է)*

17 *VS* զոր *փխ* զոր[ս] *(վեր., հմմտ., օր.՝ նախ. Դ.3)*

18 *V* ազգ ծ̅գ̅ *փխ* ազգք երեքտասան *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ միւսների, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56)*

19 *S* Սպիտակալերինք *փխ* Սպիտակ լերինք *(V)*

20 *Այս էջի վերեւի աջ տպատառ թերթահամարը կրկնուած է՝* 14 *փխն.* 15*)*

21 *V* Ինտոս *փխ* Ենտոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Դ.14, 15)*

22 *AE* կրոկոդիլոս *փխ* կրոկոդիղոս *(Pv)*

23 *VS չիք* ուր կրոկոդիղոս գազանն *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

24 *AE* ափինդք, *D* ափինք, *v* ափինգք, *v*[1] նափինգ, *v*$_{տ}$ նափինթք *փխ* սփինգք *(P)* / *VS չիք* որ կոչին սփինգք *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

25 *V* գինէսէրք *փխ* գինեսէրք *(վեր. Սուքրեանի)*

26 *V* զ̅

27 *Ըստ Երեմեանի՝ այստեղ վերականգնելի է են-թավերնագիր.* «Յաղագս [Վերին] Եթէովպիոյ»

28 *V* Արաբացոց *փխ* Արաբաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

29 *V* գօտովն *փխ* գաւտ[ւ]ովն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

30 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ., օր.՝ նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

31 *VS* անգանին *փխ* անկանին *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)*

միս գետ, որ կոչի Սատապուս[1]*, որ ելանէ ի Կո-*
ղովի լճէ եւ անկանի[2] *ի Նեղոս, առ կղզ[ւ]ոյն*[3]*։*
39 *Ունի եւ լերինս ութ*[4]*։* 40 *Ունի եւ փոքր աշ-*
խարհս երիս[5]*՝ զԲարբարիա՝ առ Բարբառական*
ծոցովն, եւ զԱզոնիա, յորում լինին փե[ւ]ղք[6] *բազ-*
մաշատք, եւ զՏռով[գլոդիտիկ]է[7]*։* 41 *Ունի եւ* [15բ]
գաւառս ազգաց երեսուն եւ վեց[8]*, յորոց մինն կո-*
չի Բաբելացիք եւ Արմատակերք, եւ մինն՝ Ոքսո-
մոնտացիք. յորում կա[յ] թագաւորութիւն մեծ՝
հանդէպ Պռոնեա[յ] ծայրին, որ բաժանէ ընդ Ա-
տողիտէ եւ ընդ Երջանիկն Արաբիա. զայս տեղ-
[ւ]ո[յ][9] *ասել թուի ի Յոբ.* Տեսէ՛ք զճանապարհս
Թէմնաց[ւ]ոց[10]՝ որք ի շաւիղս Սաբայ հա[յ]իք[p]։
42 *Կան եւ անդ Թզուկք եւ ազգն Ձագակերք եւ*
Վրանաւորք, եւ ի միջին՝ Եթէովպացիք[11]*։* 43 *Ու-*
նի եւ կղզիս յԱրաբաց[ւ]ոց[12] *ծոցին քսան եւ եւ-*
թն[13]*, եւ այլ կղզի, որ կոչի Մոգուց, եւ այլ՝ որ Հա-*
ւուց։ 44 *Ունի եւ զխնկաբեր*[14] *երկիրն եւ Զմռսա-*
բերն, ունի եւ զԱւազուտն եւ զԱնանձրեւ երկիրն։

45 [15]***Ը. Աշխարհ Լիբիա[յ] Ներքսագոյն Ե-***
թէովպիա է*, որ սկսանի յարեւմտականէ յԱնծա-*
նաւթ յերկրէ, յերի՞ կալո[վ][16] *[Ովկիանոսի եւ]*[17]
"Ենտոս[18] *Լիբիո[յ] եւ Եգ[իպ]տոս*[19] *Եթէովպիա[յ].*
եւ ըստ հարաւո[յ] սահմանի Անծանաւթ երկրաւ։
46 ***Առ որով բնակեն Երէկորնական***[20] [Եթէ] ***Եթէովպա-***
ցիք*, եւ ի հարաւո[յ] կողմանէ, [յԱյրեալ գաւտ-*
ւոյն][21]*՝ Մերկ Վիշապամարդք, եւ ըստ հիւսիսո[յ],*
[առ Ովկիանոսիւ][22]*՝ Ձկնակեր Եթէովպացիք,*
յորում՝ [կենդանի ինչ՝ սուբոս[23] *անուն, ոչխա-*
րանման, երկակենցաղ եւ ձկնակեր, առ որով՝
Աթակեանք[24] ***Եթէովպացիք****, յորում]*[25]*՝ առիւ-*
ծաշուն գազանն։ 47 *Եւ ի [Հիւսիսոյ]*[26] *կողմանէ*
նոցա՝ Փրփրեղջիւր Եթէո[վպացի]ք[27]*, յորում կեն-*
դան[16ա]*ի ինչ՝ նման անլթոյ, մարդամարտ եւ ա-*
նուշահոտ. [առ որով՝ Դեռբիկէ[28] *եւ Դեռմո-*
նայք[29] *ազգք]*[30]*, յորում քաղ*[31] *ծառասէր եւ*
մարդամարտ, եւ ընձուղտք[32]*։* 48 *Եւ [որոց ի*
Հարաւոյ մինչեւ ցՆիղոս աշխարհ մի է Ե-

1 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* **Աս**տապուս
2 *VS* անգանի *փխ* անկանի *(վեր., հմմտ. Ե.58, 307)*
3 *V* կղզոյն *փխ* կղզ[ւ]ոյն *(վեր. Սուքր.՝ըստ այլոց)*
4 *V* ը̄
5 *V* գ̄, *S* երեք *փխ* երիս *(վեր.)*
6 *VS* փեղք *փխ* փե[ւ]ղք *(վեր.՝ ըստ նախորդի՝ նախ. Դ.34՝* «զփիւղ»*. հմմտ. նաեւ Ե.324՝* «փհղաց»*)*
7 *VS* զՏռովբ *փխ* զՏռով[գլոդիտիկ]է *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի DPv-ի* (*A-ում՝* զՏրոգլոդիայիկոն *է, E-ում՝* Տըլոդիտիկի)*. վերջին տառի համար տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Է → Բ***)*
8 *V* լ̄զ̄
9 *V* տեղո *փխ* տեղ[ւ]ո[յ] *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*
10 *S* Թեմնացւոց *փխ* Թէմնաց[ւ]ոց *(V)*
p ***Յոբ, Զ 19***
11 *Սուքրեանն իր մեծատառի համար ծնթ-ագրել է՝* «Թերեւս ընթեռնլի, եւ ի միջին՝ Եթէովպացիք»*)*
12 *V* յԱրաբացոց *փխ* յԱրաբաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*
13 *V* ի̄է̄
14 *VS* զխնգաբեր *փխ* զխնկաբեր *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.20, 40, 58, 177, 312)*
15 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է ենթավերնագիր.* «Ցաղագս Ներքսագոյն Եթէովպիոյ»
16 *V* յերին կալո *փխ* յերի կալով *(վեր. Սուքրեանի)*
17 *VS չիք* Ովկիանոսի եւ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի. AE-ում* Ովկիանու *է)*
18 *V* սինդոս, *S* Ինդոս *փխ* Ենտոս *(վեր.՝ ըստ նախ. Դ.28, 31-ի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ե → Ի** *եւ բարբառային* **Տ → Դ***)*
19 *V* Եգտ՞ս *[կրկնաբութերով]*, *S* Ենտոս *փխ* Եգ[իպ]տոս *(վեր., հմմտ. նախ. Դ.37)*
20 *S* Երեկորնական *փխ* Երէկորնական *(V. յաջորդ բառի՝ կրկնուած* Եթէ *սկզբնամասը պարզ շփոթ է՝ տողավերջից տողասկիզբ անցման տեղում)*
21 *VS չիք* յԱյրեալ գաւտոյն *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի. DPv-ում* Այրեալ *է)*
22 *VS չիք* առ Ովկիանոսիւ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի)*
23 *AE* տոբոս *փխ* սուբոս *(DPv. տե՛ս բոլոր.* **սու → տո***)*
24 *AE* Սթակեանք *փխ* Աթակեանք *(DPv. տե՛ս բոլորագիր* **ա → ս***)*
25 *VS չիք* է կենդանի ... յորում *(3 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի. տե՛ս* **յորում ... յորում***)*
26 *VS չիք* հիւսիսոյ *(վեր. Երեմ-ի՝ ըստ համառոտի)*
27 *V* եթէոր *փխ* Եթէո[վպացի]ք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառոտի. տե՛ս բոլորագիր* **ք → ր***)*
28 *AE* Դեռբեկէ *փխ* Դեռբիկէ *(Pv)*
29 *v* Դեռբոն, *vտ* Դերմունայք *փխ* Դեռմոնայք *(AEP)*
30 *VSD չիք* առ որով ... ազգք *(1 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի AEPv-ի)*
31 *V* քալ *փխ* քաղ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառոտի եւ հետագայի. հմմտ. նախ. Ե.121)*
32 *VS* ընծուղտք *փխ* ընձուղտք *(վեր.՝ ըստ Ե.297)*

թէովպացւոց, յորում][1] *փե[ւ]ղք*[2] *սպիտակք եւ եղջիւրակնճիթք եւ վագերք:* 49 *Եւ [որոց յարեւելից՝ լերինք, յորում]*[3]*՝ վագերաձիք*[4] *եւ այծամարդք, որք զպատկեր մարդո[յ] ունին եւ են թաւք, եղջիւրաւորք եւ կճղակաւորք, եւ ինձքն*[5] *գեղեցկախայտք*[6] *յոյժ:* 50 *Եւ ի հարաւո[յ] աշխարհ մի է [առ Անծանաւթ երկրաւ]*[7]*, որ Ակիսիմբա[յ]*[8] *կոչի, յորում լինի գազան ինչ՝ կանացի ունելով դէմս եւ ձեռս եւ մէջս, եւ անձն՝ չորքոտանի գազանի, եւ այլ մարդակերպք գազանք շնակնճիթք եւ մերկ[ք]*[9]*, մեծականջք եւ ագեւորք, որպէս զառիւծակապիկ:* 51 *Յորոյ յելից կուսէ՝ Բարձրգագաթունք Եթէովպացիք եւ [այլք՝ մինչեւ ցԼուսնի լեառն, յորում լինին*[10] *քաւշք սպիտակք, զաւրաւորք եւ բռնաւորք*[11]*. որոց յելից կուսէ՝ Ռափսացիք*[12]*, եւ]*[13] *այլ ի ներքո[յ]*[14]*՝ Մարդակեր Եթէովպացիք եւ գետակ մի, որ կոչի Ռապտոս, յորում լինի գազան ինչ՝ հրաշունչ վարազանման, եւ սաղաման[ման]տր*[15] *գազանն*[16]*, որ նման է կովիդէաց, որ անցանէ ընդ հուր եւ շիջուցանէ:* 52 *Լինի [յ]աշխարհն*[17] *այն եւ զեսուբէս գազանն՝ որպէս զոչխար խարտեշ*[18] *եւ յոյժ սիրելի ձկանց, երկակենցաղ գոլով՝ զժողովեալ առ ինքն ձկունսն ուտէ, յորժամ լողա[յ] ի ջուրն:*

[16բ] 53 *Կատարեցաւ երկրորդ հատածն*[19]*:*

[Ե.] 1 Առաջին բաժին երկրի բնակութեան մարդկան ընդհանուր[20] [յ]Ասիա[21] է[22]

2 *Որ սահմանի ի մտից կուսէ Եւրոպեաւ*[23]*, իսկ ի հիւսիսո[յ], [յ]ելից*[24] *եւ ի հարաւոյ՝ Անծանաւթ երկրաւ եւ Լիբեաւ:* 3 *Եւ մտանեն ի մի մի աշխարհք կողման, եւ է նախակողմն Միջերկրայք, որք մտանեն ընդ մէջ Յունաց ծովուն եւ Պոնտոսի, վասն որո[յ] եւ «Միջերկրէ» կոչին:*

4 **Ա.** *Աշխարհ Ասիա[յ] Բիւթանիա՝ յելից Կոստանդնուպաւլսի, հանդերձ մտիւք ծովագետին Պոնտոսի, որ կոչի Թրակական Պ[ա]ոսպորոս*[25]*, մաս[ե]ամբ*[26] *ինչ Պրոպոնտեա[յ] առեալ, ի մեհենէն Արտեմեա[յ], որ կա[յ] յեւսն Պոնտոսի, մինչեւ ցմուտ Ռո[ւ]նդակա[յ]*[27] *գետոյ եւ ցՈլոնպիոս*[28]

---

1 *VS չիք* որոց ի հարաւոյ ... յորում *(2 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. AE-ում* ցՆիլոս *է)*

2 *VS* փեղք *փխ* փե[ւ]ղք *(վեր.՝ ըստ նախ. Դ.34)*

3 *VS չիք* որոց յարեւելից ... յորում *(1 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի)*

4 *V* վագերաձիգ *փխ* վագերաձիք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս բանաւոր* **Ք → Գ***)*

5 *S* ինձք *փխ* ինձքն *(V)*

6 *V* գեղէցկախայտք *փխ* գեղեցկախայտք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ հետագայի, տե՛ս նախ. Ե.146)*

7 *VS չիք* առ Անծանաւթ երկրաւ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի)*

8 *VS* Ակիսամբա[յ] *փխ* Ակիսիմբա[յ] *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.7, 39)*

9 *V* մերկ *փխ* մերկք *(վեր. Սուքրեանի)*

10 *AE* լինի *փխ* լինին *(DPv)*

11 *AE* բեռնաւորք *փխ* բռնաւորք *(DPv)*

12 *AE* են Գաբասացիք, *Dv* Գափսացիք *փխ* Ռափսացիք *(P. նոյնն է Պտղոմէոսի մօտ)*

13 *VS չիք* այլք մինչեւ ... Ռափսացիք եւ *(3 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* **եւ այլք ... եւ այլ***)*

14 *S* ներքս *փխ* ներքո[յ] *(V. տե՛ս բոլորագիր* **ո → ս***. համառօտում եւս* ներքոյ *է)*

15 *V* սողամանմանտր, *S* սալամանտր *փխ* սաղամանտր *(վեր., համ.՝* սաղամանդր, սաղմանդար*)*

16 *S* գազան *փխ* գազանն *(V)*

17 *V* աշխարհն *փխ* յաշխարհն *(վեր. Սուքրեանի)*

18 *V* խարտեհ *փխ* խարտեշ *(վեր. Սուքրեանի, ըստ որի՝* «Զեսուբէս գազանն կարծի լինել ըստ ոմանց ի մերոց պատմագրաց՝ գայլն արաբացի»*)*

19 *Ընկալելի է՝* «հատածն [աշխարհին]»*, քանի որ խօսքը* «Երկրորդ **հատած Լիբիա**»*-ի մասին է*

20 *V* ընթհանուր *փխ* ընդհանուր *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի, տե՛ս բարբառային* **Դ → Թ***)*

21 *V* յԱսիա *փխ* [յ]Ասիա *(վեր.)*

22 *S* ԱՍԻԱ, *ADEPv* Աշխարհք ընդհանուր Ասիացւոց ԽԴ *փխ* Առաջին բաժին ... Ասիա է *(2 տող) (V. առաջին 4 բառը կարմիրով է. լուսանցքում փոքրատառ, բայց պատույ նշանների մէջ* ա̃ *է գրուած. բոլորն, իրօք, գլխագրի նշաններ են)*

23 *V* Եւրոպէաւ *փխ* Եւրոպեաւ *(վեր. Սուքրեանի)*

24 *V* ելից *փխ* յելից *(վեր. Սուքրեանի)*

25 *V* Փառսփորոս, *S* Փաւսփորոս *փխ* Պ[ա]ոսպորոս *(վեր.՝ ըստ նախորդի. տե՛ս նախ. Գ.59՝* «Պ[ո]ոսպորոն»*). հմմտ. բարբառային* **Պ → Փ***, բոլորագիր* **ո → ռ** *եւ բանաւոր* **Ր → Ռ***)*

26 *V* մասեամբ *փխ* մասամբ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ա.5, Ե.91, 190, 216)*

27 *VS* Ռոդանգա[յ] *փխ* Ռո[ւ]նդակա[յ] *(վեր.՝ ըստ Երեմեանի (Պտղոմէոսի մօտ՝* Ρυνδάκος*). տե՛ս բարբառային* **Կ → Գ***. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.9)*

28 *VS* զՈլոնպիոս *փխ* ցՈլոնպիոս *(վեր., տե՛ս* **ց → զ***)*

լեառն: 5 *Եւ ունի զՄէլիոն[1] լեառն եւ գետս զՇլագաս եւ զՁոպիաս եւ զՀզաւրն Սագառիս, եւ մանունս, որք ի նա անկանին[2]. զՄիւնաս լիճ ունի մերձ Նիկոմիդեա[յ] եւ զԱսկանիդէս:* 6 *Ունի կղզիս հինգ[3] ի Պոնտոս ծովուն, յորոց երկուքն[4] կոչի Կիանիա:* 7 *Ունի եւ լիճ մի այլ՝ Պռամա[յ]:* 8 *Քաղաքս[5] ունի, եւ մայրաքաղաքս երկուս[6]՝ զՔաղկեդոն[7] եւ զ*[17ա]*Նիկոմիդեա[8], որք ունին ընդ ինքեանս քաղաքս չորեքտասան[9], եւ եմպոռիոնս բազումս, այսինքն՝ քաղաքս ծովեզերայս, վաճառատեղիս:* 9 *Լինի առ եզեր [Ռ]ունդակա[յ][10] գետոյ հող սպիտակ՝ «առգեղ» անուն, զոր աղացեալ ցանեն ի վերա[յ] ցորենո[յ]՝ հինգ հարիւր[11] կայթն կապիճ մի, եւ պահի ազնիւ, եւ ճ՟ճի չուտէ:*

10 **Բ.** *Աշխարհ՝ Մուսիա Մեծ եւ Փոքր, որ կոչի Ելիսպոնտոս[12], առ երի Բիւթանիո[յ]:* 11 *Ունի գետս չորս[13] եւ [լերինս երիս եւ կղզիս երկու, եւ ծովեզերեայ][14] մայրաքաղաք՟[15]՝ զԿիզիկոն, յորում՝ տաճար եւ այլ շինուած՝ մի յեւթն[16] հրաշիցն:* 12 *Եւ երեք[17] են քաղաքք՝ Իլիոն, Դառդանոն, Տրովադա[յ], զորոց պատերազմէ Դիքտիոն[18] պատմէ եւ առասպելքն Հոմերոսի[19]:* 13 *Ունի եւ այլ քաղաքս երեսուն եւ ութ[20]:*

14 **Գ.** *Աշխարհ՝ Առանձնակ Ասիա, յերիկալով Միւսիա[յ] առ ծովով, յորում՝ մայրաքաղաքք[21] Եփեսոս, Զմիւռ[ն]իա[22], Պեռգամոս, ԳՏռալիս[23], որք ունին ընդ ինքեանս քաղաքս քառասուն եւ ութ[24]:* 15 *Եւ ունի փոքր աշխարհ զԼիւդիա, յորում մայրաքաղաք՝ Սառդոս, զԵոլիս, զէոնիա[25], որք են Յոյնք, զԿառիա, եւ գետս եւթն, [կղզիս տասն, լերինս եւթն][26]:* 16 *Ունի կղզի զՔիոս՝ համանուն քաղաքաւ եւ Պոսիդա[ւ][27], որ լինի անդ մազդիկ խիժ ծառո[յ], եւ զ[Ի]կառոս[28]* [17բ] *եւ զՍամոս՝ համանուն քաղաքաւք, եւ զԿով, զոր Ղուկաս ասէ ի Գործսն[n]:* 17 *Եփեսոս հարկատու էր Արտեմեա[յ]. անդ է Յոհանու[29] աւետարանչի գերեզման[ն][30], եւ միւս Յոհանու, որ կոչեցաւն Մարկոս, եւ այլք զայլ ոմն Յոհան[31] ասեն:*

---

1 *S* զՄեղիՌոՌ *փխ* զՄէլիոՌ (*V. Պտղոմէոսի մօտ այս տեղում* Ὀρμίνιον *է*)

2 *VS* աՌգաՌիՌ *փխ* աՌկաՌիՌ (*վեր.՝ ըստ Ե.58, 307*)

3 *V* ե̅

4 *V* բ̅ն

5 *V* քղ՟ք [*=*քաղաքք], *S* քաղաք *փխ* Քաղաքս (*վեր.՝ ըստ կանոնաւոր այլոց.* քաղաք *բառը յաճախ գրուած է լոկ* **քղ** *յապաւումով՝ պատուոյ նշանով կամ այս կրկնաբութերով. Սուքրեանը վերջակէտն այս բառից յետոյ դնելով՝ ստացել է* «Պռամա **քաղաք**» *անհաւանական լճանունը*)

6 *V* բ̅

7 *V* զԿաղկեդոն *փխ* զՔաղկեդոն (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Բ.19, 30*)

8 *S* զՆիկոմիդիա *փխ* զՆիկոմիդեա (*V*)

9 *V* ժ̅դ̅

10 *V* եզեր Ունդակա, *S* եզերսն Դակայ *փխ* եզեր [Ռ]ունդակա[յ] (*վեր. ըստ նախորդի, տե՛ս. նախ. Ե.4*՝ Ռոդանգա[յ] – Ռո[ւ]նդակա[յ])

11 *S* վեց, *V* չ̅ *փխ* հինգ հարիւր (*վեր.*)

12 *S* Ելեսպոնտոս *փխ* Ելիսպոնտոս (*V. հմմտ. Բ.10*)

13 *V* դ̅

14 *VS չիք* լերինս երիս ... ծովեզերեայ (*1 տող*) (*վեր. ըստ Երեմեանի, համառօտի՝ նման շարքից*)

15 *V* մայրաքաղաքս *փխ* մայրաքաղաք (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս* մայրաքաղաք[ս] – զԿիզիկոն)

16 *V* յէ̅, *S* յեօթն *փխ* յեւթն (*վեր.՝ ըստ Ա.8, Բ.10, 16*)

17 *V* գ̅

18 *VS* Տիքտիոն *փխ* Դիքտիոն (*վեր. Երեմեանի. տե՛ս բարբառ.* **Դ** → **Տ***. հմմ՛ Դիքտիոն Կրետացի*)

19 *V* Հոմորոնի, *S* Հոմերոնի *փխ* Հոմերոսի (*վեր., հմմտ. նախ. Դ.11 եւ ուշ երկաթագիր* **Ս** → **Ն**)

20 *V* լ̅ը̅ (*համառօտում՝ գումարով* քառասուն եւ մի)

21 *S* մայրաքաղաք *փխ* մայրաքաղաքք (*V. յապաւուած* մայրաքղ՟ք, *ստորեւ՝* քղ՟ս *եւ* մայրաքղ̅ք)

22 *V* Զմիւռիա *փխ* Զմիւռ[ն]իա (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախ. Ե.18-ի, յաջորդն հմմ՝* Պեռգամոս)

23 *V* զոռաշիս *փխ* զՏռալիս (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի՝* «Յօր. *Զորալիս*» *ձնթ-մբ. տե՛ս բոլորագիր* **տ** → **ո** *եւ* **լ** → **շ***. Պտղոմէոսի՝* Τράλλεις)

24 *V* խ̅ը̅

25 *V* զԵլոիս, զԷնոիա *փխ* զԵոլիս, զէոնիա (*վեր. Սուքրեանի՝* «Յօր. *Զելոիս, Զենոիա*» *ձնթ-մբ*)

26 *V* ե̅, *S* հինգ *փխ* եւթն, [կղզիս տասն, լերինս եւթն] (*վեր.՝ ըստ Երեմեանի՝ համառօտից, որի՝ Պտղոմէոսի թուերի հետ նոյն բնագիրն է.* «Ունի լերինս եւթն (*AE* հինգ, *Pv* եւ), կղզիս տասն, գետս (*Pv* եւ գետս) եւթն (*AE* հինգ)». *տե՛ս* **եւթն ... եւթն**)

27 *VS* Պոսիդա *փխ* Պոսիդա[ւ] (*վեր., ըստ Երեմեանի՝* «Պոսիդա [քաղաք]». *Պտղոմէոսի՝* Ποσείδιον)

28 *VS* զԿառոս *փխ* զ[Ի]կառոս (*վեր. Երեմեանի*)

n **Հմմտ. Գործ. ԻԸ 1**

29 *S* ՅոհաննՌու *փխ* Յոհանու (*V*)

30 *Ըստ՝ S. V-ի գրիչը յապաւել է լոկ՝* աւետ՟գե̅ր̅զ

31 *S* Յովհան *փխ* Յոհան (*V*)

18 **Դ.** Աշխարհ Ասիո[յ]՝ Լիկիա, [յելից կալով [Առանձնակ] Ասիոյ][1], որոյ մայրաքաղաք է զՄիռ^{ն}իա[2]: 19 Ունի լերինս երկուս[3] եւ գետս երիս[4] եւ կղզի[ս հինգ, յորոց][5] զՌոդոս[6]՝ հոմանուն պեղագոսին: 20 Լինի անդ խունկ զուկին [եւ տրատէ][7], զոր Հայք «արուս» կոչեն, ի ծառո[յ] ծորելոյ [որպէս զխիժ լոյծ][8], որպէս մեղր կամ մրուր թանձր:

21 **Ե.** Բնաշխարհ Ասիո[յ] Փռիգիա[9] է, յելից կալով Առանձնակն Ասիո[յ] եւ յերի Լիկիոյ: 22 Ունի յինքեան աշխարհս երիս[10]՝ զՊիսիդեա[11], յորում՝ մայրաքաղաքն Անտիոք եւ այլ քաղաքս քսան եւ վեց[12], յորոց մի°՝ որ[13] կոչի Կիւ[ո]տոս[14], ա՛յս[15] տեղի տապանին Նոյի շինելոյ[16] (եթէ՞[17] առասպել է, եւ եթէ՞ ճշմարիտ՝ ո՛չ գիտեմ), եւ Պակատիանի, յորում՝ մայրաքաղաք Լաւոդիկէ եւ այլ քաղաքս քառասուն[18], եւ Սաղատարիա[19], յորում

---

1 *VS չիք* յելից կալով ... Ասիայ *(վեր. Երեմեանի՝ համառօտի. տե՛ս* Լիկ**իա** ... Ասի**ոյ**)
2 *V* զմիռնիա [**ի**-*ի տակ ուշ ձեռքով՝* **ւ**], *S* Զմիւռնիա *[ըստ համառօտի] փխ* զՄիռ^{ն}իա *(վեր. Պատկ. եւ Երեմեանի՝ ըստ Պտղոմէոսի՝* Μύρα. *լուսանցքում ուշ ձեռքով 2 տող ծնթ. կայ՝* «որ է յապամի/այ»*)*
3 *V* բ̅
4 *V* գ̅, *S* չորս *փխ* երիս *(վեր., նոյնը՝ եւ համառ-ում)*
5 *VS* կղզի *փխ* կղզի[ս հինգ, յորոց] *(վեր. Երեմ-նի)*
6 *V* զՌադոս *փխ* զՌոդոս *(վեր. Սուքր-ի.՝ ըստ Ա.8)*
7 *VS չիք* եւ տրատէ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառ.)*
8 *VS չիք* որպէս զխիժ լոյծ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* ծորել**ոյ** ... **լոյ**ծ*)*
9 *S* Փռիւգիա *փխ* Փռիգիա *(V. հմմտ. Բ.5, Ե.30, 33)*
10 *V* գ̅, *S* երեք *փխ* երիս *(վեր.)*
11 *S* զՊիսիդիա *փխ* զՊիսիդեա *(V)*
12 *V* ի̅զ̅ *(ըստ Երեմեանի՝ վեր-լի է՝* քսան եւ **մէկ***)*
13 *S* մին *փխ* մի°՝ որ *(V. անսովոր* **օ(աւ)**-*ի փխն. Երեմեանը վերակ-նում է* «մին [Ապամեա], որ»*)*
14 *V* Կիւտոս *փխ* Կիւոտոս *(վեր. Սուքրեանի. Պտղոմէոսի մօտ* Ἀπάμεια Κιβωτός *է)*
15 *S* այսինքն *փխ* ա՛յս *(V. շեշտը, հէնց գրչինն է)*
16 *Լուսանցքում ուշ ձեռքով ծնթ.՝* «տա/պա/ն Նոյի»
17 *S* եւ եթէ *փխ* եթէ *(V)*
18 *V* խ̅ *(ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է՝* քսան եւ **երկու**՝ *ըստ Պտղոմէոսի,* ի̅բ̅ *փխն.* խ̅*)*
19 *S* Սաղուտարիս *փխ* Սաղատարիա *(V. Սուքրեանի ծնթ-ն է.* «Յօր. *Սաղատարիա.* այն է Phrygia Salutaris, եւ Phrygia Pacatiana կամ Capatiana». *համառօտում՝* Սաղուտարիա *եւ* Մաղատարիա*)*

մայրաքաղաք է Սիւն[ն]ադա[20] եւ այլ քաղաքս երեսուն[21]: 23 Եւ ունի [Փռի՛գիա լեառն՝ զԴիդիմոն[22], եւ գետս հինգ][23], լիճս երեքտասան[24] [եւ դաշտս մեծամեծս][25]:

24 **Զ.** Աշխարհ [Ոնոռիատ[26]՝ յելից կալով Բիւթանիոյ, առ երի Փռի՛գիոյ մինչեւ ցՊոնտոսի ծովն: 25 Ունի Ոնոռիա[տ][27] մայրաքաղաք զԿղաւդիուպաւլիս[28], ընդ որով[29] եւ այլ եւս քաղաքս հինգ: 26 Եւ գետ ունի զՊառթենոս զերեքարմատեան[30]. յայսմ աղբեւր երդնուին դեւքն վասն անչափ ցրտութեանն[31]:

27 **Է.** Աշխարհ][32] Պ[ա]մփ[իլ]ագոնիա[33]՝ յելից կալով Ոնոռ[ի]ա[18ա]տա[յ][34] աշխարհի, առ երի ծովուն Պոնտոսի, որ կոչի Պոնտոս Գաղատական: 28 Ունի գետս [զ]Զալիքոս[35] եւ զԱղիս[36],

---

20 *V* Միւնուղա *փխ* Սիւննադա *(վեր. Սուքրեանի՝* «Յօր. *Միւնուղա*» *ծնթ-մբ. Պտղոմէոսի՝* Σύνναδα*)*
21 *V* լ̅ *(ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է՝* **քսան***)*
22 *AE* զԴիդոն, *Dv*^{2} զԴիդոնիա *փխ* զԴիդիմոն *(Pv. Երեմեանը վեր-նում է* զԴի[ն]դիմոն՝ *ըստ Պտղ.)*
23 *VS չիք* Փռի՛գիա լեառն ... հինգ *(1 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի)*
24 *V* ժ̅գ̅
25 *VS չիք* եւ դաշտս մեծամեծս *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի)*
26 *A* Ոնոռիա, *DPv* Ոնորիա *փխ* Ոնոռիատ *(E)*
27 *ADE* Ոնոռիա, *Pv* Ոնորիա *փխ* Ոնոռիա[տ] *(վեր.)*
28 *AE* Կղաւիդիպաւլիս *փխ* զԿղաւդիուպաւլիս *(DPv)*
29 *DEPv* որով *փխ* որս *(A)*
30 *DPv* զՊարթենիոս երեքվտակեանն *փխ* զՊառթենոս զերեքարմատեան *(AE)*
31 *AE չիք* յայսմ աղբեւր ... ցրտութեանն *(1 տող) (DPv. տե՛ս* զերեքարմատ**եան** ... ցրտութ**եանն***)*
32 *VS չիք* Ոնորիա յելից ... Աշխարհ *(7 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի* (*տե՛ս* **Աշխարհ** ... **Աշխարհ**)՝ *ներառեալ աշխարհահամարը)*
33 *V* Պեփագոնիա, *S* Պափղագոնիա *[ըստ համառօտի] փխ* Պ[ա]մփ[իլ]ագոնիա *(վեր.՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Ե.30, 46, հմմտ.* **մ** → **ն** → **ե***)*
34 *V* Ոնոռատա, *S* Ոնոռատայ *փխ* Ոնոռ[ի]ատա[յ] *(վեր. Երեմեանի. հմմտ. նախորդ գլխում եւ նախ. Բ.5. համառօտում* Ոնոռիա *եւ* Ոնորիատէ *է)*
35 *V* զոզիքոս, *S* Զալիքոս *[«Յօր. զՈզիքոս» ծնթ-մբ] փխ* [զ]Զալիքոս *(վեր.՝ ըստ Երեմեանի. տե՛ս բոլորագիր* **ալ** → **ոզ**. *Պտղոմէոսի մօտ՝* Ζαλήσκος*)*
36 *VS* զՈղիս *փխ* զԱղիս *(վեր.՝ ըստ Երեմեանի. հմմտ. նախ. Ե.51. տե՛ս բոլորագիր* **աղ** → **ող**. *Պտղոմէոսի մօտ* Ἅλυος *է, իմա՛* Հալիս*)*

եւ զմայրաքաղաք[1]*՝ զԳե[ր]մ՟անուպաւ[լ]իս*[2]*, որո[յ] բերդ Գա[ն]գրա[յ]*[3]*:* 29 *Ունի եւ [այլ քաղաքս հինգ*[4] *եւ բերդս մետասան եւ]*[5] *գաւառս երեքտասան*[6]*:*

30 ***Ը.***[7] *Աշխարհ Ասիո[յ]՝ Գաղատիա Առաջին*[8]*՝ յելից Փռիգիա[յ] եւ առ երի Պամփիլագոնեա[յ]:* 31 *[Եւ*[9] *լեառն ունի զերկրորդ*[10] *Դիդիմոն*[11]*:* 32 *Եւ] գետ[ս]*[12] *զնոյնսդ*[13] *ունի, [որք յառաջասացեալ աշխարհս Թափին]*[14]*:*

33 ***Թ.***[15] *Աշխարհ Երկրորդ Գաղատիա՝ յելից Փռիգիո[յ]*[16]*, եւ առ երի Առաջին Գաղատիո[յ], մինչեւ ցՊամփիլիա:* 34 *[Ունի լերինս]*[17] *եւ գետս [ման]ունս, որ[ք] յառաջասացեալ՟*[18] *գետսդ անկանին*[19] *եւ [որք զ]լիճս*[20] *առնեն:*

35 ***Ժ.***[21] *Աշխարհ [Պամփիլիա*[22]*՝ յելից կալով Լիկիոյ*[23]*, առ երի Գաղատիոյ:* 36 *Ունի յինքեան փոքունս աշխարհս*[24] *հինգ եւ լեառն մի, գետս*[25] *չորս, կղզիս երկուս եւ քաղաքս բազումս*[26]*:* 37 *Լինի ի նմա խունկս*[27] *ստիւրակ՝ ի Թփոյ միոյ*[28]*, ի փորոյ*[29] *ի կերուածէ ճճոյ:*

38 ***ԺԱ.*** *Աշխարհ]*[30] *Սաւրիա*[31]*՝ յելից կալով [Պամփիլիոյ]*[32]*, առ երի ծովուն՝ հանդէպ Կիպռոս կղզ[ւ]ո[յ]*[33]*:* 39 *Ունի լեառն զ<u>Տաւ</u>րոս [եւ գետ զՌոխմակդոս]*[34]*:* 40 *Լինի անդ խունկս ստի[ւ]րակ*[35]*, կուճ, ումբռ, գումբիթ*[36]*, կաղամբիտա[յ], ամենեքեան՝ ի ծառոց ծորելոց, ի կերածէ ճ՟ճո[յ] միո[յ], որ է դեղին՝ սեւ խայտուց ունելով, նման Թրթրո[յ]:* 41 *Ունի մայրաքաղաք զՍելեւ-*

---

1 *S* մայրաքաղաք *փխ* զմայրաքաղաք *(V)*

2 *V* զԳեմիանուպօլիս *փխ* զԳերմանուպաւլիս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառոտի՝* «Յօր. *Գե[մի]անուպօլիս» ծնթ-մբ. հմմտ.* **րմ** → **մր** → **մի***)*

3 *V* Գագրա *փխ* Գանգրայ *(վեր. Սուքրեանի)*

4 *DPv* եւթն *փխ* հինգ *(AE. հմմտ. բոլորագիր* **Է** → **Ե***)*

5 *VS չիք* այլ քաղաքս ... մետասան եւ *(1 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի. տե՛ս* **եւ** ... **եւ***)*

6 *V* ծ̅գ̅ *(համառոտում այս թիւը* վաթսուն եւ մի *է)*

7 *VS* Է. *փխ* Ը. *(վեր.՝ ըստ համառոտի)*

8 *Լուսանցքում ուշ ձեռագիրն օվալ շրջանակում «ծանօթագրել» է՝* «գաղադիայ / անկուրիայ է»

9 *Pv չիք* Եւ *(ADE)*

10 *AE* զերրորդն *փխ* զերկրորդ *(DPv)*

11 *AE* Դիդիմոս, Dv^{1} Եւմեռիոս, *E* Իռիմոս *փխ* Դիդիմոն *(Pv. հմմտ. վերեւում, նախ. Ե.23)*

12 *VS* գետ *փխ* Եւ լեառն ... գետ[ս] *(1 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառ-ի. տե՛ս* գետ**ս** – **զ**նոյնսդ

13 *V* զնոյնստ *փխ* զնոյնսդ *(վեր. Սուքրեանի. համառոտում՝* զնոյն *փխն.* զնոյնսդ ունի*)*

14 *VS չիք* որք յառաջասացեալ ... թափին *(1 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի. տե՛ս* ու**նի** ... թափ**ին***)*

15 *VS* Ը. *փխ* Թ. *(վեր.՝ ըստ համառոտի)*

16 *S* Փռիւգիոյ *փխ* Փռիգիո[յ] *(V. հմմտ., օր.՝ նախ. Բ.5, Ե.21, 30)*

17 *VS չիք* Ունի լերինս *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համ-ի)*

18 *VS* ունի, որ յառաջասացեալ է, *AE* անուանիս, որ յառաջասացեալ *փխ* մանունս, որք յառաջասացեալ *(վեր.՝ ըստ Pv, տե՛ս* մա**նուն**ս ... **ունի***)*

19 *VS* անգանին *փխ* անկանին *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)*

20 *VS* լիճս *փխ* որք զլիճս *(վեր. Երեմ-ի՝ ըստ համ-ի)*

21 *VS* Թ. *փխ* Ժ. *(վեր.՝ ըստ համառոտի)*

22 *AE* Պանփիւլիա, *Pv* Պամփիղիա *փխ* Պամփիլիա *(D. հմմտ. նախորդը, նախ. Ե.33)*

23 *AE* Լիւսիոյ եւ *փխ* Լիկիոյ *(DPv. հմմտ. Ե.18, 21)*

24 *DPv* աշխարհս փոքունս *փխ* փոքունս աշխարհս *(AE)*

25 *DPv* եւ գետս *(AE)*

26 *AE* բազում *փխ* բազումս *(DPv)*

27 *DPv* խունկ *փխ* խունկս *(AE)*

28 *DPv չիք* միոյ *(AE. տե՛ս* թփ**ոյ** մի**ոյ***)*

29 *AE չիք* ի փորոյ *(DPv. տե՛ս* մի**ոյ** ... փոր**ոյ***)*

30 *VS չիք* Պամփիլիա՝ յելից ... ԺԱ. Աշխարհ *(7 տող) (բովանդակային վեր. համառոտից՝ ըստ Երեմեանի. տե՛ս* **Աշխարհ** ... [**Աշխարհ**]*)*

31 *2 պարբերութիւն կորցրած V-ն ունի* «**Թ.** Աշխարհ Սաւրիա» *(լոկ A-ն՝* **Ի**սաւռիա*). լուսանցքում, ոռնաձեւ շրջանակում ուշ ձեռքի 5 տողով ծնթ. կայ՝* «աշխարհ / սուրաց/ոց ունի / լեռն տօր/ոս»

32 *S* (Պիսիդիոյ), *AE* Պանփիւլիոյ, *DPv* Պամփիղիոյ *փխ* Պամփիլիոյ *(վեր.՝ ըստ Երեմեանի. հմմտ. նախորդը՝ նախ. Ե.33)*

33 *V* կղզո *փխ* կղզ[ւ]ո[յ] *(վեր. Սուքր-նի՝ ըստ այլոց)*

34 *AE* Ռոխմակդոս, DPv^{2} զՌուխմակդիոս, *v* զՌիխմագոս *փխ* զՌոխմակդոս *(վեր.) / VS չիք* եւ գետ զՌոխմակդոս *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառոտի. տե՛ս* զՏաւր**ոս** ... զՌոխմակդ**ոս***)*

35 *VS* խունգս ստիրակ *փխ* խունկս ստի[ւ]րակ *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.20, 40, 58, 177, 312)*

36 *VS* կուճում, բոգումբիթ *փխ* կուճ, ումբռ, գումբիթ *(վեր., ըստ ՆՀԲ՝* կուճ = մարմարիոն, *իսկ* ումբռ*-ը,* գումբիթ*-ը եւ յաջորդ* կաղամբիտա*-ն կան լոկ այստեղ. համառոտում* կուճաբռ, գոմփետ, կաղամբիտ *եւ* կոճռպս, սպոգոմփիտ, կալամիտ *է)*

կիա, ընդ որով այլ քաղաք[ք] քսան եւ երեք[1]: 42 *Եւ զխունկսն[2] ոչ է պարտ միայն ծխել, զի ոչ տա[յ] ազնիւ հոտ, այլ խառնեալ ընդ այլ՝ յոյժ անուշ է. եւ արժէ լիտրն դահեկան մի. բայց* [18բ] *զազնիւն ժողովեն ամք եւ դնեն բոյնս[3] ի կոտապս իւրեանց, զոր սպանեալ առնուն. եւ ծառք, ուստի ծորին՝ բարակք են, ստ[ո]ւորն[4] լինի որպէս լուծ, ընդ որ մտեալ ճ՟ճին[5]՝ ընդ տակն երթա[յ], ուտելով մինչեւ ցծայրն՝ գտանէ եւ ապա մեռանի, եւ թափին խունկքն[6] ի խնամոցն Աստուծոյ:*

43 ***ԺԲ.***[7] *Աշխարհ Լիկոնիա է՝ յելից կալով Գաղատիո[յ] Երկրորդի[8], առ երի Սաւրիո[յ]:* 44 *Ունի արձակ դաշտս անջուր[9] եւ մանունս[10] լերինս, [եւ զնոյն՝ գետս եւ լիճս][11]:*

45 ***ԺԳ.***[12] *[Աշխարհ Կապադովկիա[13] Երկրորդ է[14]՝ յելից կալով [Երկրորդ][15] Գաղատիոյ եւ առ երի Լիկոնիոյ[16], ունելով մանունս լերինս եւ գետս, եւ լայնութիւն տարածեալ ի դաշտս ընդարձակս:*

46 ***ԺԴ.***]*[17] [Աշխարհ][18] Ելիոն Պոնտոս՝ յԵլինոյն[19] Պոնտոսի, եւ յելից Պամփիլագոն[ե]ա[յ][20], առ երի Երկրորդ [Կապադովկիոյ եւ[21] ծովու:* 47 *Ունի լերինս բազումս մանունս[22] եւ գետս Հզաւրս՝ զԻռխս[23] եւ այլ մանունս][24]:*

48 ***ԺԵ.***[25] *Աշխարհ՝ Պոնտոս Պողեմոնական[26]՝ յելից կալ[ով][27] Ելիոն Պոնտոսի, առ [ե-ր]ի[28] Պոնտոս ծովու:* 49 *[Ունի լերինս[29] փո-*

1 *V* քղ՟ իգ *փխ* քաղաք[ք] քսան եւ երեք *(վեր. Սուքրեանի. համառօտի թիւը* քսան եւ հինգ *է)*

2 *V* զխունգսն *փխ* զխունկսն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս Ե.20, 40, 58, 177, 312. խունկերի մասին այս նախադասութիւնը Սուքրեանը եւ Երեմեանը տուել են քառակուսի փակագծերում եւ առանձին պարբերութեամբ՝ իբրեւ հետագայ ընդմիջարկում, բայց դա բնագրագիտօրէն ընդունելի չէ)*

3 *S* ի բոյնս *(V)*

4 *V* ստւորն, *S* ստուարն *փխ* ստ[ո]ւորն *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

5 *V* ճըճին *փխ* ճճին *(վեր. Սուքրեանի)*

6 *V* խունգքն *փխ* խունկքն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.20, 40, 58, 177, 312)*

7 *VS* Ժ. *փխ* ԺԲ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

8 *AEP չիք* Երկրորդի *(VS. հմմտ. նախ. Ե.45-ի ծնթ.)*

9 *Համառօտում՝* «ունելով զտարածումն իւր (*P* տարածումն) ի դաշտս ընդարձակս»

10 *Համառօտում* փոքունս *է փխն.* մանունս

11 *VS* լերանց *փխ* լերինս, եւ զնոյն գետս եւ լիճս *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* լեր**ինս** **...** լ**իճս***)*

12 *VS* ԺԱ. *փխ* ԺԳ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

13 *AEPv* Կապադովկիա, *D* Կապուտակիա *փխ* Կապադոկիա *(վեր.՝ ըստ V-ում քանիցս նշուած տարբերակի, տե՛ս նախ. Ե.50, 52, 190 եւն)*

14 *DPv չիք* է *(AE)*

15 *ADEP չիք* Երկրորդ *(վեր.՝ ըստ V-ի յաջորդ նկարագրութեան մէջ առկայ նշումի, որը, թերեւս, յայտնուել է 2-3 աշխարհների նկարագրութիւնների խառնակ ընդօրինակման հետեւանքով)*

16 *AE* Լիկայոնիոյ *փխ* Լիկոնիոյ *(DPv. հմմտ. նախորդիւ, նախ. Ե.43. ըստ Երեմեանի՝ գերադասելի է* Լիկայոնիա*-ն. Պտղոմէոսի մօտ՝* Λυκαονία*)*

17 *VS չիք* Աշխարհ Կապադովկիա ... ընդարձակս: ԺԴ. *(5 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* **ԺԳ. Աշխարհ ... ԺԴ.** [**Աշխարհ**]*)*

18 *VS աստ չիք* Աշխարհ *(վեր.՝ մի քանի տողից նոյն* Ելիոն Պոնտոս*-ի՝ կրկնուած կցկտուր ու խառնակ նկարագրութիւնից, տե՛ս նախ. 50-ի ծնթ.)*

19 *S* յելի[ց] նոյն *փխ* յԵլինոյն *(V. իմաստն է, թերեւս՝* «Ելէնէի անունով Պոնտոս [է]». *այս աշխարհը չէր կարող Պոլեմոնական կամ Կապադովկիական Պոնտոսներից արեւելք լինել. համառօտը պահել է լոկ* Լինոպոնտոս՝ *փխն. այս* «Ելիոն Պոնտոս՝ յԵլինոյն Պոնտոսի» *շարքի)*

20 *V* Պանփիլագոնա, *S* Պափլագոնայ *փխ* Պամփիլագոն[ե]ա[յ] *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ե.27, 30)*

21 *AE չիք* եւ *(DPv) (նախորդ բառը ADEPv-ում* Կապադովկիոյ *ձեւով է, բայց տալիս ենք ըստ V-ի, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

22 *AE* եւ լերինս փոքունս եւ բազումս *փխ* լերինս բազումս մանունս *(DPv)*

23 *A* զԻւռինս, *D* զՆիւռիս, *E* զՆիւռինս *փխ* զԻռխս *(Pv)*

24 *VS* Գաղատիո *փխ* Կապադովկիոյ եւ ... մանունս *(3 տող) (վեր.՝ ըստ Երեմեանի՝ համառօտից, քանի որ այս աշխարհը չէր կարող լինել Երկրորդ Գաղատիայի կամ անգամ Առաջինի «կողքին»* («առ երի»). *համառօտն, ի դէպ չունի նախորդող* Երկրորդ*-ը. հմմտ. նախ. Ե.45-ի ծնթ.)*

25 *VS* ԺԲ. *փխ* ԺԵ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

26 *V* Պալեմոնական, *S* Պոլեմոնական *փխ* Պողեմոնական *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **ող** → **ալ**. *համառօտում* Պողիմոնական *է եւ* Պոլեմենական*)*

27 *V* կալ *փխ* կալով *(վեր. Սուքրեանի)*

28 *V* ի *փխ* երի *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

29 *AE* լերունս *փխ* լերինս *(DPv)*

քունս եւ[1] դժուարավայրս, եւ գետս՝ զԹերմոդոն[2] եւ այլ[3] մանունս]*[4]*։

50 ***ԺԶ.***[5] ***Աշխարհ՝ Առաջին Կապադո-*** [19ա]***կիա***[6]***՝ յելից կալով Երկրորդ Կապադոկիա[յ]***[7]***, [առ երի Պողեմոնական***[8] ***Պոնտոսի]***[9]***։*** 51 ***Ունի լեառն զԱնտիտաւրոս***[10] ***եւ զայլ փոքունս, եւ գետս [զ]Մելաս***[11] ***եւ զԱղիս***[12] ***եւ զայլս մանունս, որք ի նա խառնին։***

52 ***ԺԷ.***[13] ***Աշխարհ՝ Առաջին եւ Երկրորդ Կիլիկ[ի]այք***[14] ***են՝ յելից կալով Լիկոնիա[յ] եւ Սաւրեա[յ]***[15]***, յերի [Առաջին եւ Երկրորդ]***[16] ***Կապադոկաց[ւ]ոց***[17]***, յեզր ծովուն իւրեանց եւ Սիսիկեան ծոցոյն։*** 53 ***Լեառն ունի՝ զՏաւրոս, եւ գետս վեց***[18]***՝ զՈռիմակդոս***[19]***, զԿալիդոս***[20]***, զԴամոս, զԿիւդնոս***[21]***, զՍառոս***[22]***, զՊիռամոս։*** 54 ***Որոց մայրաքաղաք[ք]***[23] ***են Տարսոն եւ Անարզաբա, ընդ որովք քաղաքք***[24] ***բազումք եւ բերդք, եւ երկու***[25] ***դրունք՝ Մալիս եւ Պլատան՝ ելանելո[յ] [յԱս]որիս***[26]***։*** 55 ***Եւ է ամենաբեր՝ հանգոյն երկրին Յորդանանու։***

56 ***ԺԸ.***[27] ***Աշխարհ՝ Կիպրոս***[28] ***կղզի՝ յելից կալով Պամփիլիական պեղագոսին***[29]***, առ երի [Սաւրիոյ եւ]***[30] ***Կիլիկ[ի]ո[յ]***[31] ***մինչեւ ցՓիւնիկական պեղագոսն։*** 57 ***Եւ ունի լեառն զՈլիմբոս եւ գետս չորս***[32]***, երեք***[33] ***մասն՝ երկայն, եւ մի՝ լայն։***

---

1 *DPv չիք* եւ *(AE)*

2 *AE* զԹեոմոնտոն *փխ* զԹերմոդոն *(DPv)*

3 *AE չիք* այլ *(DPv)*

4 *D չիք* եւ այլ մանունս *(AEPv)* / *VS չիք* Ունի ... մանունս *(2 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառ-ի)*

5 *VS* ԺԴ. *փխ* ԺԶ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի. այս պարբերութիւնից առաջ V-ն ունի մի կարճ խառնակ կրկնութիւն՝* «ԺԳ. Աշխարհ Ելիոն Պոնտոսի՝ առ երի Լիկոնիոս» (*հմմտ. նախ. Ե.46*՝ «ԺԱ. Ելիոն Պոնտոս...»), *որը, թերեւս, այստեղ յայտնուել է 2-3 աշխարհների թիւր ընդօրինակման շնորհիւ* (*օր.*՝ «առ երի Լիկոնիոս» *կտորը գալիս է V-ի անփոյթ գրչի կորցրած* Կապադովկիա Երկրորդ-*ի գլխից, տե՛ս Ե.45-ի ծնթ.*). *Սուքրեանը տողը պահելով՝ ծնթ-ում վերապահել է.* «Յիշեցաւ եւ վերագոյն, ԺԱ. թերեւս միովն կամէր զԵլլեսպոնտ նշանակել, այլ ոչ յարմարին զիրքն»*)*

6 *V* Պապատոկիա *փխ* Կապադոկիա *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.52, 190 եւն)*

7 *V* Կապատոկիա *փխ* Կապադոկիա[յ] *(վեր. Սուք.)*

8 *AE* Պելոմենական, *DPv* Պողիմոնական *փխ* Պողեմոնական *(վեր.՝ ըստ V-ի, տե՛ս նախ. Ե.48)*

9 *AE* ՊոնտոսիՆ *փխ* Պոնտոսի *(DPv)* / *VS* որ եւ նա [յ]աշխարհահամարն է *[լուսանցքում էլ ձեւաւորուած է՝* ԺԵ.*] փխ* առ երի ... Պոնտոսի *(փաստորէն, վեր.՝ ըստ համառօտի, քանի որ V-ի միտքը երկի հեղինակինը չէ, այլ անփոյթ գրչինը* (*ձեւաւորումից պարզ է, որ ո՛չ նախագաղափարի*)*, ով վերեւում «կորցրել» էր* «Կապադովկիա Բ» *գլուխը* (*տե՛ս նախ. Ե.45*) *եւ «հանդիպելով» այդ անուանը՝ նման նշում է արել ու լուսանցքում էլ դրել* ***հերթական*** *գլխահամարը՝* Ժ̅Ե̅. *Սուքրեանն այն բաց է թողել եւ մէկով շեղուել V-ի համարներից)*

10 *V* զԱնտիտոոոս *փխ* զԱնտիտաւրոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.39, 53, 59, 150 եւն եւ հմմտ. բանաւոր* **ԱՒ/Օ → Ո** *եւ* **Ր → Ռ***)*

11 *VS* Մելաս *փխ* [զ]Մելաս *(վեր.՝ ըստ յաջորդի)*

12 *S* զԱլիս *փխ* զԱղիս *(V. հմմտ. նախ. Ե.28)*

13 *V* ԺԶ., *S* ԺԵ. *փխ* ԺԷ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

14 *VS* Կիլիկայք *փխ* Կիլիկ[ի]այք *(վեր.՝ ըստ Ե.190)*

15 *VS* Սաւռեա[յ] *փխ* Սաւրեա[յ] *(վեր.՝ ըստ Ե.38, 43)*

16 *VS չիք* Առաջին եւ Երկրորդ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համ. AE. DPv-ում՝* Կապադովկիոյ Առաջնոյ*)*

17 *V* Կապադոկացոց *փխ* Կապադոկաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի, հմմտ. նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

18 *V* զ̅

19 *V* զԱւիմակդիս, *S* զԱռիմակդիս *փխ* զՈռիմակդոս *(վեր.՝ ըստ Ե.39. տե՛ս ուշ երկաթ-ր* ***ԱՒ → ՈՌ****)*

20 *S* զԿալիգոս *փխ* զԿալիդոս *(V)*

21 *S* զԿիւնդնոս *փխ* զԿիւդնոս *(V. գրիչն սկսելով գրել առաջին* **ն**-*ն՝ փորձել է կիսատը մաքրել)*

22 *VS* Ջաւռոս *փխ* զՍառոս *(վեր., տե՛ս* **սա → աւ***)*

23 *V* մայրաքղ՟ *փխ* մայրաքաղաք[ք] *(վեր. Սուքր-նի)*

24 *S* աշխարհք *փխ* քաղաքք *(V. «քաղաք» նշանակող՝ պատուոյ նշանով Թյ-անման գաղափարագիրն է +* **ք** *(Թ̅յք). համառօտում՝* քաղաքս*)*

25 *V* բ̅

26 *V* որիս *փխ* [յԱս]որիս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի՝* ելանելոյ Ասորեաց *կամ* Ասորւոց*)*

27 *S* ԺԶ. *փխ* ԺԸ. *(V. գրիչն այստեղ վճռել է վերադառնալ նախագաղափարի համարակալմանը)*

28 *V* Կիպռով *փխ* Կիպռոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի՝ նախ. Ե.38. արդեօ՞ք նախագաղափարում եղել է* Կիպռո**վ**ս. *համառօտում* Կիպրոս *է)*

29 *V* Պանփիլիական պեղադոսին *փխ* Պամփիլիական պեղագոսին *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ե.33 եւ հմմտ. բոլորագիր* **գ → դ***)*

30 *VS չիք* Սաւրիոյ եւ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի DPv-ի. AE-ում* Իսաւռիոյ *է)*

31 *VS* Կիլիկո[յ] *փխ* Կիլիկ[ի]ո[յ] *(վեր.՝ ըստ Ե.190)*

32 *V* դ̅

33 *V* գ̅

58 *Լինի անդ լատան, ցա[ւ]ղ*[1] *անկեալ զխոտով՝ խռէ լի*[2] *վարիչս, եւ ի մորթս*[3] *քաւշից ժողովեն ի խունկ:*

59 ***ԺԹ.***[4] *Աշխարհ՝ Երկրորդ Հայք, որ արդ կոչին Առաջին Հայք, յելից կալով Կիլիկ[ի]ո[յ]*[5]*, առ Տաւրոս լեր*ᵉ*ամբ*[6]*, յերի Ամանոս լերին, որ բաժանէ ընդ նա եւ ընդ Կոմագէնի*[7] *Ասոր[ւ]ոց*[8] *մինչեւ ցԵփրատ:* 60 *Ունի եւ այլ լերինս՝ [զ]Ջիգոն*[9] *եւ զԲասիլիկոն*[10] *եւ զԿոորմանդոն*[11]*, եւ գետ[ս]*[12] *[չորս]*[13]*՝ զնոյն զՊիռամոս*[14]*, եւ զՊառատիս եւ զԿաւկաւա[յ] եւ զ*[19ք]*Կառոմոսոս, եւ դրունս երկուս*[15]*՝ ելանելո[յ] Ասոր[ւ]ոց*[16]*:*

61 ***Ի.***[17] *Աշխարհ՝ [Առաջին Հայք*[18]*՝ յելից կալով Առաջին*[19] *Կապադովկիոյ*[20]*, առ երի Երկրորդ Հայոց:* 62 *Եւ սահմանի յելից Եփրատաւ*[21]*:* 63 *Եւ լեառն ունի զԱռգէոս*[22] *եւ գետ երեսուն՝ զԱղիս*[23] *եւ այլ մանունս:*

64 ***ԻԱ.*** *[Աշխարհ]*[24] *Երրորդ*[25] *Հայք են. որ կայ յելից*[26] *Կապադովկիոյ*[27] *եւ երկայն տարածի մինչեւ ցԵփրատ*[28]*:* 65 *Եւ ունի այլ գետս երկուս եւ լերինս բազումս մեծամեծս քան եւ երկու*[29]*:*

66 ***ԻԲ.*** *[Աշխարհ]*[30]*՝ Պոնտոս Կապադովկիոյ*[31]*՝ յելից կալով Պողեմոնական Պոնտոսի*[32]*, առ երի*[33] *ծովուն, ցՄոսքական լերինսն*[34]*, որ բաժանեն ընդ նա եւ ընդ Մեծ Հայք*[35]*:* 67 *Ունի լերինս երիս*[36] *եւ գետս չորս*[37]*:*

68 *Ահա կատարեցան Միջերկրեայք կոչեցեալք*[38]*:*

---

1 *V* ցաղ *փխ* ցաւղ *(վեր. Սուքրեանի)*

2 *V* կռէ լի, *S* կռեալ ի, *AE* կռոյի ի, *DPv* խռոյի ի *փխ* խռէ լի *(վեր., տե՛ս* **խռէ → կռէ***)*

3 *AE* թափիչն զվարոցս, եւ մաւրուս, *DPv* թափիչ վարոցս եւ ի մաւրուս *փխ* վարիչս ... մորթս *(VS)*

4 *S* ԺԷ. *փխ* ԺԹ. *(V)*

5 *V* Կիլիկո *փխ* Կիլիկ[ի]ո[յ] *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ Ե.190. բառի վրայ կայ մի ուշ ձեռ.՝* «որ է սասունն»*)*

6 *V* լերեամբ *փխ* լերամբ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.4, Գ.5, Ե.69, 134, 283 եւն)*

7 *V* Կամագէնի, *S* Կոմագենի *փխ* Կոմագէնի *(վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.190)*

8 *V* Ասորոց *փխ* Ասորւոց *(վեր. Սուքրեանի)*

9 *V* զիգոն, *S* զԻգոն *փխ* [զ]Ջիգոն *(վեր., տե՛ս ստորեւ, նախ. Ե.127՝* Ջիգոն Վասիլէոն *կամ* Վասիթէոն. *ըստ Երեմեանի՝ պարզ* Ջիգոն Բասիլիկոն*)*

10 *Արդեօ՞ք՝* եւ**ս** Բասիլիկոն *փխն.* եւ **զ**Բասիլիկոն

11 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* զՈրոմանդոն

12 *VS* գետ *փխ* գետ[ս] *(վեր., տե՛ս* գետ**ս** – **զ**նոյն*)*

13 *VS չիք* չորս *(վեր.՝ ըստ համառօտի DPv. AE* երիս*)*

14 *S* զՊիռամիս *փխ* զՊիռամոս *(V)*

15 *V* ք̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր.՝ ըստ Ա.27, Բ.37 եւն)*

16 *V* Ասորոց *փխ* Ասորւոց *(վեր. Սուքրեանի)*

17 *S* ԺԸ. *փխ* Ի. *(V. համարը* Սարմատիա *գլխին է. Սուքրեանը V-ի վրիպած յաջորդ 3-4 պարբերութիւնից 2-ը փակագծով, առանց գլխահամարի լրացրել է իր մօտ եւ նշել.* «Յօրինակիս յայսմիկ պակասեն Ա եւ Գ Հայք, զոր յաւելումք յայլ օրինակաց, յորս երկոքին եւս կարգին յետ Բ Հայոց»*)*

18 *AE* Հայք են *(DPv)*

19 *AE չիք* Առաջին *(DPv)*

20 *AEPv* Կապադովկիոյ, *D* Կապուտակիոյ *փխ* Կապադոկիոյ *(վեր.՝ ըստ նախ. Ե.50, 52, 190)*

21 *AE* Եփրատու, *D* Եփրատայ *փխ* Եփրատաւ *(Pv. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.190, 191, 213)*

22 *AE* Առգէնոս *փխ* զԱռգէոս *(DPv)*

23 *AE* զԱլիւս, *DPv* երեսուն զԱլիս *փխ* երեսուն՝ զԱղիս *(վեր., հմմտ. նախ. Ե.28, 51)*

24 *ADEPv չիք* Աշխարհ *(վեր.՝ ըստ V-ի այլոց)*

25 *ADE* Երկրորդ *փխ* Երրորդ *(Pv)*

26 *DPv* կան յարեւելից *փխ* կայ յելից *(AE)*

27 *AEPv* Կապադովկիոյ, *D* Կապուտակիոյ *փխ* Կապադոկիոյ *(վեր.՝ ըստ V-ում պահպանուած տարբերակի, տե՛ս նախ. Ե.50, 52, 190 եւն)*

28 *AE* յԵփրատ *փխ* ցԵփրատ *(DPv)*

29 *AE* եւ մեծամեծս *փխ* մեծամեծս քան եւ երկու *(DPv)*

30 *ADEPv չիք* Աշխարհ *(վեր.՝ ըստ V-ի այլոց)*

31 *AE* Կապադովկիոյ է, *D* Կապուտակաց, *Pv* Կապադովկիոյ *փխ* Կապադոկիոյ *(վեր.՝ ըստ V-ում պահպանուած տարբերակի, տե՛ս նախ. Ե.50, 52, 190 եւն)*

32 *AE* Պողոմենական Պոնդոսի, *DPv* Պողիմոնական պեղագոսին (*D* պիղագոսին) *փխ* Պողեմոնական Պոնտոսի *(վեր.՝ ըստ V-ի. հմմտ. նախ. Ե.48)*

33 *AE* ի *փխ* երի *(DPv)*

34 *AE* լերունս *փխ* լերինսն *(DPv)*

35 *AE* Հայս *փխ* Հայք *(DPv)*

36 *AE* երեք *փխ* երիս *(վեր.՝ ըստ V-ի այլոց) / DPv չիք* երիս

37 *DPv* երիս *փխ* չորս *(AE)*

38 *AE* ի Միջերկրայքս կոչեցեալ *փխ* Միջերկրեայք կոչեցեալք *(DPv)*

69 ***ԻԳ.*** *[Աշխարհ]][1] Ասիոյ Սարմատաց[ւ]ոց[2] հասարակն է, որ բաժանի[3] արեւելեան ծայրիւ Ռիպեա[յ] լերամբ, եւ Տանայիս[4] գետով եւ Մէոտիս[5] ծովակով[6]՝ մտիւքն յԵ[ւ]քսինոս[7] Պոնտոս ծով, եւ անտի[8] նոյն ծովեզերբն՝ յելս կոյս, մինչեւ ցմուտ Կուռաքի գետո[յ], որ կոչի «Ագռաւ», եւ անտի առ Կաւկասին լերինն՝ առ Վրաւք եւ Աղուանի[ւ]ք[9], մինչեւ ցԿասբից ծովն, ի մուտս Սրւանաս գետո[յ]. Սրւանաս գետ չլ^{ը}սի[10] ուրեք[11]:* 70 *Եւ ունի լերինս զՇանթա[յ]ինն եւ զՋիականն, որ արձակէ գետս հինգ[12] ի Միովտի[ս][13] ծով:* 71 *Եւ Կաւկաս արձակէ գետս երկուս[14] զՎալդանիս [...][15]՝ մինչեւ ցԿ[ո]ռաքս[16] լեառն, որ սկսանի հանդէպ Կաւկասա[յ] եւ ձգէ զերկայնութիւն իւր ի մուտս կոյս զհիւսիսեաւ (մինչեւ ի մէջ մտանէ ընդ Մէո՛տիս[17], ընդ Պոն[տ]ոս[18] ծով), որ արձակէ գետ մի Փսեւքռոս անուն, որ մեկն[է][19] ընդ Փոսփորոնն[20] եւ Ջիբուն[21] սահմանն, յորում՝ քաղաքիկն Նիկոփս:* 72 *Որ ըստ հիւսիսոյ են ազգ[ք][22] Թուրքաց եւ Բուլղարաց՝ ըստ անուանց գետոցդ կոչեցեալ՝ Կուփի Բուլղար, Դուչի Բուղկար[23], Ողխոնտոր Բղկար, Եկնչդար Բող*[20ա]*կար[24]. աւտար այժմ ի Պող[ոմէ]ականէն[25] են այս անուանք:* 73 *Եւ ի Ջիական*

1 *VS չիք* Առաջին Հայք յելից ... ԻԳ. [Աշխարհ] *(17 տող) (վեր.՝ ըստ Երեմեանի՝ համառօտից. տե՛ս* **Ի. Աշխարհ ... ԻԳ. [Աշխարհ]**. *գլխահամարի մասին հմմտ. նախ. Ե.61-ի ծնթ.)*

2 *V* Սարմատացոց *փխ* Սարմատաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

3 *S* բարժանի *փխ* բաժանի *(V)*

4 *V* Տայանիս *փխ* Տանայիս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. հմմտ. նաեւ նախ. Բ.30)*

5 *V* Մեստիս, *S* Մեոտիս *փխ* Մէոտիս *(վեր. ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Գ.47, 49, Ե.71, հմմտ. բոլորագիր* **է → ե** *եւ* **ո → ս***)*

6 *S* ծովակաւ *փխ* ծովակով *(V. վերջին տառերի համար գրիչն «անվերջութեան» նշանն է դրել* (∞), *որ հէնց* **ով** *է նշանակում, հմմտ. նախ. Ե.58՝* «ժողո**վ**են»*)*

7 *V* յԵքսինոս *փխ* յԵւքսինոս *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բոլորագիր* **եւք → եք***)*

8 *V* անդի *փխ* անտի *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. յաջորդ տողում կամ այլուր՝ նախ. Ա.27, Ե.91, 176)*

9 *V* Աղուանիք *փխ* Աղուանի[ւ]ք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Բ. 22, Ե.115)*

10 *VS* չլըսի *փխ* չլ^{ը}սի *(վեր.)*

11 *Սուքրեանը փակագծով է տուել* «Սրւանաս գետ չլ^{ը}սի ուրեք»*-ը եւ ծանօթագրել.* «Այսպէս մուծեալ է ի կարգին, զոր անշուշտ գրեալ էր ուրուք ի լուսանցս». *բայց հաւանական է, որ դա հէնց երկի հեղինակի նշումն է իր աղբիւրի (Պապպոսի՞) բնագրի առիթով.* Սրւանաս *գետանունը, թերեւս, վերականգնելի է* Ս[ո]ւանաս *(Պտղոմէոսի մօտ՝* Σοάνας*)*

12 *V* ե̄

13 *VS* Միովիտ *փխ* Միովտի[ս] *(վեր.՝ ըստ միւսների, տե՛ս նախ. Բ.29* (Միովտին), *Ե.78* (Միովիտս). *հմմտ.* **տիս ... իտ**. *պահել ենք նաեւ առկայ* Մէոտիս *ձեւը* (*նախ. Գ.47, 49, Ե.69*). *նախ. Ե.71-ում* Մէաւտիս *է, համառօտում՝* Միովտիս, Միոտիս*)*

14 *V* բ̄, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ. նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

15 *Փակագծերը մատնանշում են, որ հեղինակի խոստացած երկրորդ գետի անունը V-ում պակաս է, ինչպէս եւ, հաւանաբար, այլ բառեր. ըստ Պտղոմէոսի՝* Οὐαρδάνος-Կուբան*-ից յետոյ մինչեւ Տանայիս դէպի Մէօտիդա էին հոսում նաեւ* Ψάθιος, Ἀττικίτος, Փոքր *եւ* Մեծ Ῥομβίτος *եւ* Μαρουβίος *գետերը)*

16 *VS* ցԿռաքս *փխ* ցԿ[ո]ռաքս *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **ոռ → ռ**. *հմմտ. նախորդին՝ նախ. Ե.69* (Կուռաքի գետ). *Պտղոմէոսի մօտ՝* Κόραξ, Κόρακος ὄρους*)*

17 *V* Մէաւտիս, *S* Մէովտիս [եւ] *փխ* Մէոʿտիս *(վեր., տե՛ս բանաւոր* **ԱՒ/Օ → Ո**. *հմմտ. նախ. Գ.47, 49, Ե.69)*

18 *V* Պոնոս *փխ* Պոնտոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բազմաթիւ այլոց)*

19 *V* մէկն *փխ* մեկն[է] *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ա.4, Ե.90)*

20 *V-ի գրիչն առաջին* **փո** *տառերի վրայ կայծականձեւ նշան է դրել, որի իմաստը հասկանալի չէ*

21 *S* ցբուն *փխ* Ջիբուն *(V. գրիչն* **ու** *տառերի վրայ կայծականձեւ նշան է դրել, որի իմաստը պարզ չէ. Սուքրեանը «վերականգնել» է՝ ծանօթագրելով.* «Յոր. *զի բուն». ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Ջիքուն. *Պտղոմէոսը չունի վերջին 2 անունները, բայց նա Պոնտոսի սարմատական ափին նշել է մի քանի* λιμής*-ներ, այսինքն՝ «նաւահանգիստներ», որոնք էլ կարող էին ընկալուել լատիներէնով՝ իբրեւ «սահման»)*

22 *VS* ազգ *փխ* ազգ[ք] *(վեր.՝ ըստ Բ.13, Գ.56 եւն)*

23 *S* Բուլկար *փխ* Բուղկար *(V. պահում ենք ցեղանուան բոլոր չորս ձեւերը)*

24 *S* Բլկար եկն, Չդար Բոլկար *փխ* Բղկար, Եկնչդար Բողկար *(V)*

25 *V* Պտղականէն *փխ* Պտղ[ոմէ]ականէն *(վեր. Սուքրեանի՝* «Յոր. *ի պտղականէն» ծանօթագրմամբ. հմմտ. նախ. Ա.30, Բ.33, Դ.33, Ե.206 եւն)*

լեառնէն[1] *փախե[ա]ւ*[2] *որդին Խուդբադրա[յ]*: 74 *Եւ ընդ մէջ Բուլղարաց*[3] *եւ ծովուն Պոնտոսի բնակեն ազգ[ք]*[4] *Գարշք եւ Քուիթք եւ Սւանք մինչեւ ցՊիսինուն քաղաք*[5] *ծովեզերա[յ]ին Աւազով աշխարհի, որ են Ափշիլք եւ Ափխազք, մինչեւ ցքաղաքքն*[6] *իւրեանց ծովեզերա[յ]ին Սեւաստուպաւլիք, եւ անդր եւս մինչեւ ցգետն, որ կոչի Դռակոն*[7], *որ է «Վիշապ», որ հոսի յԱղ՛անաց*[8] *եւ բաժանի ընդ Ափխազս եւ ընդ Եգր*[9] *աշխարհ*:

75 *Եւ ունի ազգագաւառս քառասուն եւ վեց*[10]: 76 *Եւ ի հիւսիսո[յ]՝ առ Անծանաւթ երկրաւ բնակեն Թագաւորական [Ս]արմարտք*[11] *եւ Ջիակերք*: 77 *Իսկ առ մտիւքն Տանա[յ]իս*[12] *գետո[յ] բնակեն*[13] *Նախճամատեանք եւ ազգ մի այլ, որ են Կղարջք, եւ ապա [Որջլակերք]*[14], *Սիւռակացիք, ապա Միթռոդէտէն*[15] *գաւառն*: 78 *Եւ ապա յարեւելից կուսէ Շանթա[յ]ին լերանցն բնակե[ա]լ*[16] *են Ամազոնք, որք են կանայք պատերազմողք*[17], *մինչեւ ցգետն, որ կոչի իՌա*[18], *որ երկակի բղխէ ի հիւսի՛սո[յ]*[19] *Անծանաւթ երկրի, եւ միանան, եւ հասեալ մերձ Ջիական լերանցն՝ արձակէ վտակ մի ի Տանա[յ]իս*[20] *գետս*[21], *որով*[22] *ի Միովտիս*[23] *ծովակ իջանէ, եւ այլն դառնա[յ] յարեւելս կոյս՝* [20բ] *մինչեւ հանդէպ Շանթա[յ]ին լերանցն, եւ ապա գան այլ երկու*[24] *գետք յարեւելից կուսէ, ի հիւսիսոյ լեռնէն, որ կոչի Ռիմիկա[յ], եւ առնեն զնա Եւթանասնասնավտակեան*[25], *զոր կոչեն Թուրք[ք]*[26] *Աթլ գետ*: 79 *Որո[յ] մէջն է կղզի, յոր մտեալ ամրանա[յ] Բասլաց ազգն ի հզաւր ազգէն Խազրաց եւ Բ[ո]ւշխաց*[27]*՝ ճարակելոց յելից եւ ի մտից, եկելոց անդ ի ձմերոց, եւ կնոչեն*[28] *«Սեւ կղզի», զի յաղագս բազմութեանն ազգին Բասլաց, մարդո[յ] եւ անասնո[յ] անդ մտելոցն՝ սեւ երեւի, զոր Պտղոմէոս*[29] *Գռաւ կղզի կոչէ*: 80 *Եւ վտակքն Աթլ գետո[յ] անցեալ կղզին*[30]*՝ դարձեալ միանան եւ մտանեն*[31] *ի Կասբից ծովն՝ բաժանելով*

---

1 *VS* լեառնէն *փխ* լեառնէն *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 եւն)*

2 *V* փախև *փխ* փախե[ա]ւ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ե.58)*

3 *S* Պուլղարաց *փխ* Բուլղարաց *(V)*

4 *V* ազգ *փխ* ազգ[ք] *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56 եւն)*

5 *V-ում պատուոյ նշանով* Թ̆յ*-անման գաղափարագիրն է. Սուքրեանն այդ «քաղաք» բառը դրել է փակագծերում, թէպէտ նոյնը չի արել յաջորդ տողում, ուր* ցքաղաքն *բառը նոյն նշանով է*

6 *V* ցԹ̆յքն *փխ* ցքաղաքն *(վեր. Սուքրեանի)*

7 *V* Գռակոն *փխ* Դռակոն *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. բոլորագիր* **դ** → **գ***)*

8 *V* յԱղուանաց, *S* յԱղուանաց *փխ* յԱղ՛անաց *(վեր., իմա՛* Ալանաց. *քանի որ* Աղուանք*-ի սեռականը V-ում մշտապէս* Աղուանի**ց** *է)*

9 *V* Էգր *փխ* Եգր *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

10 *V* խ̆զ̆

11 *V* արմարտք *փխ* [Ս]արմատք *(վեր. Սուքրեանի)*

12 *V* Տաանիս *փխ* Տանայիս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. հմմտ. նաեւ նախ. Բ.30)*

13 *S* բնակին *փխ* բնակեն *(V. հմմտ. 2 տող վերեւ, կամ նախ. Գ.18, 56, Դ.25, 46, Ե.74, 90, 230 եւն)*

14 *VS չիք* Որջլակերք *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի)*

15 *V* Միդոսդէսէն, *S* Միդոսդեսէն *փխ* Միթռոդէտէն *(վեր., տե՛ս բարբառային* **Թ** → **Դ** *եւ բոլորագիր* **ռ** → **ո**, **ռ** → **ս**, **տ** → **ս**. *V-ում երկրորդ* **դ***-ն առաջին* **ս***-ի վերեւում է՝ կայծակնաձեւ նշանով. համառօտում* Միթռիկացիք է. *Երեմեանը վերականգնում է* Միթռիդատենէ՝ *ըստ Պտղոմէոսի)*

16 *V* բնակել *փխ* բնակե[ա]լ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր՝ նախ. Ա.28, 38, Գ. 58, Ե.88, 219, 330)*

17 *Կողքի լուսանցքում ուշ ձեռագրով պատուոյ նշաններով ձեւաւորուած է.* «Աշխարհ կանաց» *(առաջին բառն՝ այբուբենական գաղափարագրով)*

18 *VS* Իռա *փխ* Ռա *(վեր. հմմտ.* կոչ**ի** – **ի**ռա*)*

19 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսո[յ] *(վեր. Սուքրեանի)*

20 *V* Տաանիս *փխ* Տանայիս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. հմմտ. նաեւ նախ. Բ.30)*

21 *V* գետո, *S* գետոյ *փխ* գետս *(վեր., տե՛ս* **ս** … **ո***)*

22 *S* որ *փխ* որով *(V. վերջին՝* **ով** *տառերը գրիչը փոխարինել է «անվերջութեան» նշանով՝ ∞)*

23 *V* Միովիտս, *S* Միովիտ *փխ* Միովտիս *(վեր.՝ ըստ նախորդի (տե՛ս նախ. Բ.29 եւ Ե.70-ի ծնթ.). հմմտ.* **տ**իս … **ի**տս*)*

24 *V* բ̆

25 *V* հ̆ասնաւտակեան, *S* Եօթանասնավտակեան *փխ* Եւթանասնասնավտակեան *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս, նախ. Ա.25)*

26 *V* Թուրք *փխ* Թուրքք *(վեր. Սուքրեանի)*

27 *VS* Բւշխաց *փխ* Բ[ո]ւշխաց *(վեր., գուցէ եւ, վերծանելի է՝* Բ[ի]ւշխաց *ձեւով)*

28 *V* կնոչեն *փխ* կոչեն *(վեր. Սուքրեանի)*

29 *VS* Պտլոմէոս *փխ* Պտղոմէոս *(վեր. ըստ այլոց. տե՛ս, օր.՝ նախ. Ա.30, Բ.33, 37, Դ.33, Ե.206 եւն)*

30 *S* [ընդ] կղզին *(V)*

31 *Գրիչն* **ա***-ի վրայ ինչ-որ կայծակնաձեւ նշան ունի*

ընդ Սարմատիա եւ ընդ Սկիւթից[1] *աշխարհն։*
81 *Որոյ ըստ մտից, աւէ Պտղ[ո]մէոս*[2]*, զԱդոն եւ*
զԱղանդան եւ զՍոնդաս եւ զԳեռուա[յ] ազգս՝
հոմանուն գետաւք, որ ի Կաւկասա[յ] հոսի[ն][3] *ի*
ծով, մինչեւ ցԱղուանից սահմանն։

82 *Եւ են ի Սարմատիո[յ] համարեալ այս-*
պէս։ 83 *Սկսեալ ի մտից յելս կոյս՝ նախ ազգ Ա-*
ղ^{ու}անաց Աշդիգոր[4]*։* 84 *Որ ըստ հարաւո[յ]՝ հա-*
մաբնակ նոցա Խեբուրք եւ Քուխէտք[5] *եւ [Սկիւ-*
միք եւ][6] *Արգ[ո]ւել*[7] *եւ Մարդոյլ եւ Թակոյր (եւ*
Ալանք են)[8]*։* 85 *Յետ Դիգորին*[9]*՝ Արդոզ աշխարհ*
ի[10] *Կաւկասին լերանցն, ուս[տ]ի*[11] *հոսի գետն*
[21ա] *Արմնա[յ]*[12]*, եւ գնալով ընդ հիւսիսի ընդ*
դաշտ անբաւս՝ խառնի յԱթլ։ 86 *Եւ ի նոյն լերինն*
յետ Արդոզե[ա]ն[13] *ազգին բնակեն Դաջանք*[14]*,*
[Փինճք][15] *Դուալք, Ցըխոյք*[16]*, [Ա]փուրք^{ա}, Ծա-*
նարք^{ա}[17]*, յորում՝ Ալանաց դուռն եւ միւս դուռն,*
որ ասի^{ք} Ծեքեն[18]*՝ հոմանուն ազգի։* 87 *Եւ ապա՝*
Թուժք[19] *եւ Խուժք*[20] *եւ Խիստք*[21] *Մարդակերք՝ ա-*
պա՝ Ցղաւատք[22]*, ապա՝ Գուդամակարք*[23]*, ապա՝*
Դուրձկք, ապա՝ Դիդո[յ]ք[24]*, ապա՝ Ղեկք*[25]*, ապա՝*
Տապոտարանք[26]*, ապա՝ ^{յ}Աղուտականք*[27]*, ապա՝*

1 *S* Սկիւթիոյ *փխ* Սկիւթից *(V)*

2 *V* Պտղմէոս *փխ* Պտղ[ո]մէոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. օր.՝ նախ. Ա.30, Բ.33, 37, Դ.33, Ե.206)*

3 *V* յոսիս, *S* հոսի *փխ* հոսի[ն] *(վեր., հմմտ.* **ն … ս***)*

4 *VS* Աղուանաց Աշտիգոր *փխ* Աղ^{ու}անաց Աշդիգոր *(վեր., իմա՛* Ալանաց (Աղուանք-*ի սեռականը միշտ* Աղուան**ից** *է) եւ* Աշ-**Դ**իգոր, *ինչպէս որ 3 տող ստորեւ է, հմմտ. բարբառային* **Դ** → **Տ***)*

5 *S* Քութետք *փխ* Քութէտք *(V. համառօտում՝* Քուդեւտք (*AE*), Քուդետք (*DPv*) *եւ* Գութդէք (*v*[1])*)*

6 *VS չիք* Սկիւմիք եւ *(վեր.՝ ըստ համառօտի DPv-ի* (*AE* Սիյիմք). *տե՛ս* **եւ … եւ**. *ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի են՝* Արգուել, որ է Մարգուել, եւ Սկիւմիք, [որ են] Թակոյր*)*

7 *V* Արգւել *փխ* Արգուել *(վեր. Սուքրեանի. համառօտում* Արգաւետք *է, իսկ յաջորդը՝* Մարգոյլք*)*

8 *Փակագծերը նշում են, որ* Ալանք *են նաեւ թուարկուածները, ճիշտ՝ ինչպէս նախորդ* Աշդիգոր-*ը*

9 *VS* Դիքորին *փխ* Դիգորին *(վեր., ինչպէս որ նախորդ տողում է, հմմտ. բարբառային* **Գ** → **Ք***)*

10 *S* յԱրդոզ աշխարհի *փխ* Արդոզ աշխարհ ի *(V. աշխարհ-ը գաղափարագրով է. Սուքրեանը միտքն ընկալել է՝* «Ալանք[ն] յետ Դիգորին են՝ յԱրդոզ աշխարհի[ն]», *բայց հմմտ. վերեւում եւ յաջորդ տողը՝* «յետ Արդոզեան **ազգին** բնակեն…»*)*

11 *V* ուսի *փխ* ուս[տ]ի *(վեր. Սուքրեանի)*

12 *Այս* «գետն Արմնայ» *վերծանութեան փոխարէն, գուցէ, կարելի է վերականգնելի համարել՝* «գետ Նարտնա[յ]» *կամ* «գետ[ն] Նարտնա[յ]» *(հմմտ. ուշ երկաթագիր* ***Տ*** → ***Մ*** → ***Տ*** *յաճախակի շփոթը), քանի որ երկի բաւական տեղեկացուած հեղինակի մօտ Թերեք գետի՝ օս-ալանական միջավայր յուշող* Նար**տ**ն *անուանաձեւն աւելի իրական է թւում, քան V-ի գրչի* Արմն-*ը կամ* Նար**մ**ն-*ը. ճիշտ է, գետանունը հայցական* զԱրմ *ձեւով կրկնւում է նաեւ քիչ յետոյ (նախ. Ե.88)*

13 *V* Արդոզեն, *S* Արդողեան *փխ* Արդոզե[ա]ն *(վեր.)*

14 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Ռաճանք

15 *VS չիք* Փինճք *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի, որտեղ* «Դաճանք (*AE* Գաճանք), Փինճք, Դուալք (*AE* Դուաղք)» է*)*

16 *S* Ծըխոյք *փխ* Ցըխոյք *(V. համառօտում՝* Խոնք (*AE*), Հոնք (*Pv*), Ցխոյնք (*Dv*[1]) *է. ըստ Երեմեանի՝ վեր-նելի է* Ցխոյմք, *որից առաջ նաեւ՝* [Հոնք]*)*

17 *V* Փուրքածանարքա, *S* Փուրքա, Ծանարքայ *փխ* Ափուրք^{ա}, Ծանարք^{ա} *(վեր., համառօտում առաջինը* Ափուլք *է, ուստի՝ բառավերջի* **ա**-*ն կարող է յայտնուած համարուել գրչի ինքնաթելադրութեան սխալից. ըստ Երեմեանի՝ հիմքում եղել է* Աւսուրք *ցեղանունը, որի* Ա**վ**սուրք *տարբերակի* **վս** *տառերը միախառնուել են* **փ**-*ի.* Ծանարք**ա**-*ի աւելորդ* **ա**-*ի ծագումը դժուար է բացատրել)*

18 *V* սրասիք ծեքեն, *S* որ ասի Քծեքեն *փխ* որ ասի^{ք} Ծեքեն *(վեր., հմմտ. բոլորագիր* **ո** → **ս**. *համառօտում* Ծեքան *կամ* Ծիծեն *է. ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Ծելքան*)*

19 *S* Դուծք *փխ* Թուժք *(V. գրիչն իր գրած* Թուծք-*ի* **ծ**-*ի վրայ կայծակնաձեւ նշան է դրել եւ լուսանցքում սրբագրել՝* **ժ**. *Սուքրեանը նաեւ ծանօթագրել է.* «Յօր. *Թուձք*». *համառօտում* Թուժք *է եւ* Թուշք*)*

20 *Ըստ Երեմեանի՝ վեր-լի է* Խունձք *(DPv՝* Խուշք*)*

21 *Գրիչը բառն սկսել է* **ք**-*ով, բայց մաքրել եւ վրան տեղաւորել է* **խ**. *համառօտում՝* Քիսք *եւ* Քուստք

22 *S* Ջղաւատք *փխ* Ցղաւատք *(V. համառօտում՝* Ցխաւատք *է, v*[1] Ցուախատք*)*

23 *VS* Գուգամակարք *փխ* Գուդամակարք *(վեր.՝ ըստ համառօտի, հմմտ. բոլորագիր* **դ** → **գ***)*

24 *VS* Դիդոք *փխ* Դիդո[յ]ք *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

25 *VS* Լեկք *փխ* Ղեկք *(վեր.՝ ըստ համառօտի.* Լ *սկզբնատառը, թերեւս, մեր գրիչն է նախընտրել՝ իր ժամանակ շրջանառու ցեղանուանաձեւից)*

26 *Համառօտում՝* Տապաստաւանք *կամ* ^{կա}Տապաստիանք, *որը V-ի հետ համադրելով՝ գուցէ, կարելի է վերականգնելի համարել* Տապ[ա]ստարանք

27 *VS* Յաղուտականք *փխ* ^{յ}Աղուտականք *(վեր.՝ ըստ համառօտի՝ զոյգ* **ա**-*երի միջեւ կիսաձայն* **յ**-*ն համարելով գրչի ինքնաթելադրութեան սխալ)*

խենաւք, ապա՝ Շի[ղ]պք[1], ապա՝ Ճիղբք, ապա՝ [Խեղպ'ք[2], ապա՝ Կասբք, ապա՝] Փ[ո]ւխք[3]: 88 Եւ ապա Կաւկաս բաժանի յերկուս բազուկս, մինն գնա[յ] դէպ ուղիղս կոյս, յորում՝ Շր[ո]ւան[4] եւ Խսր[ո]ւան ազգ[ք][5]՝ մինչեւ ցԽորսվէմ, եւ միւս բազուկն արձակէ նախ վտակ մի՝ զԱրմ գետ, որ է[6] դէպ ուղիղ ի հիւսիսի յԱթ[լ]ս[7] գետ, եւ ապա նոյն բազուկն գնա[յ] զելիւք հիւսի՛սո[յ][8], յորում բնակեալ են Թաւասպարք, Հէճմատակք[9], Իժմախք, Փասխք, Փուսխք, Փ[ո]ւքանակք[10], Բագանք, ուստի առնու պարիսպն երկայն, որ կոչի Ապզուտ Կաւատ, մինչեւ ցԱլղմինսն[11] մաւրս[12] եւ ցծով: 89 Որո[յ] ըստ հիւսի՛սո[յ][13]՝ Մասքութան[14] ազգն բնակեալ են ի Վարդանե[ա]ն[15] դաշտին, մինչեւ ցԿասբից ծովն, յոր բա[21բ]զուկն Կաւկասա[յ] հպի, յորմէ ածեալ է զպարիսպն Դարբանդա[յ] (այսինքն՝ «Կապ եւ դուռն»)՝ քաղաք պահակին ճորայ, աշտարակ ահագին ի ներքս ի ծովուն կացուցեալ. իսկ ի հիւսիսո[յ] նորա՝ թագաւորութիւն Հոնաց, հուպ ի ծով. եւ ի մտից նորա առ Կաւկասով՝ Վարաչան[16] քաղաք նոցին Հոնաց, եւ Ջունգարս եւ Մսընդռ[17]: 90 Եւ յարեւելից բնակեն Սաւիրք ցԱթլդ[18] գետ, որ մեկնէ ընդ Ասիական Սարմատք[19] եւ ընդ Սկիւթիա աշխարհք, որ են Ապախթարք[20], այսինքն՝ Թուրքաստանք. եւ խաքան՝ թագաւոր նոցա, եւ խաթունն՝ դշխո[յ] նոցա, կին խաքանա[յ] [ի Բասլաց[21] ազգէն][22]:

91 [23]ԻԴ. Աշխարհ Ասիո[յ] Կողքիս է, որ է Եգր, յելից կալով Պոնտոս ծովուն, առ երի Սարմատիո[յ]՝ [ի][24] մտիցն Դուակոն գետո[յ] մինչեւ ցԿաւկաս լեառն եւ ցնորին բազուկ, որ բաժանէ ընդ նա եւ ընդ Վիրս, եւ անտի սահմանի մասամբ ինչ Մեծ Հայոց մինչեւ ցԿապ^պ^ադ[ոկ]ական[25] Պոն-

1 V Ծիպք փխ Ծիղպք (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի («Յօր. Ծիպք» ծանօթագրումով). տարբերակներ՝ Ծիպղք եւ Ծիղեայք. ի դէպ, համառօտում նախորդ ցեղանունը կ-ով է՝ Խենաւկք կամ Խենուկք, որը, գուցէ եւ, սկզբնօրինակինն է, իսկ յաջորդի տարբերակները՝ Ճիւղայք եւ Ճիղաք (<*Ճիղպք), թերեւս, պարզ վրիպումներ են)

2 AEP Խեղայք փխ Խեղպք (վեր., հմմտ. նախորդ ծնթ. մէջ՝ Ճիղաք/Ճիւղայք փխ Ճիղպք/Ճիղբք եւ Ծիղեայք փխ Ծիղպք. յաջորդող երկու ապաները վերականգնել ենք՝ ըստ V-ի նախորդների)

3 VS Փւիք փխ Խեղպք, ապա ... Փ[ո]ւխք (վեր.՝ ըստ համառօտի, որտեղ ունենք «Խեղայք, Կասբք, Փուխք», ինչպէս եւ՝ V-ի նախորդող բնագրի. տե՛ս ապա ... [ապա], ինչպէս եւ բոլորագիր խ → ի. ըստ Երեմեանի վարկածի՝ Փւիք = [Լ]փնիք)

4 VS Շրւան փխ Շր[ո]ւան (վեր., նոյնը՝ յաջորդ անուան մէջ՝ Խսր[ո]ւան. համառօտում՝ Շրուանք եւ Խսարանք, որի համար հմմտ. բոլորագիր ս → ա)

5 VS ազգ փխ ազգ[ք] (վեր.՝ ըստ միւսների, տե՛ս, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56)

6 Այս է օժանդակ բայի փոխարէն, թերեւս, կարելի է նաեւ վերականգնելի համարել այլ բայ, օր.՝ [մեկն]է, ինչպէս վերեւում է, տե՛ս նախ. Ե.71, 90. գետանուան մասին հմմտ. նախ. Ե.85-ի ծնթ.

7 V յԱթս, S յԱթլ փխ յԱթ[լ]ս (վեր., հմմտ. վերեւում, նախ. Ե.78, 80, 85)

8 VS հիւսիւսո[յ] փխ հիւսիսո[յ] (վեր.՝ ըստ այլոց)

9 S Հեճմատակք փխ Հէճմատակք (V)

10 VS Փւքանակք փխ Փ[ո]ւքանակք (վեր., գուցէ եւ՝ վերծանելի է՝ Փ[ի]ւքանակք. համառօտի ձեւերն են՝ Փիքոնակք եւ Փոքոնակ, իսկ յաջորդող ցեղանուան տարբերակն է՝ Բաքանք)

11 S ցԱլղմինոն փխ ցԱլղմինսն (V)

12 V մուրս փխ մաւրս (վեր. Սուքրեանի, ով նաեւ բառի վրայ հարցական է դրել եւ տողատակում ծանօթագրել. «Յօր. ցԱլղմինսն մուրս». հմմտ. ուշ երկաթագիր ԱՒ → ՈՒ)

13 V հիւսիւսո փխ հիւսիսո[յ] (վեր. Սուքրեանի)

14 Գրիչը երրորդ տառը գրել է զ, բայց վրան գիծ է քաշել եւ շարունակել ս-ով. համառօտի տարբերակներն էլ են՝ Մասքութք եւ Մազքութք

15 V Վարդանէն փխ Վարդանեան (վեր. Սուքր-նի)

16 Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է Վառաչան՝ ըստ համառօտի

17 Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է Սմընդռ (ըստ արաբական աղբիւրների). համառօտը չունի

18 VS ցԹալդ փխ ցԱթլդ (վեր., հմմտ. նախորդիւ, նախ. Ե.88 (յԱթ[լ]ս))

19 V յասիական տարմատք փխ Ասիական Սարմատք (վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բոլորագիր տ → ս)

20 Վերեւում եւ ստորեւ անուանաձեւը Ապխտարք է (տե՛ս նախ. Բ.22. հմմտ. նախ. Ե.278)

21 AE Բարսլաց փխ Բասլաց (DPv)

22 VS չիք ի Բասլաց ազգէն (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. լուսանցքում V-ի գրիչը փոքր կայծակնաձեւ նշանի տակ չ-ի նմանուող տառ է գրել, որը, գուցէ եւ, կապ ունի այս պակասի հետ)

23 V ԻԱ., S ԺԹ. փխ ԻԴ. (վեր.՝ ըստ համառօտի. Երեմեանն այստեղ վերականգնելի է համարում ենթավերնագիր «Յաղագս Կողքիսոյ»)

24 V չիք ի (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների)

25 V ցԿապպատական, S ցԿապպադական փխ Կա-պ^պ^ադ[ոկ]ական (վեր.՝ ըստ այլոց՝ Ե.50, 52, 190)

տոս^{ի}[1]*:* 92 *Եւ բաժանեալ է յինքեան չորս*[2] *աշխարհս փոքունս՝ ի Մանոիլի, յ[Ե]գուեւիկի*[3]*, որ է Առանձնակ Եգերա[յ], ի Ղազիւ, [յո]րում*[4]*՝ Փասիս*[5] *գետ՝ առ հոմանուն* ^{քաղաք}*քաղաք[աւ]*[6]*, եւ ի Ճանիւ*[7]*, որ են խաղտիք*[8]*, յորում՝ գետ Մեգաղու Պոտամիա*[9]*:* 93 *Ունի եւ այլ գետս՝ զԱկամսիս, որ՝ Յոհ*[10]*, որ գա[յ] ի Մեծ* [22ա] *Հայոց:* 94 *Ունի հինգ*[11] *քաղաք[ս]*[12]*՝ Իանի*[13]*, Կոտա[յ], Ռոդ[ի]ւպալիս*[14]*, Աթինա[յ], Ռիզոն, եւ այլ բազում եմպ[ո]ուրիոնս*[15]*, այսինքն՝ գեղաքաղաքս ծովեզեր[ե]այս*[16]*, յորոց է Տրապիզոն:*

95 [17]***Իե.*** ***Աշխարհ [Վեռիա***[18] ***է, այսինքն]***[19]***՝ Վիրք, յելից կալով Եգեր[այ]***[20]***, յերի Սարմատիո[յ] առ Կաւկասով, մինչեւ ցԱղ[ո]ւանից***[21] ***սահման, եւ մինչեւ ցՀայոց սահմանն՝ առ Կուր գետովն:*** 96 ***Եւ գաւառք են այս. սկսեալ ի Յոհ***[22] ***գետոյ եւ ի հիւսիսո[յ] Տա[յ]ոց՝ Կլարճք***[23]***, զոր ի Հա[յ]ոց հանէ***[24]***, եւ Շաւշէթ, [եւ Սամցխէ, եւ Աճարա, եւ Թորգով***[25]***. եւ]***[26] ***Արտահան գաւառ, զոր առեալ է ի Հա[յ]ոց, ընդ որ անցանէ գետն հզաւր Կուր, որ ի Տա[յ]ոց գալով, ի Կող գաւառէ՝ ընդ ստորոտս Ջաւախաց իջանէ [ի]***[27] ***Սամցխէ եւ դառնա[յ] յարեւելս, անցանելով ընդ Վերի***[28] ***աշխարհն Վրաց, բաժանելով զգաւառսն՝ զԳոռոթիսխեւ, զՏոռնիսխեւ***[29]***, որո[յ] ի գլուխն՝ Դեկիցխէ***[30] ***բերդ, եւ զՄանգլեացփոր, եւ [զՍամշուլդէ քա-***

---

1 *V* Պոնտոսի *փխ* Պոնտոս^{ի} *(վեր. Սուքրեանի)*

2 *V* դ̅

3 *V* Մանիլի, յգուկի, *S* Մանիլ, ի յԸգուեւ, ի Կի *փխ* Մանոիլի, յ[Ե]գուեւիկի *(վեր.՝ ըստ համառօտի, որտեղ երկրանունները տրուած են* զՄանոիղի/զՄառնիւղի *եւ* զԵգուեւիկա/զԵգուեւիկի *ձեւերով. հմմտ. ուշ երկաթագիր* ***Ռ*** *→* ***Ի****. Սուքրեանը նաեւ տողատակում ծանօթագրել է.* «Մանիլ՝ ըստ այլ Օր. *Մանոիղ*, է Մնկռէլ. *Յըգուեւ* կամ *Ըգուեւ*՝ է Եգերք, *Կի*՝ է Լազիկա»*)*

4 *VS* խաղ իւրում *փխ* Ղազիւ, [յո]րում *(վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր երկրանունն ունի* զՂազիւ *եւ* զԽազիւ *ձեւերը. հմմտ. բարբառային կամ բանաւոր* (**զ**-*ից յետոյ*) **Ղ** *→* **Խ** *եւ բոլորագիր* **զ** *→* **ղ**. *Երեմեանը վերականգնում է քիչ ստորեւ՝* «[եւ Ղազիւիկէ] եւ Ճանիւ»*)*

5 *V* Փասաս *փխ* Փասիս *(վեր. Սուքրեանի)*

6 *V* քաղաք քաղաք, *S* քաղաքաւ *փխ* ^{քաղաք}քաղաք[աւ] *(վեր., գրիչը նախ նկարել է «քաղաք» նշանակող՝ պատուոյ նշանի տակ* Թ̅յ*-անման գաղափարագիրը, ապա անփութօրէն գրել նաեւ* քղ̈ք*)*

7 *S* Ճանիւ *փխ* Ճանի *(V. համառօտում* զՃանի *է եւ* զՃանեթ*)*

8 *V* Խազտիք *փխ* Խաղտիք *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բոլորագիր* **ղ** *→* **զ***)*

9 *Ըստ Երեմեանի՝* Մեգաղոս Պոտամոս

10 *S* է Յոհ *(V, ուր* յոհ̅ *է՝ անմիտ պատուոյ նշանով)*

11 *V* ե̅

12 *V* քաղաք *փխ* քաղաք[ս] *(վեր. Սուքրեանի. V-ի գրիչը լոկ դրել է* Թ̅յ*-անման գաղափարագիրը)*

13 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* [Ջ]ի[գ]ան[էո]ն] *(ըստ անտիկ աղբիւրների)*

14 *V* ռոդւպոլիս *փխ* Ռոդ[ի]ւպալիս *(վեր. Սուքրեանի. գուցէ, վերծանելի է նաեւ՝* Ռոդ[ո]ւպալիս*)*

15 *V* եմպուրիոնս *փխ* եմպ[ո]ուրիոնս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ե.8)*

16 *V* ծովեզերայս *փխ* ծովեզեր[ե]այս *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախ. Ե.10, 68, որ ըստ համառօտի են)*

17 *V* ԻԲ., *S* Ի. *փխ* ԻԵ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի. Երեմեանը վեր-նում է խորագիր՝* «Յաղագս Վրաց»*)*

18 *Գուցէ, կարելի է այս* Վեռիա*-ի փխն. վերականգնելի համարել անտիկ եւ բիւզանդական աղբիւրների ձեւով՝* [Ի]վեռիա *կամ* [Ի]վերիա

19 *DPv* այսինքն է *փխ* է, այսինքն *(AE) / VS չիք* Վեռիա է, այսինքն *(վեր.՝ ըստ համառօտի, հմմտ. յաջորդ գլխի նոյնանման սկիզբը՝ նախ. Ե.103)*

20 *V* Եգեր *փխ* Եգեր[այ] *(վեր. Սուքրեանի)*

21 *V* ցԱղւանից *փխ* ցԱղ[ո]ւանից *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.22, Ե.69, 81, 103 եւն)*

22 *VS* Վոհ *փխ* Յոհ *(վեր.՝ ըստ նախորդի եւ յաջորդների, տե՛ս նախ. Ե.93, 119, 175, 176)*

23 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Կղարջք *(ըստ համառօտի), բայց նոյնը տե՛ս նաեւ Ե.170, 176*

24 *S* հանեալ է *փխ* հանէ *(V.* **նէ**-*ի վերեւում ուշ ձեռագրով յաւելուած է* **եալ**. *բնագրի միտքը պիտի ընկալել՝* «զոր ի Հայոց հանէ [Վիրքն]»*)*

25 *DPv* Գորգով *փխ* Թորգով *(AE)*

26 *VS չիք* եւ Սամցխէ … եւ *(1 տող) (պայմանական վեր. համառօտից, ուր գաւառների թուարկումն է (խմբագրուած դասաւորութեամբ).* «Արտահանք, Շաւշեթ, Ջաւախք, Սամցխէ, Աճարա, Թորգով». *Երեմեանը վերականգնում է այլ տեղում.* **եւ**-*երը վերականգնել ենք ըստ V-ի. գուցէ, ենթադրելի է, թէ նախագաղափարի այս հատուածն աւարտուել է ոչ թէ համառօտի վերջին՝* Թորգով-*ով, այլ* Սամցխէ[թ]-*ով, եւ դա էլ դարձել է V-ի գրչի վրիպման առիթը (տե՛ս* Շաւշէթ … Սամցխէթ*)*

27 *V չիք* ի *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

28 *S* Վերին *փխ* Վերի *(V. հմմտ. նախ. Ե.98)*

29 *S* զՏունիսխեւ *փխ* զՏոռնիսխեւ *(V. տե՛ս +2 ծնթ.)*

30 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Դեկից[ի]խէ

ղաք ի Քուիշափոր, եւ][1] զԲողնոփոր, մինչեւ զՊարուար գաւառ, որ պատէ զՏփխիս[2] քաղաքաւ. բայց երեք[3] փորակդ ի Հայոց հանէ[4]:
97 *Իսկ ըստ հիւսի՛սո[յ][5] գետի[6] մեծին Կուրա[յ], հանդէպ Թար[գաւ][7] գաւառի՝ Արգ[ո]ւէթ[ո]ւ[8] լեռունք, եւ ի նոյն կողմանէ դաշտին՝ Դ[ո]ւան[9] եւ Աչէւէտիսխեւ[10] եւ Քորդիթիրի, Կոսխեւ[11], մինչեւ ցՍացխումէթ, որ՝ ի ստորոտս Կովկասու:* 98 *Յորմէ հոսի* [22բ] *Լէխ գետ, եւ անցեալ ի հարաւ կոյս՝ իջանէ ի Կուր. եւ առ նովաւ՝ Խառնիսխեւ ի Ցխրասձմայա[յ][12], մինչեւ ցԱրագւ[13] գետ, որ հոսի ի Կաւկասա[յ], եւ գնալով ընդ հարաւ, ընդ Ախալցիխէ բերդ՝ եւ անցան[է][14] ընդ մէջ [Մ]ցխիթա[յ][15] քաղաքի եւ բլրո[յ] Սուրբ խաչին, իջանէ ի Կուր եւ բովանդակի ի Վերի[16] աշխարհ Վրաց:* 99 *Յորմէ յառաջ խաղացեալ Կուր՝ գա[յ] ի Տփխիս մայրաքաղաք Վրաց՝ զնա թողլով Պարուարաւ, եւ զԾոփոփոր եւ զԿողբոփոր եւ զՁորոփոր՝ հոմանուն գետաւք, մինչեւ ց[Հ]նարակերտ[17] քաղաք, զորս ի Հայոց հանեալ է:* 100 *Որոց ըստ հարաւո[յ]՝ լե՞ռնադաշտքն[18] Ջաւախաց[19]՝ բազում լճաւք, լի զանազան ձկամբք[20], եւ Թռեղք[21] եւ Տաշիր, որոց ի հարաւ՝ Կանգարքա[յ]. զամենդ[22] ի Հայոց հանեալ է:* 101 *Իսկ հանդէպ դոցա, ըստ հիւսի՛սո[յ][23] կողմանէ Կուրա[յ] գաւառք՝ [Կ]խ[ո]ւէթ, [Բալզալէթ][24], Խերկ, Երծւոյ[25], Թիանէթ, Ծոբէնոր, [Ծու-*

1 *VS չիք* զՍամշուլդէ … զՔուիշափոր եւ *(վեր.* (*տե՛ս* զՄանգլեացփոր, եւ … Քուիշափոր, եւ), Քուիշափոր գաւառ-*ը՝ Երեմեանի՝ ըստ համառօտի նոյն տեղի՝* «Տռոնիսխեւի (*AE* Տառնիախ, *Dv*[2] Տռոնիսխեւ, *vv*ա Տառնիասխք; *ըստ Երեմեանի՝* Տանիսխեւ), Մանգղեացփոր, Քուիշափոր, Բողնոփոր (*AE* Քուեշփոր, Բողնափոր)», *իսկ* Սամշուլդէ *քաղաքը* (*DPv-ում*՝ Ծամշուդէ)՝ *ըստ նրա ամփոփիչ աւարտի, տե՛ս նախ. 102-ի ծնթ.)*

2 *V* զՏիփխիս *փխ* զՏփխիս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս մի քանի տող յետոյ)*

3 *V* գ̅

4 *S* հանեալ է *փխ* հանէ *(V.* նէ*-ի վերեւում ուշ ձեռացագրով գրուած է* [ե]ալ*. հմմտ. Ե.96-ի ծնթ.)*

5 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսո[յ] *(վեր. Սուքրեանի)*

6 *S* գետոյն *փխ* գետի *(V)*

7 *VS* Թար *փխ* Թար[գաւ] *(վեր., տե՛ս* Թարգաւ – գաւառ՝ *այս գաւառանունը նոյնացնելով նախադասութեան սկզբում համառօտից մեր վերականգնած* Թորգով*-ի հետ)*

8 *V* Արգւէթւ, *S* Արգւէթու *փխ* Արգ[ո]ւէթ[ո]ւ *(վեր.)*

9 *VS* Դւան *փխ* Դ[ո]ւան *(վեր. Երեմեանի. համառօտում* Գուան *է)*

10 *V* Աչէւէտիսխէւ *փխ* Աչէւէտիսխեւ *(վեր. Սուքրեանի. ըստ Երեմեանի՝ վեր-նելի է՝* Աչաբէթիսխեւ. *համառօտի խմբագրած ցանկն է.* «Աչաւ (*P* Աչայի) եւ Գուան, Երիսխ (*E* Դուան, Ետիսխ)»*)*

11 *VS* Քորդիթիրիկոսխեւ *փխ* Քորդիթիրի, Կոսխեւ *(վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր գաւառների թուարկումն է.* «Քուդիթ, Կաւկիսխ (*DPv* Կոսխ, *v*[1] Կանիսխ), Սացխումէթ»*. ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* «[Ռեխա], Գուերդիսձիրի, Կոսխ եւ»*)*

12 *VS* Ցխրասձմայա *փխ* Ցխրասձմայա[յ] *(վեր., համառօտի AE-ն ունի խմբագրած թուարկում՝* «Սացխումէթ, Խանիսխ, Ցիւրաս Ձմա, Բալզալեթ», *իսկ DPv-ն* Խանիցխ*-ից յետոյ գաւառներ չունեն)*

13 *S* յԱրագւ *փխ* ցԱրագւ *(V. արդեօ՞ք* ցԱրագ[ո]ւ *է)*

14 *V* անցան *փխ* անցան[է] *(վեր. Սուքրեանի)*

15 *V* ցխիթա *փխ* [Մ]ցխիթա[յ] *(վեր. Սուքրեանի. թերեւս, սկզբնատառը նախագաղափարում են բաց թողել՝ յետոյ գլխատառ նկարելու, եւ մոռացել են անել դա. նման պակաս տե՛ս 2 ծնթ. անց)*

16 *S* Վերին *փխ* Վերի *(V. հմմտ. նախորդը՝ նախ. 96)*

17 *V* ցնարակերտ *փխ* ց[Հ]նարակերտ *(վեր. Սուքրեանի, ով ծանօթագրել է.* «Յօր. *ցՆարակերտ*»*)*

18 *VS* լեառնադաշտքն *փխ* լե՞ռնադաշտքն *(վեր.՝ ըստ այլոց. օր.՝ Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 եւն)*

19 *Գրիչը նախ ընդօրինակել է* Ջաւախեաց, *ապա կիսատ-պռատ մաքրել աւելորդ* ե*-ն*

20 *Գրիչը նախ ընդօրինակել է* ձկեամբք, *ապա կիսատ-պռատ մաքրել* ե*-ն*

21 *Անուան վերեւում ուշ ձեռացագրով «ծանօթագրած» է* շաքի, *յաջորդ՝* Տաշիր*-ի վերեւում՝* լաւէ

22 *VS* Գանկարքա. զամէնդ *փխ* Կանգարքա[յ]. զամենդ *(վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր գաւառների խմբագրուած թուարկումն է.* «Բողնոփոր, Թռեղք, Կանգարք, Տաշիր, եւ Աչաւ». *տե՛ս բարբառային* Կ → Գ → Կ*. մեր բնագիրը պիտի ընկալուի իբրեւ՝* «որոց ի հարաւ [ե՛ն լեառնադաշտքն] Կանգարքայ», *թէեւ քերականօրէն անթերին կը լինէր՝* Կանգարաց*. Սուքրեանի ծանօթագրմամբ՝* «Յօր. են *Կանգարք*». ամեն*-ի վերականգնման համար հմմտ. նախ. Ա.8-9, Բ.35, Ե.55, 319 եւն)*

23 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսոյ *(վեր. Սուքրեանի)*

24 *VS* Խւէթ *փխ* [Կ]խ[ո]ւէթ, [Բալզալէթ] *(վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր գաւառների թուարկումը խմբագրուած է՝* «Բալզալեթ, Կխուեթ…», *տե՛ս* Կխուէթ … Բալզալէթ*. ըստ Երեմեանի՝ վերջինը վերականգնելի է նախ. 98-ում՝* «Կոնիս-խեւ եւ Ցխրազմայ, [եւ Բազալէթ] եւ [Մտ]կուրիս-խեւ» *փխն.* Խառնիսխեւ ի Ցխրասձմայա[յ]*)*

25 *VS* Էրծւոյ *փխ* Երծւոյ *(վեր.՝ ըստ համառ.՝* Երցոյ*)*

քէթ, Ջել[է]թ, Վելիսցխէ, Քուէլդափոր, Շուչք[1]*:* 102 *Ունի եւ բերդս եւ*[2] *գետս եւ ծովակս*[3]*՝ լի ձկամբք*[4]*, եւ անապատս կրաւնաւորաց]*[5]*:*

103 [6]*ԻՋ. Աշխարհ՝ Աղբանիա*[7]*, այսինքն՝ Աղուանք, յելից Վրաց, յերի Սարմատիո[յ] առ Կաւկասով, մինչեւ [ցԿասբից*[8] *ծովն եւ մինչեւ]*[9] *ցՀայոց սահմանն*[10] *առ Կուր գետով, ծէպէտ եւ սատի [ց]Կուր*[11] *զամենայն սահմանս հանեալ է ի Հայոց:* 104 *Բայց մեք ասասցուք զբուն աշխարհն Աղուանից, որ ընդ մէջս է մեծի գետոյս Կուրա[յ] եւ Կովկաս լերի*[23ա]*ինն*[12]*:* 105 *[Եւ ունի Աղուանք*[13] *դաշտս արգաւանդս եւ գետս բազումս եւ եղեգունս հզաւրս, եւ քաղաքս եւ բերդս եւ գեղաքաղաքս*[14]*:*

106 *Եւ գաւառք են այսոքիկ.]*[15] *նախ, առ Վրաւք՝ Եխնի գաւառ առ Աղուան գետովն, եւ Քամբէճան առ Կուրաւ*[16]*. եւ ըստ հարաւո[յ] նորա՝ բերդն Վարազմանաւառ, հանդերձ Կուդրաթ գեղաքաղաքաւ, եւ վայրքն անապատ՝ մինչեւ ցԿուր գետ:* 107 *Յորոյ յելից կողմանէ՝ Գըւգաւ քաղաք առ Աղուան գետով, եւ [Հողմաղ գաւառ, եւ]*[17] *Բիխ*[18] *գաւառ առ Կաւկասաւ, եւ յելի[ց] ն[որ]ա*[19]*՝ Շաքէ, եւ Գէգաւու*[20] *գետ, առ որով՝ հոմանուն գաւառ առ Սանի գետով. այս ամենայն հոսին ի Կովկասա[յ], եւ խառնեալ ի յԱղուան գետ՝ անկա-*

---

1 *V-ում* Ծոբէնոր-*ից (AE-ում* Ծուփա, *v^1-ում՝* Ծափան*) յետոյ պակասող այս ցանկը համառօտի AEv^1-ում ունի* «Քեթ, Չելթ *(v^1* Ծուքեթ, Ջեղթ*)*, Վելիսցխէ, Քուէլդափարայ *(AE* Վեղիս, Ցիխուքուէլդա, *v_{un}* Վելիցխէ, Քուլեդա*)*, Շուշք *(v^1* Շուրջք, *v_{un}* Շալք*)» գաւառանունները. դրանք վերականգնել օգնում է Ղեւոնդի աւանդած՝ «Վրաց իշխանութեան» 7 արեւելեան գաւառների ցանկը՝* «զ[Խ]երկ, զԹիանեթ, զՎելիսծիխէ, զԾուքեթ, զՉելդթ, զՔուեղդափոր, զՇուչք». *ենթադրելի է, որ նախագաղափարում այս վերջին* Շուչք-*Սուջէթ-*ը եւ նախավերջին* Քուեղդա**փոր**-Քուէլդա**փոր**-*ը տեղերով փոխուած էին, որն էլ եղել է V-ի գրչի վրիպման պատճառը (տե՛ս* Ծոբէն**որ** ... Քուէլդափ**որ***). Երեմեանը վերականգնում է՝* «Ջել[է]թ, Վելիսց[ի]խէ, Քուելդա[բա], Շուջք»

2 *DPv չիք* եւ բերդս եւ *(AEv^1)*

3 *ADEPv չիք* եւ ծովակս *(v^1)*

4 *v^1* ձկամբ *փխ* ձկամբք *(ADEPv)*

5 *ADEPv չիք* եւ անապատս կրաւնաւորաց *(v^1) / VS չիք* Ծուքէթ ... կրաւնաւորաց *(4 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի. վերջին նախադասութեան վեր-նումը թէական է, քանի որ այն եւս կարող էր լինել համառօտի հեղինակի կողմից՝ բուն բնագրից քաղուած տեղեկութիւնների խմբագրուած շարադրման հետեւանք, ինչպէս որ հաստատապէս է՛ նախորդը՝* «եւ քաղաք Վրաց (*DPv չիք* Վրաց)՝ Տփղիս, Շամշու[լ]դէ, Մցխիթայ (*AE* Տփխիք, Սամշուլդէ, Մծխեթի), ուր սուրբ (*DPv չիք* սուրբ) խաչն է». *այդու՝ վերեւի բնագրում պէտք էր փնտրել Տփղիսի ու Մցխիթայի միջեւ նշուած* Սամշուլդէ-Շամշու[լ]դէ-*ի հաւանական տեղը, տե՛ս նախ. 96-ի ծնթ.)*

6 *V* ԻԳ., *S* ԻԱ. *փխ* ԻՋ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի. Երեմեանը վեր-ում է խորագիր* «Յաղագս Աղուանից»*)*

7 *V* Ախբանիա *փխ* Աղբանիա *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի, հմմտ. բանաւոր* **Ղ** → **Խ***)*

8 *AE* ի Կասբից *փխ* ցԿասբից *(Pv)*

9 *VS չիք* ցԿասբից ծովն եւ մինչեւ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* **մինչեւ ... մինչեւ***)*

10 *VS* սահմանաւ *փխ* սահմանն *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի* (սահմանսն, սահմանն)*. հմմտ. նախ. Ե.95 եւ տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ն** → **Ա***Ի)*

11 *V* Կուր *փխ* ցԿուր *(վեր. Սուքր-նի. հմմտ. +12 տող)*

12 *V* լերիինն *փխ* լերինն *(վեր. Սուքրեանի. պահում ենք V-ի* Կ**աւ**կաս *եւ* Կ**ով**կաս *զոյգ ձեւերն էլ)*

13 *Pv* Ունի *փխ* Եւ ունի Աղուանք *(AE)*

14 *Pv* քաղաքս եւ բերդս եւ գեղաքաղաքս, գետս բազումս, եղեգունս հզաւրս *փխ* եւ գետս ... գեղաքաղաքս *(2 տող) (AE)*

15 *VS չիք* Եւ ունի Աղուանք ... այսոքիկ *(4 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի. վերջնամասը հմմտ. նախորդ գլխի սկզբի նոյնանման արտայայտութեան հետ, նախ. Ե.96)*

16 *Երեմեանը վերականգնելի է համարում* **Ի**ւրաւ *փխն.* Կուրաւ *(որ պակաս հաւանական է)*

17 *VS չիք* Հողմաղ գաւառ, եւ *(վեր.՝ ըստ համառօտի* (*տե՛ս* **եւ ... եւ**)*, ուր Աղուանքի գաւառաթուարկման խմբագրուած սկիզբն է՝* «Եխնի, Բեխ, Քամբեճան (*D չիք* Քամբեճան), Հողմաղ (*v^2* Խողմաղ / *DPv չիք* Հողմաղ), Շաքէ, Գեգաւու (*v^2* Շաքի, Դեգաւուղէ / *DPv չիք* Գեգաւու)». *սրա հետ նոյնանում է Ղեւոնդ պատմիչի թուարկած գաւառների ցանկի վերջը՝* «զԳեղաւու, զՇաքէ, զԲիխ, զԽենի, զԿամբեխճան, զԽոզմազ». *Երեմեանը* Հողմա**զ** *է վերականգնում աւելի ստորեւ)*

18 *Երեմեանը վերականգնելի է համարում՝* **Բեղ**

19 *V* յելինա *փխ* յելի[ց] ն[որ]ա *(վեր. Սուքրեանի, ով նաեւ ծանօթագրել է.* «Յօր. *Յելինա Շաքէն*»*)*

20 *V* Դէգառու, *S* Դէղառու *փխ* Գէգաւու *(վեր.՝ ըստ համառօտի եւ Ղեւոնդի* (*տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Գ** → **Դ** *եւ* **Ի** → **Ռ**)*. հմմտ.* **Գըւգաւ** քաղաք *եւ* **Գէգաւ**ու գետ, գաւառ. *ըստ Երեմեանի՝* Գե**տ**առու*)*

նին[1] ի Կուր գետ: 108 Իսկ ի յելից կուսէ՝ Քաւազակ քաղաք Աղ[ու]անից[2]՝ մերձ ի Կաւկաս, ընդ որո[յ] մէջն[3] գետն Սէբոջ դէպ ի հարաւո[յ][4], [[...] Հաբանդ, Ոստան-ի Մարծպանեան, Քաղայ, [Հէջար][5], Դաշտ-ի Բաղասական[6]:

109 Եւ՝ այլ գաւառք, զոր[7] ի Հայոց հանեալ է. Շակաշէն[8], Գարդման, Քուստ-ի Փառնէս[9], Կողթ, Աղուէ[10], Տուչքատակ[11], Ուտ Ռոստակ[12], Ռոտ Պա[յ]եակ[13], Մեծ Կուանք, Մեծ Իրանք, Պիանք, Հարճլանք, Պածկանք[14], Մո[ւ]խանք[15], Վակունիք, Բերձոր, Փոքր Հաբանդ, Սիսական-ի Կոտակ, Տ[ռ]ի[16], Արանռոտ[17]՝ մինչեւ ցխառնումն[18] Երասխայ ի Կուր գետ:

110 Իէ. [19][Աշխարհ]՝ Մեծ Հայք[20], յելից կալով [Պոնտոսի] Կապադովկիոյ[21] եւ Փոքր Հայոց առ Եփրատ գետով, մերձ ի[22] Տաւրոս լեառն, որ բաժանէ զնա ի Միջագետաց: 111 Եւ ի հարաւոյ սահմանի Ասորեստանիւ եւ դառնայ առ Ատր[ա]պատականաւ[23] ընդ Մարս՝ մինչեւ ի մուտս Երասխայ եւ Կասբից ծով: 112 Իսկ ըստ հիւսիսոյ[24] առ երի կայ[25] Աղուանից[26] եւ Վրաց եւ Եգերայ[27]՝ մինչեւ ցնոյն դարձուածն[28] Եփրատայ ի հարաւ կոյս][29] ըստ Փոքր Հայոց:

1 *VS* անգանին *փխ* անկանին (*վեր.՝ ըստ Ե.58, 307*)

2 *V* Աղանից *փխ* Աղ[ու]անից (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.22, Ե.69, 81, 103. Երեմեանը վեր-նում է՝* **Կապ**աղակ [մայրա]քաղաք*)*

3 *S* մէջ *փխ* մէջն (*V. հմմտ. նախ. Ե.79, 131, 140*)

4 *V* հարաւօ *փխ* հարաւոյ (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բանաւոր* **Աւ/Օ → Ո** *եւ հմմտ. նախ. Ե.154՝* «զԱռնօ ոտն», որտեղ *սեռականի* **ոյ**-*ի փխն. նոյն* **օ**-*ն է*)

5 *ADEPv չիք* Հէջար (*վեր.՝ ըստ Ղեւոնդի. Դասխուրանցու մօտ՝* Հեջերւոյ *կամ* Հեճերու. *Երեմեանի վեր-նումն է՝* «Դաշտ ի Բազկան [որ է Հէջէրի]»*)*

6 *V-ի այս թերթի տեղում համառօտը ցաւալիօրէն կտրուկ է խմբագրուած՝ լոկ Աղուանից մի քանի գաւառի թուարկում (AE$v_{\text{տ}}$* Ոստան, Հաբանդ, Իմարծ, Պանան, Քաղաց դաշտ (*$v_{\text{տ}}$* Համբասի, Մարծպանան, Քաղադաշտ), Իբազկան*; DPv* Ոստան-ի Մարծպան, Դաշտ-ի Բալասական*; v^2* Հաբանք (Համբանք), Ոստան-ի Մարձպանան, Քաղայ, Դաշտ Բաղական (Քաղադաշտ-ի Բաղական)*), ուստի վեր-նումը խիստ պայմանական է. գաւառանունները համեմատելի են Ղեւոնդ պատմիչի՝ Աղուանից գաւառների նոյնանման ցանկի սկզբնամասի հետ* (զՀաբանդ, զՈստան-ի Մարզպանեան, զՔաղա, զՀէջար, զԴաշտն Բաղասական)*. Երեմեանն առաջին 2 գաւառները վերականգնում է նախադասութեան սկզբում,* Կապաղակ-*ից առաջ)*

7 *DPv* գաւառս, զորս *փխ* գաւառք, զոր (*AE$v^2v_{\text{տ}}$*)

8 *DPv$v_{\text{տ}}$* Ծիկաշէն *փխ* Ծակաշէն (*AEv^2*)

9 *AE* Փառնես, *v^2* Փառնա, *$v_{\text{տ}}$* Փառնէզ *փխ* Փառնէս (*վեր.՝ ըստ Ե.160-ի*) / *DPv չիք* Քուստ-ի Փառնէս

10 *AEv^2* Ազուէ, *DPv$v_{\text{տ}}$* Ջաւէ *փխ* Աղուէ (*վեր.՝ ըստ նախ. Ե.166-ի. տե՛ս բոլորագիր* **ղ → զ***)*

11 *AEv^2* Թուչքատակ, *$v_{\text{տ}}$* Թուկքատակ *փխ* Տուչքատակ (*վեր.՝ ըստ նախ. Ե.166-ի.* =Տուս Քուստակ*)*

12 *AE* Ռտոոստակ, *v^2* Ոտ Ռոտստակ, *$v_{\text{տ}}$* Ուտ Ռուստակ *փխ* Ուտ Ռոստակ (*վեր., ստորեւ* Ուտիք-*ի գլխում* Ուտի Առանձնակ *է, տե՛ս նախ. Ե.166*)

13 *AE* Ռոտպաեակ, *v^2* Իստպակ, *$v_{\text{տ}}$* Ռօտպայիակ *փխ* Ռոտ Պա[յ]եակ (*վեր., նախ. Ե.166-ում կան եւ՝* Ռովտապայակ, Ռոտ Պացեան, Ռոտպտակ*)*

14 *AE* Պածանք *փխ* Պածկանք (*v^2. հմմտ. եւ Ե.160*)

15 *Իիւնի վերականգնումն՝ ըստ նախ. Ե.160-ի*

16 *v^2* Սիսական, Ռոտստակ, Տի *փխ* Սիսական-ի Կոտակ, Տ[ռ]ի (*վեր.՝ ըստ Ե.166-ի. համառօտի միւս խմբում (AE$v_{\text{տ}}$) վերջին 4 գաւառը դասաւորուած են՝* «Փոքր Հաբանդ (*$v_{\text{տ}}$* Համանդ), Սիսական (*$v_{\text{տ}}$* Ըստիսականն), Ռոտաստակ, Տռի (*$v_{\text{տ}}$* Ռաստատառոի), Բերձոր» *փխն.* «Բերձոր ... Տ[ռ]ի»*)*

17 *AE* Ասռոտ, *v^2* Արաստոտ *փխ* Արանռոտ (*վեր.՝ ըստ նախ. Ե.166-ի*) / *DPv* եւ այլ քսան գաւառ *փխ* Տուչքատակ ... Արանռոտ (*5 տող*) (*AE$v^2v_{\text{տ}}$*)

18 *AE* ի խառնումն *փխ* ցխառնումն (*Pv*)

19 *AE* Քսան եւ եւթներորդ *[DPv՝ չիք] փխ* Աշխարհ (*վեր.՝ ըստ V-ի այլոց. ըստ Երեմեանի՝ պարբ-ից առաջ եղել է խորագիր՝* «Յաղագս Մեծին Հայոց»*)*

20 *AE* Հայք են (*DPv*)

21 *Pv* Կապադովկիոյ, *D* Կապուտակիոյ *փխ* Կապադոկիոյ (*AE. հմմտ. նախ. Ե.50, 52, 190*). *նախորդ՝* [Պոնտոսի] *վեր-նումն՝ ըստ Երեմեանի (1963)*

22 *AE չիք* ի (*DPv*)

23 *AE* Ատրպատականի, *DPv* Ատրպատականաւ *փխ* Ատր[ա]պատականաւ (*վեր.՝ ըստ V-ի միւսների, տե՛ս նախ. Ե.115, 150, 247*)

24 *AE* հարաւոյ *փխ* հիւսիսոյ (*DPv*)

25 *AE* կալով *փխ* կայ (*DPv*)

26 *E* Առուանից *փխ* Աղուանից (*ADPv*)

27 *AE* Եգեր *փխ* Եգերայ (*DPv*)

28 *AE* դարձուածք *փխ* դարձուածն (*DPv*)

29 *AE* հարաւակոյս *փխ* հարաւ կոյս (*DPv*) / *VS չիք* [...] Հաբանդ ... հարաւ կոյս (*21 տող*) (*վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* **հարաւոյ ... հարաւ** կոյս*)*

113 ***Ունին Մեծն[1] Հայք [լերինս[2] անուանիս եւ գետս մեծամեծս եւ մանունս, եւ ծովակս վեց[3]: 114 Եւ ունի Մեծ Հայք][4]*** *շուրջ զիւրեւ գաւառս[5] հնգետասան[6], որք են այսք[7]:* 115 *ᴬ·<u>Առաջին</u>[8] աշխարհ՝ Բարձր Հայք, այսինքն՝ Կարնո[յ] քաղաք[9]. <u>երկրորդ</u> աշխարհ՝ Չորրորդ Հայք, [այսինքն՝ [Ծոփք]][10]. երրորդ[11]՝ Աղձնիք առ Տիգրիս գետով. չորրորդ[12]՝ Տարուբերան, որ է Տարաւն. հինգերորդ՝ Մոկք[13], որ առ Ասորեստանեաւ. վեցերորդ[14] աշխարհ՝ Կորճէք. եւթներորդ[15] աշխարհ՝ ᵃՊարս[կ]ահայք[16], որ [առ][17] Ատր<u>ա</u>պատականիւք[18]. ութերորդ[19] աշխարհ՝ Վասպուրական, որ ըստ մտից հիւսիսո[յ] նորա է. իններորդ[20] աշխարհ՝ Սիւնիք, որ առ Երասխաւ. տասներորդ[21]՝ Արձախ, որ յերի նորա կա[յ]. մետասաներորդ[22] աշխարհ՝ Փայտակար[23բ]ան՝ քաղաքով[23], որ առ եզերբն[24] Կասբից, ի մուտս Երա[ս]խա[յ][25]. երկոտասաներորդ[26] աշխարհ՝ Ուտէաց[ւ]ոց[27], որ առ Աղուանիւք եւ Կուր գետով. երեքտասաներորդ[28] աշխարհ՝ ᵃԳուգարք[29], որ առ Վրաւք. չորեքտասաներորդ[30] աշխարհ՝ Տայք, որ ա[ռ] Եգերբ[31]. հնգետասաներորդ[32] աշխարհ՝ Ա[յ]րարատ[33]՝ ի մէջ նոցա:* 116 ***Արդ՝ [կամիմ զդոսա մանրամասնաբար պատմել, թէ եւ սակաւ ինչ աշխատիցիմ ի գիր եւ ի քարտէս[34]:***

117 ***Ա. Արդ՝][35]*** *ունի առաջին աշխարհ գաւառս ինն[36]. Դարանաղի, Աղիւն, Մզուր, Եկե-*

---

1 *Տ* ԻԲ. Ունին Մեծ *[իբրեւ առանձին գլխի սկիզբ] փխ* Ունին Մեծն *(V. համառօտում՝* Եւ ունի Մեծ. *V-ում* «Ունին Մեծն Հայք» *եւ յաջորդող տողի բառերը* («շուրջ զիւրեւ գօառս ... այսք») *կարմրով են. լուսանցքում ուշ ձեռքով պատուոյ նշաններով «ծնթ-գրուած» է 2 տող՝* «Աշխարհ / Հայոց»*)*

2 *AE* լերունս *փխ* լերինս *(DPv)*

3 *AEv²* երիս *փխ* վեց *(DPv)*

4 *VS չիք* լերունս ... Հայք *(2 տող) (վեր.՝ ըստ համառ., տե՛ս* **ունին Մեծն Հայք ... ունի Մեծ Հայք***)*

5 *ADEPv* փոքր աշխարհս *փխ* շուրջ ... գաւառս *(VS)*

6 *V* ժե

7 *ADEPv* այսորիկ *փխ* այսք *(VS)*

8 *Բառի կողքի լուսանցքում գրուած* ա *գլխահամարը գրչի մի վրիպում է (տե՛ս նախ. Ե.117-ի ծնթ.)*

9 *AE* կողմն *փխ* քաղաք *(VS. բառը գրուած է* Թյ-*անման գաղափարագրով. Բ. Յարութիւնեանը վերականգնելի է համարում* «այսինքն՝ Կարնո[յ] աշխարհ» *կամ* «[յորում] Կարնո[յ] քաղաք». *հաւանականն առաջինն է՝ ենթադրելով, որ գրիչը շփոթութեամբ կիրառել է* քաղաք *բառի գաղափարագիրը՝ փխն* աշխարհ-*ի կամ, որ աւելի հաւանական է՝* երկիր-*ի* ձ-*անման գաղափարագրի) / DPv* որ է կողմ Կարնոյ *փխ* այսինքն ... քաղաք

10 *VS չիք* այսինքն՝ [Ծոփք] *(վեր.՝ կիսատ համառօտից (AE-ում յոկ* այսինքն է, *DPv-ում՝ չիք)՝ ըստ Երեմեանի, ով վերականգնում է* «այսինքն՝ [Ծոփաց կողմն]», *սակայն տե՛ս* Հայք ... Ծոփք*)*

11 *V* գ *փխ* երրորդ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի)*

12 *V* դ *փխ* չորրորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

13 *V* ե Մոգք *փխ* հինգերորդ՝ Մոկք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս նախ. Ե.144, 147)*

14 *V* զ *փխ* վեցերորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

15 *V* է, *S* եօթներորդ *փխ* եւթներորդ *(վեր.՝ ըստ նախորդների. տե՛ս նաեւ նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*

16 *V* աՊարսահայք *փխ* Պարս[կ]ահայք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.150)*

17 *V չիք* առ *(վեր. Սուքրեանի, հմմտ. 2 տող վերեւ)*

18 *S* Ատրպատականիւք *փխ* Ատրապատականիւք *(V. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.150, 247)*

19 *V* ը *փխ* ութերորդ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս, օր.՝ նախ. Ե.115-ի սկզբում)*

20 *V* թ *փխ* իններորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

21 *V* ժ *փխ* տասներորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

22 *V* ժա *փխ* մետասաներորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

23 *Ըստ Երեմեանի՝* «[համանուն] քաղաքով»

24 *V* երերբն *փխ* եզերբն *(վեր. Սուքրեանի)*

25 *V* Երախա *փխ* Երա[ս]խա[յ] *(վեր. Սուքրեանի)*

26 *V* բժ *փխ* երկոտասաներորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

27 *VS* Ուտէացոց *փխ* Ուտէաց[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

28 *V* գժ *փխ* երեքտասաներորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

29 *V* ագուգարք *փխ* Գուգարք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ Ե.169. սկզբի* ա-*ն արդեօ՞ք եղել է* «մի» (=«միւս»)*)*

30 *V* դժ *փխ* չորեքտասաներորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

31 *V* աէգերբ *փխ* առ Եգերբ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.176)*

32 *V* եժ *փխ* հնգետասաներորդ *(վեր. Սուքրեանի)*

33 *VS* Արարատ *փխ* Ա[յ]րարատ *(վեր. ըստ Ե.157,178)*

34 *AE* քարտեզ *փխ* քարտէս *(DPv)*

35 *VS չիք* կամիմ զդոսա ... Ա. Արդ *(3 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* **Արդ ... Արդ**. *պարբերութեան մօտ մեր նշանակած գլխահամարը կարելի է եւ չհամարել վերականգնում, քանի որ, թերեւս, հէնց այն էր գրիչը տեսել նախագաղափարում եւ շտապողաբար տեղադրել նախորդ պարբերութեան երրորդ նախադասութեան կողքի լուսանցքում, տե՛ս նախ. Ե.115-ի առաջին ծնթ.)*

36 *V* թ

ղե[ա]ց[1], *Մանանաղի*[2], *Դէրջան*[3], *Սպեր, Ծաղգոմք*[4], *Կարին:* 118 *Եւ բարձր` ո՛չ միայն քան զՀայք, այլ եւ քան զամենայն երկիր, վասն որո[յ] Կատար երկրի կոչեցին զնա, զի ի չորս*[5] *կողմ աշխարհի ջուր արձակէ:* 119 *Զի բղխէ չորս*[6] *գետս զաւրեղս, զԵփրատ` յարեւմուտս, եւ զԵրասխ` յարեւելս, զԳայլ` ի հարաւ, զԱկամսիս*[7], *որ է ˡՅոհ*[8]*` ի հիւսիս:* 120 *Ունի լերինս մեծս երիս [...]*[9]*:* 121 *Ունի երէս, եղջերու, այծ եւ քաշա[յ]*[10], *առն եւ արտի, վիթ եւ կըկիթ եւ խոզ, եւ ի հաւուց` ճարակաւորս զորս*[11] *կաքաւ, զարաւշ, զասիդ*[12] *եւ զայլս:* 122 *Ունի եւ ջերմուկս*[13] *եւ աղտս եւ զամենայն պարարտութիւնս երկրի,* ***[եւ քաղաք` զԹէոդուպաւլիս]***[14]*:*

1 *V* Եկեղէց, *S* Եկեղեց *փխ* Եկեղե[ա]ց *(վեր.` ըստ համառօտի)*
2 *V* Մանտնաղի *փխ* Մանանաղի *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բոլորագիր* **ա → տ***)*
3 *S* Դերջան *փխ* Դէրջան *(V)*
4 *VS* Ծաղգամք, *ADEPv* Ծատգոմք *փխ* Ծաղգոմք *(վեր., տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Ո → Ա****)*
5 *V* դ̄
6 *V* դ̄
7 *V* զասամխիս *փխ* զԱկամսիս *(վեր. Սուքրեանի (տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Կ → Ս****), ով նաեւ ծանօթագրել է.* «Յօր. *զԱսամխիս:* Սա է գետն Ճորոխ»*)*
8 *Գրիչը նախ գրել է* **վ**, *ապա սկսել* **հ**-*ն, բայց մաքրել ու փոխարէնը գրել է* **յ**, *ապա եւ* **ոհ**. *նախորդիւ կայ մէկական* Ցոհ *եւ* Վոհ *(նախ. Ն.93 եւ 96), յետոյ` երկիցս* Ցոհ *(Ն.175, 176). գուցէ` մէկը նախագաղափարինն է, միւսը` գրչի նախընտրածը)*
9 *VD* գ̄ *փխ* երիս *(SAEPv. մեր դրած բազմակէտերի տեղում պիտի վերականգնելի համարել նահանգի` V-ի գրչի վրիպած լեռնանունները, որոնցից մէկի մասին հեղինակային յղում է պահպանուել Տարուբերան աշխարհի նկարագրութեան մէջ.* «...Մարդաղի, առ Մեղէդուխ լեր[ե]ամբ, մինչեւ ***ցնոյն*** *Այծպտկունս*, որ բաժանէ ընդ *Կարին* եւ ընդ նա», *տե՛ս ստորեւ, նախ. Ն.134)*
10 *S* քաղս *փխ* քաշա[յ] *(V. ըստ Բ. Յարութիւնեանի` վերակ-նելի է`* քաւշս. *արդեօ՞ք ոչ`* քաշաառն*)*
11 *Սուքրեանի ծնթ.-ը`* «Այսպէս յՕր. թերեւս *յորս*»
12 *S* զանիդ *փխ* զասիդ *(V. նախորդ բառի* **աւ**-*ի վրայ կայ մի անհասկանալի ձայնման նշան)*
13 *V* ճերմուկս *փխ* ջերմուկս *(վեր. Սուքրեանի)*
14 *AE* զԿարնոյն *փխ* զԹէոդուպաւլիս *(DPv) / VS չիք* եւ ... զԹէոդուպաւլիս *(վեր.` ըստ համառօտի. գուցէ, նախորդ բառը վեր-նելի է`* երկրի[ս], *եւ գրչի վրիպման առիթը`* երկրի**ս** ... զԹէոդուպաւլի**ս***)*

123 *Բ.*[15] *Աշխարհ Հա[յ]ոց` Չորրորդ*[16] *Հայք, որ է Ծոփաց կողմն, յերի Բարձր Հայոց:* 124 *Մելտինէ քաղաք[աւ]*[17] *սահմանի ըստ մտից, եւ ըստ հարաւո[յ]` Միջաˡգետովք*[18], *եւ ըստ ˡելից*[19]*` Տարաւնով:* 125 *Ունի գաւառս ինն*[20]*. զխորձայն` յելից հիւսի՛սո[յ]*[21], *ընդ որ իջանէ միւս Գայլ գետ` առ* [24ա] *Կողոբերդովն. զՀաշտէնս, յորմէ բղխեն աղբիւրք Տիգրիս գետո[յ]. իսկ ի մտից խորձայնո[յ] է Պաղնատուն*[22] *գաւառ, հանդէպ հոմանուն բերդով, եւ հանդէպ ն[որ]ա*[23] *ի հարաւ` Բալախովիտ գաւառ. եւ ի մտից նոցա Ծոփք, եւ Անձիթ գաւառ` ի հարաւ, յորում` Ծովք եւ Հոռէ բերդ,* ***[որոց յելից` Անգեղտուն գաւառ եւ Անգղ բերդ]***[24]*. եւ ի մտից նոցա` Դէգիկ գաւառ, յորում` բերդք Կոնի եւ Քր[ո]ւիկ*[25] *եւ Սոկ, որոց հանդէպ ի հարաւ է Գաւրէգ գաւառ:* 126 *Ընդ որս եկեալ Արածանի` խառնի յԵփրատ ի քաղաքն Լուսաթառին, եւ երթալաւք*[26] *զմտիւք` ելանէ ի սահմանս Փոքր Հա[յ]ոց, յելից Մելտինէ:* 127 *Եւ ապա խառնի ի նա Կաւ-*

15 *Այս եւ Մեծ Հայքի յաջորդող 13 աշխարհահամարները երկի միւս գլխահամարների նման լուսանցքում են, սեւ մելանով, փոքրատառերով եւ պատուոյ նշանների մէջ*
16 *V* դ̄ *փխ* Չորրորդ *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախ. Ն.115, 129, 133)*
17 *V* քաղաք *[*Թ̄յ-*անման գաղափարագիրը] փխ* քաղաք[աւ] *(վեր. Սուքրեանի)*
18 *V* Միջայգետովք *փխ* Միջագետովք *(վեր. Սուքրեանի` ըստ այլոց, նախ. Ն.130, 204, 207 եւն)*
19 *V* ˡելից *փխ* ելից *(վեր. Սուքրեանի` ըստ այլոց)*
20 *V* ը̄, *SAEPv* ութ *փխ* ինն (=թ̄) *(վեր.` նկատի առնելով Ծոփքի գաւառացանկում* Անգեղտուն *գաւառանունը` իբրեւ մի շատ վաղ գրչական կորուստ լրացնելու անհրաժեշտութիւնը* (Hewsen-*ի օրինակով, տե՛ս 1992, էջ 61A, քարտէզ)` ըստ վաղ միջնադարի բոլոր միւս մատենագիրների. տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Թ → Ը****. հմմտ. այս նախադասութեան նախավերջին ծնթ.)*
21 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսո[յ] *(վեր. Սուքրեանի)*
22 *V* գաղնատուն *փխ* Պաղնատուն *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ.* **Պաղ**նատուն – **գաւառ** *կամ ուշ երկաթագիր* ***Պ → Գ****)*
23 *V* նա *փխ* նորա *(վեր. Սուքրեանի)*
24 *VSADEPv չիք* որոց յելից ... բերդ *(1 տող) (պայմանական վեր.` ըստ բոլոր միւս աղբիւրների. հմմտ.* **բերդ** ... **բերդ** *եւ նախադ.-ն առաջին ծնթ.)*
25 *VS* Քրուիկ *փխ* Քր[ո]ւիկ *(վեր.)*
26 *S* երթալով *փխ* երթալաւք *(V)*

կա[ւ]ս[1]*՝ գալով*[2] *ի մտից կուսէ, ի լեռնէն, որ կոչի Ջիգոն Վասիլէոն*[3]*, եւ նախ քան զանկանել*[4] *նորա յԵփրատ՝ խառնի ի նա գետն Կառամինոն*[5]*, որ գա[յ] ի Տաւր[ո]ս*[6] *լե՞ռնէ*[7]*։* 128 *Եւ ընկալեալ յԵփրատ՝ գնա[յ] ընդ հարաւ, հատանէ զլեառն Տաւրոս*[8]*, յորում տեղ[ւ]ոջ*[9] *գտանի ակն բիւրեղ։* 129 *Եւ ունի Ձոր[ր]որդ*[10] *Հայք երէս*[11] *եւ հաւս եւ [ձկունս, եւ]*[12] *ի գազանաց՝ զառիւծ։*

130 *Գ. Աշխարհ՝ Աղձնիք, յելից*[13] *Միջագետաց, եւ հիւսիսեաւ՝ առ Դկղաթով։* 131 *Ունի գաւառս տասն*[14]*՝ զՆփռետ*[15]*, զԱղձն, ընդ որոց մէջն իջանէ գետն Քաղիրթ, զոր Շիթ[իթ]մա[յ]*[16] *կոչեն Տաճիկք, այսինքն՝ արիւն[24բ]արբու, յետ որո[յ]՝ Քաղ*[17] *գաւառ. որ*[18] *ի լերինն՝ ունի զԿէթիկ, զՏատիկս, զ"Ազնուաց ձոր*[19]*, զԵրխեթս, [զԳզեղ[ս]]*[20]*, զՍալ[ն]աձոր*[21]*, զՍանասուն։* 132 *Ունի երկաթ [եւ նաւթ]*[22] *քաջ եւ զղթոր, եւ ի հաւուց՝ դեհուկ։*

133 *Դ. Աշխարհ՝ Տար[ո]ւբերան*[23]*, յելից Ձոր[ր]որդ*[24] *Հա[յ]ոց։* 134 *Ունի գաւառս վեշտասան*[25]*՝ զխոյթ. զԱսպակունեաց*[26] *ձոր. զՏարաւն, յորում գա[յ] գետն Մեղ եւ անկանի յԵփրատ*[27]*. որ ըստ հիւսի՛սոյ*[28]*՝ Աշմունիք, առ Սրմանձ*[29] *լերամբ*[30]*, որ կոչի Կատար երկրի, յորմէ յոյժ բղխեն աղբիւրք. որոց ըստ հիւսիսի՝ Մարդաղի, առ Մե-*

1 *VS* Կաւկաս *փխ* Կաւկա[ւ]ս *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **աւս → աս** *եւ հմմտ. նախ. Ե.60. ըստ Երեմեանի՝ երկու տեղում էլ վերականգնելի է* Կիակկաս*)*

2 *V* գոլով *փխ* գալով *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Ա → Ո****)*

3 *S* Վասիթէոն *փխ* Վասիլէոն *(V. գրիչը բառի հինգերորդ տառը կա՛մ նախ գրել է* **լ***, ապա ուղղաձիգ ստեղնը բարձրացնելով՝ ձեւաւորել* **թ***, կա՛մ, գուցէ՝ առկայ* **թ***-ն է դարձրել* **լ** *(ուրեմն՝* Վասիլէոն*). յաջորդող* **է***-ն էլ գրուած է* **թո***-ի վերեւում. Սուքրեանի ծանօթագրմամբ՝* «Ի վեր անդր կոչեաց *Իգոն եւ Բասիլիկոն*»*. հմմտ. նախ. Ե.60)*

4 *VS* զանգանել *փխ* զանկանել *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)*

5 *Նախ. Ե.60-ում գետի անունը* զԿառոմոսս *էր*

6 *V* Տորս, *S* Տորոս *փխ* Տաւր[ո]ս *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս մէկ տող յետոյ կամ նախ. Ե.39, 53, 59, 150 եւ հմմտ. բանաւոր* **ԱԻ/Օ → Ո***. Սուքրեանի վրիպեալ ծանօթագրմամբ՝* «Յօր. *Ի ստորս*»*)*

7 *V* լեառնէ *փխ* լեռնէ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 եւն)*

8 *V* Տօրոս, *S* Տորոս *փխ* Տաւրոս *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

9 *V* տեղոջ *փխ* տեղ[ւ]ոջ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

10 *V* Ձորորդ *փխ* Ձորրորդ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ա.8, Ե.115 եւն)*

11 *VS* էրէս *փխ* երէս *(վեր.՝ ըստ նախ. Ե.121, 152)*

12 *VS չիք* ձկունս եւ *(վեր. ըստ համառ., տե՛ս* **եւ ... եւ***)*

13 *S* յելից կայ *(V. գրիչն, իրօք, գրել է* **կա***, բայց յետոյ փորձել է խնամքով քերել-մաքրել դա. հմմտ., օր.՝ յաջորդ գլխի սկիզբն՝ առանց* կայ*-ի)*

14 *V* ծ̅

15 *ADEPv* զԱրզն, զՆփրկերտ *փխ* զՆփռետ, զԱղձն *(VS. նկատի առնելով յետագայ բովանդակութիւնը՝ գուցէ, վերականգնելի է հէնց համառօտի հերթականութիւնը. Սուքրեանի տողատակի ծնթ. է.* «Այսպէս գրի փոխանակ *Նփրկերտի*»*. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.211* ՝Նփրկեր[տ]*)*

16 *V* Շիդմա, *S* Շիթմա *փխ* Շիթ[իթ]մա[յ] *(վեր., հմմտ. ստորեւ՝ նախ. Ե.211 եւ բոլորագիր* **թ → դ***)*

17 *ADEPv* Քեղ *փխ* Քաղ *(VS) (նախորդող* որո[յ] *բառի համար Սուքրեանի մօտ մի վրիպեալ ծանօթագրում կայ՝* «Յօր. *որ*»*. այն, թերեւս, պիտի վերաբերուէր մեր յաջորդ ծանօթագրութեանը)*

18 *S* եւ *փխ* որ *(V)*

19 *V* զտատիկազս ազնուաց ձոր, *S* զՏատիկ, զԱզնուացձոր, *AE* զՏատիկս, Աղուվանաց ձոր, *P* զՏատիկ, զԱզնուաձոր *փխ* զՏատիկս, զ"Ազնուաց ձոր *(վեր.)*

20 *VS չիք* զԳզեղ[ս] *(վեր.՝ ըստ համառօտի (*«զԽերհեթս, զԳզեղ»*).* [**ս**]*-ի յաւելումով՝ տե՛ս* **ս ... ս***)*

21 *Vv*[1] զսալա ձոր, *S* զՍալաձոր, *AEv*[1] զՍալնոյ ձոր, *Pv* զՍանոձոր *փխ* զՍալնաձոր *(v*[1]*)*

22 *VS չիք* եւ նաւթ *(վեր.՝ ըստ համառօտի, որտեղ* «նաւթ եւ երկաթ» *է. տե՛ս* երկ**աթ ... նաւթ***)*

23 *V* Տարւբերան *փխ* Տար[ո]ւբերան *(վեր. Սուքրեանի. ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Տա[ւ]րուբերան [որ է կողմն Տարաւնոյ]*)*

24 *V* Ձորորդ *փխ* Ձորրորդ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ա.8, Ե.115 եւն)*

25 *V* ծ̅զ̅

26 *S* զԱսպականունեաց *փխ* զԱսպակունեաց *(V)*

27 *V* անգանի յԵփրաթ *փխ* անկանի յԵփրատ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)*

28 *V* հիւսիւսոյ *փխ* հիւսիսոյ *(վեր. Սուքրեանի)*

29 *S* Սրմանց *փխ* Սրմանձ *(V)*

30 *Այս* լերամբ*-ից յետոյ V-ի գրիչը սխալմամբ ընդօրինակել է մի ողջ տող, որն իրականում յաջորդում է 3 տող յետոյ կրկնուող* լերամբ *բառին (*«մինչեւ ցնոյն Այծպտկունս, որ բաժանէ ընդ Կարին»*), բայց նկատել է եւ բոլոր բառերի վրայ խնամքով ուղղման կայծականձեւ նշաններ դրել*

ղէդուխ[1] լեր^{ե}ամբ[2], մինչեւ ցնոյն Այծպտկունս, որ բաժանէ ընդ Կարին եւ ընդ նա, յորում գտանի սալակ եւ ձիղկ եւ նաւթ սեւ եւ սպիտակ. յորոյ յելից բ[ղ]խէ[3] Մուրց գետ, գնալով ընդ հիւսի՛սի[4]՝ իջանէ ի Բասէն[5] գաւառ եւ խառնի յԵրասխ եւ գետ[ա]ցուցանէ[6] զնա։ 135 *Յելի[ց][7] Մարդաղո[յ] է Դաստովոր[8] գաւառ, եւ ն[որ]ա[9] յելից՝ Տ[ո]ւարածատափ[10], [ե]ւ[11] նորա յելից՝ Դալառ. եւ ի հարաւո[յ] նոցա՝ Հարք եւ Վա[րա]ժնունիք[12], մինչեւ ցԱրածանի, որ իջանէ [յ]Ապահունեաց[13]։* 136 *Որոց ի հարաւո[յ] Սարակ՝ ի Բզ[ն]ունեաց[14] գաւառի, ի Նեխ[15] Մասեաց* [25ա] *սկսանելով՝ պատէ զարեւմտեա[յ] եզր հոմանուն ծովուն՝ մինչեւ ցբերդն Բաղէշ եւ անդր եւս ի հարաւ կոյս՝ ցԵրէվարք[16] գաւառի սահման։* 137 *Եւ Բզնունիք ունի յիւր հոմանուն ծովէն կղզիս երիս[17]՝ զԱրձկէոյն, զՑիպանին[18] եւ զՏոքեանն։* 138 *Որո[յ] ըստ հարաւո[յ], ի մէջ լերինն Տաւրոսի[19] եւ ծովու՝ գաւառ Երէվարք, յորում՝ լիճ ինչ, որ կոչի Եղիգի յու[ղ]խից[20], զի ի վարելն յակաւսն ջուր ըմպէ եզն, եւ սերման ելն[21] քառասուն[22] աւրն հասանէ եւ բերէ ընդ միո[յ] յիսուն[23]։* 139 *Եւ ծովն Բզնունեաց յերկայնն հարիւր[24] մղոն է, եւ լայնն՝ վաթսուն[25]։* 140 *Որո[յ] ըստ հիւսիսո[յ]՝ Աղիովիտ[26] գաւառ, եւ զմտիւք նորա [Ա]պահունիք[27], [որոյ ըստ Հարաւոյ՝ Կորի գաւառ, եւ ըստ Հիւսիսոյ՝ Խորխոռունիք][28], ընդ որոյ մէջն անցանէ Արածանի։* 141 *Յեզրն Բզնունեաց գտանի պստակ եւ կաստաննոն, որ է մաշկամիրգ[29], եւ մեղր՝ անոյշ քան զամենայն երկրի, եւ երկաթ [եւ սպիտակ նաւթ][30]։*

1 S Մեղեդուխ փխ Մեղէդուխ (V. Երեմեանի՝ վերականգնելի է Մեղեդու[ղ]խ)
2 V լերեամբ փխ լերամբ (վեր. Սուքրեանի, հմմտ. նախորդիւ, 2 ծնթ. վերեւ)
3 VS բխէ փխ բ[ղ]խէ (վեր. Երեմեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս, օր.՝ նախ. Դ.23, Ե.78, 119, 133, 206 եւն)
4 V հիւսիւսի փխ հիւսիսի (վեր. Սուքրեանի)
5 S Բասեն փխ Բասէն (V)
6 V գետցուցանէ փխ գետացուցանէ (վեր. Սուքրեանի. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.178)
7 V յելի փխ Յելից (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)
8 VS Գաստովոր փխ Դաստովոր (վեր., տե՛ս բոլորագիր **Դ** → **Գ**. համառօտում Դաստարաւորք եւ Դասնաւորք է, իսկ Սուքրեանի ծնթ-նն է՝ «Ըստ այլ Օր. Դասնաւորք». բոլորը համադրելով՝ գուցէ, վերականգնելի է Դաստ[ն]աւոր[ք])
9 V նա փխ նորա (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)
10 V Տւարածատափ փխ Տուարածատափ (վեր. Սուքրեանի)
11 V ւ փխ [ե]ւ (վեր.) / S չիք [ե]ւ (V)
12 V Վածնունիք, S Վաժնունիք փխ Վա[րա]ժնունիք (վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս **Վա** – **րա**... եւ բոլորագիր **ժ** → **ծ**. վերջինիս համար հմմտ. նաեւ Վա[րա]ժնունիք ... ցԱրածանի. Սուքրեանի ծնթ-նն է. «Վարաժնունիք ըստ այլոց»)
13 V Ապահունեաց փխ յԱպահունեաց (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)
14 V Բզունեաց փխ Բզնունեաց (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, հմմտ. 4 տող ներքեւ՝ յաջորդ նախ.)
15 Սուքրեանի ծնթ.-ը՝ «Այսպէս յՕր. Մասիքդ այդ Սիփան լեառն է, որոյ մակդիր մի թուի Նեխդ»
16 VS ցԵրէվարդ փխ ցԵրէվարք (վեր.՝ ըստ յաջորդի, հմմտ. 4 տող ներքեւ՝ նախ. Ե.138. համառօտում՝ Երեւարք. Սուքրեանի ծանօթագրումն է. «Երեւարք որպէս ի ստորեւդ եւ ըստ այլոց»)
17 V գ̅, S երեք փխ երիս (վեր.՝ ըստ այլոց)
18 S զԾիպանին փխ զՑիպանին (V)
19 VS Տորոսի փխ Տաւրոսի (վեր.՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ե.39, 53, 59, 150 եւ բանաւոր **ԱՒ/Օ** → **Ո**)
20 VS յուխից փխ յուղխից (վեր. Երեմեանի)
21 S սերմանեալն փխ սերման ելն (V)
22 V խ̅
23 V ծ̅
24 V ճ̅
25 V կ̅
26 V Աղիտվիտ, S Աղիտովիտ փխ Աղիովիտ (վեր., տե՛ս բոլորագիր **իո** → **իտ**)
27 V ն̅ր պահունիք փխ նորա [Ա]պահունիք (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի. տե՛ս նախ. Ե.135)
28 VS չիք որոյ ըստ ... Խորխոռունիք (2 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր լոկ «Աղիովիտ, Ապահունիք, Կորի (DPv Կոր), Խորխոռունիք (AE Խորխորունիք)» թուարկումն է. տե՛ս Ապահ**ունիք** ... Խորխոռ**ունիք**. ոչ մեծ Կորի գաւառն, ըստ Թովմա Մեծոփեցու՝ ընկած էր Սիփանի հիւսիսային լանջերին, իսկ Խորխոռունիքի իրական տեղորոշումն Ապահունիքից հիւսիս է՝ Արածանիի մէջ ձախից թափուող Մալխաս-ի հովտում, հմմտ. Խորխոռունի = **Մաղխազ**ունի)
29 V մաշտամիրք փխ մաշկամիրգ (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի, որի թուարկումն է. «գազպեն, եւ մեղր եւ մաշկամիրգ եւ պիստակ». տե՛ս նաեւ բարբառային **Գ** → **Ք**. Սուքրեանի ծանօթագրումն է. «Յօր. Մաշտամիրք»)
30 VS չիք եւ սպիտակ նաւթ (վեր.՝ ըստ համառօտի, որտեղ «երկաթ եւ նաւթ» է կամ «սպիտակ նաւթ եւ երկաթ». տե՛ս երկ**աթ** ... ն**աւթ**)

142 Ասեն, թէ ն̄հանգ[1] կա[յ] յԱրածանի՝ որպէս [յ]Եփրատ[2]. զոր հաւաստի գիտեմք՝ կենդանիս[3] քարքաշամ զուգեալ, զարիւնն ծ̄ծեալ եւ թողեալ: 143 Զոր ոմանք ասեն, թէ գազան է. եւ չէ դեւ, այլ՝ գազան, զոր Յոհանն[4] վասն դստերն Հերոդիադա[յ] ասէ, թէ՝ «Քան զն̄հանգսն[5] ծովա[յ]ինս արիւնարբու էր»:

144 **Ե.** Աշխարհ Մո[կ]ք [յ]ելից[6] կան Աղձնեաց[7], ի լերինն Տաւ[25բ]րոս[8]: 145 Ունի գաւառս ինն[9]՝ զԻշայր, [զմիւս Իշայր][10], զԻշուց գաւառն, զԱռ[ո]ւենէից[11] ձոր, զՄիջաց[12], զԱռանձնական Մոկաց գաւառն, յորում՝ գետն Որբ, զԱրքա[յ]ից գաւառ, զԱրգովտեաց ովիտ[13], [զ]Ջերմաձոր[14], յորում՝ գետն Մերմ[15]: 146 Ունի ի մրգաց՝ զարշատ[16] եւ մանրագոր, եւ ի գազանաց՝ ինձ գեղեցկախայտ[17], [եւ ի[18] հաւուց՝ կաքաւս][19]:

147 **Զ.** Կորճէք յելից կան Մոկաց, [առ Ասորեստանեաւ][20]: 148 Ունի գաւառս [մե]տաս[ա]ն[21]՝ զԿորդուս, յորում՝ Թման առ Ասորեստանեաւ, զԿորդիս Վերի, զԿորդի[ս][22] Միջի, զԿորդիս Ներքի, զԱյտ[ո]ւանս[23], զ[Ջ]ա[ւ] գա[ւա]ռս[24], զ[Մ]ոթողանս, զՈրսի[ր]անս[25], զՍարապոնիս[26], զՃահուկ, զՓոքր Աղբակք: 149 Ունի զառիկ, եւ ի պտղոց՝ ̄շահդանակ[27], այսինքն՝ գանգար փշո[յ] սերմն:

1 V նահանգ փխ նհանգ (վեր. Սուքրեանի)

2 V Եփրաթ փխ [յ]Եփրատ (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ միւսների. հմմտ. նաեւ նախ. Ե.91, 113, 174)

3 S կենդանի փխ կենդանիս (V)

4 S Յոհան փխ Յոհանն (V)

5 V նահանգսն փխ նհանգսն (վեր. Սուքրեանի)

6 V Մոք ելից փխ Մոկք յելից (վեր. Սուքրեանի)

7 V Ախձնեաց փխ Աղձնեաց (վեր. Սուքրեանի. տե՛ս նախ. Ե.115, 130, 210 եւ բանաւոր **Ղ** → **Խ**)

8 VS Տորոս փխ Տաւրոս (վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.39, 53, 59, 150 եւ բանաւոր **ԱՒ**/**Օ** → **Ո**)

9 V թ̄

10 VS չիք զմիւս Իշայր (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս **Իշայր** ... **Իշայր**)

11 VS զԱռվենէից, AEPv զԱռուենից փխ զԱռ[ո]ւենէից (վեր.՝ ենթադրելով, որ **վ**-ն **ւ**-ի փխն. դրել է գրիչը՝ սկզբի **առ**-ն իբրեւ նախդիր ընկալելով)

12 VS զՎիջաց, AEPv զՄիջա փխ զՄիջաց (վեր., տե՛ս ուշ երկաթագիր **Մ** → **Վ**. Սուքրեանի ծանօթագրումն է. «Միչա ըստ այլոց»)

13 Համառօտը՝ զԱդաստեայ ովիտ, զԱրգաստովիտ

14 VS Ջերմաձոր փխ [զ]Ջերմաձոր (վեր.)

15 Ըստ Երեմեանի՝ վերակ-նելի է **Ջ**երմ փխն. **Մ**երմ

16 Համառօտում արշակ է եւ գահրշակ (վերջինս աւելի հաւանական է համարում Երեմեանը)

17 V գեղէցկախայտ փխ գեղեցկախայտ (վեր. Սուքրեանի. համառօտում գեղեցկախայտուց է)

18 AE չիք ի (DPv)

19 DPv զկաքաւ փխ կաքաւս (AE) / VS չիք եւ ի հաւուց՝ կաքաւս (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս բոլորագիր գեղեցկախայտ ... կաքաւս)

20 VS չիք առ Ասորեստանեաւ (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի, ուր առ Ասորեստանի է, բայց հմմտ. յաջորդ տողում եւ վերեւում՝ նախ. Ե.115)

21 V ծ̄ [=տասն] փխ մետասան (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի՝ գաւառների ճիշտ քանակով)

22 VS զԿորդի փխ զԿորդի[ս] (վեր.)

23 VS զԱյտւանս փխ զԱյտ[ո]ւանս (վեր.)

24 VSPv զԱյգաոս, v[1] զԱյ [այլ գրչագրեր զԱղ, զԱգ, ADE չիք] փխ զ[Ջ]ա[ւ] գա[ւա]ռս (վեր.՝ համարելով, որ «նախ՝ որեւէ վաղ արտագրող, ամենայն հաւանականութեամբ, վրիպել է բառասկզբում կրկնուող Զ-երից մէկը, ապա՝ գրիչների մօտ յաճախ նկատուող անկանոն գրութեան հետեւանքով Ա-ից յետոյ աւելացուել է Յ տառ, որը յաջորդ գրչին պատճառ է տուել՝ առաջացած «Զայ» բառի վերջում վրիպելու Յ-ից յետոյ եւ գաւառ-ից առաջ դժուար լսելի դարձած Ւ տառը: Վերջապէս՝ համառօտ խմբագրութիւնը կազմելիս «խոտանուել» է հարեւան անուններում բացակայող գաւառ բաղադրիչը, թէպէտ իրականում «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակը, հաւանաբար, հիմք է ունեցել ընկալելու այն հէնց իբրեւ տեղանուան բաղադրիչ ո՛չ միայն այս, այլեւ ուրիշ դէպքերում՝ նշելով, օր.՝ «զՄարի գաւառ», «զԹրաբի գաւառ»... Իսկ ընդարձակ խմբագրութեան միակ գրչագրում կամ նրա մայրում տեղի է ունեցել նախագաղափարի՝ հաւանաբար, յապաւուած Ա ձայնաւորով գաւ[ա]ռ բառի Ւ-ի վրիպումն ու մնացորդի ընկալումը իբրեւ նախորդի -գառ բառավերջ...» (Յակոբեան, 2009, էջ 292-293). հմա՛ վաղ շրջանի Ծաւդէք – Զաւդէք – Զաբդիկէնէ – Բեթ Զաւդայ մարզը՝ այլուր կոչուած նաեւ Կորտայա, Կորդիք եւ Կադմեանք)

25 VS զՈթողանս, զՈրիսանս փխ զ[Մ]ոթողանս, զՈրսի[ր]անս (վեր.՝ ըստ համառ., AE Մոթղանս)

26 Համառօտում՝ զԿարատունիս, զԿարաթունիս, զԿարապունիս, զԿարթունիս. հմմտ. ներկայիս Սարայնիւս գիւղանուան հետ՝ Զղմար-Զուլամերկից հարաւ, Մեծ Զաբի ձախ ափին

27 V աշահդանակ փխ շահդանակ (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի (DPv. AE շահնդակ), ուր չիք «այսինքն ... սերմն» վերջը. ՆՀԲ-ում՝ շահգանակ)

150 *Է. Պարսկահայք՝ յելից Կորճէից, եւ ցաղիտատաբար[1] մտանէ ընդ մէջ Ատրպատ[ա]կանի[2] եւ լերինն Տաւրոսի՝ այնր կողման, որ կոչի Կոհ-ի Նիհորական, մինչեւ ցԵրասխ[3] գետ:* 151 *Ունի գաւառս ինն[4]՝ զԱյլի, որ կոչի Կուռիճան, զՄարի գաւառ, զԹրաբի գաւառ, զԱ[ւ]րիսի[5], որ է Ովէա[յ][6], զԱռնա[յ], [զ]Տամբէր[7], [զ]Զարէհ[ո]ւան[8], զՁ^բ^արաւանդ[9], զՀեր:* 152 *Ունի յերէոց զցիռ եւ զայծեամն:*

[26ա] 153 *Ը. Վասպուրական՝ ի մտից Պարսկահայոց եւ առ երի Կորճէից:* 154 *Ունի գաւառս երեսուն եւ հինգ[10]՝ զՌշտունիս, որ է ընդ Մոկաց*

1 *VS* ցազիտատաբար *փխ* ցաղիտատաբար *(վեր., Սուքրեանը բառի մօտ հարցական է դրել, բայց Գ. Աբգարեանի դիպուկ դիտարկմամբ (ՊԲՀ, 1961, հմր 1, էջ 185)՝ համեմատութիւններ սիրող մեր հեղինակը կիրառել է լատիներէն՝ «աղեղ» կամ «նետ» նշանակող* sagitta *եզրոյթը, որը եւ կարող էր վերածուել* ցաղիտատաբար *ձեւի՝ «աղեղնաձեւ» իմաստով. տե՛ս բոլորագիր* **ղ → զ***)*

2 *V* Ատրապատկանի, *S* Ատրպատականի *փխ* Ատրապատ[ա]կանի *(վեր., հմմտ. նախ. Ե.115, 247. համառօտում* «առ Ատրպատականիւ» *է)*

3 *Ըստ Երեմեանի՝* ց**Ա**րասխ *(որ հաւանական չէ)*

4 *V* թ̅

5 *VS* զԱրիսի, *ADEPv* Ացուերս *[ՄՄ մի քանի գրչագիր՝* Այուերս, Ուեւս, Ըցտեւ*]* *փխ* զԱ[ւ]րիսի *(վեր.՝ համառօտի հիմքում ենթադրելով* *Աւրէսի, *որից ծագել են* *Արուէսի → *Ար[ո]ւէս → Ա[յ]ուերս → Ացուերս, *տե՛ս բոլորագիր* **աւ → ա**, *ուշ երկաթագիր* **Յ → Ց** *եւ անկանոն գրութեամբ* **Ա → ԱՅ**. *հմմտ. ներկայիս* **Աբրի**շիմ *լեռնանուան հետ՝ Զարասպ լեռնագագաթից Ուրմիայի լճեզր իջնող սահմանային լեռնաշղթայի վրայ)*

6 *Թերեւս, վեր-լի է՝* Որ**մ**էա[յ] *կամ* Ով[ր]էա[յ] *փխն.* Ովէա[յ] *(ADEPv չիք* որ է Ովէա*). տե՛ս ուշ երկաթագիր* **ՈՐՄԷ → ՈՎԷ** *կամ* **Վ^Ր^Է → ՎԷ** *եւ հմմտ. Լէոնտի Մոովէլու* **Որ**էթի *լեռնանուան հետ (Մէլիքսեթ-Բէկ, Ա, էջ 144-145), որը Թարգամոսի եւ Հայոսի երկրի հարաւային սահմանն էր, համադրելի՝* **Որ**մի-Ուրմիա *տեղանուան հետ*

7 *VS* Տամբէթ, *ADEPv* Տամբերս *փխ* [զ]Տամբէր *(վեր., տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ր → Թ**. *«Զօրանամակ»-ի ու «Գահնամակ»-ի տոհմանունները նման են համառօտին՝* Տամբերացի *եւ* Տամբարացի*)*

8 *VSDv* Զարէհւան, *AEP* Զարեհաւան *փխ* [զ]Զարէհ[ո]ւան *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

9 *V* զզքարաւանդ *փխ* զՁարաւանդ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի)*

10 *V* լ̅ե̅

եւ ծովուն Բ^ու^[զ]նունեաց[11], յորում՝ կղզիք երկու[12]՝ Ախթամար եւ Արտի, եւ ցամաքակղզին Մանզկերտ. եւ [զ]Տոսպ[13]՝ յելից Բզնունեաց. զԲոդո[ւ]նիս[14]. զԱրճիշակովիտ[15]. [[զ]Կուղանովիտ. [զ]Բառիղովիտ][16]. զԴառնի՝ մինչեւ ցգաւառն Կոգովիտ, որ յոտինն՝ Ազատ Մասեաց. զԱռբերան[ի][17]՝ յելից ծովուն Բզնունեաց, յորում՝ կղզիք Զքատան եւ Լիմն, ցամաքակղզին Ամիկ եւ Առեստովան[18], ուստի ելանէ ձուկն: 155 *Եւ յելից դոցա՝ [զ]Բուժունի[19], զԱռնո[յ] ոտն[20], զԱնձովացիս[21], զՏրպատունիս, զԵրուանթունիս[22], [զԿր-*

11 *V* Բունունեաց *փխ* Բզնունեաց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բազմաթիւ այլոց)*

12 *V* բ̅

13 *V* տոստ, *S* Տոսպ *փխ* [զ]Տոսպ *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

14 *VS* զԲոդոնիս, *AE* Բոդունիք, *DPv* Բուդունիք *փխ* զԲոդո[ւ]նիս *(վեր., ցուցէ՝ վերականգնելի է Թովմայի* Բոգունիք *ձեւը, ինչպէս համարում է Երեմեանը. տե՛ս բոլորագիր* **գ → դ***)*

15 *S* զԱրճիշահովիտ *փխ* զԱրճիշակովիտ *(V. նոյն* **կ**-*ով է նաեւ համառօտում)*

16 *VS չիք* [զ]Կուղանովիտ. [զ]Բառիղովիտ *(վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* զԱրճիշակ**ովիտ** … զԲառիղ**ովիտ**. *համառօտում բացակայող* **զ** *նախդիրի վերականգնել ենք ըստ V-ի այլոց եւ հակառակ հերթականութեամբ ենք դրել՝* «Բառիղովիտ (*Pv* Աղովիտ, *D* Բալախովիտ), Կուղանովիտ (*D* Կուզանովիտ)», *ելնելով իրական աշխարհագրական հերթականութիւնից (որը հեղինակը Վասպուրականը նկարագրելիս յստակ է պահպանում). համառօտի խմբագիրը յաճախ է հարեւան գաւառանունների տեղերը փոխում, թերեւս՝ զոյգերով ինքնաթելադրութեան բովում)*

17 *VS* զԱռբերան *փխ* զԱռբերան[ի] *(վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս գրչի վրիպեալ վարկածով՝* «զԱռբերան ^ի^ յելից»*)*

18 *Սուքրեանի տողատակն է.* «Այն է Առեստ աւան»

19 *VS* Բուժունի *փխ* [զ]Բուժունի *(վեր.՝ ըստ այլոց. համառօտում* Բուժունիք *եւ* Բժունիք *է)*

20 *V* զառնօ՛ ոտն, *S* զԱռնոյ-ոտն *փխ* զԱռնո[յ] ոտն *(վեր.՝ ըստ համառօտի. գրիչն էլ է նկատել սխալը եւ* **օ**-*ի վրայ դրած կայծակնաձեւ նշանով, փաստօրէն, վերականգնել նախագաղափարի* **ո**-*ն)*

21 *Միգուցէ, վերականգնելին համառօտի* Անձաւացիք *եւ* Անձեւացիք *տարբերակներից մէկն է*

22 *V* զէրուանթունիս, *S* զԵրուանդունիս *փխ* զԵրուանթունիս *(վեր., տե՛ս երկաթագիր եւ բոլորագիր* **Ե → Է**. *համառօտում* Երուանթունիք *եւ* Երի**թ**ունիք *է,* **թ**-*ով է նաեւ՝ «Գահնամակ»-ում* (Եր**մ**ան**թ**ունի) *եւ «Զօրանամակ»-ի մի տարբերա-*

ճունիս[1], *զՄ[ե]ծնունիս*[2], *զՊալունիս]*[3], *զՄարդա[ս]տան*[4], *զԱրտազ մինչ ի Կ[ո]գո[վ]իտ*[5]:
156 *Եւ յելից դոցա՝ զԱկէ, զԱղբակ մեծ, զԱնձահիձոր, զԹոռնաւան, զճ[ո]ւաշ[ռ]ոտ*[6] *մինչեւ ցԵրասխ,* գ··· *զԳոկան*[7], *զԱղանդռոտ, զՊա[տ]սպարունիս*[8], *զԱր[տ]աշեզան*[9], *զԱրտաւանան, զԲագան*[10], *զԳաւեթան, զԳազրիկանս, զՏագրեանս, զՎա[րա]ժնունիս*[11], *[[զ]Գողթն գինեւէտ]*[12], *զՆախճ[ո]ւան*[13], *յորում՝ հոմանուն քաղաք [եւ Մարա[ւ]ան [քաղա]քն]*[14]:

157 *Թ. Աշխարհ՝ Սիւնիք, ընդ մէջ կալով Երասխա[յ] եւ Արձախա[յ]՝ յելից Այրա*ᵏ*րատո[յ]*[15]:
158 *Ունի գաւա*[26բ]*ռս երկոտասան. զԵրնջակա[յ]*[16], *զճահուկ, զՎայ*ᴸ*ո[յ] Ձոր*[17], *զԳեղարքունի*[18]*՝ զհոմանուն*[19] *ծովովն, զՍո*ᵘ*թս*[20], *զԱղահեճ*[21], *զԾղուկն*[22], *զՀաբանդ, զԲաղս, զՁորա[յ],*

կում (Երանթունի). *Սուքրեանը հետեւել է Թովմային)* / *VS* զԱնձովացիս, զՏրպատունիս, զԵրուանթունիս, զԱռնո[յ] ոտն *փխ* զԱռնո[յ] ոտն ... զԵրուանթունիս *(վեր.՝ ըստ համառօտի հերթականութեան, որը* «Առնոյոտն (*AE* Առնիոյտ), Անձեւացիք (*AE* Անձաւացիք), Տրապատունիք (*DPv* Ատրպատունիք), Երուանթունիք (*Pv* Երիթունիք)» *է. թերեւս՝ V-ի գրիչն իր տեղում վրիպել է* զԱռնոյ ոտն-*ը, ապա հասնելով* զԵրուանթունիս-*ին՝ նկատել է դա եւ գրել հէնց վերջինից յետոյ)*

1 *V* զրկճունիս, *S* զԿըրկճունիս *փխ* զԿրճունիս *(վեր., տե՛ս* զ**կր** → զ**րկ***)*

2 *VS* զՎժնունիս *փխ* զՄ[ե]ծնունիս *(վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր* Մեծնունիք *է. տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Մ*** → ***Վ*** *եւ* ***Ծ*** → ***Ժ****, իսկ* **ե**-*ի սղումն՝ ըստ նախորդ* զԿրճունիս-*ի գաղտնավանկի զուգորդութեան)*

3 *VSAEPv աստ չիք* զԿրճունիս, զՄ[ե]ծնունիս, զՊալունիս *(վեր. 4 տող ներքեւից՝ ելնելով աշխարհագրական հերթականութիւնից, որը հեղինակը Վասպուրականը նկարագրելիս յստակ է պահպանում, եւ ենթադրելով, որ դեռ մինչեւ համառօտի խմբագրումը մի վաղ գրիչ իր տեղում վրիպել է այս 3 անունը (տե՛ս* զԵրուանթ**ունիս** ... զՊա**լունիս**), *ապա* Գոկան-*ից առաջ նկատել է դա եւ տեղադրել հէնց այդտեղ. հմմտ. +4 ծնթ.)*

4 *V* զՄարդատան *փխ* զՄարդաստան *(վեր. Սուքրեանի. ըստ Երեմեանի վարկածի՝* «[զԲուն Մարդաստան], զՄարդաստան»*)*

5 *V* Կգօ̄իտ *փխ* Կոգովիտ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի, տե՛ս 7 տող վերեւում)*

6 *VS* զԹոնրաւան, զճւաշոտ *փխ* զԹոռնաւան, զճ[ո]ւաշ[ռ]ոտ *(վեր.՝ ըստ համառօտի, Թովմայի եւն. Սուքրեանը երկու անունն էլ ծանօթագրել է.* «Այլք *Թոռնաւան*» *եւ* «Այլ օր. *Ճուաշոտ*»*)*

7 *VS* զԿրճունիս, զՎժնունիս, զՊալունիս, զԳոկան, *ADEPv* Կրճունիք, Մեծնունիք, Պալունիք, Գուկան *փխ* զԳոկան *(վեր., հմմտ. 4 ծնթ. վերեւում)*

8 *VS* զԱղանդոստ, զՊասպարունիս *փխ* զԱղանդռոտ, զՊա[տ]սպարունիս *(վեր.՝ ըստ համառօտի,* «*Զօրանամակ*»*-ի, Թովմա Արծրունու եւն. տե՛ս բոլորագիր* **ռո** → **ոս**. *Սուքրեանի ծանօթագրումն է.* «Այլք *Սղուանդոտ, Պատսպարունիք... Գաբիթեան... Վարաժնունիք*»*)*

9 *V* զԱրաշեզան *փխ* զԱրտաշեզան *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի, ուր* Արտաշեան *եւ* Արտաշէզեան *է)*

10 *Ըստ Երեմեանի վարկածի՝* «զԱրտաշիսեան, [որ է Արտաւանեան], զԲաք[ր]ան, [որ է] Մարանդ»

11 *VS* Վաժնունիս *փխ* Վա[րա]ժնունիս *(վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* **Վա-րա**...*)*

12 *VS չիք* [զ]Գողթն գինեւէտ *(վեր.՝ ըստ համառօտի,* **զ** *նախդիրի յաւելումով՝ ըստ V-ի այլոց)*

13 *V* զՆախճւան, *S* զՆախճաւան *փխ* զՆախճ[ո]ւան *(վեր., համառ.՝* Նախճաւան, Նախճուան*)*

14 *VS չիք եւ* Մարա[ւ]ան [քաղա]քն *(վեր.՝ ըստ համառօտի (տե՛ս* **քաղաք** ... **քաղաք**ն), *որի ընթերցումներն են՝* Մարմարան**քն**, Մարմանդ**քն**, Մարմար**սն**, Մարմար**ոն**, Մարման**ոք**, Մարմանտ**ոք**, Մարանդ, Մագանդ. *ենթադրելի է, որ վերջում* **քն** *տառերը պահպանած այդ խաթարուած բնագրում մեր կողմից վերականգնուող* «Մար**աւան**» *քաղաքը նոյնն է ստորեւ՝ Այրարատի գլխում յիշուած* Մաւնա քաղաք-*ի հետ* (<Մար[ա]ւ[ա]նա[յ] քաղաք), *ինչպէս նաեւ՝ Խորենացու Ա.լ գլխի* Մար**ակերտ**-*ի եւ Ստրաբոնի XI, 14, 6 գլխի* Արքսատա-Մար**աշատ**-*ի* (Ἄρξατα < *[Μ]άρ[α]ξατα). *հմմտ. Յակոբեան, 2009, էջ 231-232)*

15 *V* Այրայրատո *փխ* Այրաᵏրատո[յ] *(վեր. Սուքր-նի)*

16 *V* զԵրնջակա, *S* զԵրնջակ *փխ* զԵրնջակա[յ] *(վեր., համառօտում* Երնջակ *է)*

17 *V* զմայլո ձոր, *S* զՎայոցձոր *փխ* զՎայᴸո[յ] Ձոր *(վեր., տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Վ*** → ***Մ*** (*հմմտ. նախ. 155՝* զ**Մ**[ե]**ծ**նունիս → զ**Վժ**նունիս) *եւ բոլորագիր* **ոյ** → **լո**. *Այրարատի գլխում V-ն ունի* հա[յ]ո ձորո. *համառօտում* Վայու ձոր *եւ* Վայոց ձոր *է. Սուքրեանի վրիպակով ծնթ-ը՝* «Յօր. *Մայրոձոր*»*)*

18 *V* զԳեղարգունի *փխ* զԳեղարքունի *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ AE-ի, DPv-ում՝* Գեղաքունի *է)*

19 *S* հոմանուն *փխ* զհոմանուն *(V. գուցէ, գրիչը կամեցել է գրել* «զհոմանուն ծովն», *ինչպէս որ համառօտում է՝* «Գեղարքունի եւ ծովն», *թէպէտ, ի վերջոյ, կիրառել է գործիականը՝* ծովովն*)*

20 *VS* զՍոսթս *փխ* զՍոᵘթս *(վեր.)*

21 *S* զԱղահէճ *փխ* զԱղահեճ *(V)*

22 *V* զԾգուկն *փխ* զԾղուկն *(վեր. Սուքրեանի, տե՛ս բոլորագիր* **ղ** → **գ**. *համառ.՝* Ծղուկք *է եւ* Ծղակ*)*

զԱրեւիս, զԿաւսական[1] մինչեւ ցՆակորզեան քաղաք, [ց]անցն իւր[2]՝ հոմանուն գետովքն[3], եւ [ց]Աղաւնո[յ][4] գետ։ 159 ***Լինի [ի Նմա][5] մուրտ եւ [գ]երերի[6] եւ նուռն ազնիւ, [եւ ամուր տեղիք][7]։***

160 ***Ժ.՝ Արցախ[8], յերի կալով Սիւնեաց.*** *ունի գաւառս երկոտասան[9]. զՄիւսն Հաբանդ, զՎակունիս, զԲերձոր, զՄեծիրանս, [զ]Մեծկուանս[10], զՀարճղա՛նս[11], զՄուխանս, զՊիանս, զՊածկանս, զՍիսական-ի" զԿոտակ[12], զՔուստ-ի Փառնէս[13], զԿողթ[14], յորում լինի քարախունկ[15]։* 161 *Զայս ամենայն Աղուանք ունին՝ հանեալ ի Հա[յ]ոց։*

162 ***[ԺԱ.՝ Փայտակարան. յելից կայ Ուտիոյ առ Երասխաւ։*** 163 ***Գաւառս ունի երկոտասան, զոր այժմ Ատր[ա]պատական ունի[16]. Հրաքոտ Պերոժ, Վարդանակերտ, Եւթնփորակեան բագինն, Քոեկեան[17], Ռոտ-ի Բաղա[յ], Բաղանռոտ, Առոս, Պիժան[18], Հանի[19], Աթշի Բագաւան[20], Սպանդարան Պերոժ[21], Որմզդ-ե Պերոժ[22], Ալեւան[23]։*** 164 ***Լինի ի Նմա բամբակ անբաւ, եւ գարի ինքնաբոյս։***

165 ***ԺԲ.՝ Ուտի. առ[24] մտից կայ Երասխայ, ընդ[25] մէջ Արցախայ եւ Կուր գետոյ։*** 166 ***Ունի[26] գաւառս, զոր Աղուանք ունին՝ ութն[27].***

---

1 *V-ում*՝ զԿօսական, *համառօտում*՝ զԿաւսական *եւ* զԿուսական, *Օրբէլեանի մօտ միշտ*՝ Կովսական

2 *VS* անցնիւր *փխ* [ց]անցն իւր *(վեր.՝ ըստ քերականութեան, հմմտ.* ցՆակորզեան..., ցանցն*)*

3 *S* գետովք *փխ* գետովքն *(V)*

4 *V* Աղաւնո, *S* Աղաւնոյ *փխ* [ց]Աղաւնո[յ] *(վեր., հմմտ.* ցՆակորզեան..., ցանցն..., ցԱղաւնոյ. *չվերականգնելով էլ՝ քերականօրէն ընկալելի է, որ հեղինակը դրել է հէնց «[ց]-» – «մինչեւ» իմաստը)*

5 *VS չիք* ի նմա *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի. հմմտ. նախ. Գ.17, Ե.177, 316)*

6 *VS* երերի *փխ* [գ]երերի *(վեր.՝ ըստ համառօտի. Սուքրեանի ծանօթագրմամբ՝* «Գերերի ըստ այլոց, զոր հին Բժշկարան աս է լինել *Քիմէ*»*)*

7 *A* արմտիք, *E* ամուրտեիք *փխ* ամուր տեղիք *(DPv) / VS չիք* եւ ամուր տեղիք *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի, որը չունի նախորդ* ազնիւ-*ը)*

8 *V-ում բառասկզբի գլխատառ* Ա-*ի վերեւում կայծակնաձեւ նշան է դրուած եւ կողքի լուսանցքում ուշ ձեռացագրով, 2 տողով, երկար պատուոյ նշանների մէջ ծանօթագրուած է.* «Աշխարհ խաչ/էնք է» *(առաջին բառը՝ պատուոյ նշանի տակ դրուած ալիքաձեւ գաղափարագրով)*

9 *V* ժ̄բ̄

10 *VS* Մեծկուանս *փխ* [զ]Մեծկուանս *(վեր.՝ ըստ այլոց. միայն DPv-ում հերթականութիւնը հակառակն է.* «Բերդաձոր, Մեծկուանք, Մեծիրանք»*)*

11 *VS* զՀարճղաւնս *փխ* զՀարճղա՛նս *(վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր Հարջլանք է եւ Հարճլանք. տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ա** → **ԱՒ***. հմմտ. նախ. Ե.109)*

12 *VS* զՍիսականիս, զԿոտակ *փխ* զՍիսական-իս զԿոտակ *(վեր., ենթադրելով, որ* **ս** *վերջածանցը եւ* **զ** *նախդիրը յաւելել է մեր գրիչը. համառօտի AE-ում* Սիսականք, Քուակք *է, DPv-ում*՝ Սիսական ոստանն *(այլ ՋՋ-ում նաեւ*՝ Սիսականք քոտակ, Սիսականք կոտայք *եւն, տե՛ս Յարութիւնեան, 2007, էջ 23*), իսկ նախ. Ե.109-ում*՝ Սիսական ոոտաստակ, Սիսական ըստիսականն *եւն)*

13 *VS* զՔուստիփառէնս *փխ* զՔուստ-ի Փառնէս *(վեր.՝ ըստ համառօտի (Դասխուրանցու մօտ* Քաւստ-ի Փառնայ *է). հմմտ. նախ. Ե.109)*

14 *VS* զԿոխտ *փխ* զԿողթ *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ե.109. հմմտ. բանաւոր* **ՂԹ** → **ԽՏ***)*

15 *V* քարախունգ *փխ* քարախունկ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե. 20, 40, 58, 177, 312)*

16 *A* Ունի գաւառս երկոտասան, *E* Ունի գաւառս, զոր այժմ Ատրպատականն ունի՝ երկոտասան *[տե՛ս* **ունի ... ունի***] փխ* Գաւառս ... Ատր[ա]պատական ունի *(DPv.* [ա]-*ն՝ ըստ նախ. Ե.115,150,247)*

17 *Pv* բագինք, *Dv²* բագինք ունի *փխ* բագինն, Քոեկեան *(AEv². նահանգի գաւառների՝ 12 թիւն ստանալու համար, գուցէ, պէտք է ընթերցել* «Եւթնփորակեան բագինն Քոեկեան». *Երեմեանի լուծումն այլ է՝* «Ռոտ-ի-Բաղա, [որ է] Բաղան-ռոտ»*)*

18 *AE* Ռովտիբաղա, Քաղանռոտ, Բոռոս, Պիճան, *v²* Ովտիբաղայ, Քաղանոստ, Բուռոս, Պիճան *փխ* Ռոտ-ի Բաղայ ... Պիժան *(DPv) /* v_{in} Բիժան

19 v^1v_{in} Հանհանի *փխ* Հանի *(ADEPv)*

20 *AEP* Աթլի, Բագաւան *փխ* Աթշի Բագաւան *(v². արդեօ՞ք վերականգնելի է՝* Աթշ-ի Բագաւան*)*

21 *v²* Սպանդարան, Եպերոյ *փխ* Սպանդարան Պերոժ *(ADEPv. արդեօ՞ք v²-ի ընթերցումից վերականգնելի է՝* Սպանդարան-**ե** Պերոժ, *թէ՞ այդ տարընթերցումը յաջորդ՝* Որմզդ-**ե** Պերոժ *անուան հետ զոյգերով ինքնաթելադրութիւնից է)*

22 *DPv* Որմզդպերոժ, *v²* Որմզդէպերոժ *փխ* Որմզդ-ե Պերոժ *(AE)*

23 *AEv²* Ալաւան *փխ* Ալեւան *(DPvv*$_{in}$*)*

24 *AE* է *փխ* առ *(DPv)*

25 *AE* ի *փխ* ընդ *(DPv)*

26 *A* Եւ ունի *(DEPv)*

27 *ADEPv* եւթն *փխ* ութն *(վեր., տե՛ս* **եւթն** → **ութն***. v-ի տողատակի յայտնի ծնթ-նն է.* «Ամենայն օրինակք եւթն ասեն եւ թուեն ութ. գուցէ զ*Ուտի առանձնակ* ոչ ի կարգէ առաջնոցն համարեալ»*)*

Արանռոտ[1], Տռի[2], Ռոտ Պայեակ[3], Աղուէ, Տուչքատակ[4], Գարդման, Շակաշէն[5], Ուտի Առանձնակ՝ յորում Պարտաւ քաղաք: 167 ***Լինի ի[6] նմա ձիթենի, վարընկենի[7] եւ յասմիկ, եւ[8] ի[9] հաւուց՝ կատակ:*** 168 ***[Զայս ամենայն Աղուանք ունին՝ հանեալ ի Հայոց]][10]:***

[27ա] 169 ***ԺԳ.[11]՝ Գուգարք՝ ի մտից Ուտիաց-[ւ]ոց[12]:*** 170 ***Ունի գաւառս ինն[13]. զՁորոփոր, զԿողբափոր, զԾոբափոր[14], զՏաշիր, զԹռեղս, զԿանգարս[15], զՋաւ^կախս[16] Վերի, զԱրտահան[17], զԿ^ալարճս[18]:*** 171 ***Լի[19]՝ անալուծ եւ հա՛ճար[20] ծառ, եւ սորովիլ եւ տաւսախ:*** 172 ***Ունին արդ Վիրք՝ հանեալ ի Հա[յ]ոց:***

173 ***ԺԴ.[21]՝ Տայք [առ Եգերբ կայ[22]՝ ամրոցաւք եւ բերդաւք կառուցեալ][23]:*** 174 ***Ունի***

---

1 *AE* Արանռովտ *փխ* Արանռոտ (*DPv. Աղուանքի գլխում* (*նախ. Ե.109*) Ասռոտ *եւ* Արաասռոտ *էր)*

2 v^2 Տառի *փխ* Տռի *(ADEPv)*

3 *AE* Ռոտպտակ, *DPv* Ռոտ Պացեան, v^2 Ռովտապայակ *փխ* Ռոտ Պայեակ *(վեր.՝ ըստ նախորդի՝ Աղուանքի գլխի. տե՛ս նախ. Ե.109. Pv-ի համար հմմտ. ուշ երկաթագիր* **Յ → Ց** *եւ* **Կ → Ն***)*

4 *AE* Աղաւե, Տուչկատակ, v^2 Աղաւէր, Ուշանատակ *փխ* Աղուէ, Տուչքատակ *(DPv. վերեւում կային նաեւ* Ազուէ, Ջաւէ *եւ* Թուչքատակ, Թուկքատակ *ընթերցումները, տե՛ս նախ. Ե.109)*

5 *DPv* Ծիկաշէն *փխ* Ծակաշէն *(AEv². Ծիկաշէն ընթերցում կայ նաեւ վերեւում, տե՛ս նախ. Ե.109)*

6 *AE* Եւ լինի *փխ* Լինի ի *(DPv)*

7 *AE* վարանդենի, v^1 վարդենի *փխ* վարընկենի *(DPv)*

8 *DPv չիք* յասմիկ եւ *(AEv². տե՛ս* **եւ … եւ***)*

9 *AE չիք* ի *(DPv)*

10 *ADEPv չիք* Զայս ամենայն … Հայոց *(2 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ Արցախի գլխի նախ. Ե.161-ի. հէնց այս գլխաւարտն էլ առիթ է տուել V-ի գրչին՝ վրիպելու 2 գլուխ, տե՛ս* **ունին՝ հանեալ ի Հայոց … ունին՝ հանեալ ի Հայոց**. *հմմտ. Յակոբեան, 2009, էջ 219) / V չիք* ԺԱ. Փայտակարան … Հայոց *(18 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի. Սուքրեանի ծնթ.-ն է՝* «Պակասին յՕրինակիս Փայտակարան ու Ուտի աշխարհք, զորս մուծաք ըստ այլ օրինակաց եւ վաղ տպագրելոց»*) / Արտագրելով նախորդող Արցախի գլխի նոյնանման* «…հանեալ ի Հայոց» *գլխաւարտը եւ լուսանցքում գրելով յաջորդ՝* ԺԱ *գլխահամարը՝ V-ի գրիչն իր ծանր անփութութեամբ սկսել է ընդօրինակել ոչ թէ Փայտակարանի եւ Ուտիքի գլուխները (այդպէս՝ վրիպուած-կորսուած) կամ գոնէ՝ Գուգարքի ու Տայքի, այլ՝ դրանց յաջորդող* ***Այրարատինը****, որն, ըստ երեւոյթին, տեսել էր նախագաղափարի աջ թերթին. մի պահ նա նկատել է նախագաղափարի ձախ երեսին իր վրիպած 2՝ Գուգարքի ու Տայքի գլուխները, եւ հանելով աջ էջի աւարտին՝ թերթը շրջելու փոխարէն ընդմիջել է Այրարատի գլխի արտագրումը* («զինքն զԱրագած»*-ով) եւ ընդօրինակել այդ գլուխները (հերթական* ԺԲ *եւ* ԺԳ *գլխահամարների տակ), ապա նոր վերադարձել ընդմիջուած Այրարատին* («եւ է ըստ յելից Նիգ…», *տե՛ս նախ. 178-ի ծնթ.). Սուքրեանը չի ծնթ-գրել այս ամենը եւ լոկ ամբողջացրել է Այրարատի գլուխը* ***Գուգարքից առաջ*** *ու* ***իր*** *հերթական՝* ԺԳ. *գլխահամարի տակ. V-ի* Գուգարք *բառի կողքի լուսանցքում ուշ ձեռագրով նշում է արուած՝* «թռ/իչք»

11 *V* ԺԲ, *S* ԺԴ. *փխ* ԺԳ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի. V-ի այս տողի վերեւում կայ ուշ ձեռագրով կայծակնաձեւ նշան եւ «ծանօթագրում»՝* «շաքի Է. ալանք շարվան շամախի Է որ են սկիւթաց/իք:»*)*

12 *Համառօտում* Ուտիոյ *է՝ փխն.* Ուտիաց[ւ]ոց, *իսկ նախորդ գլխում (նախ. Ե.165)* Ուտի *էր*

13 *V* Թ

14 *Վերեւում (նախ. Ե.99)* Ծո**փո**փոր *էր. համառ-ում այլ դասաւորութեամբ է՝* «Ծոբ**ո**փոր, Կողբ**ո**փոր»

15 *VS* զԿանկարս *փխ* զԿանգարս *(վեր.՝ ըստ համառօտի, որտեղ* Կանգարք *է. տե՛ս բարբառային* **Գ → Կ → Գ**. *հմմտ. նաեւ վերեւում, Վիրքի գլխում, որտեղ V-ում* Գանկարքա[յ] *է)*

16 *V* զՋօվախս, *S* զՋովախս *փխ* զՋաւ^կախս *(վեր.՝ ըստ համառօտի. ըստ երեւոյթին, գրելով* զ**Ջօ**՝ *V-ի գրիչն անհանգստացել է, թէ ընթերցողը* **Ջո**ախք *կ՚ընկալի, ուստի՝ յաւելել է իր* **վ**-*ն. Սուքրեանի տողատակի վրիպեալ ծանօթագրութիւնն է.* «Յօր. *Ջովախնավերի*»*)*

17 *V* զԱրտաջան *փխ* զԱրտահան *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց եւ համառօտի, ուր* «Արտահանք, Ջաւախք, Կղարջք (*AE* Ջավախք, Կաղարջք)» *է.* **ջ**-*ի համար տե՛ս* զԱրտաջան – զԿ^ալարճս*)*

18 *V* զԿալարճս, *S* զԿալարջս *փխ* զԿ^ալարճս *(վեր.՝ ըստ նախորդի եւ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.96, 176)*

19 *S* Լինի *փխ* Լի *(V)*

20 *V* հօճար *փխ* հաճար *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. DPv-ում* հաճարածառ *է)*

21 *V* ԺԳ *S* ԺԵ. *փխ* ԺԴ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

22 *DPv* երի կայ Գուգարաց *փխ* Եգերբ կայ *(AE. հմմտ. վերեւում, նախ. Ե.115)*

23 *VS չիք* առ Եգերբ … կառուցեալ *(1 տող) (վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի, արդեօ՞ք նախագաղափարը* **-ք** *էլ է ունեցել, որից եւ ծագել է գրչի վրիպումը՝* **Տայք** … կառուցե**ալք***)*

գաւառս ութ[1]*. զԿող՝ յելից*[2] *կուսէ, յորմէ բ[ղ]խեն*[3] *աղբիւրք գետոյն Կուրայ՝ ի գեղջէն, որ ասի Կրիակունք, եւ ի մուտս կոյս ըստ երկայնանիստ գաւառին գնա[յ] եւ դառնա[յ] առ հիւսի՛սի*[4] *ընդ Արտահան, իջանէ ընդ Սամցխէ եւ ապա դառնա[յ] յելս՝ մինչ ի Կասբից*[5] *ծովն:* 175 *Իսկ ըստ մտից Կողա[յ]՝ Բերդաց*[27բ]*փոր, Պարտիզացփոր, Ճակատք, յելս եւ ըստ հարաւո[յ]՝ Բուխա[յ] եւ [Ոքաղէ եւ]*[6] *Ազորդացփոր՝ իւրեանց գետակաւք, որք յիրար անկեալ*[7] *իջանեն ի Յոհ:* 176 *Որոց ըստ մտից՝ Արսեացփոր առ Պարխար լերամբն, ընդ որ իջանէ Յոհ, գալով*[8] *ի Սպերա[յ], անցանէ առ Թ[ո]ւխարս բերդով*[9] *ի Կլարճս, եւ անտի յեգր՝ ընդ Նիգալ, ընդ Մրուղ եւ ընդ Մրիտ գաւառս՝ ի Պոնտոս ծով, զոր Եգերացիք կոչեն Ակամսիս, եւ Խաղտիք*[10]*՝ Կակամար:* 177 *Լինի ի նմա ծուզ, նուռն թ*ᵘ*թու, աղտոր, սորովիլ, պալախունկ եւ նշաւշ:*

[26բ] 178 ***Ժե.***[11] ***Աշխարհ՝ Այրա՛րատ***[12]*, ի մէջ կալով նախասացեալ աշխարհացդ՝ ունի գաւառս քսան [եւ մի]*[13]*. ըստ Բարձր Հա[յ]ոց՝ զԲա*ᵍ*սեն*[14]*, ընդ որ անցանէ Երասխ՝ գետացեալ ի Մուրցամաւր գետո[յ], որ բաժանէ զԳաբեղեանս*[15] *ի հարաւ, եւ զԱբեղեանս եւ զՀաւունիս՝ ի հիւսիսի, գնալով ընդ մէջ Արշարունեաց, որո[յ]*[16] *Բագրեւանդս*[17]*, Ծաղկունի*[18]*՝ ի հարաւո[յ], եւ Վանանդ եւ [Աշոցք եւ]*[19] *Շիրակ՝ ի հիւսի՛սի*[20]*. յորոց եկեալ գետն Ախուրէն՝ հանդերձ Մեծագետովն, անցանելով յելից կուսէ* [27ա] *Մաւրիկոպաւլսի, այսինքն՝ Շիրակաշատ ա[ւա]նի*[21]*, եւ Մրենո[յ] եւ*

---

1 *V* ը̅

2 *V* յէլից *փխ* յելից *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

3 *VS* բխեն *փխ* բ[ղ]խեն *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս, օր.՝ նախ. Դ.23, Ե.78, 119, 133, 206 եւն)*

4 *VS* հիւսիւսի *փխ* հիւսիսի *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

5 *VS* Կազբից *փխ* Կասբից *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ա.30, 31, Բ.21, Ե.69, 80, 251 եւն)*

6 *VS չիք* Ոքաղէ եւ *(վեր. Երեմեանի՝ ըստ համառօտի, ուր գաւառախումբն է՝* «զՃակս, զԲուխա (*AE* զՃակատաս, զԲոխա), զՈքաղէ, զԱզորդափոր (*DPv* զԱզորդ, զԿափոր)». *տե՛ս* **եւ ... եւ***)*

7 *VS* անգեալ *փխ* անկեալ *(վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.307)*

8 *V* գոգով *փխ* գալով *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս բոլորագիր* **ալ** → **ոգ**. *Սուքրեանի ծնթ-նն է.* «Յօր. *Գոգով*»*)*

9 *V* Թւխարս բերթով *փխ* Թուխարս բերդով *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս բանաւոր* **Դ** → **Թ***)*

10 *V* Խաշտիք *փխ* Խաղտիք *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բոլորագիր* **ղ** → **զ**. *Կողքիսի գլխում* Խազտիք *էր)*

11 *V* ժ̅ա̅, *S* ԺԳ. *փխ* ԺԵ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի. V-ի գրիչն Այրարատի գլխի սկիզբն ընդօրինակել է* Գուգարք *եւ* Տայք *գլուխներից առաջ, իսկ աւարտը՝ դրանցից յետոյ, հմմտ. նախ. 168-ի ծնթ.)*

12 *V* Այրայրատ *փխ* Այրարատ *(վեր. Սուքրեանի. նոյն վրիպումը կայ նաեւ նախորդի՝ նախ. Ե.157. տողի կողքի լուսանցքում ուշ ձեռացագրով, երկար պատուոյ նշանների մէջ ծանօթագրուած է 3 տող.* «Աշխարհ երև/անայ / է», *առաջին բառն՝ ալիքաձեւ գաղափարագիր՝ պատուոյ նշանի տակ)*

13 *V* ծ̅զ̅, *S* վեշտասան, *ADEPv* քսան *փխ* քսան [եւ մի] *(վեր.՝ համարելով, որ համառօտի խմբագիրը բաց է թողել սկզբնօրինակի «մի» կամ «ա̅» բառը՝ ընկալելով իբրեւ գաւառաթուարկման մուտք* («եւ ա̅՝ ... զԲասեն»), *որը չէր շարունակւում* («բ̅՝ զԳաբեղեանս» *եւն). իսկ V-ի վրիպեալ «ծ̅զ̅» թիւը, գուցէ, գալիս է մեր գրչի տեսած՝ նախագաղափարի աջ էջում առկայ Այրարատի գլխի առաջին կէսի* (*հմմտ. նախ. Ե.168-ի ծնթ.*) *գաւառանուների սեփական հաշուարկից. ճիշտ է՝ այդ դէպքում ստացւում է, որ Այրարատը կիսելը ոչ թէ մեր գրչի, այլ նրա նախագաղափարի վրիպումն էր* (*որ բացառուած չէ*)*. մեզ հասած այդ կէսի գաւառաթիւն էլ 16 չէ, այլ 11* (*բայց մեր գրիչն էլ կարող էր պարզ սխալով հաշուել*)*. ըստ Երեմեանի եւ Hewsen-ի՝ վեր-նելի է* «քսան [եւ **երկու**]», *գաւառ համարելով նաեւ* Ծարուր դաշտ-*ը)*

14 *VS* զԲագսեն, *ADEPv* Բասեան *փխ* զԲաᵍսեն *(վեր.)*

15 *V* զԳաբելեանս *փխ* զԳաբեղեանս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. յաջորդը՝* զԱբեղեանս*)*

16 *V* որո, *S* որոց *փխ* որո[յ] *(վեր., այս եւ նախորդ բառի վերեւում ուշ ձեռացագրով դրուած է կայծակնաձեւ նշան եւ «ծանօթագրուած» է 4 բառ.* «աթախ. հէնի. դէրջան. բէլու:»*)*

17 *S* Բագրեւանդ եւ *փխ* Բագրեւանդս *(V)*

18 *Սուքր. ծնթ-ը՝* «Որ է *Ծաղկոտն*». *հմմտ. նախ. 179*

19 *VS չիք* Աշոցք եւ *(վեր.՝ ըստ համառ.* (*տե՛ս* **եւ ... եւ**), *ուր գաւառադասաւորութիւնն այլ է՝* «Հաւունիք (*DPv* Վահաւունիք, *v*² Վահագունիք), Արշարունիք (*v*² Աշարունիք), Բագրեւանդ (*AE* Բագրաւանդ), Ծաղկոտն, Շիրակ, Վանանդ, Արագածոտն (*AE չիք* Շիրակ ... Արագածոտն, *տե՛ս* **...ոտն ... ...ոտն**), Ճակատք, Մասեացոտն, Կոգովիտ (*AE* Կոգայաւիտ), Աշոցք (*AE* Աշոց), Նիգ»*)*

20 *V* հիւսիւսի *փխ* հիւսիսի *(վեր. Սուքրեանի)*

21 *V* անի *փխ* ա[ւա]նի *(վեր. Սուքրեանի)*

Երու[ա]նդաշատ[1] *քաղաք[ա]գեղի*[2]` *իջանէ յԵրասխ։* 179 *Եւ Արած[ա]նի*[3] *զսկիզբն ունի ի Ծաղկոտնէ, ի տեղ[ւ]ոջէն*[4], *որ կոչի Ոսկիք, եւ գնալով ընդ հիւսի՛սի*[5], *պատելո[վ] զՆ՟պատական*[6] *լերամբն առ Բագ[ա]ւան*[7] *գեղ[ւ]ոջն*[8]` *խառնի ի Բագրեւան գետ։* 180 *Եւ Երասխ թողլով զԱրմաւիր*[9] *քաղաք ի հիւսի՛սի*[10] *եւ զԱրագածոտ[ն]*[11], *յորմէ բղխեն աղբիւրք Մեծամաւր գետո[յ], եւ զԻնքն զԱրագած*[12], [27բ] *եւ է ըստ ելից*[13] *Նիգ, յորմէ բղխեն աղբիւրք Քասախ*[14] *գետո[յ],* ***[Թողու ի Հարաւոյ զՃակատս եւ զՄասեացոտն գաւառ. եւ ըստ ելից Որկով***[՞] ***գետոյ]***[15] *զԻնքն իս[կ]*[16] *լե՟ռնագագաթ*[17] *Մասիս ի հարաւ թողու Երասխ, որո[յ]*[18] *թիկանց տարածեալ` Կոգովիտ գաւառ։* 181 *Եւ անցանէ յԵրասխ*[19] *յելից կուսէ Վաղարշապատ քաղաքի, յորում` մայր եկեղեցեաց Կաթողիկէ*[20] *եւ մարտիրոսուհ[ե]ացն*[21] *մատրունքն, յորոց յելից բղխեն աղբիւրք Ասպահեն գետո[յ], որ է Խաւզմաւր*[22], *եւ խառնի ի Մեծամաւր։* 182 ***[Եւ ապա յելից նորա են գաւառք Մազազ եւ Կոտայք եւ Վարաժնունիք, ընդ որոց հոսի գետն Հուրազդան` բղխեալ ի ծովէ Գեղարքունւոյ***[՞]***, եւ խառնի ի Մեծամաւր]***[23]*։* 183 *Եւ ապա յելից նորա` գետն Ազատ*[24], *եւ արդարեւ` ազատ, որո[յ] ակունքն բ[ղ]-*

---

1 *V* Երունդաշատ *փխ* Երուանդաշատ *(վեր. Սուքր.)*

2 *V* թ̅գ̅ի″, *S* քաղաքի *փխ* քաղաք[ա]գեղի *(վեր.` ընկալելով* **թ̅**-*ն իբրեւ «քաղաք» գաղափարագիր, եւ* **գ̅ի**-*ն իբրեւ սեռ. «գեղի»* (*ուղղ.`* գեւղ), *որի կանոնաւորն է`* գեղջ, *բայց տե՛ս 4 տող անց`* գեղ[ւ]ոջն (*եւ Ե.94, 105, 106`* գեղաքաղաք)` *փխն.* *գեւղջ. *կրկնաբութերով, գուցէ, նշուել է կապող* **ա**-*ն)*

3 *V* Արածնի *փխ* Արածանի *(վեր. Սուքրեանի` ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.126, 135, 140, 220 եւն)*

4 *V* տեղոջէն *փխ* տեղ[ւ]ոջէն *(վեր. Սուքրեանի` ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

5 *VS* հիւսիւսի *փխ* հիւսիսի *(վեր.` ըստ այլոց)*

6 *V* պատելօ″ զՆապատական *փխ* պատելով զՆպատական *(վեր. Սուքրեանի)*

7 *VS* Բագւան *փխ* Բագ[ա]ւան *(վեր., գուցէ եւ` վերլի է այլուր չհանդիպող* Բագ[ո]ւան *տարբերակ)*

8 *V* գեղոջն *փխ* գեղ[ւ]ոջն *(վեր. Սուքրեանի` ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

9 *V* զԱրմաբիր *փխ* զԱրմաւիր *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Ւ → Բ****)*

10 *VS* հիւսիւսի *փխ* հիւսիսի *(վեր.` ըստ այլոց)*

11 *V* զԱրագածոտ *փխ* զԱրագածոտն *(վեր. Սուքրեանի` ըստ համառօտի. հմմտ. այլուր`* **-ոտն***)*

12 *Այստեղ է V-ի գրիչը դադարեցրել Այրարատ գլխի արտագրումը եւ սկսել ընդօրինակել վերը բաց թողած Գուգարքի ու Տայքի գլուխները (հմմտ. նախ. Ե.168-ի ծնթ.). Տայքի աւարտին յաջորդող բնագիրը փոքրատառերով է եւ առանց որեւէ նշման* («Ն նշօ″շ. Ն Է. ըստ ելից Նիգ»)*. բաժանման տեղում լոկ մի ուշ (թերեւս` ԺԹ դարի), կապոյտ մատիտով գիծ է քաշուած. Սուքրեանն այս ամենը, ցաւօք, չի ծանօթագրել*

13 *S* յելից *փխ* ելից *(V. տե՛ս նախ. Ե.124 եւ 174-ի ծնթ.)*

14 *V* Քարախ, *S* Քարսախ *փխ* Քասախ *(վեր., այս բառի* **ր**-*ի վերեւում ու ներքեւում ուշ ձեռագրով դրուած են կայծակնաձեւ նշաններ եւ վերեւինի կողքին տրուած է սրբագրում`* **սա**, *իսկ* **ք**-*ի վերեւում նոյն ձեռքը նկարել է կէտախաչանշան եւ լուսանցքում նոյնպիսի «աստղանիշի» կողքին 2 տողով «ծանօթագրել».* «կարբոյ / ջուրն է»*)*

15 *VS չիք* թողու ի հարաւոյ ... գետոյ *(2 տող) (պայմանական վեր.` ըստ համառօտի պահպանած գաւառանունների* (*տե՛ս նախ. Ե.178-ի ծնթ.*) *եւ յարող կտորների. տե՛ս* **գետոյ ... գետոյ**. Որկով *գետանունը զուտ վարկածային է)*

16 *V* իս *փխ* իսկ *(վեր. Սուքրեանի)*

17 *VS* լեառնագագաթ *փխ* լե՟ռնագագաթ *(վեր.` ըստ այլոց. տե՛ս Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 եւն)*

18 *S* յորոյ *փխ* որո[յ] *(V)*

19 *V* յԵրասխ *փխ* Երասխ *(վեր. Սուքրեանի` ըստ բազմաթիւ այլոց)*

20 *V* կաթօղիկէ *փխ* Կաթողիկէ *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. բանաւոր* **Ո ... Օ**. *համառօտում այս նշման պճնազարդ տարբերակը տարուած է գլխի վերջ`* «եւ զմայր եկեղեցեացն ի թագաւորաբնակ եւ յարքայանիստ Վաղարշապատ քաղաքի»*)*

21 *V* մարտիրոսուհացն *փխ* մարտիրոսուհ[ե]ացն *(վեր. Սուքրեանի` ըստ այլոց. օր.` 2 բառ առաջ կայ* եկեղեցեաց*)*

22 *Սուքրեանի տողատակն է.* «Գետս այս երկանուն ոչ միայն ոչ յիշի այլուր, այլ եւ չերեւի իսկ արդ, բայց եթէ աննշան վտակ մի իցէ Մեծամօրի»

23 *VS չիք* Եւ ապա յելից ... ի Մեծամաւր *(4 տող) (պայմանական վեր.` ըստ համառօտի, որի գաւառների թուարկումն է`* «Նիգ, Կոտայք, Մազազ, Վարաժնունիք (*AE* Մաղաղ, Վարժնունիք), Ոստանն Դունայ (*DPv* Դընայ)», *եւ յարող նախադասութիւնների. տե՛ս* **ի Մեծամաւր ... ի Մեծամաւր**. *ի դէպ, համառօտը չունի յաջորդող* Ուրծաձոր *եւ* Արածոյ կողմն *գաւառները)*

24 *Սկզբնատառ* **ա**-*ի վրայ ուշ ձեռագրով նկարուած է կէտախաչանշան եւ լուսանցքում նոյնպիսի նշանի տակ 2 տողով «ծանօթագրուած» է.* «գառնու / ջուրն է»

խեն[1] ի Գեաւղ լե՞ռնէ[2], ի Սախուրա[28ա]*կ տեղ[ւ]ոյ[3], որ իջանելով ընդ Դ[ո]ւին[4]՝ արբուցանէ զամենայն Ոստանն Հայոց, եւ անցեալ ընդ հարաւ՝ անկանի[5] յԵրասխ։* 184 *Յորոց ի մէջ շինեալ է Արտաշատ[6] քաղաք, ուր առաջին[7] ժամանակսն՝ խառնուրդք Մեծամաւրի, իսկ այժմն փոխեալ զգնացսն Մեծամաւրա[յ]՝ խառնի ի մտից կուսէ։* 185 *Իսկ յելից կուսէ Դ[ո]ւնա[յ][8] են գաւառք Ուրծաձոր եւ Արածո[յ] կողմն՝ ընդ մէջ կալով Վա[յ]ո[յ][9] Ձորո[յ] եւ Շարուր դաշտի, ընդ որ հոսի գետն Արփաւնկն[10]՝ առ Մար[ա]ւ[ա]նա[յ][11] քաղաքով, անցանելով ի հարաւ՝ խառնի յԵրասխ։* 186 ***[Եւ ունի Այրարատ լերինս[12], գետս եւ դաշտս պիտանիս, եւ երես եւ հաւս[13], եւ զամենայն պարարտութիւն, եւ զծովակն Գայլատու[14] եւ [զմայր գետոց՝ զԵրասխ[՞]]**[15]*։* 187 *Լինի որդն սիզա[յ]՝ բր[ե]ալ[16] յարմատո[յ]՝ առ ի զարդ կարմրութեանն[17]։*

188 Յաղագս Ասոր[ւ]ոց[18]

189 *[ԻԸ.] Աշխարհ ընդհանուր[19] Ասիո[յ]՝ Ասորիք, յելից կալով իւրեանց ծովուն հոմանուն պեղագոսին[20], առեալ ի Սիսոնէ[21] քաղաքէ եւ Կիլիկ[ի]ա[յ][22] դրանցն՝ մինչեւ ցԹռասիա գետամտունս, զոր կոչեն եւ Քոռսէաս, եւ անտի[23] ցԻպպոս լեառն ըստ հարաւո[յ]։* 190 *Եւ սահմանի Հրէաստանիւ եւ մասամբ ինչ առ Ապառաժ[24] Ա-*

1 *VS* բխեն *փխ* բ[ղ]խեն *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Դ.23, Ե.78, 119, 133, 206 եւն)*

2 *VS* լեառնէ *փխ* լե՞ռնէ *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 եւն)*

3 *VS* տեղոյ *փխ* տեղ[ւ]ոյ *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

4 *V* Դուին *փխ* Դ[ո]ւին *(վեր. Սուքրեանի)*

5 *VS* անգանի *փխ* անկանի *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)*

6 *Սկզբնատառ* **ա**-*ի վերեւում ուշ ձեռացագրով կայծակնաձեւ նշան է դրուած եւ «ծանօթագրուած»՝* «վիրապն է»

7 *S* յառաջին *փխ* առաջին *(V)*

8 *V* Դունա *փխ* Դ[ո]ւնա[յ] *(վեր. Սուքրեանի)*

9 *V* հառ, *S* Վայոց *փխ* Վա[յ]ո[յ] *(վեր., տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Վ** → **Հ**. *Սինիքի գլխում V-ն ունէր՝* զմայլո[յ] ձոր*)*

10 *VS* Արտօնկն *փխ* Արփաւնկն *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **փ** → **տ**. *գուցէ՝ սկզբնօրինակի համար վերականգնելի է* Արփաւն[ա]կն *կամ* Արփաւն[ա]կ[ա]ն. *ըստ Երեմեանի՝* Արփանեալն*)*

11 *VS* Մարւնա *փխ* Մար[ա]ւ[ա]նա[յ] *(վեր. Երեմեանի. նոյնանում է Վասպուրականի գլխի վերջում լոկ համառօտի պահպանած* Մարմարան**քն**, Մարմանղ**քն**, Մարմար**սն**, Մարման**ոք**, Մարմանտ**ոք**, Մարանդ *խաթարուած ձեւերից վերականգնուող* Մար[աւ]ան [**ք**աղա]**ք**ն-*ի հետ, ինչպէս նաեւ՝ Խորենացու Ա.լ գլխի* Մարա**կերտ**-*ի եւ Ստրաբոնի XI, 14, 6 գլխի* *Մարա**շատ**-*ի* (Ἄρξατα < *[Μ]άρ[α]ξατα). *հմմտ. Յակոբեան, 2009, էջ 231-232)*

12 *AE* լերունս *փխ* լերինս *(DPv)*

13 *DPv* դաշտս, *v²* դաշտս եւ գետս պիտանիս, երեւ եւ հաւս *փխ* գետս եւ ... եւ հաւս *(AE)*

14 *DPv* ծովակն Գայլատոյ *փխ* զծովակն Գայլատու *(AE)*

15 *ADEPv չիք* զմայր գետոց՝ զԵրասխ *(զուտ վարկածային վեր.՝ ենթադրելով որ հէնց վերջին գետանունն է պատճառ եղել V-ի գրչի համար՝ վրիպելու ողջ նախադասութիւնը, տե՛ս* յ**Երասխ** ... զ**Երասխ***)* / *VS չիք* Եւ ունի Այրարատ ... Երասխ *(4 տող) (վեր. ըստ Երեմեանի՝ համառօտից, ուր չկայ միայն մեր վարկածային կտորը)*

16 *V* սիզա/րբալ *[տողամիջակայքում]*, *SAEvₜₒ* սիզաբերեալ, *Pv* սիզոյ *փխ* սիզա[յ]՝ բր[ե]ալ *(վեր., տե՛ս* **բր** → **րբ**. *քանի որ* սէզ-*ի կանոնաւոր սեռականը* սիզ**ո**յ *է, ուստի՝* «որդն սիզ**ա**յ» *ձեւով հեղինակը, թերեւս, ոճաւորել է առանձին մեզ չհասած* *սիզ**ա**որդն *եզրոյթը. համառօտում բնագիրն աղճատուել է՝* «որդն սիզաբերեալ յարմատոյ» *եւ* «որդն յարմատոյ սիզոյ». *Սուքրեանը լոկ ծանօթագրել է.* «Յօր. *Սիզարբալ*»*)*

17 *S* կարմրութեան *փխ* կարմրութեանն *(V. համառօտում լրացուած է՝* «կարմրութեան (*AE* կարմրութեանս) գունոյ*)*

18 *VS* Ասորոց *փխ* Ասոր[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324. այս տողը V-ում էլ է առանձին տողով, կարմրով եւ բառերի վրայ եռաբութերով՝ հէնց խորագրի պէս. լուսանցքում գլխահամար չկայ, ըստ նախորդ եւ յաջորդ աշխարհահամարների՝ այն վերականգնում ենք* ([ԻԸ.], *S-ում՝* ԻԳ.) *յաջորդ տողում)*

19 *V* ընթհանուր *փխ* ընդհանուր *(վեր. Սուքրեանի, տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Թ***)*

20 *VS* պելագոսին *փխ* պեղագոսին *(վեր.)*

21 *Սուքրեանը ծանօթագրել է.* «Որ է Իսսոս մերձ յԱղեքսանդրեդդա ի Կիւլիկեան ծովածոցի»

22 *V* Կիլիկա, *S* Կիլիկեայ *փխ* Կիլիկ[ի]ա[յ] *(վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.190)*

23 *V* անդի *փխ* անտի *(վեր. Սուք.՝ ըստ Ա.27, Ե.69 եւն)*

24 *V* Ապարաժ *փխ* Ապառաժ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդների, օր.՝ նախ. Ե.195, 199, 227 եւն)*

րաբիա[յ][1] մինչեւ ցԱնապատն Արաբիա, մինչեւ ցկրկ[ո]ւածն[2] Եփրատա[յ] յարեւելս կոյս, հանդէպ Թափսակ քաղաքի, եւ գետովն ի [28բ] *վեր մինչեւ ցԱմանոս[3] լեառն, որ բաժանէ ըստ հիւսի՛սո[յ][4] զԿիլիկէա եւ զԿապադովկիա[5], այսինքն՝ զՓոքր Հայս՝ յԱսոր[ւ]ոց[6], ի Կոմագէնէ աշխարհէ փոքուէ։*

191 *Քանզի ունին Ասորիք[7] փոքր աշխարհս ի-նն[8]. զգրե[ա]լդ[9], յորում՝ քաղաք Շամուշատ, եւ զԿիւռիստիկի[10], յորում՝ քաղաք Հերապոլիս[11], որ է Մաբուն[12]. եւ Բեռիա, որ է Խազազ[13]. [զ]Ք[ա]լ[ի]կիդիկի[14], յորում՝ քաղաք Քալկիսա, որ է Նկորիա, եւ Աւագն Անտիոք[15]՝ իւր զատուցեալ աշխարհաւն, որ կոչի Սե[լե]ւկիա[16]. զԱպամիս, յորում՝ քաղաք Ապամիա, եւ Եպիփանիա[17], որ է Հեմաթ, եւ Եմածա[յ] եւ այլք. զԿասիոտի, յորում՝ Առատող[18] կղզի. զԿիւլիսիւռիա, յորում՝ Դամասկոս քաղաք. զԲադանա[յ]՝ ըստ անապատի. զՊալմի[ր]ունի[19], յորում է Հաւարին քաղաք՝ ըստ Անապատ Արա-բ[ի]ո[յ][20]. եւ զԲալբանիտիս՝ ըստ Եփրատա[յ]։*

192 *Ունին լերինս զՊիեռա[յ], զԿայսիմոն[21], զԼիբանանոս, զԱնտոլիբանանոս[22], որ է Սանիր, զԱսլամոս[23], զԿարմեղոս, եւ գետս անուանիս՝ զՈ-ւէնտիս, որ բղխէ ի Լիբանանէ, անցանելով առ Ե-պիփանով՝ մտանէ ի ծով՝ հուպ յԱւագն Անտի-ոք[24]. եւ Ելեւթռոս, որ ասի Ազատ գետ, եւ նա ե-լանէ ի Լիբանանէ եւ մտանէ [ի][25] ծով՝ մերձ յ*[29ա]*Անդանդոն[26] քաղաք. եւ Ադոնիս, որ եւ նա*

---

1 *VS* Արաբիա *փխ* Արաբիա[յ] *(վեր.՝ սեռականով)*

2 *V* ցկրկուածն, *S* ցկրկնուածն *փխ* ցկրկ[ո]ւածն *(վեր., հմմտ. նախորդիւ, նախ. Գ.20, Ե.112* («մին-չեւ ցնոյն **դարձուածն** Եփրատայ»)*)*

3 *S* ցԱմանուս *փխ* ցԱմանոս *(V)*

4 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսո[յ] *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

5 *V* զԿապատովկիա *փխ* զԿապադովկիա *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ե.50, 52, 190)*

6 *VS* յԱսորոց *փխ* յԱսոր[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

7 *V-ում ձախ լուսանցքում ուշ ձեռագրով, 2 տողով, երկար պատույ նշանների մէջ «ծանօթա-գրուած» է.* «աշխարհ / ասորոց» *(առաջին բառը գրուած է՝* **ա** *եւ ալիքաձեւ գաղափարագիր)*

8 *V* թ̄

9 *V* զգրեղդ *փխ* զգրեալդ *(վեր. Սուքրեանի, ով նա-եւ տողատակում ծանօթագրել է՝* «Յօր. *զԳրեղդ.* այլ թուի համառօտեալ *զԳրեալդ*, ակնարկելով ի նախագրեալն Կոմագենի, որոյ արդարեւ քաղաք գլխաւոր էր Շամուշատ». *հմմտ. նաեւ գրաւոր* **Լ** *→* **Ղ** *→* **Լ***)*

10 *V* զԿիւռիմտիկի *փխ* զԿիւռիստիկի *(վեր. Սուքրեանի. ըստ Երեմեանի՝* զԿիւռեստիկէ*)*

11 *S* Հերոպոլիս *փխ* Հերապոլիս *(V. վերջին 2 բառերի վերեւում դրուած է օղակաձեւ նշան եւ ձախ լուսանցքում ուշ ձեռագրով, նոյն նշանի եւ մի ոլորազարդի տակ 26 տողով, յաճախակի պատուագրումներով «ծանօթագրուած» է.* «փիլիպոս առաքեալ / առ ծովեզրեայս / շրջեալ առ սահ/մանօ-քն՝ անդ/աքայ ի մըմբէջ / որ է յարապօլ/իս որ կո-չի քաղաք / քահանայից։ պատմ/ագրաց գտաք / Եւ յետ քակել/ոյն ի նեքաւ/ովէ ի մնբէջ / քաղաքի շի-նեցօ / յաթուրաց/ոցն. և եղօ ա/նդ. կուռքն / կանա-նայ և / կոչեցաւ յարայ/պաւլիս / որ թարքմա/նի քահանայից քաղաք / վասն քրմացն / կախարդացն. / աթուրացոց երկիրն / նինուէէ սահմանացն է։»*)*

12 *S* Մաբուկ *փխ* Մաբուն *(V)*

13 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Խա[լիւբոն եւ Ա]զազ *փխն.* Խազազ*)*

14 *V* քլիկիգիկի, *S* Լիկիդիգի *փխ* [զ]Ք[ա]լ[ի]կիդիկի *(վեր. ըստ Սուքրեանի մի դիտարկման* ([զ]-*ն՝ ըստ միւսների), ով չի նկատել* Խազազ-*ին յա-ջորդող* **ք**-*ն, բայց ծանօթագրել է՝* «Քալկիդիգի պիտի». *հմմտ. նաեւ բոլորագիր* **դ** *→* **գ***)*

15 *V* Անդիոք *փխ* Անտիոք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների, օր.՝ նախ. Ա. 29, 33, Ե.22. բայց այս* **դ**-*ով ձեւը կրկնւում է նաեւ յաջորդ նախ. մէջ)*

16 *V* Սեւկրա *փխ* Սելեւկիա *(վեր. Սուքրեանի, որը տողատակում ծանօթագրել է՝* «Յօր. *Սեւկրա*», *տե՛ս* **Սելե...** *եւ ուշ երկաթագիր* ***Ի*** *→* ***Ր****)*

17 *V* Եպրփանիա *փխ* Եպիփանիա *(վեր. Սուքրեա-նի. տե՛ս երկաթագիր* ***Ի*** *→* ***Ր*** *եւ յաջորդ նախ.-ը)*

18 *V* Առատսղ, *S* Առատոզ *փխ* Առատող *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **ո** *→* **ս***)*

19 *V* զՊալմիունի *փխ* զՊալմիրունի *(վեր. Սուքրեա-նի, որը տողատակում ծանօթագրել է՝* «Յօր. *Պալմիունի*», *տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***ԻՐ*** *→* ***Ի****)*

20 *V* Արաբո *փխ* Արաբիոյ *(վեր. Սուքրեանի, տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***ԲԻ*** *→* ***Բ****)*

21 *S* զԿասիմոն *փխ* զԿայսիմոն *(V. գրիչը* **յ**-*ն տեղա-ւորել է բառի տակ)*

22 *VS* զԱնդոլիբանանոս *փխ* զԱնտոլիբանանոս *(վեր., տե՛ս բարբառային* **Տ** *→* **Դ** *→* **Տ***)*

23 *Ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* զԱ[լ]սա[դա]-մոս

24 *V* Անդիոք *փխ* Անտիոք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ա. 29, 33, Ե.22. նոյնն էր եւ նա-խորդ նախադասութեան. մէջ)*

25 *V չիք* ի *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. 4 տող անց եւն)*

26 *Ըստ Երեմեանի՝ վերակ-նելի է* յԱնդա[ռա]դոն

ելանէ ի Լիբանանէ եւ բաժանէ ընդ մէջ Բիբղոս եւ Բիւռիտոս քաղաքաց եւ իջանէ ի ծով. եւ [Յ]որդանան[1], որ ելեալ ի Պանիադա[յ]՝ մտանէ ի Գալիլիաց[ւ]ոց[2] ծովն, եւ ըստ ն[որ]ա[3] եւս ելեալ՝ երթա[յ] մտանէ յԱսփաղտիտէս ծով[4]: 193 *Ունի եւ այլ գետս եւ լերինս, որպէս՝ զԴամասկոսին, զԲանաս գետ, որ անցանէ ընդ մէջ քաղաքին, եւ զԲառադա, որ յարեւելից կուսէ անցանէ, զոր Աստուածա[յ]ին գիրն Բանա[յ] եւ Փարփարա[յ] կոչէ, եւ որպէս՝ գետակն, որ բղխէ ի Դափնոս[5] Անտիոքաց[ւ]ոց[6], զորմէ Կաստաղայ առասպելքն յաւդեն:*

194 ***ԻԹ.**[7] Աշխարհ Ասիո[յ] է Հրէաստան՝ յելից կալով Փիւնիկական պեղագոսին, առեալ յարտահանութեանցն Թռէաս գետո[յ], որ առ Կեսարիա[8] Պաղեստինեա[յ], մինչեւ ցԳազաց[ւ]ոց[9] նաւահանգիստն:* 195 *Եւ սահմանի մաս^եամբ[10] ինչ ՚Եգիպտոսիւ[11]՝ ի մտից, իսկ ի հարաւո[յ] եւ յելից՝ Ապառաժիւ, եւ ի հիւսիսո[յ]՝ Ասորաւք[12]:* 196 *Ունի աշխարհ[ս][13] երիս[14]՝ զԳալիլ[ի]ա[15], զՍամարիա, զԻդումիաս, եւ լիճ՝ զՏիբերական ծովակն եւ զԱսփաղտիտէս, որ է Մեռեալ ծովն, եւ գետ՝ զՅորդանան. յերկայն[16] է մասն երեք[17], եւ ի լայնն՝ երկու[18]:* 197 *Ունի մայրաքաղաք զսուրբն Երուսաղէմ, որ խաչաձեւ ունի ի չորից կողմանց զտիեզերս,* [29բ] *եւ ինքն ի մէջ նոցա խորհրդովն իւրով սրբէ զամենեսեան զհաւատացեալսն:* 198 *[Եւ է Հրէաստան քաղցրաբեր եւ[19] պտղալից եւ անուշահոտ, եւ[20] բղխէ զկաթն եւ զմեղր][21]:*

199 ***Լ.**[22] Աշխարհ Ասիո[յ]՝ Ապառաժն Արաբիա, յելից ՚Եգիպտոսի[23] եւ ի նոցին[24] ծոցո[յ], որ է Քաչաց քաղաք ասացեալ, արեւմտեա[յ] ճիղ[25] Կարմիր ծովուն, ընդ որ անց Իսրայէլ[26]:* 200 *Եւ սահմանի ի հարաւոյ Երջանիկն Արաբեաւ[27], յարեւելից՝ Անապատ Արաբեաւ, ի հիւսի՛սո[յ][28] Ասորաւք եւ Հրէաստանիւ՝ յերի կալով նոցա:* 201 *Ունի փոքր աշխարհս հինգ[29]. առ ՚Եգիպտոսիւ[30]՝ զՏաճկաստան, եւ զՄոնիքիտոս ծոց՝ առ Կարմիր ծովովն, եւ զՓամանիտէ[31], յորում՝ Փառան աւան,*

---

1 *V* որդանանն *փխ* [Յ]որդանանն *(վեր. Սուքրեանի)*

2 *V* Գալիլիացոց *փխ* Գալիլիաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

3 *V* ըստ նա, *S* (անտի) *փխ* ըստ ն[որ]ա *(վեր.)*

4 *Բառից վեր ուշ ձեռացագրով եւ կայծակնաձեւ նշանով «ծանօթագրուած» է՝* «որ է մեռեալ ծովն»

5 *S* Ռափնոս *փխ* Դափնոս *(V)*

6 *VS* Անտիոքացոց *փխ* Անտիոքաց[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

7 *V* ի̅զ̅, *S* ԻԴ. *փխ* ԻԹ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի. V-ի լուսանցքում, այս գլխահամարի տակ ուշ ձեռացագրով «ծանօթագրուած» է պատույ նշանների մէջ՝* «աշխարհ ե^{րուսաղէ}մի» *(առաջին բառը՝* **ա** *եւ պատույ նշանով ալիքաձեւ գաղափարագիր)*

8 *V* սեսարիա *փխ* Կեսարիա *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Կ → Ս****)*

9 *V* ցԳազացոց *փխ* ցԳազաց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

10 *V* մասեամբ *փխ* մասամբ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ա.5, Ե.91, 190, 216)*

11 *V* յԵգիպտոսիւ *փխ* Եգիպտոսիւ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ Բ.5, 17, Դ.25, 37)*

12 *S* Ասորւովք *փխ* Ասորաւք *(V. հմմտ. նախ. Ե.200)*

13 *V* աշխարհ *փխ* աշխարհս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. V-ում ալիքաձեւ գաղափարագիրն է)*

14 *V* գ̅, *S* երեք *փխ* երիս *(վեր.)*

15 *V* զԳալիլա *փխ* զԳալիլիա *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի. տե՛ս նախ. Ե.192)*

16 *S* յերկայնն *փխ* յերկայն *(V)*

17 *V* գ̅

18 *V* բ̅

19 *AE չիք* եւ *(DPv)*

20 *AE* որ *փխ* եւ *(DPv)*

21 *VS չիք* Եւ է ... զմեղր *(2 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի. գուցէ՝ եղել է* զմեղր եւ զկաթն, *որից եւ՝ գրչի վրիպումը. տե՛ս* զհաւատացեա**լսն ... զկաթն***)*

22 *V* ի̅է̅, *S* ԻԵ. *փխ* Լ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

23 *V* յԵգիպտոսի *փխ* Եգիպտոսի *(վեր. Սուքրեանի)*

24 *S* նորին *փխ* նոցին *(V)*

25 *S* յարեւմտեայ ճեղ *փխ* արեւմտեա[յ] ճիղ *(V. հմմտ. նախ. Դ.20)*

26 *V-ի գրիչը լուսանցքում նկարել է մի զարդանշան, թերեւս՝* Իսրայէլ *բառի առիթով*

27 *S* Արաբիաւ *փխ* Արաբեաւ *(V. նախ գրելով* Արաբի՝ *գրիչը փորձել է մաքրել* **ի**-*ն, ապա շարունակել է՝* եաւ. *հմմտ. մի քանի բառ յետոյ)*

28 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսո[յ] *(վեր. Սուքրեանի)*

29 *V* ե̅

30 *V* յԵգիպտոսիւ *փխ* Եգիպտոսիւ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ Բ.5, 17, Դ.25, 37)*

31 *Այս տեղանուան տարբերակները համառօտում* **ռ**-*ով են՝ ինչպէս յաջորդող* Փառան-*ը. A* զՓառանիտիս, *Ev¹* զՓառանիտիս [յորում Մաքա], *DPv* զՓառնիտիս, *v²* զՓառնիտիս, յորում Մըքքէ

զոր կարծեմ ի Տաճկաց Ամքա[յ][1] կոչել, որո[յ] կշիռ սկսանի լեառն, որ կոչի Մելանա[յ] եւ ձգէ զերկայնութիւնն ի հիւսի՛սի[2] սակաւ ինչ զելիւք. յետ որո[յ] Եղանիտէ[3], եւ կա[յ] առ լե^{ա}ռնադաշտաւն[4] Երջանիկն Արաբիա[յ][5]: 202 *Ունի զԹռաթենոն գետ. աղբիւր՝ եւ ո՛չ մի[6]:* 203 *Եւ է վեց[7] մասն երկայն, եւ երկու[8]՝ լայն:*

204 **ԼԱ.**[9] *Աշխարհ՝ Միջագետք, յելից Ասոր[ւ]ոց[10]՝ [առ[11] Եփրատ գետով[12], եւ ի[13] մտից Ասորեստանի[14]՝ առ Դկղաթ[15] գետով][16], յերի Մեծ Հայոց:* 205 *Սահմանի նովաւ ըստ հիւսի՛սո[յ][17], [եւ ըստ հարաւոյ][18]՝ Բաբիլոնիւն եւ Անապատ^{ե}աւն[19] Արաբեաւ:* 206 *Ունի լերինս երկու[20], ասէ Պտղոմէոս. զմինն կոչէ Սեգ[գ]առոս[21], զոր ոչ գիտեմ՝ ո՛վ է, եւ զմիւսն կոչէ Մասիոն, յորմէ* [30ա] *ասէ երկուս[22] գետս բղխեալ, զ[մ]իւսն[23] կոչէ Քաբառոն, զոր կարծեմ Խաբաւր[24] լինել (բայց սա ո՛չ ի լեռնէ, այլ ի դաշտէ բ[ղ]խէ)[25], հուպ Հռաշտինա[յ][26] քաղաք, որ անկանին[27] յԵփրատ. եւ ի հոմանուն լե^{ա}ռնէ բ[ղ]խէ[28] Թրթար, եւ գնա[յ] դէպ ուղիղ յարեւելս, եւ միանա[յ] յԵփրատ:* 207 *Ջայս երկուս[29] գետս գիտեմ Միջագետաց Ասոր[ւ]ոց[30] եւ լերինս երկուս[31]՝ զԿոհ-ի Շնգար եւ զմիւս լեառն երկայն, յորում՝ Մարդէ բերդ եւ Տուռադին[32] գաւառ եւ Բզաբդէ[33]. եւ երկու[34] այլ փոքուն[ք][35] լերինք, մի՝ Ամադ, քաղաք իւր*

---

1 *S* Մաքա *փխ* Ամքա[յ] *(V. իմա՛ «Մեքքա»)*

2 *VS* հիւսիւսի *փխ* հիւսիսի *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

3 *V-ի* Փամանիտէ-Փառանիտիս-*ին յաջորդող այս միակ երկրանուան փոխարէն համառօտն ունի խորհելու առիթ տուող այսպիսի նշում.* «եւ այլ եւս **երիս** աշխարհս *(DPv* երեք աշխարհք*)*»

4 *VS* լեառնադաշտաւն *փխ* լե^{ա}ռնադաշտաւն *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 եւն)*

5 *VS* Արաբիա *փխ* Արաբիա[յ] *(վեր.՝ որպէս սեռական. Սուքրեանն այս* Երջանիկն Արաբիա-*ն շտապողաբար ընկալել է իբրեւ յաջորդող նախադասութեան գոյական)*

6 *Համառօտի ընթերցումը, գուցէ եւ, աւելի տրամաբանական է՝* «**քաղաք** *(AE չիք* քաղաք*)* եւ գետ՝ եւ ո՛չ մի», *քանի որ «աղբիւր» չունենալու մասին պնդումը կարող է անմիտ դիտուել*

7 *V* գ̅

8 *V* բ̅

9 *V* ի̅ը̅, *S* ԻՋ. *փխ* ԼԱ. *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

10 *V* Ասորոց *փխ* Ասոր[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324. Dv^{2}-ում* Ասիացւոց *է)*

11 *DPv* եւ *փխ* առ *(AE)*

12 *DPv* գետոյ *փխ* գետով *(AE)*

13 *Pv չիք* ի *(AE) / D* թ̅ *[՞] փխ* եւ ի մտից

14 *AEv* Ասորեստանիւ, *D* յԱսորեստանի *փխ* Ասորեստանի *(P)*

15 *D* Դկղատ *փխ* Դկղաթ *(AEPv. հմմտ. Ե.130, 212)*

16 *VS չիք* առ Եփրատ ... գետով *(2 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի, որն ունի նաեւ 2 «*կալով*» բառ՝ նախորդող* յելից *եւ յաջորդող* յերի *բառերից յետոյ)*

17 *V* հիւսիւսոյ *փխ* հիւսիսոյ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

18 *VS չիք* եւ ըստ հարաւոյ *(պայմանական վեր.՝ ըստ բովանդակութեան, տե՛ս* հիւսիսոյ ... հարաւոյ*. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.209)*

19 *V* Անապատեաւն *փխ* Անապատ^{ե}աւն *(վեր. Սուքրեանի, տե՛ս* Անապատ^{ե}աւն – Արաբեաւ*)*

20 *V* բ̅

21 *VS* Սեգառոս *փխ* Սեգգառոս *(վեր. ըստ Երեմեանի. Սուքրեանի ծանօթագրումն է՝* «Ոչ Սեգառոս՝ այլ *Սինգարաս* կոչէ Պտղոմէոս, եւ ցարդ եւս *Սինճար* անուամբ ծանօթ է լեառն եւ համանուն վիճակ, եւ նոյն որ ի ստորեւ *Կոհի-Շնգար* գրի»*)*

22 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր.՝ ըստ Ա.27, Բ.37 եւն)*

23 *V* զիւսն *փխ* զ[մ]իւսն *(վեր. Սուքրեանի)*

24 *V* Խաբօր, *S* Խաբոր *փխ* Խաբաւր *(վեր.)*

25 *V-ի գրիչը նախ գրել է՝* «ի լեռնէ բղխէ, այլ ի դաշտէ», *ապա մաքրել* «բղխէ»-*ն ու տարել վերջ)*

26 *S* յՌաշտինա *փխ* Հռաշտինա *(V.* հուպ-*ից յետոյ առանց* «ի»-*ի տե՛ս նաեւ վերեւում, նախ. Դ.22. Սուքրեանը ծանօթագրել է՝* «Յօր. *Հռաշտինա*»*)*

27 *VS* անգանին *փխ* անկանին *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)*

28 *V* լեառնէ բխէ *փխ* լեռնէ բղխէ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.9, 24, 29, Գ.58, Դ.23, Ե.78 կամ 2 տող վերեւ եւն)*

29 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ. նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

30 *VS* Ասորոց *փխ* Ասոր[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

31 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ. նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

32 *S* Տուռապդին *փխ* Տուռադին *(V. Սուքրեանի ծանօթագրութիւնն է՝* «Յօր. *Տուռադին*»*)*

33 *Ըստ Երեմեանի ազատ վերականգնման՝ պիտի լինէր* «Բզաբդէ [քաղաք] եւ Ամիդ քաղաք, [եւ Արուաստան Մծբին քաղաքաւ]»

34 *V* բ̅

35 *V* փոքուն *փխ* փոքուն[ք] *(վեր. Սուքրեանի)*

կոչի Ազխուն[1], եւ ի[2] միւս լեառն՝ կոչի Բեմադա[յ]: 208 **Եւ [ունի [այլ] քաղաքս բազումս, յորոց մինն[3] է Ուռհա[յ], ուր անձեռագործ պատկերն է Փրկչին:**

209 **Եւ]**[4] Եփրատ բաժանէ ի Միջագետաց զԱսորիս եւ զԱնապատն Արաբիա եւ զԲաբիլաց[ւ]ոց[5] աշխարհդ[6]: 210 Եւ Տիգրիս երթալով ընդ հարաւ՝ պատահէ լերինն. եւ հարաւով[7] ի դառնալ յարեւելս կոյս՝ բաժանե[ա]լ[8] ի Միջագետաց թողու զհիւսիւսեաւ[9] զԱղձնիս Հա[յ]ոց, որ է Արձն, յորում՝ քաղաք Կուտեմռան, որ է Քղ[ի]մար[10], եւ Քիշ եւ Շուկառաբա[յ]: 211 Եւ ամենայն քամ ի[11] լերանց Հա[յ]ոց ի Դկղաթ[12] իջանէ, նախ՝ Քաղիրթ, որ բղխէ ի լերանց Սալնա[յ] եւ Սանասնո[յ][13], եւ իջեալ կտրէ յիրերաց զՆփրկեր[տ][14] եւ զՔղիմար, որով բաժանեցան Հոռոմք եւ Պարսիկք, եւ կոչի այժմն[15] Շիթիթմա[յ], որ է՝ «արհինարբու»: [30բ]

1 V Սզիսուն *փխ* Ազիսուն (*վեր. Սուքրեանի. ըստ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Ազիմուն)

2 S *չիք* ի (V)

3 DPv մի *փխ* մինն (AE. *հմմտ. նախ.* Գ.62, 68, Դ.16, 21, Ե.88, 230 *եւն*)

4 VS *չիք* ունի [այլ] ... Փրկչին: Եւ (*3 տող*) (*վեր. Երեմեանի* (1963)՝ *ըստ համառօտի, որի բնագրի սկիզբը՝* «Եւ (AE *չիք* Եւ) ունի լեռունս երկու, եւ գետս երկու եւ քաղաքս բազումս...». *տե՛ս* **Եւ ... Եւ**)

5 VS զԲաբիլացոց *փխ* զԲաբիլաց[ւ]ոց (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ.* Բ.30, Գ.54, Ե.324)

6 S աշխարհ *փխ* աշխարհդ (V. *գրուած է պատուոյ նշանի տակ ալիքաձեւ գաղափարագիր եւ* **դ**)

7 V հարաւ որ, S [ի] հարաւոյ *փխ* հարաւով (*վեր., այլ տարբերակով ստիպուած պիտի լինենք գրչի վրիպած բառեր ենթադրել* «եւ հարաւ, որ»*-ից առաջ. Սուքրեանի ծանօթագրութիւնն է՝* «Յօր. եւ հարաւ որ»)

8 VS բաժանել *փխ* բաժանե[ա]լ (*վեր., ըստ Երեմեանի՝ վերակ-նելի է* «բաժանել [զՄեծ Հայս]»)

9 VS զհիւսիւսեաւ *փխ* զհիւսիսեաւ (*վեր.*)

10 VS Քղմար *փխ* Քղ[ի]մար (*վեր.՝ ըստ յաջորդների, տե՛ս 4 տող յետոյ եւ «Մղոնաչափք»-ում*)

11 VS քամի *փխ* քամ ի (*վեր. Երեմ-նի,* 1963, *էջ* 114)

12 VS Դկլաթ *փխ* Դկղաթ (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ.* Ե.130, 212)

13 V Սանանոն *փխ* Սանասնո[յ] (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ս** → **Ն**)

14 V յիրերաց զՆփրկեր *փխ* յիրերաց զՆփրկեր[տ] (*վեր. Սուքրեանի*)

15 S այժմ *փխ* այժմն (V)

212 Եւ Դկղաթ[16] երթա[յ] ընդ Նինուէ[17]. եւ պատահէ նախ քաղաքիկ մի, որ կոչի Բղաթ, որ կոչի «թուք», զի անդ ասեն թքանել զՅունան: 213 Եւ է երկու[18] աշխարհ ընդ մէջ Դկղաթա[յ][19] եւ Եփրատա[յ]՝ նորշէն[20] ի Պարսից. Կաւատ եւ Կաշ[կ]ար[21]: 214 Եւ է Միջագետք ութ[22] մաս[ն][23] երկայն եւ երեք[24]՝ լայն:

215 **ԼԲ.**[25] Աշխարհ Բաբիլաց[ւ]ոցն[26], յերի Միջագետաց՝ առ Դկղաթաւ[27], մինչեւ ցՊարսկա[յ]ին[28] ծոցն: 216 Սահմանի յարեւելից Խուժաստանաւք, իսկ ի հիւսիսո[յ] եւ յարեւմտից՝ Եփրատաւ[29] եւ մասամբ ինչ Անապատ Արաբեաւ: 217 **Ունի [աշխարհս չորս՝ զԱկողա, զԲծրա[30], զԲաբելոն, զՏիսբոն[31]: 218 Ունի]**[32] փոքր աշխարհ՝ զԱւառինտիա եւ զԱմառդոկէ եւ զՈտտոփէ

16 S Դկլաթ *փխ* Դկղաթ (V. *հմմտ. նախ.* Ե.130, 212. *նոյն* **ղ***-ով է նաեւ՝ համառօտում*)

17 *Ըստ Երեմեանի՝ վեր-լի է* «[Ասորեստան եւ քաղաքն] Նինուէ». *V-ի լուսանցքում ուշ ձեռքով, երկար պատուոյ նշանների մէջ (ստորինը՝ ոլորազարդով)* «*ծանօթագրուած*» *է 2 տող.* «Աշխարհ նին/ուէ» (*առաջին բառը՝ գաղափարագիրն է*)

18 V ք̅

19 VS Դկլաթա[յ] *փխ* Դկղաթա[յ] (*վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ.* Ե.130, 212)

20 S նորաշէն *փխ* նորշէն (V)

21 VS Կաշար *փխ* Կաշկար (*վեր. Երեմեանի,* 1963)

22 V ը̅

23 V մաս *փխ* մաս[ն] (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս, օր.՝ նախ.* Ա.18, 25, 27, Բ.5, 6, Ե.57 *եւն*)

24 V գ̅

25 V ի̅թ̅, S ԻԷ. *փխ* ԼԲ. (*վեր.՝ ըստ համառօտի*)

26 VS Բաբիլացոցն *փխ* Բաբիլաց[ւ]ոցն (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ.* Բ.30, Գ.54, Ե.324)

27 VS Դկլաթաւ *փխ* Դկղաթաւ (*վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ.* Ե.130, 212)

28 V ցՊարակաին *փխ* ցՊարսկա[յ]ին (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ս** → **Ա**. *հմմտ. նախ.* Ե.224, 228, 257, 261)

29 VS զԵփրատով *փխ* զԵփրատաւ (*վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ.* Ե.190, 191, 213)

30 AE զԲասրա, DPv զՊասրա *փխ* զԲծրա (*վեր.՝ ըստ V-ի. տե՛ս նախ.* Ե.256)

31 Pv զՏիսբոն, զԲաբելոն, D զԲաբելոն *փխ* զԲաբելոն, զՏիսբոն (AE)

32 VS *չիք* աշխարհս չորս ... զՏիսբոն: Ունի (*2 տող*) (*վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր առաջին նախադասութեան սկիզբն է՝* Եւ ունի. *տե՛ս* **Ունի ... Ունի**)

եւ զՔաղդեա[յ][1], որպէս Պտղոմէոսն ասէ: 219 Ունի գետ՝ զԵփրատա[յ][2] վտակս տասն[3] զաւրաւորս, յորոց եւ այլք յոլով բաժանին յարբուցումն երկրին ի սպառ՝ բայց ի չորից վտակաց, որք ուժով մնացեալ՝ երեքն անկանին[4] ի Դկղաթ[5] եւ մին՝ ի լիճ նորին. որք կոչին՝ մինն Սոր, միւսն՝ Սորիտ, միւսն ընդ մէջ Բաբելոնի անցանէ, եւ միւսն ասի Քութայիր, որք յիրեարս եկեալ՝ անցանեն յելից Ակաղաղի՝ բնակեալ բանակի Տաճկաց: 220 Բայց կարծեմ զայս վտակ, որ այժմ Քութայս անուանի՝ սա կոչել Աբեւդենա[յ][6] Ար[31ա]մակադէս, քանզի՝ «Առեալ զիշխանութիւն, ասէ[7], Նաբուգոդոնոսոր՝ զԲաբելոն պարսպէ երեքկին պատ[ո]ւարով[8] հնգետասան[9] աւր եւ զգետն Արմակաղէս յԱրածան[ւ]ո[յ][10] հանեալ տանէր եւ զջրհորն բարձրաւանդակին, որ առ Սիպարաց[ւ]ոց[11] քաղաքին՝ շուրջ փորեաց քառասուն[12] հրաս[ա]խ[13], եւ խորութիւն՝ քսան[14] գիրկ, եւ դուռնս[15] եդ, որք բանայցեն եւ զբնաւ դաշտ ոռոգեսցեն, եւ անուանս կոչեաց դրանցն՝ ՙԵքետոգնոմոնաս[16], որպէս թէ՝ «Կամս ինչ ունիցին»»: 221 **Եւ է [Բասրա[17] ամենալից վաճառաւք եւ եկք նաւաց ի[18] Հնդկաց եւ յամենայն[19] կողմանց արեւելից:** 222 **Եւ է][20]** Բաբելոնի աշխարհ երկայն եւթն[21] մասն եւ երեք եւ կէս[22]՝ լայն: 223 Գտանի ի սահմանս նորա ակն սարդիոն, լինի անդ[23] եւ քռոսէ՛լիթոս[24], որ է ոսկէքարն: 224 Որ ասեն՝ հիացման արժանի է բան, եթէ՝ ամենայն գիշերատուի երկիցս բարձրանայ ջուր ի ծոցոյն Պարսկաց:

225 **Լ Գ.**[25] Աշխարհ [**Անապատ Արաբիա է, յերի կալով[26] Միջագետաց ըստ հիւսիսոյ[27], յելից կալով Ապառաժ Արաբիոյ եւ ի մտից Խուժաստանի:** 226 **Եւ ունի Անապատ Արաբիա[28] ազգս ինն[29], բայց[30] լեառն եւ գետ՝ եւ[31] ոչ մի:**

227 **Լ Դ.** [Աշխարհ]][32] Ասիո[յ] է Արաբիա Եդեմոն[33], որ է Երջանիկ, յերի կալով Անապատ

1 V զՔաղթեա փխ զՔաղդեա[յ] (վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բանաւոր **Դ** → **Թ** → **Դ**)

2 V զԵփրատո, S զԵփրատու փխ զԵփրատա[յ] (վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.190, 191, 213)

3 V ժ̅

4 VS անգանին փխ անկանին (վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Ե.58, 307)

5 VS Դկլաթ փխ Դկղաթ (վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ե.130, 212)

6 V Աբեւթենա, S Աբիւթենայ փխ Աբեւդենա[յ] (վեր., =Աբիւդենոսի. տե՛ս բարբառային **Դ** → **Թ**)

7 S ասէ, զիշխանութիւն փխ զիշխանութիւն, ասէ (V. վերջին ասէ բառը փորձել են մաքրել եւ փոխարէնը ուշ ձեռագրով գրել են այն զիշխանութիւն բառից առաջ՝ տողավերեւում, կայծակնաձեւ նշանների մէջ)

8 V պատուարով փխ պատ[ո]ւարով (վեր. Սուքր-նի)

9 V ե̅ժ̅

10 V յԱրածանո փխ յԱրածան[ւ]ո[յ] (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)

11 V Սիպարացոց փխ Սիպարաց[ւ]ոց (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)

12 V խ̅

13 V հրասխ փխ հրաս[ա]խ (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ա.24, Զ.5)

14 V ի̅

15 S դրունս փխ դուռնս (V)

16 V նեքետոգնոմոնաս, S Եգետոգնոմոնաս փխ ՙԵքետոգնոմոնաս (վեր.՝ ըստ Սուքրեանի՝ «Ըստ յոյն բառից» ծնթ-մբ. տե՛ս դրանցն – նԵքետո...)

17 DPv Պասրա փխ Բասրա (AE)

18 AE չիք ի (DPv)

19 AE ամենայն փխ յամենայն (DPv)

20 VS չիք Բասրա ամենալից ... Եւ է (3 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս **Եւ է ... Եւ է**)

21 V է̅, S եօթն փխ եւթն (վեր.՝ ըստ Ա.8, Բ.10, 16, 18)

22 V գ̅c (c-աձեւ նշանը նոյն պատուոյ նշանի տակ է)

23 V անտ փխ անդ (վեր. Սուքրեանի. հմմտ. Գ.27, 58, 73, Դ.13, 32, Ե.16, 20 եւն)

24 V քռոս և լիթոս, S քռոսելիթիս փխ քռոսէ՛լիթոս (վեր.)

25 V լ̅, S ԻԸ. փխ Լ Գ. (վեր.՝ ըստ համառօտի)

26 DPv յերի կայ փխ է, յերի կալով (AE)

27 AE հիւսիւսի, D հիւսւսոյ փխ հիւսիսոյ (Pv)

28 DPv չիք Անապատ Արաբիա (AE)

29 D ազգ մի փխ ազգս ինն (AEPv)

30 DPv չիք բայց (AE)

31 ADE չիք եւ (Pv)

32 ADEPv չիք Աշխարհ (վեր.՝ ըստ V-ի միւս գլխակիզբների) / VS չիք Անապատ Արաբիա ... Լ Դ. Աշխարհ (6 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի (տե՛ս **Լ Գ. Աշխարհ ... Լ Դ. Աշխարհ**)՝ ներառեալ աշխարհահամարը)

33 S Եւդեմոն փխ Եդեմոն (V. Սուքրեանի տողատակի ծանօթագրութիւնն է՝ «Յօր. Եդեմոն»)

եւ Ապառաժ Արաբիոյ, մտեալ ի մէջ խորշիցն Կարմիր ծովուն, իբրեւ ցամաքակղզի: 228 Սահմանի ի մտից Արաբաց[ւ]ոց[1] ծովուն, առ երկճղից մինչեւ ցնեղուց նորա, իսկ ի հարաւո[յ]՝ ի Պաղինդիոս ծայրէ մինչեւ ᵇցՎարազ[2] ծայր, եւ ունի մինչեւ ցնեղուցն Կրմանա[յ][3], [31բ] որ է ելք Պարս[կ]ային[4] ծոցոյն: 229 Սահմանի յելից կուսէ եւ նովիմբ ծովեզերբն: 230 Սահմանի ըստ հիւսիւսո[յ][5] մինչեւ ցնոյն Անապատն Արաբիա, [յ]որում[6] բնակեն ազգագաւառք յիսուն եւ չորս[7], յորոց մինն է Սաբաաց[ւ]ոց[8] ազգն Նիկիփառ, եւ Միւռիտին, որ է Խնկաբեր[9] երկիրն եւ Զմռսաբեր երկիրն, եւ միւսն է ազգ Զկնակեր, եւ մի՝ Վրանաւորք: 231 Ունի լերինս տասն[10], յորոց մինն՝ Կղիմաքսա[յ][11], որ է «Սանդուխք»[12], եւ մին[13]՝ Կնդրկի լեառն: 232 Գետս ունի չորս[14], եւ աղբիւր՝ մի, յոր աղբիւր դիքն երդնուին, վասն անչափ ցրտութեան՝ Ստեղոս անուն: 233 Ունի կղզի մի, երկայնութեամ[բ][15]՝ մղոնս երկուհարիւր քառասուն[16], եւ լայնութեամբ՝ քառասուն[17], որ կոչի Դիոսկոռիդոն, եւ այլ եւս կղզիս մանունս երեսուն եւ ինն[18], յորոց մին կոչի «Գազանաց կրայից»: 234 Իսկ ըստ յելից կուսէ Սաբէլիտեան[19] ծոցին՝ կղզիքն[20] ութ[21]: 235 Եւ ունի զսահմանս իւր ընդ ծով եւ ընդ ցամաք, յերկայնութիւն՝ մասունս քսան եւ ութ[22], իսկ ի լայնութիւն՝ մասունս քսան եւ մի[23]: 236 Եւ է ըստ հարաւա[յ]ին ծայրի նորա Անծանաւթ երկիր եւ Բարբառիկոն պեղագոսն:

237 Եւ է երկիր ամենաբեր[24] ոսկ[ւ]ոյ[25] եւ ականց, արծաթո[յ] եւ մարգարտի, ուստի եկն տիկինն առ Սողոմոն՝ բերելով փայտս անտաշս, անփուտս, [32ա] քաջահնչողս: 238 Եւ որ ինչ ամենայն երկրի պատուականք են՝ ի ձեռն նաւուց, որ անդր[26] երթան՝ գտանի, [է, որ յիւրմէ[27] աշխարհէն, եւ է, որ ի վաճառուց՝ եկելոցն][28] ի ճենաց[29] գտանի՝ կարճո[յ] ընդ ծովն Հնդկաց, եւ Պարսից՝ նոյնպէս: 239 Արդ, ամենայն բարեաց ընդունիչ է նա, եւ [յ]ամենայն[30] վնասակարաց՝

---

1 *V* Արաբացոց *փխ* Արաբաց[ւ]ոց (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

2 *V* ի ցՎարազ *փխ* ᵇցՎարազ (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բազմաթիւ այլոց*)

3 *V* Կրմոնա *փխ* Կրմանայ (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի եւ յաջորդի* (*նախ. Բ.17, Ե.269*), *որը նաեւ ծանօթագրում է.* «Յօր. *Կրմոնայ*»)

4 *VS* Պարսային *փխ* Պարս[կ]ային (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.120, 143, 144*)

5 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսո[յ] (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բազմաթիւ այլոց*)

6 *V* որում *փխ* [յ]որում (*վեր. Սուքրեանի*)

7 *V* ծ̄դ̄ (*համառօտի AE-ում թիւը նոյնն է, իսկ DPv-ում՝* յիսուն եւ երիս. *տե՛ս բոլորագիր* **դ** → **գ**)

8 *VS* Սաբաացոց *փխ* Սաբաաց[ւ]ոց (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

9 *V* կնգաբեր, *S* Խնգաբեր *փխ* Խնկաբեր (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ե.20, 40, 58, 177, 312. V-ի գրիչը, կարծես, նկատել է իր վրիպումը եւ սկզբնատառ* **կ**-*ի վրայ կայծակնաձեւ նշան դրել*)

10 *V* ծ̄ (*համառօտի AE-ում թիւը նոյնն է, իսկ DPv-ում՝* երկոտասան)

11 *V* Կդիմաաքա, *S* Կլիմաքս *փխ* Կղիմաքսա[յ] (*վեր., տե՛ս բոլորագիր* **ղ** → **դ** *եւ* **քս** → **քա** → **աք** *անցումն ու դրափոխութիւնը*)

12 *S* Սանդուղք *փխ* Սանդուխք (*V*)

13 *S* մինն *փխ* մին (*V. հմմտ. նախ. Բ.24, Գ.31, Դ.31, Ե.219 եւն*)

14 *V* դ̄ (*համառօտի AE-ում թիւը նոյնն է, իսկ DPv-ում՝* երիս. *տե՛ս բոլորագիր* **դ** → **գ**)

15 *V* երկայնուե̄ *փխ* երկայնութեամբ (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդ տողի՝* լայնուբ̄. *տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Բ** → **Ե**)

16 *V* մ̄խ̄

17 *V* խ̄

18 *V* լ̄թ̄ (*համառօտում՝ միայն* «կղզիս բազումս»)

19 *V* Սաբելիտէան *փխ* Սաբէլիտեան (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բոլորագիր* **ե** → **է** → **ե**)

20 *S* կղզիք *փխ* կղզիքն (*V*)

21 *V* ը̄

22 *V* ի̄ը̄

23 *V* ի̄ա̄

24 *V-ում՝* ա̄մաբեր *է, որ կարող է վերծանուել նաեւ՝* ամ[ենայն]աբեր, *թէպէտ համառօտում եւս* ամենաբեր *է*

25 *VS* ոսկոյ *փխ* ոսկ[ւ]ոյ (*վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324*)

26 *V* անտր *փխ* անդր (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Տ**. *հմմտ. նախ. Ա.39, Բ.37, Ե.74*)

27 *AE* իւրմէ *փխ* յիւրմէ (*DPv*)

28 *DPv* վաճառաց՝ եկաց *փխ* վաճառուց՝ եկելոցն (*AE*) / *VS չիք* է, որ ... եկելոցն (*1 տող*) (*վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* գտանի ... եկելոցն **ի**)

29 *S* ճենաց *փխ* ճէնաց (*V. հմմտ. Ե.285, 328, 330*)

30 *V* ա̄մ *փխ* [յ]ամենայն (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ յաջորդող* **ի** *նախդիրների*)

զատ[1]*, ի Թշնամեաց եւ ի գազանաց՝ ծովուն շրջապատութեամբ ամրացեալ։* 240 *Բայց ասեն*[2]*, թէ ըստ դիպածո[յ]*[3] *անցանէ անդ պասկուճ հաւ, որում ո՛չ հաւատացաք։* 241 *Եւ բնակիչ[ք]*[4] *աշխարհին երեք*[5] *կերպս գոյնս*[6] *ունին, ոմանք քաջասեւք են, եւ ոմանք կիսասեւք, որոց ազգ՝ որ կոչի Անկիտէ, որ է «կրաւնաւորք», եւ ոմանք սպիտակք՝ սակաւ ինչ զատեալք ի մերոյս։* 242 *Աշնոյշ*[7] *ե[ւ]ղք*[8] *խառ[ն]ուածոյք*[9]*, որ լինին անդ, [**եւ ծաղիկք՝ վեշտասան]**[10]*. խաղա[յ]՝ մի*[11]*, որ է մշկեղ, երկու*[12]*՝ ջաբրիկ*[13]*, երեք*[14]*՝ մաղադ*[15]*, չորս*[16]*՝ խաղուկ*[17]*, որ է քրքմեղ, հինգ*[18]*՝ քեդի, վեց*[19]*՝ ղհուն աղհունար*[20]*, եւթն*[21]*՝ խատար*[22]*՝ եփածո[յ] հոտում ձիթով, ութ*[23]*՝ բուխտակ, ինն*[24]*՝ նարդին՝ ի նարդոստաքոնէ եփածոյ, տասն*[25]*՝ [**բալասան, [մետասան]՝ բան, [երկոտասան]]**[26]*՝ յասմիկ՝ սնուցեալ ի յասմիկ ծաղկէ, [երեք]տասան*[27]*՝ նրան եւղ*[28]*՝ սնուցեալ ի նրան ծաղկէ, [**[չորեքտասան]՝ վարդ, [հնգետասան]՝ մանուշակ]**[29]*, [վեշ]տասան*[30]*՝ մարզիգոշ*[31]*։*

243 Աշխարհ Պարսից[32]

244 ***[ԼԵ.]*** *Պարսից աշխարհ ընդ չորս*[33] *բաժանի այսպէս.* [32բ] ***Քուստ-ի***[34] ***Խորա[ւա]րան***[35]*,*

---

1 *S* ազատ *փխ* զատ *(V)*

2 *VS* ասեմ *փխ* ասեն *(վեր.՝ ըստ իմաստի)*

3 *S* դիպուածոյ *փխ* դիպածո[յ] *(V)*

4 *V* բնակիչ *փխ* բնակիչ[ք] *(վեր. Սուքրեանի)*

5 *V* գ̅

6 *V* գունս *փխ* գոյնս *(վեր. Սուքրեանի)*

7 *V* աշնոյշ *փխ* Անոյշ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի, որտեղ* «Եւղք անոյշ ի նմա» *է)*

8 *VS* եղք *փխ* ե[ւ]ղք *(վեր.՝ հմմտ., օր.՝ 9 տող անց)*

9 *V* խառուածոյք *փխ* խառ[ն]ուածոյք *(վեր. Սուքրեանի)*

10 *VS չիք* եւ ծաղիկք՝ վեշտասան *(պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* **ան**դ ... վեշտաս**ան***)*

11 *V* խաղա Մի *[գլխատառ Մ-ն նման է ուշ գրուածի եւ վրան կայծակնաձեւ նշան ունի]*, *S* խաղամի *փխ* խաղա[յ]՝ մի *(վեր.՝ ընկալելով իբրեւ* «առաջին՝ խաղա». *համառօտում* հալի *է, v*[1] խալի*)*

12 *V* բ̅

13 *Համառօտում* ջափրի *եւ* ջափու *է*

14 *V* գ̅

15 *Համառօտում* մաղա**պ** *է*

16 *V* դ̅

17 *S* խաշուկ *փխ* խաղուկ *(V. համառօտում* խալսկ *է* (*v*[1] խալոկ, *v*ₗₙ խախակ)*)*

18 *V* ե̅

19 *V* զ̅

20 *V* դհունաղհունար, *S* հունաղհունար *փխ* ղհունաղհունար *(վեր.՝ համարելով, որ գրիչը վրիպմամբ արտագրել է բառի մի մասը՝ շփոթելով բոլորագիր* **ղ** → **դ**, *ապա նորից ամբողջը՝ բայց առանց նախորդը մաքրելու. համառօտն է՝ AE* ալհունա, *DPv* աղխունա, *v*[2] ախունա, *v*[1] ալկունա*)*

21 *V* է̅, *S* եօթն *փխ* եւթն *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*

22 *Համառօտում՝* խալարա *եւ* խալար *(v*[1] խատար*)*

23 *V* ը̅

24 *V* թ̅

25 *V* ժ̅

26 *VS չիք* բալասան ... երկոտասան *(1 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի, ուր* «նարդին (*DPv* նարդոս), բալասան, բան» *է. տե՛ս* **տասն** ... երկո**տասան***)*

27 *V* ժ̅ա̅, *S* մետասան *փխ* [երեք]տասան *(վեր.՝ ըստ ցանկի, հմմտ. նախորդ ծնթ.)*

28 *S* իւղ *փխ* եւղ *(V)*

29 *VS չիք* չորեքտասան՝ վարդ ... մանուշակ *(1 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի, որտեղ* «նարան (*AE* նարդան, *E* նասրան, *v*[2] նորան), վարդ, մանուշակ» *է. տե՛ս* չորեք**տասան** ... վեշ**տասան***)*

30 *V* ժ̅բ̅, *S* երկոտասան *փխ* [վեշ]տասան *(վեր.՝ ըստ ցանկի, հմմտ. նախորդ ծնթ-ները)*

31 *V* մարդիգոշ *փխ* մարզիգոշ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի, որտեղ* մարզգոշ *եւ* միզագոշ *է. տե՛ս բոլորագիր* **զ** → **դ***)*

32 *V-ում այս տողը հէնց խորագրի պէս է՝ առանձին, կարմրով, կրկնաբութերով ու առանց գլխահամարի. Սուքրեանին հետեւելով՝ վերջինը վերականգնում ենք, բայց յաջորդ տողում՝ ըստ այլ աշխարհահամարների* ([ԼԵ.], *S-ում՝* ԻԹ.*). լուսանցքում ուշ ձեռացագրով, պատուոյ նշանների մէջ «ծանօթագրուած» է 3 տող.* «Աշխարհ / պարս/ից» *(առաջին բառը՝ ալիքաձեւ գաղափարագրով՝ պատուոյ նշանի տակ. դեռ ըստ Marquart-ի եւ Hewsen-ի՝ համառօտի խմբագիրը «խոտանել» է այս «*Պարսից*» գլուխը, իսկ նրա չորս մասերի նիւթը բաժանել է յաջորդող՝* Մարք-*ի,* Ելիմացիք-*ի,* Պարսք-*ի եւ* Արիք-*ի գլուխների մէջ)*

33 *V* դ̅

34 *Ըստ Երեմեանի՝ վերակ-նելի է* Քուստ[ակ]-ի

35 *VS* Խորասան *փխ* Խորա[ւա]րան *(վեր.՝ ըստ համառօտի D-ի* (Խորաւարանք)*. ուշ սասանեան* Խորուարան (*հմմ՝* «Արեւմուտք») *սպահպետութեան անունը 2 վենետիկեան ձեռագրեր պահել են* Խոր**այ**արանք *ձեւով, որից վերցրել է P-ն* (*AE-ում* Խորասարան *է, v-ում՝* Խուժաստան)*. թերեւս,*

որ է Կողմ արեւմտեա[յ], յորում՝ աշխարհք ինն[1]. Մայ, Մասպտան[2], Միհրան Քատակ, Քարշկար, Գարմական[3], Երանասան, Քար Կաւատ[4], Նոտ Արտայշիրական[5], Մարձին Ըստեհ[ն][6]:

245 *[Ք]ուստ-ի[7] Նմռոջ, որ է Կողմն միջաւրեա[յ], որ է հարաւ, յորում՝ աշխարհ[ք] իննեւտասն[8]. Պադ[9], Խուժաստեան[10], Ասպահան, Միեշ[ու]ն, Հագար[11], Անատրշիր[12], Կուրման, Տուրան[13], Մակ[ո]ւրան[14], Սնդասրման, Սպետվաշտ[15], Սակաստան, Ջապլաստան[16], Գեր՝ կղզի գոլով ծովուն, Մէշմակհիկ[17], եւ սա կղզի է, Մազուն, Խուժիհրաստան, Սպահլ[18]՝ ի Հնդկաց հանեալ, Դեբուհըլ[19]՝ նոյնպէս ի Հնդկաց հանեալ:*

246 ***Քուստ-ի[20] Խորասան, որ[21]՝ Կողմ յարեւելից[22], յորում է աշխարհ քսան եւ վեց[23], այսինքն՝ զոր ասեմ. Ահմադան, Կոմշ[24], Վարկան, Ապրշահր, Մրվ, Մռոտ, Հրե[ւ][25], Կատաշան[26], Նսա[յ]ի, Միանակա[յ], Բժին[27], Տաղկան, Գոզկան, Ան-***

V-ի նախագաղափարում եղել է առանց կիսաձայն ւ-ի կամ յ-ի Խորաարան*-ը, որից գրիչը «վերականգնել» է իրեն աւելի ծանօթ* Խորասան*-ը. Սուքրեանի ծնթ-նն է՝* «Այլ անուն պիտի, զի Խորասան զԱրեւելեան Պարսս նշանակէ, որպէս կարգի յետոյ». *հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.246, 270)*

1 *V* թ̄

2 *VS* Մայմասպտան *փխ* Մայ, Մասպտան *(վեր., համառօտի* Խուժաստան*-ի գլխում* զՄայ, զՄասպան *է եւ* զՄայպոպան (*vտ* զՄաժ, զՄասպան)*)*

3 *VS* Քարշկար, Պարմական *փխ* Քարշկար, Գարմական *(վեր.՝ ըստ Երեմեանի* (Կաշկար*-ով՝ ըստ նախ. Ե.213-ի*) *եւ համառօտի*՝ «զՔաշկար (*DPv* զՔաշքար), զԳարմական (*AE* զՊարմական, *Dv* զԴարմական)». *տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Գ** → **Պ***)*

4 *S* Երան, Սանքար Կաւատ *փխ* Երանասան, Քար Կաւատ *(V. համառօտում*՝ «զԵրանասան, զՔարկաւատ (*DPv* զԵրանաստան, զԿարկաւատ)». *ըստ Marquart-ի եւ Երեմեանի՝ վերականգնելի է* Երանասան – Քարտ-Կաւատ *աշխարհ)*

5 *VS* Նոտարտայ, Ծիրական *փխ* Նոտ Արտայշիրական *(վեր., համառ.*՝ «զՆոտատր, զԾիրական»*)*

6 *V* Մարձին ըստեհ, *S* Մայձինըստեհ *փխ* Մարձին Ըստեհ[ն] *(վեր., համառօտում վերջին մասն է*՝ Սհեն, զԱրհեն, *Dvտ* Սրհեն. *ըստ Երեմեանի՝ դա վեր-լի է իբրեւ առանձին աշխարհ՝* զԱրզոն*)*

7 *V* Ուստի *[գլխատառով]*, *S* Քուստի *փխ* [Ք]ուստ-ի *(վեր.՝ ըստ միւսների, տե՛ս նախ. Ե.244, 246, 247. V-ի* Ո *գլխատառը, ինչպէս եւ ներքեւի 2 դէպքերում* Ք*-ն, կարմրով է եւ կրկնակէտից յետոյ (պարբերութեան նշան). ձախ լուսանցքում նկարուած են ծանօթ ոլորազարդը եւ, թւում է, թէ նոյն ուշ ձեռացագրով՝* **ք***-աձեւ մեծ խաչանշան)*

8 *V* ժ̄թ̄ *(նախորդող* **ք***-ն՝ ըստ նախ. Գ.32, Ե.3, 244)*

9 *Համառօտում*՝ զՊարս, *ըստ Marquart-ի*՝ Պարս

10 *V* Խուժաստեան *փխ* Խուժաստան *(վեր. Սուքր.)*

11 *VS* Միեղնհագար *փխ* Միեշ[ու]ն, Հագար *(վեր., համառօտում*՝ «զՄէշուն, զՀակար». *տե՛ս բոլորագիր* **ղ** → **շ** *եւ բարբառային* **Գ** → **Կ***)*

12 *Համառօտում* զԱնահիտ *եւ* զԱնայիդ *է. ըստ Marquart-ի*՝ Մէշուն, Հագար, [Պ]ան[ի]ատրշիր

13 *Համառօտում*՝ զԿրման, զՏուրան *(DPv* զԿուրան*)*

14 *VS* Մագւիան *փխ* Մակ[ո]ւրան *(վեր.՝ ըստ համառօտի* (զՄակուրան). *տե՛ս բարբառային* **Կ** → **Գ** *եւ ուշ երկաթագիր* **Ր** → **Ի***)*

15 *VS* Սպետ, Վաշտ *փխ* Սպետվաշտ *(վեր., համ-տը*՝ «զՍնդ, զՄրան, զՍպետվաշտ (*DPv* զՊէտվաշտ)» *է. ըստ Marquart-ի*՝ Վաշտ, Սնդ, Սրման*)*

16 *Գուցէ եւ, վերականգնելի է՝* **Ղ**ապլաստան *կամ* **Գ**ապլաստան *փխն.* **Ջ**ապլաստան *(հմմտ. բոլորագիր* **ղ** → **զ** *կամ ուշ երկաթագիր* **Գ** → **Ջ***). համառօտում* «զՍագաստան, զԱպլաստան (*AE* զԱպղաստան), զԳեր» *է*

17 *VS* Մէշմակհիկ *փխ* Մէշմահիկ *(վեր. Marquart-ի. համ-տում* զՄեշմիահիկ *եւ* զՄեղ, զՄահիկ *է)*

18 *Համառօտի այս երեքի ընթերցումներն են*՝ «զՄազուն (*D* զՄաղուն, *Pv* զՄաուն), զԽոճէհրաւտան (*AE* զԽուճիխրոյտան, *D* զՀոճի, v^1 զՀաղճի, v^1 զՀողճի), զՊահղն (*D* զՊահլ, *Pv* զՊալհ)»

19 *Արդեօ՞ք վերականգնելի է* Կեբուհլ *փխն.* Դեբուհըլ՝ *ըստ համառօտի (AE* զԿեբուհա, *DPv-ն չունի) եւ Թովմայի (տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Կ** → **Դ** *եւ նախորդը*՝ Սպա**հլ**). *բայց հմմտ. Ե.309-ում*՝ դէպուխք

20 *V* Քռաստի, *S* Քուստի *փխ* Քուստ-ի *(վեր.՝ ըստ միւսների, տե՛ս նախ. Ե.244, 245, 247)*

21 *S* որ է *(V)*

22 *V* յարեւելից *փխ* արեւելից *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ միւսների, տե՛ս, օր.՝ նախ. Ե.244*՝ «Կողմ **ա**րեւմտեա[յ]»*)*

23 *V* ի̄զ̄

24 *VS* Կոշմ *փխ* Կոմշ *(վեր. Marquart-ի*՝ *ըստ համ.)*

25 *V* հրօ *[***օ** *տառի վրայ գրչի դրած կայծակնաձեւ նշանով, բայց առանց ուղղման]*, *S* Հրա *փխ* Հրե[ւ] *(վեր. Marquart-ի*՝ *ըստ համառօտի, որտեղ* Արիք*-ի գլխում սկիզբն է*՝ «Կոմշ, Վրկան, (*AE* Վրական), Ապրշահր, Մրու, Մրումոտ (*DPv* Մառուաստ), Հրեւ». *հմմտ. նաեւ նախ. Ե.271, 274)*

26 *Համառօտում* Կանդշան *եւ* Կատաշան *է*

27 *S* Միանակաբժին *փխ* Միանակա[յ], Բժին *(V. արդեօ՞ք վերականգնելի է* Միան[դ]ակա[յ]. *ըստ Marquart-ի*՝ Նսաի-Միանակ. *համառօտը* «Նսաի, Մանակ (*DPv* Նմանիմակ), Բժին» *է)*

դապդ[1], Վեպտ Հրում, Ազամբ Պերոզ, Նահրճիր[2], Դզին Ազակ, Վարճան, Մաշան, Գճակստան[3], Բահլ-ի Բամիկ, Դորմատա[յ], Վար-ի Մանկան, Ճէր-ի Բամիկան[4], Գոզբոն:

247 Քուստ-ի Կապկոհ[5], որ[6]՝ Կողմն Կաւկասու լերանց, յորում են աշխարհ[ք] հնգետասան[7]. [33ա] Ատրպատական, Արմն՝ Հայք[8], Վարջան, որ է Վիրք, Ռան, որ է Աղուանք, Բալասական, Սիսական, ᵃՌէ[9], Գեղան, [Մոկան][10], Շանճան, Դլմունք, Դմբաւանդ[11], Տապը[ր]ստան[12], Ռ[ո]ւան[13], Ամլ, զոր պատմել առաջի կա[յ] մեզ:

248 [14]ԼՁ. Աշխարհ Ասիոյ է Մարք, [յելից[15] կալով Հայոց եւ յերի[16] Կասբից[17] ծովուն][18], զոր ասեն ի Մադեա[յ] որդ[ւ]ո[յ]՝ Կողքաց[ւ]ոց[19] Թագաւորին զաւակին սերեալ[20] են, որոյ քոյր Մադա[յ] է, որ Յաւոնի տոփե[ա]լ[21]՝ զոսկէկիզն[22] մորթին մատնեաց, բայց պատճառ գալոյն այսր ոչ ասի: 249 Այլ ասի, թէ Արտաշէս[23] Ոքոզ[24] մասն ինչ ի Հռոմա[յ]եց[ւ]ոցն[25] եւ ի Հրէից առեալ՝ բնակեցոյց վրանաւք առ Կասբից, որ այժմ ոչ է յայտնի: 250 Բայց Պտղոմէᵃոս[26] զՄարս յելից եւ[ս][27] Կասբից ասէ բնակել, եւ զո-

1 Արդեօ՞ք վեր-նելի է «Անդապ[ա]տ». համ-ի բնագրում (Սաղկան, Գոզկան, Ապըտհրամ (D Անդապլահ, Pv Անապլահ)) կորել է յաջորդ Վեպտ-ը (տե՛ս Ապըտ – Վեպտ. արդեօ՞ք վեր-լի է Վե[հ]պ[ա]տ). ըստ Marquart-ի՝ Անդրապ, Վեստ, Հրում

2 VS Հրու, Մազամբ, Պարոզ, Նահրճիր փխ Հրում, Ազամբ Պերոզ, Նահրճիր (վեր., վերջինը հմմտ. Պտղոմէոսի VI, 9, 5-ի Ναξήραι գետանուան հետ. համառօտում «Հրում, Ջամպ (DPv Ջամ), Պերոզ, Նահճեր (DPv Նախճեր)» է. ըստ Marquart-ի՝ Հրում, Ջամբ, Պերոզ-Նախճիր)

3 Համառօտում «Դզինուազակ (D Դիզինաւազակ, v^1 Դզինազակ, v_{in} Դզին, Աւազակ), Վարջան, Մանշան, Ջակստան» է. ըստ Marquart-ի՝ Դզին-Աւազակ, Վարճան, Մանսան, Գճակ, Ասան

4 S Բակլիբամիկ, Դրմատավարիման, Կանշէր, Իբամիկան փխ Բահլ-ի Բամիկ, Դորմատա[յ], Վար-ի Մանկան, Ճէր-ի Բամիկան (V. համառօտի վերջին հատուածն է՝ «Բահլ, որ են Պարթեւք, Դովմատ (DPv Գովմատ), Վարիմանակ, Ճիրի Բամիկան (AE Ճերեմբամիկան), Դոզբոն (Pv Դովբոն)». Դովմատ-ի եւ Դոզբոն-ի համար տե՛ս բոլորագիր գ → դ. ըստ Marquart-ի՝ Դրմատ, Ծարիմանկան, Ճէրի-Բամիկան, Դզիրոյին)

5 V Կապկոյ փխ Կապկոհ (վեր. Սուքրեանի, որը նաեւ ծանօթագրում է. «Յօր. Կապկոյ»)

6 S որ է փխ որ (V)

7 VS աշխարհ երեքտասան [ժգ] փխ աշխարհ[ք] հնգետասան (վեր.՝ ըստ աշխարհ-շահրերի իրական թուի. յոգնակին հմմտ. նախ. Գ.32, Ե.3, 244)

8 S (որ է) Հայք (V. յուսանցքում ուշ ձեռքով նկարուած է ք-աձեւ մեծ խաչանշան եւ 2 կարմիր ոլորազարդ՝ նման իմաստութեան գաղափարագրի)

9 VS Առէ փխ ᵃՌէ (վեր. Marquart-ի՝ ըստ համառ.)

10 VS չիք Մոկան (վեր.՝ ըստ համառօտի (տե՛ս Գեղան – Մոկան). նրա ցանկի սկիզբն է «զԱտրպատական, զՌէ, զԳեղան (DPv զԳելան), զՄոկան (DPv զՄուկան), զԴիլումն (AE զԴիղումն), զԱհմադան», ուր պակասում են Հայք-Վիրք-Աղուանք-Բալասական-Սիսական-ը եւ Ճանճան-ը, իսկ աւելի է նաեւ Ահմադան-ը, որը V-ն տալիս է Քուստ-ի Խորասան-ի սկզբում. տե՛ս Ե.246)

11 V Բմբօանդ փխ Դմբաւանդ (վեր. Սուքրեանի, որի ծանօթագրումն է. «Յօր. Բմբօանդ, որ է այժմուս Տէմավէնտ». համառօտում զԴաբաւան եւ զԴամբվար է. տե՛ս Դմբ... → Բմբ...)

12 V Տապըստան, S Տապրըստան փխ Տապը[ր]ստան (վեր., Սուքրեանի ծնթ-ն է «Յօր. Տապըստան». համառօտը՝ զՏապարաստան (v^1 զՏապարտան, v_{in} զՍպարաստան). տե՛ս ըրս → ըս)

13 VS Ռւան փխ Ռ[ո]ւան (վեր., համառօտի դասաւորութիւնն այլ է՝ «զԱմեղ (P զԱմաւղ, $v^1 v_{in}$ զԱմլ), զՌուան (Dv զՌուէղ, v_{in} զՔշօշ, զՌուան)». ըստ Marquart-ի՝ Ռուան, Ամլ)

14 V լա̄, S Լ. փխ ԼՁ. (վեր.՝ ըստ նախորդների. Երեմեանը վեր-նում է խորագիր «Յաղագս Մարաց)

15 v^2 յերի փխ յելից (ADEP. միգուցէ, v-ի հրատարակչի ծանօթութիւնը վերաբերում է յաջորդին)

16 DPv առ երի փխ յերի (AE)

17 D Կազբից փխ Կասբից (AEPv. հմմտ. նախ. Ա.30, 31, Բ.21, Ե.69, 80, 251 եւն)

18 VS չիք յելից ... ծովուն (1 տող) (վեր.՝ ըստ համառ.)

19 V որդո Կողքացոց փխ որդ[ւ]ո[յ] Կողքաց[ւ]ոց (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)

20 V սէրեալ փխ սերեալ (վեր. Սուքրեանի)

21 V տոփել փխ տոփե[ա]լ (վեր. Սուքրեանի)

22 S զոսկեկիզն փխ զոսկէկիզն (V. հմմտ. Ե.221, 312)

23 V Արտաշէզ փխ Արտաշէս (վեր. Սուքրեանի)

24 S Ոքող փխ Ոքոզ (V)

25 V Հռոմաեցոյն, S Հռոմայեցոցն փխ Հռոմա[յ]եց[ւ]ոցն (վեր., տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)

26 V Պտղոմեաոս [եա տառերի վրայ գրչի դրած ուղղման կայծականաձեւ նշանով] փխ Պտղոմէոս (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ Ա.30, Բ. 33, Ե.206 եւն)

27 V եւ, S (եւ ի հարաւոյ) եւ փխ եւ[ս] (վեր.՝ ըստ իմաստի. Պտղոմէոսը մեդական ափը դնում էր Կասպից հարաւ-արեւմուտքից հարաւ-արեւելք)

րոց[1] ասեն՝ ընդ մի իշխանութեամբ եւ ոչ ուրեք գտանին Մարք: 251 Բայց Պտղոմէոս ասէ զաշխարհս սոցա՝ Կասբ, Քադ^ագուշք[2], Գեղք[3], Դիլումք: 252 Եւ [ունի լերինս[4] եւ գետս, եւ զծովակն, որ կոչի Կապուտան, ուր զքուռամղիղն գործեն[5]: 253 Ունի քաղաքս[6] բազումս, յորոց մինն՝ Գանձակ Շահաստան. եւ][7] Ոէ եւ Ասպահան քաղաքք են Մարաց:

254 ԼԷ.[8] Աշխարհ [Արուաստան, որ կոչի Ասորեստան, այսինքն՝ Մուծղ, յելից կալով Միջագետաց, առ երի Հայոց: 255 Ունի լերինս[9] եւ գետս, եւ քաղաք՝ զՆինուէ:

256 ԼԸ. [Աշխարհ]][10] Ասիո[յ] Ելիմաց[ւ]ոցն[11] է, որ է Խուժաստան, որում Յոյն[ք][12] Շաւշանիկ կոչեն՝ յաղագս Շաւշան քաղաքի, եւ Տաճիկք՝ Բծրա: 257 Սահմանի ի մտից կուսէ Դկղաթով[13], որ բաժանէ ընդ Բաբելոն եւ ընդ Խուժաստան, իսկ ի հարաւո[յ]՝ Պարսկա[յ]ին ծոցովն, եւ ի [33բ] հիւսի՛սո[յ][14]՝ Ասորեստանիւք[15]: 258 Ունի գետս երեք[16]: 259 Ունի ոստանս հինգ[17], այսինքն՝ աշխարհք, յորս քաղաքք այսոքիկ. Որմշիր, Սուլուա[յ], Շաւշ[18], զոր Դանիէլ յիշէ, Գունդ-իր Շապուրհ[19], յորում ազնիւ զաքար[20] գործեն: 260 Բարի՝ աշխարհ եւ ամենագիտ: 261 Ունի երկու[21] կղզի հանդէպ իւր ի Պարսկային ծոցոյն:

262 ԼԹ.[22] Աշխարհ Ասիո[յ] է Պարսք, յելից Խուժաստանի, առ երի Մարաց: 263 Ունի քաղաք՝ զՍտահր, ուստի՝ Արտաշիր[23], որդի Սասանա[յ]՝ ի Ստեհ գեղջէ, եւ ըստ ելից հիւսի՛սոյ[24] է Պարսա-ե[25] քաղաք: 264 Յորում՝ եւ գաւառն Քոբար. թէ՞ արդեաւք զսա յիշէ Եզեկիէլ[26]: 265 Ու-

---

1 V զոր̄, S զոր փխ զորոց (վեր., հմմտ. վերեւում, նախ. Ե.78, ուր որով-ի վերջին 2 տառին փոխարինել է «անվերջութեան» նշանը. այս զոր̄-ը, գուցէ, կարող է ընկալուել նաեւ իբրեւ զոր^ս, կամ էլ՝ մի ոչ կանոնաւոր գրութիւն զոր^պէս-ի)

2 V Քազազուշք, S Քազազուշ փխ Քադ^ազուշք (վեր., իմա՛ Պտղոմէոսի Καδουσίοι. տե՛ս բոլորագիր դ → զ եւ Քադ – ադ...)

3 S Գելք փխ Գեղք (V. հմմտ. նախ. Ե.247՝ Գեղան)

4 AE լերունս փխ լերինս (DPv)

5 AE չիք ուր զքուռամղիղն գործեն (DPv)

6 $v_{տ}$ եւ քաղաքս (AEP)

7 Dv չիք Ունի եւ քաղաքս ... Շահաստան (1 տող) (AEP$v_{տ}$. ըստ v-ի հրատարակչի ծանօթագրման՝ «Ի հնագոյն օրինակին յետոյ յաւելեալ է ի լուսանցսն զԳանձակ եւ այլ») / VS չիք ունի լերինս ... Շահաստան. եւ (4 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի, որն, ի դէպ, չունի յաջորդող 2 քաղաքանունները. տե՛ս Եւ ... եւ)

8 V լ̄բ̄, S ԼԱ. փխ ԼԷ. (վեր.՝ ըստ նախորդների. V-ում սովորականի պէս լուսանցքում պատուոյ նշանների մէջ դրուած գլխահամարից վեր ուշ ձեռագրով նկարուած է ծանօթ ոլորազարդը)

9 AE լերունս փխ լերինս (DPv)

10 ADEPv չիք Աշխարհ (վեր.՝ ըստ V-ի միւս գլխագրերի) / VS չիք Արուաստան, որ ... զՆինուէ: ԼԸ. Աշխարհ (4 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս ԼԷ. Աշխարհ ... ԼԸ. Աշխարհ. աշխարհահամարի վերականգնումն՝ ըստ նախորդների)

11 V Ելիմացոյն փխ Ելիմաց[ւ]ոցն (վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)

12 V յոյն փխ Յոյնք (վեր. Սուքրեանի)

13 VS Դկլաթով փխ Դկղաթով (վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ե.130, 212)

14 VS հիւսիւսո[յ] փխ հիւսիսո[յ] (վեր.՝ ըստ այլոց)

15 Էջի այս առաջին տողից ձախ, լուսանցքում ուշ ձեռագրով նկարուած է ք-աձեւ մեծ խաչանշանը, որն աւարտում է իմաստութեան գաղափարագրի նմանուող ոլորազարդով եւ, թերեւս, վերաբերում է այս Ասորեստանիւք-ին

16 V գ̄

17 V ե̄

18 Անուան աւ տառերի վերեւում գրիչը գրել է ո (առանց որեւէ նշանի), որը, թերեւս, նախագաղափարից չէ

19 VS Գունդիր Շապուրհ փխ Գունդ-իր Շապուրհ (վեր., համառօտում Գունդիշապուրհ եւ Գունդիշապուհ է)

20 S շաքար փխ զաքար (V. թերեւս, իմա՛ յունարէն եւ լատիներէն «շաքար» (ՆՀԲ, Բ, էջ 474), թէեւ հմմտ. նախ. Ե.294. համառօտում շաքարն է)

21 V բ̄

22 V լ̄գ̄[?]Տ ԼԲ. փխ ԼԹ. (վեր.՝ ըստ նախորդների. V-ում ձախ լուսանցքում պատուոյ նշանների մէջ դրուած գլխահամարի տակ ուշ ձեռագրով նկարուած է ծանօթ կարմիր ոլորազարդը)

23 Տողից (Արտաշիր ... ըստ) ձախ լուսանցքում նկարուած է կարմիր ոլորազարդը, որը ստորեւ կրկնուած է սեւով՝ «կոչէ ... Երեմիա» տողի կողքին

24 V հիւսիւսոյ փխ հիւսիսոյ (վեր. Սուքրեանի)

25 V Պարսաէ, S Պարսա փխ Պարսա-ե (վեր., տե՛ս բոլորագիր ե → է. Պարսա-ե քաղաք-ը, թերեւս, նշանակում է հէնց Պերսեպոլիս-ը)

26 S Եզէկիէլ փխ Եզեկիէլ (V)

նի կղզիս երկուս[1]*, զոր Պտղոմէոս զմինն Աղէքսանդ[ր]ի*[2] *կոչէ, եւ զմիւսն՝ Սոբաթ. եթէ՞ զսա յիշէ Երեմիա՝* Ոսկի՝ եկեալ ի Սոփաթա[յ][գ]*։* 266 ***[Ունի եւ*[3] *գետս եւ քաղաքս բազումս, յորոց մին*[4] *է Ռէշիր-ի Պարսան*[5] *քաղաք. յորում ազնիւ մարգարիտն ելանէ եւ գոհարք]***[6]*։*

267 *Լինի տասն*[7] *գոհարք. ա̅՝ ադար, որ վեցդանկեան*[8] *է, արժէ դրամ քառասուն. բ̅*[9]*՝ ռոմիա[յ]. գ̅՝ մէշիա[յ]. դ̅՝ դանքա[յ]*[10]*. ե̅՝ պարմուշա[յ], որ է անգոյն. զ̅՝ պարմուշիտ. է̅՝ հաւթադրամ*[11]*. ը̅՝ հաշտադրամ*[12]*. թ̅՝ նոյնադրամ. ժ̅՝ դասադրամ*[13]*՝ աքարթա[յ], զոր մեք «անիծ» կոչեմք։*

268 ***Խ.***[14] *Աշխարհ Ասիո[յ]՝ Արիք են*[15]*, յելից կալով Մարաց եւ Պարսից, եւ ձգին մինչեւ ի Հնդիկս, յերի Վրկանի եւ մասին Սկիւթա[յ]։* 269 *Ունին աշխարհս մետասան*[16]*. յորում՝* [34ա] *Կարճաբեր աշխարհն. Դէմոն եւ Կարման Ջերմ. Կր[մ]ան Ապապտ*[17]*, զոր Պարսիկ[ք]*[18] *Ցուրտ Կր[մ]ան*[19] *կոչեն. որոյ ի հիւսի՛սո[յ]*[20]*՝ Պարթեւաց աշխարհն, ասէ Պտղոմէոս՝ ընդ մէջ Ցուրտ Կրմանա[յ] եւ Վրկանի, բայց Պարսիկք կոչեն այժմ յաղագս Բահլ քաղաքի զնա Բահլ-ի Բամիկք*[21]*, որ է Բահլաւ Ոտին*[22]*։* 270 *Եւ Աստուածա[յ]ին գիրն*[23] *զամենայն Արեւաց աշխարհն Պարթեւք կոչէ, ինձ թուի՝ վասն թագաւորութեան ի նոցանէ լինելոյ, բայց Պարսիկք կոչեն զկողմանքս զայս Խորասան, այսինքն՝ յԱրեւելեա[յ]*[24]*։* 271 *Յորում ասեն՝ զաշխարհս զայս. Կոշմա[յ], Վրկան, Ապրշահր*[25]*,*

---

1 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ., օր.՝ նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

2 *V* Աղէքսանդի, *S* Աղեքսանդրի *փխ* Աղէքսանդ[ր]ի *(վեր.)*

գ **Երեմ․ Ժ** 9

3 *DPv չիք* եւ *(AE. համառօտը յետոյ ունի* գետս եւ կղզիս, *սակայն V-ում կղզիները յիշուած էին նախորդիւ, ուստի՝ վերականգնման մէջ հանել ենք)*

4 *DPv* մի *փխ* մին *(AE. հմմտ. նախ. Բ.24, Գ.31, Դ.31, Ե.219 եւն)*

5 *D* Պարսհան, *Pv* Պահրսան *փխ* Պարսան *(AE)*

6 *VS չիք* Ունի եւ գետս ... գոհարք *(3 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի. գուցէ, V-ի նախագաղափարի աւարտը եղել է՝* «յորում ելն է ազնիւ մարգարտի եւ գոհար**այ**», *որն էլ դարձել է գրչի վրիպման առիթը, տե՛ս* Սոփ**աթայ** ... գոհ**արայ***)*

7 *V* ժ̅

8 *V* զ̅դանկեան, *S* վեցդանեկան *փխ* վեցդանկեան *(վեր., համառօտում նոյնն է. տե՛ս այս նախադասութեան վերջին ծնթ.)*

9 *V* խ̅բ̅ *[մէկ պատուոյ նշանի տակ] փխ* քառասուն. բ̅ *(վեր. Սուքրեանի)*

10 *V* գանքա, *S* անքա *փխ* դանքա[յ] *(վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս բոլորագիր* **դ** → **գ***)*

11 *V* հավտադրամ *փխ* հաւթադրամ *(վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս բանաւոր* **Ւ** → **Վ** *եւ* **Թ** → **Տ***)*

12 *V* շաշտադրամ *փխ* հաշտադրամ *(վեր.՝ ըստ համառօտի* (*տե՛ս յաջորդ ծնթ.*)*. համառօտը չունի յաջորդը, որն իմա՛ միջին պարսկ. «**հնն**ադրամ»)*

13 *Համառօտի* դահադրամ-*ը (որը նրա հատուածի աւարտն է) եւ V-ի* դասադրամ-*ը միջին պարսկ. «**տասն**ադրամի»-ի տարբերակներ են՝ ըստ բարբառների. V-ի այս նախադասութիւնը, որը Սուքրեանը յանիրաւի առել է փակագծի մէջ, համառօտը (ADEv^2v_{in}. Pv-ն չունի) շփոթներով խմբագրել է այսպէս.* «մարգարիտ (*Dv^2v_{in}* մարգարտի) այս է. դրակ, վեցդանկեան, արժէ ԽՌ դոմախ (*Dv^2* քառասուն եւ վեց դոմիայ, *v_{in}* քառասուն հազար գումիայ) Ը միշխոյ (*D* շ̅ միչիա, *v^2v_{in}* հինգ հարիւր միչայիայ), Գ դանքա (*D* գ̅ դանգքա, *v^2v_{in}* երեք դանկայ), Դ պարմուշքա, պարմուշիթ (*AE* պարուշիա, *v^2v_{in}* պարմուշիդ), հաւթադրամ, հաշտադրամ (*AE* հաշթադրամ), դահադրամ»

14 *V* լ̅դ̅, *S* ԼԳ. *փխ* Խ. *(վեր.՝ ըստ նախորդ աշխարհահամարների)*

15 *V* էն *փխ* են *(վեր. Սուքրեանի)*

16 *V* ժ̅ա̅

17 *V* Կրանապապտ, *S* Կրմանապատ *փխ* Կր[մ]ան Ապապտ *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս 2 տող յետոյ կամ Բ.17. հմմտ. նաեւ նախորդ տողի* Կարման *ձեւի հետ)*

18 *VS* Պարսիկ *փխ* Պարսիկ[ք] *(վեր., հմմտ. 3 տող յետոյ)*

19 *V* Կրան *փխ* Կրման *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ միւսների, հմմտ. 1 տող յետոյ կամ Բ.17)*

20 *VS* հիւսիւսո[յ] *փխ* հիւսի՛սո[յ] *(վեր.՝ ըստ այլոց. տե՛ս նախ. Ա.4, 27, Բ.2, 8, Գ.9, Դ.46, Ե.2, 96 եւն)*

21 *VS* Բահլի-Բամիկք *փխ* Բահլ-ի Բամիկք *(վեր., հմմտ. նախ. Ե.246՝* Բահլ-ի Բամիկ*)*

22 *V* Բահլօոտին, *S* Բահլ-առաւաւտին *փխ* Բահլաւ Ոտին *(վեր.)*

23 *Տողից* («Եւ Աստուածային գիրն ... Պարթեւք»*) աջ, լուսանցքում նկարուած է ծանօթ կարմիր ոլորազարդը, որը ստորեւ երիցս կրկնուած է սեւով* («Խորասան ... յորում ասեն», «թէ Փիսոն ... կոչ/են» *եւ* «Վանդգէս ... ս^{ուր}բքն մեր առա/ջնորդ» *տողերի կողքին)*

24 *V* յարեւելեա, *S* արեւելեայ *փխ* յԱրեւելեա[յ] *(վեր.)*

25 *S* Ապրշահ *փխ* Ապրշահր *(V)*

աՄր[վ][1], Մուռ, Հրեւ, Գադշան, Գոզկան[2], յորում լինի ձի արքունական, Գոզբոն՝ մինչեւ ցգետն, զոր կոչեն Արանգ։ 272 *Ջորմէ առասպելեն, թէ ծծումբ բերէ, լայն է եւ անհուն, որ Թ[ո]ւի[3], թէ Փիսոն է, զոր Պարսիկք Վեհռոտ կոչեն։* 273 *Եւ անհուն ասելն առ ի միտս է, վասն զի հզաւր ազգացդ Պարսից եւ Հնդկաց անճանապարհ եւ անանց է՝ պա[յ]մանաւ[4]։* 274 *Եւ Հրեւ դաշտն՝ եզր արեւելեա[յ] Վրկան աշխարհին, ուր է Վանդգէս գաւառն, ուր վկա[յ]եցին սուրբքն մեր առաջնորդ[5], Խուպ-ի Տուխարստան աշխարհ ասեն.* [34բ] *եւ լինի անդ մուշկ, թէպէտ՝ ոչ ազնիւ։* 275 *Եւ Թուի, թէ գերութիւն Հրէից[6] ի յայս Կոզական աշխարհս բնակեցան, զոր Գիր ասէ՝ բնակել առ գետովն Գոզանա[յ][7]։* 276 ***[Եւ կղզի մի է[8]՝ Հանդէպ Արեաց ի Հնդկաց ծովուն[9], յորում Թզուկք լինին[10] երեքթզեան Հասակաւ, որք[11] պատերազմին ընդ խորդոց[12] Հաւուց՝ վասն ճարակելոյ նոցա զանդաստանս Թզկացն][13]։***

277 *Եկեալք յարեւելս՝ դարձցուք առ հիւսի՛սի[14]։*

1 *VS* Ամր *փխ* աՄր[վ] *(վեր.՝ ըստ Նախ. Ե.246-ի)*

2 *Բառի* զ*-ի վերեւում, թւում է, թէ նոյն ուշ ձեռագրով կարմրով գրուած է* շ *տառը. նախորդ անունը Նախ. Ե.246-ում* Կատաշան *ձեւով էր*

3 *V* թւի *փխ* թուի *(վեր. Սուքրեանի)*

4 *V* պամանաւ *փխ* պա յմանաւ *(վեր. Սուքրեանի)*

5 *Սուքրեանը ծանօթագրել է.* «Այսինքն Ս. Ղեւոնդեանք, որպէս եւ Ղազար Փարպեցի (գլ. Ծ. ԾԷ.) Վարդգէս կոչէ զգաւառն՝ ուր վկայեցին նոքա»

6 *Տողից* (թէ գերութիւն Հրէից ... բնա/կեցան*) ձախ, լուսանցքում կայ ծանօթ ոլորազարդը*

7 *Այս բառի* զ*-ի վերեւում կայծակնաձեւ նշան է դրուած, եւ ձախ լուսանցքում նոյնպիսի նշանի տակ գրուած է* շ *տառը (թերեւս, ուշ «սրբագրողը» նկատի է ունեցել* «Քուշանք» *երկրանունցեղանունը)*

8 *AE չիք* է *(DPv)*

9 *AE* ծովու *փխ* ծովուն *(DPv)*

10 *AE* լինի *փխ* լինին *(DPv. հմմտ. Նախ. Դ.40, Ե. 242, 302, 304)*

11 *AE* եւ *փխ* հասակաւ, որք *(DPv)*

12 *DPv* խորդուց *փխ* խորդոց *(AE)*

13 *AE* Հնդկաց *փխ* թզկացն *(DPv) / VS չիք* Եւ կղզի մի ... թզկացն *(5 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի)*

14 *VS* հիւսիւսի *փխ* հիւսի՛սի *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

15 *V* ՟լե՟, *S* ԼԴ. *փխ* ԽԱ. *(վեր.՝ ըստ նախորդ աշխարհահամարների)*

16 *Ձախ լուսանցքում ուշ ձեռագրով, երկար պատուոյ նշանների մէջ, 3 տողով «ծանօթագրուած» է.* «Աշխարհ թու/րքաստ/ան» *(առաջին բառը՝ ալիքաձեւ գաղափարագրով՝ պատուոյ նշանի տակ), որի մասին Սուքրեանը եւս ծանօթագրութիւն ունի.* «Ի լուսանցս գրեալ է *Աշխարհ Թուրքաստան*»

17 *VS չիք* ձգէ *(վեր.՝ ըստ յաջորդ բառի հայցականի, հմմտ. Նախ. Գ.27, Ե.71, 201, 284)*

18 *V* լերեամբն *փխ* լերամբն *(վեր. Սուքրեանի, հմմտ. Նախ. Բ.4, Գ.5, Ե.69, 134, 283 եւն)*

19 *V* յ.բ̅. *փխ* յերկուս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. հմմտ. Նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

20 *V* Ապխրտարք *փխ* Ապխտարք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի, տե՛ս Նախ. Բ.22. հմմտ. Ե.90՝* Ապախթարք. *համառօտի բնագիրն է.* «որ (*DPv* որք) են Ապախտարք (*AE* նախապատարք), այսինքն՝ Թուրք»*)*

21 *S* հիւսիւսոյ *փխ* հիւսիսո[յ] *(V. հմմտ. Նախ. Ա.4, 27, Բ.2, 8, Գ.9, Դ.46, Ե.2, 96 եւն)*

22 *VS* Սարմատացոց *փխ* Սարմատաց[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս Նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

23 *V* հարաւ ըիկան ծովն, *S* ի հարաւ Վրկան ծովն *փխ* [ի] հարաւ[ոյ]՝ ը[ստ Վ]րկան ծով[ով]ն *(վեր., տե՛ս* եւ **ի** **հ**արաւ → եւ **հ**արաւ, հար**աւո** → հարա**ւ**, **ը̅** **Վր**կան → **ը̅ւի**կան → **ը̅ի**կան, ծ**ովով**ն → ծ**ով**ն*)*

24 *V* Արեւք *փխ* Արեաւք *(վեր. Սուքրեանի)*

25 *V* անտր *փխ* անդր *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Տ**. *հմմտ. Նախ. Ա.39, Բ.37, Գ.73, Դ.38, Ե.74, 136 եւն)*

26 *V* Սկիւթիա *փխ* զՍկիւթիա *(վեր. Սուքրեանի)*

27 *VS* Ճենաց *փխ* Ճէնաց *(վեր.՝ ըստ այլոց. տե՛ս Նախ. Ե.285, 328, 330)*

278 **ԽԱ.**[15] *Աշխարհ Ասիո[յ] Սկիւթիա[16] է, որ սկսանի յԱթլ գետո[յ] եւ [ձգէ][17] զերկայնութիւն իւր առ ի շեղ յելս հարաւոյ մինչեւ ցԻմաւոն լեառն (եւ որպէս թէ Իմաւոն լեր֊ամբն[18] յերկուս[19] բաժանեալ է Սկիւթիա, որ են Ապխտարք[20], որ են Թուրքաստանք), ըստ հիւսիսո[յ][21]՝ Անծանաւթ երկրաւ, եւ ըստ մտից՝ Սարմատաց[ւ]ոց[22] աշխարհաւ, առ յԱթլ գետով, եւ [ի] հարաւ[ոյ]՝ ը[ստ Վ]րկան ծով[ով]ն[23] եւ Արե[ա]ւք[24] եւ Հնդկաւք առ հարաւա[յ]ին բազկաւն Իմաւոն լերինն եւ անդր[25] եւս մինչեւ ցԻմոդա[յ] լեառն, որ եւ նա բաժանէ [զ]Սկիւթիա[26] ի Հնդկաց։* 279 *Իսկ ըստ յելից կուսէ սահմանի ի Ճէնաց[27]։*

280 Եւ ազգ[ք][1] են նոքա[2] քառասուն եւ երեք[3]. յորոց մինն է Ջկնակեր, եւ մինն՝ Կաթնկեր, եւ մին է Հեռիբացիս, որ է Հրեաւ[4] աշխարհն, զոր Պարսից հանեալ է ի նոցանէ։ 281 Եւ զայլ ազգ այս է[5] խուժական անուամբ, զոր չէ հարկ ասել, զի այժմ այլազգ ոչ գիտեմք, բայց միայն զԲուշխն ազգ, որ ճարակի զերկիրն զայն։ 282 Եւ ունի Սկիւթիա լերինս եւ դաշտս՝ անապատս [35ա] եւ անջուր։ 283 Ունի աշխարհս հինգ[6]. զՍոգդիանի[7], որ է Սագաստան, եւ զՍակէ, ընդ երկուսին[8] են ազգ հնգետասան[9]՝ հարուստք, արուեստաւորք, վաճառականք, որ բնակեն ի մէջ Թուրքաստանի եւ Արեաց, [առ][10] Եմաւոն լերամբն։ 284 Որ է բարձր եւ երկայն՝ քան զամենայն լերինս, եւ ձեւով՝ [որ]պէս[11] կակիկոն[12] եւ որպէս զԼի[ւ]ն[13] գիր Հա[յ]ոց, որ ունի արմունկն յարեւելից հարաւակոյս. եւ բազուկ մի ձգէ ի մուտս կոյս՝ մղոնս հազար երկու հարիւր ութսուն[14], եւ զմին բազուկն՝ ի հիւսի՛ս, մղոն[ս][15] հազար հինգ հարիւր յիսուն[16], եւ այլ եւս երթա[յ] ընդ Անծանաւթ երկիր։ 285 Բայց երեքհարիւր[17] մղոնաւ յարմ[ն]կանէն[18] ըստ հիւսի՛սո[յ][19], ի վերա[յ] լերինն ճանապարհ եւ աւթեւան է՝ որք[20] ի Ճէնս[21] երթան, գալով ի Սագաստանեա[յ][22]՝ ճանապարհորդել ընդ Քարէ բուրգն, որ ի Ջարմանալի դաշտին է։ 286 Եւ ի հնգետասան[23] ազգաց կոչի մին Մասագետացիք, յորոց դշխոյն՝ որ զԿիւրոսն եսպան, եւ Բխուխ[24] ազգն, եւ միւս ազգ՝ Խորոզմի՝ վաճառականք, ի հիւսի՛սո[յ][25] յարեւմու[տ]ս[26], եւ ի նոսա լինի Խոլոզմի կարն[27]՝ ի Տոռ[28] գաւառի նոցա, եւ աղեղն ազնիւ. եւ միւս ազգ՝ Ծաւդիկք[29], եւ միւս ազգ՝ Թուխարիք։ 287 Բայց ի քառասուն եւ երեք[30] ազգէդ[31] մին Հեփթաղք[32] եւ մին Ալխոն եւ միւսն Վալխոն՝ ըստ հոմանուն քաղաքացն՝ առ մեծ գետովն, որ կոչի Դումոս[33]. եւ այլ եւս տասն[34] գետ[ք][35] ի լերանց նոցա հոսին։

---

1 V ազգ *փխ* ազգք (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ միւսների, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56 եւն*)

2 S նորա *փխ* նոքա (*V*)

3 V խնգ

4 V Հրէօ [*օ-ի վրայ կայծակնաձեւ նշանով*], S Հրեաւ *փխ* Հրեաւ (*վեր., հմմտ. նախ. Ե.271, 274*)

5 S աւէ *փխ* այս է (*V*)

6 V ե

7 *Այս բառերի տողից* («եւ անջուր ... Սագաստան») *աջ, լուսանցքում նկարուած է ծանօթ կարմիր ոլորազարդը, որը ստորեւ կրկնուած է* «աւ/թեւան է ... Սագաստան/եա[յ]» *տողից վեր եւ* «Մասագետացիք ... զԿիւրոսն եսպ/ան» *տողի կողքին*

8 V էրկուսին *փխ* երկուսին (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Ե** → **Է**)

9 V ժե

10 V *չիք* առ (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ բովանդակութեան. տե՛ս* **առ** ... լերա**մբ**ն)

11 V պ [*=«պէս»*] *փխ* որպէս (*վեր. Սուքրեանի*)

12 S կարակին *փխ* կակիկոն (*V. գուցէ, վերականգնելի է* կա[ն]կիկոն. *ՆՀԲ-ն ունի* կանկեղոն՝ «*կարկին*». *Սուքրեանի ծնթ.-ն է.* «Յօր. *Կակիկոն*»)

13 V զլին S զլիւն *փխ* զԼի[ւ]ն (*վեր.*)

14 V ռմձ

15 VS հիւսիւս մղոն *փխ* հիւսի՛ս մղոն[ս] (*վեր.՝ ըստ այլոց, հմմտ. նաեւ 1 տող վերեւ*)

16 V ռշծ

17 V յ

18 VS յարմկանէն *փխ* յարմ[ն]կանէն (*վեր.*)

19 V հիւսիւսո *փխ* հիւսիսոյ (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց*)

20 S որ *փխ* որք (*V*)

21 S Ճեն *փխ* Ճէնս (*V. հմմտ. նախ. Ե.328, 330*)

22 VS Սագաստանեա[յ] *փխ* Սագաստանեա[յ] (*վեր.*)

23 V ժէ [*=եւթնեւտասն*] *փխ* հնգետասան (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդի*)

24 *Գուցէ, վերականգնելի է՝* Բխուրա *փխն.* Բխուխ (*տե՛ս* Բխու**րա** **ա**զգն → Բխու**խ** **ա**զգն)

25 VS հիւսիւսո[յ] *փխ* հիւսիսո[յ] (*վեր.՝ ըստ այլոց*)

26 V յարեւմուս *փխ* յարեւմուտս (*վեր. Սուքրեանի*)

27 S քարն *փխ* կարն (*V. Սուքրեանի տողատակի ծանօթագրութիւնն է.* «Յօր. *Խոլոզմիկարն*»)

28 S Տուր *փխ* Տոռ (*V*)

29 VS [...] [*գրիչը բաց է թողել մօտ 5-6 տառի տեղ*] *փխ* Ծաւդիկք (*վեր.՝ ըստ համառօտի, որի բնագիրն է.* «Եւ ունի Սկիւթիա ազգս քառասուն եւ երեք (*DPv* չորս). Ծաւդիկք (*D* Ծաւդիք, *P* Սաւդիք, *v* Սօդիք), Թուխարիք (*AE* Թուխարիկք), Հեփթաղք, եւ այլ խուժադուժ անուանք»)

30 V խնգ

31 V ազգէտ *փխ* ազգէդ (*վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Տ**)

32 V Հեփթախք *փխ* Հեփթաղք (*վեր. Սուքրեանի՝ ըստ համառօտի. տե՛ս բանաւոր* **Ղ** → **Խ**)

33 *Գետանունը նախորդի (նախ. Բ.23)* **Ռ**իմոս *էր*

34 V ժ

35 VS գետ *փխ* գետ[ք] (*վեր.՝ ըստ միւսների, տե՛ս օր.՝ ստորեւ, նախ. Ե.290, 291*)

[35բ] 288 ***ԽԲ.***[1] *Աշխարհ Ասիո[յ] Հնդկաստան*[2] *է, յերի կալով Արեաց եւ Սկիւթաց[ւ]ոց*[3], *առ Եմաւոն լերեամբ*[4], *եւ անդր*[5] *եւս քան զնա՝ մինչեւ ցԵմոդա[յ]*[6] *լեառն եւ ցՃէնաց*[7] *սահման:* 289 ***Եւ*** *բաժանեալ են Հնդի՛կք*[8] *յերկուս՝ յարեւելից եւ յարեւմտից Գանգրէս*[9] *գետոյ:* 290 ***Եւ*** *ցուցանէ Պտղոմէոս, թէ եւթն*[10] *գետք են յատուկք*[11] *անուամբք, որ ի մի եկեալ՝ կոչին Փիսոն, առ Մերկիմաստակաւքն:* 291 ***Բայց*** *երեք*[12] *են գետք՝ բ[ղ]խեալ*[13] *առ Մերկիմաստակաւքն. նախ՝ Դամունաս գետ, ապա՝ Գանգէս, ապա՝ Սառաբոս*[14], *եւ խառնեալ ապա՝ Իմոյն կոչին:*

292 ***Են*** *ընդ աջմէ Ինդոս գետոյն ազգ[ք]*[15] *յիսուն եւ եւթն*[16]: 293 ***Լինի*** *անդ [երէ՝ յամոյրանման սրեղջիւր, որ սպանանէ զառիւծ. եւ լինի անդ]*[17] *հրեաշիր, եւ դահանակ եւ անագ ազնիւ:* 294 ***Եւ*** *ազգն Մերկիմաստնոց ոչ ուտեն այլ ինչ՝ բայց միայն միրգ եւ բրինձ եւ շաքար, եւ կոչեն զնոսա Պարսիկք Շամն եւ Բրամն ազգ:* 295 ***Եւ*** *ընդ վայր թողեալ է նոցա զկա՛նայս*[18]*՝ հանդերձ հաւտիւք*[19]: 296 ***Եւ*** *ընդ առաւաւտն Արեգականն երկիր պագանեն՝ ասելով. «Մեք զքեզ կարծեմք*[20]*, թէ այլ ոք է վերագոյն քո՝ նմա լիցի՛ ծունրս մեր»:* 297 ***Լինի*** *անդ ընձուղտք*[21]*, Պարսիկք կոչեն շտրպաշանք:*

298 ***Եւ*** *են եւթանասուն եւ երկու*[22] *ազգ[ք]*[23] *յարեւելից Ինդոս*[24] *գետո[յ]՝ մինչեւ*

---

1 *V* լ̅զ̅, *S* ԼԵ. *փխ* ԽԲ. *(վեր.՝ ըստ նախորդների)*

2 *Կողքի ձախ լուսանցքում ուշ ձեռագրով, երկար պատուոյ նշանների մէջ, 2 տողով «ծանօթագրուած» է. «աշխարհ հնդկաց» (առաջին բառը՝* **ա**+*ալիքաձեւ գաղափարագիր)*

3 *V* Սկիւթացոց *փխ* Սկիւթացւոց *(վեր.՝ Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Ա.48, Գ.25, Ե.102 եւն)*

4 *V* լերեամբ *փխ* լերամբ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.4, Գ.5, Ե.69, 134, 283 եւն)*

5 *V* անտր *փխ* անդր *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Տ**. *հմմտ. Ա.39, Բ.37, Ե.74,136 եւն)*

6 *VS* ցԻմադա *փխ* ցԵմոդա[յ] *(վեր.՝ ըստ նախ. Ե.278)*

7 *VS* ցՃենաց *փխ* ցՃէնաց *(վեր. հմմտ. Ե.328, 330)*

8 *V* Հնդուկք *փխ* Հնդիկք *(վեր. Սուքրեանի)*

9 *V* Գանգրէս *փխ* Գանգէս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախ. Ե.291-ի. թերեւս, վերականգնելի է* Ինդոս *փխն.* Գանգէս, *հմմտ. յաջորդի՝ Ե.292, 298)*

10 *V* է̅, *S* եօթն *փխ* եւթն *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*

11 *S* յատուկ *փխ* յատուկք *(V)*

12 *V* գ̅

13 *VS* բխեալ *փխ* բ[ղ]խեալ *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս օր.՝ նախ. Դ.23, Ե.78, 119, 133, 206 եւն)*

14 *V* Սառարոս *փխ* Սառաբոս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ Պտղոմէոսի. տե՛ս ուշ երկաթագիր* ***Բ*** → ***Ր****)*

15 *VS* ազգ *փխ* ազգ[ք] *(վեր.՝ ըստ միւսների, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56 եւն)*

16 *V* ծ̅է̅, *S* յիսուն եւ եօթն *փխ* յիսուն եւ եւթն *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18. համառօտի բնագիրն է.* «ունի յարեւմտեան կողմանն (*AE* արեւմտակողմ) ազգս յիսուն եւ հինգ (*D* ծ̅է̅), իսկ յարեւելեանն (*AE* արեւելակողմն)՝ ազգս (*DPv չիք* ազգս) եւթանասուն եւ երկու», *հմմտ. բոլորագիր* **է** → **ե***)*

17 *VS չիք* երէ յամոյրանման … լինի անդ *(2 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի* (*տե՛ս* **Լինի անդ … լինի անդ**)*, որը խառը հերթականութեամբ խմբագրել-մէկտեղել է յիշուած կենդանիներին* (*ընդգծում ենք V-ում կորսուածները, որոնց վերականգնումը տուել ենք յայտնի զգուշաւորութեամբ*)՝ «Լինի ի Հնդիկս (*A* Հնդիկքս, *E* Հանդիկք) **երէ** (*Pv* էրէ) **յամոյրանման սրեղջիւր** (*v*[1] որ եղջերաւ), **որ սպանանէ զառիւծ**, եւ հրեշ երէ, եւ **այլ գազան՝ նման առիւծու** (*Pv* առիւծոյ), **բայց կնճիթն սուր եւ երկայն**, եւ ընձուղտք, եւ **կորեանք**, եւ պապկայք (*DPv* կապիկք), եւ աքաղաղք փետրամաւրուսք, եւ փիղք, եւ վագերք, եւ **վիշապք**, մեծ մրջմունք (*DPv* եւ մրջմունք մեծամեծք) եւ մկունք բեշ (*D* բեշկոյ, *Pv* բեշկ) մշկոյ, եւ **կորկորդիլ** (*D* կրոկոդիղոս, *Pv* կոկորդիլ) **գազան**, եւ միեղջերու (*AE* միեղջիւրի), **որ է մեծ գազան եւ ի վերայ ողինն՝ ճանկ** (*AE* ճագք), **եւ զփիղ լեզուաւն սպանանէ**, եւ պասկուճ հաւ, եւ մուշկ (*v*[1] մշտկ) երէ (*Pv* էրէ) եւ էշ եղջերաւոր» (*նոյն կերպ խմբագրուած-մէկտեղուած են նաեւ երկրի ցեղերը, մետաղներն ու համեմունքները*). *տե՛ս* **Լինի անդ … լինի անդ**. *յաջորդող* հրեաշիր-*ը հմմտ. համառօտի* հրեշ երէ-*ի հետ)*

18 *V* զկայնայս *[յ-ն գրուած է* **ան***-ի տակ] փխ* զկանայս *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախ. Ե.78)*

19 *V-ում բառի* **հ** *սկզբնատառի վրայ անհասկանալի կայծակնաձեւ նշան կայ*

20 *V* կարծենք *փխ* կարծեմք *(վեր. Սուքրեանի)*

21 *V* ընձուխտք *փխ* ընձուղտք *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախ. Դ.47. տե՛ս բանաւոր* **Ղ** → **Խ***)*

22 *V* հ̅բ̅, *S* եօթանասուն եւ երկու *փխ* եւթանասուն եւ երկու *(վեր.՝ ըստ նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*

23 *VS* ազգ *փխ* ազգ[ք] *(վեր.՝ ըստ այլոց, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56 եւն)*

24 *VS* Ընդոս *փխ* Ինդոս *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ե.292)*

ցՄիւնաց[ւ]ոց[1] աշխարհն։ 299 Կոչի անդ գաւառ մի՝ Ոսկի, եւ գաւառ մի՝ Արծաթի։ 300 Եւ ի թագաւորանիստ նոցա լինի կորանգ, ս[36ա]ա[2]՝ ե՛ւ պապկաս սպիտակն[3], ե՛ւ աքաղաղս փետրամուրուս։ 301 Եւ երկու[4] գաւառք այլ են, զոր կոչեն Ոսկի եւ Արծաթի, եւ մի՝ Պղնձի գաւառ։ 302 Եւ լինին եւ փե[ւ]ղք[5] եւ վագերք [եւ կորեանք, եւ վիշապ][6], զոր ասեն՝ դիւթութեամբ հնազանդեն ի լուծ, որ երագ են որպէս հողմածինս։ 303 Լինի պպել[7] եւ ոռոմտոց[8], որ է բո[յ]աճառս, ախիրիբոյե[ա]կ[9], գոզիբոյե[ա]կ, ագո[յ]իբոյեակ[10], կասիմոն, դ[ո]ւաղակ[11], շահաւոր մարգակոշակ[12], հալ[ո]ւա[յ][13], փաղանգմուշկ[14], կափուր, ճանդան, նա[յ]իբոյեակ[15], եւ բազում դեղք եւ բաժարք[16]։ 304 Եւ՝ մկունք, որ կոչին բէշմո[ւ]շկ[17], որ յաղագս բիշ մահացու արմատ ուտելո[յ]՝ լինի անդեղեայք, եւ մեծ մրջմունք՝ ուր ոսկի փոշիքն լինին։ 305 Լինի անդ գազան՝ [նման առիւծու, բայց կնճիթն սուր եւ երկայն, եւ կորկորդիլ գազան, որ է մեծ գազան][18] շաւարշան[19], որ լեզուաւն զփե[ւ]ղ[20] սպանանէ, եւ բառնա[յ] ի ճանկն, զոր յողինն ունի, եւ գնա[յ], զորո[յ][21] զգոչիւն լսեն ամենայն չորքոտանիք եւ արիւն մզեն։ 306 Լինի եւ միեղջերու եւ գա[յ] պասկուճ ի Սիւնաց[ւ]ոցն[22] անդ, զոր բեռամբ սայլի եւ երկաթեղէն գառագղիւ սպանանեն։ 307 Եւ զվ[ա]գրէ[23] ասեն, թէ վազէ ի պասկուճն, եւ առ ի չժուժալն՝ անկանին երկոքեանն[24] ի ծովն եւ հեղձնուն։ 308 Եւ ասեն՝ անդ վայրենի[25] ազգ մարդկան՝ կաշիացեալ խարատեալ[26], որ նետիւ[27] [36բ] ոչ

1 *VS* ցՄիւնացոց *փխ* ցՄիւնաց[ւ]ոց *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

2 *S* կորանգսա *փխ* կորանգ, սա *(V. Սուքրեանի ծանօթագրութիւնն է. «Այսինքն՝ ագռաւք»)*

3 *S* սպիտակ *փխ* սպիտակն *(V)*

4 *V* ք̅

5 *VS* փեղք *փխ* փե[ւ]ղք *(վեր.՝ ըստ նախորդի՝ նախ. Դ.34՝* «զփիւղ». փեղք *է նաեւ նախ. Դ.40, Ե.305)*

6 *VS չիք* եւ կորեանք, եւ վիշապ *(վեր.՝ ըստ համառօտի, տե՛ս նախ. Ե.293-ի ծնթ.)*

7 *Գրիչը երկու* **պ***-երի միջեւ ինչ-որ տառ է մաքրել. համառօտում* պղպեղ *կամ* պղպիղ *է*

8 *Գրիչը նախորդ* **և***-ին կից գրել է* **ոռ***, ապա մաքրել՝ թերեւս, անծանօթ* **ոռ**ոմտոց*-ը բաժան գրելու համար. համառօտում* սնգրուիղ, սնգրուէղ *է, որը V-ում ստորեւ է. Սուքրեանի իրաւացի ծնթ.-նն է՝* «Խանգարեալ երեւի բառդ, իսկ առաջինն՝ պղպեղ»

9 *VS* բոաճառս, ախիրիբոյեկ *փխ* բո[յ]աճառս, ախիրիբոյե[ա]կ *(վեր., համառօտում առաջինը՝* բովիճայք (*DPv*), բովոճայք (*AE*) *եւ* բովաճառք (v^2) *ձեւերով է (ըստ ՀԱԲ, Ա, էջ 474՝ = «խնկեղէն»). երկրորդի եւ յաջորդի* **ե**[**ա**]*-ն՝ ըստ յաջորդների (պհլ.* bōyāk = *«անուշահոտ»). համառօտը դրանք տալիս է* հիրիբոակ, գոզիբոակ *կամ* հրբուակ, գազերբուակ *ձեւերով)*

10 *VS* ագսիբոյեակ *[***ս** *տառի վրայ գրչի դրած ուղղման կայծակնաձեւ նշանով] փխ* ագո[յ]իբոյեակ *(վեր.՝ համադրելով համառօտի հետ, ուր* գ**ո**յիբոակ *կամ* գ**ո**յիբուակ *է. տե՛ս բոլորագիր* **ո** → **ս***)*

11 *V* դւաղակ, *S* դըւաղակ *փխ* դ[ո]ւաղակ *(վեր. (ըստ Աճառեանի, ՀԱԲ, Ա, էջ 583՝ «մի տեսակ խնկեղէն)». համառօտում* գովաղակ *կամ* գովողակ *է. տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Դ** → **Գ***)*

12 *VS* շահաւորսար, քակողակ *փխ* շահաւոր մարգակոշակ *(վեր.՝ համադրելով համառօտի տարբերակները՝* շահաւարմար, դարիշակ *կամ* շահաւոր, մարգաշիդա. *տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Մ** → **Ս***, բարբառային* **Գ** → **Ք** *եւ բոլորագիր* **շ** → **ղ***)*

13 *VS* հալւա *փխ* հալ[ո]ւա[յ] *(վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. Ե.312. համառօտում* հալուէ *է)*

14 *S* փաղանգամուշկ *փխ* փաղանգմուշկ *(V. համառօտում* փաղանգամուշկ *է, յաջորդը՝* քափուր*)*

15 *V* նաիբոյեակ *փխ* նայիբոյեակ *(վեր. Սուքրեանի. համառօտում* նայիբոակ *եւ* նայիբուակ *է)*

16 *Գուցէ, վերականգնելի է* բուժարք *փխն.* բաժարք *(համառօտում* «դեղք բժշկականք» *է)*

17 *VS* բէշմաշկ *փխ* բէշմո[ւ]շկ *(վեր., հմմտ. նախորդին՝* փաղանգմուշկ, *եւ ստորեւ՝* մ[ու]շկերէ*)*

18 *VS չիք* նման առիւծու ... գազան *(2 տող) (պայմանական վեր.՝ ըստ համառօտի, տե՛ս նախ. 293-ի ծնթ., հմմտ.* **գազան ... գազան***)*

19 *Տողից* («ուր ոսկի ... գազան շաւար/շան») *աջ, լուսանցքում նկարուած է ծանօթ ոլորազարդը*

20 *VS* զփեղ *փխ* զփե[ւ]ղ *(վեր.՝ ըստ նախորդի՝ նախ. Դ.34՝* «զփիւղ». փեղ *է նաեւ նախ. Դ.40, Ե.302)*

21 *V* զորո, *S* զորոց *փխ* զորո[յ] *(վեր.)*

22 *VS* ցՄիւնացոցն *փխ* ցՄիւնաց[ւ]ոցն *(վեր.՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

23 *V* զփգրէ, *S* զփագրէ *փխ* զվ[ա]գրէ *(վեր., տե՛ս բոլորագիր* **փ**գրէ → **վա**գրէ*)*

24 *V* երքոքեանն *փխ* երկոքեանն *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բանաւոր* ...**կո**ք → ...**քո**ք*)*

25 *V* վայրայնի *[***այ***-ի վրայ գրչի դրած կայծակնաձեւ նշանով] փխ* վայրենի *(վեր. Սուքրեանի)*

26 *S* խտրատեալ *փխ* խարատեալ *(V)*

27 *V* նեղիւ *[***ղ***-ի վրայ գրչի դրած ուղղման կայծակնաձեւ նշանով] փխ* նետիւ *(վեր. Սուքրեանի)*

խոցին։ 309 *Եւ՝ զ[ը]նտ[անի] անդիայք*[1]*, որ ո՛չ երկու*[2] *եւ երեք*[3] *կոչեն*[4] *Հնդիկք, այլ հինգ*[5]*. դէպուխք, սպահլա[յ], բաղորա[յ]*[6]*, որ ասեն կարմիր*[7] *յակունթ ջրա[յ]ին*[8]*, ապա չնգղիբալուս, յորում՝ գրտապող, եւ մշ[կ]երէ*[9]*՝ չափով եւ ձեւով չորքամսեան ուլոյ այծեման՝ բայց ի ժանեաց, զի որպէս զաղուեսու*[10] *ասեն, զի մկնկեր է, եւ զնափակէն*[11] *ասեն ոմանք, թէ որձիքն են, եւ այլ ասեն՝ առաջի ձուոցն է մուշկն։* 310 *Այլ աշխարհ ասեն զՔալա[յ], յորս լինի էշ եղջերաւոր, այլ աշխարհ՝ Հաքեր, ուր լինի գարիշատ, որ է փայտ անփուտ, եւ սնկրու[է]ղ*[12]*։*

311 *Կան բազում կղզիկք*[13]*՝ մերկամարդք, մարդակերք, եւ [վայրենակերպք*[14]*, ոմանք*[15] *ագեւորք են*[16]*, եւ այլք՝ կարճահասակք, տափակաքիթք*[17]*, լայներեսք, սպիտակք։* 312 *Եւ]*[18] *առ Բաթիու*[19] *կղզեաւ՝ Ոսկէշատ երկիր*[20]*, Արծաթի մայրաքաղաքն, մինչեւ ցԿանաչուտ ծով, յորում զհալուա[յ] խունկն*[21] *ասեն։* 313 *Ջոր Հոռոմք երեք*[22] *ասեն. մին կոչի նինգրէ*[23]*, որ է սեւագոյն, լինի եւ գեղբագոյն, անդրատարազ*[24]*, ժեռաւոր, ծակոտկէն, արժէ լիտր[ն]*[25] *հինգ*[26] *դահեկան, է՝ որ վեց*[27]*, է՝ որ եւթն*[28]*. երկրորդն կոչի ծամթի*[29]*, է սեւ մարախանման*[30]*, ծանր, արժէ լիտրն չորս*[31] *դահեկան. երրորդն կոչի քալա[յ]ի*[32]*՝ շիկագոյն եւ թեթեւ, արժէ լիտրն երեք*[33] *դահեկան։*

---

1 *V* գնդանդիարք, *S* Գնդանդիարք *փխ* զ[ը]նտ[անի] անդիայք *(վեր., հմմտ. նախորդիւ* «վայրենի ազգ». *տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ջ** → **Գ**, *բարբառային* **Տ** → **Դ**, [ը]**նդանի անդիայք** → [ը]**նդանդիարք** *եւ բոլորագիր* **...այք** → **...արք**. *ի դէպ, գուցէ,* անդիարք*-ը կարելի է պահպանել՝ իբրեւ անկանոն, բայց կիրառելի եղած ձեւ. Սուքրեանը տողատակում տեղին ծանօթագրել է՝* «Ոչ միայն խառնակ, այլ եւ պակաս են բանքդ»*)*

2 *V* բ̅

3 *V* գ̅

4 *S* կոչին *փխ* կոչեն *(V)*

5 *V* է̅, *S* եօթն *փխ* հինգ *(վեր.՝ ըստ յաջորդող կենդանիների թուարկման. տե՛ս բոլորագիր* **ե̅** → **է̅***)*

6 *VS* Սպահլաբաղորա *փխ* սպահլա[յ], բաղորա[յ] *(վեր., կենդանանունները տալիս ենք փոքրատառերով. սպահլա-ն եւ* դէպուխք*-ը հմմտ. նախ. Ե. 245-ի* Սպահլ *եւ* **Դեբ**ուհ̊լ *երկրանունների հետ)*

7 *V* կարմին *[***ն***-ի վրայ գրչի դրած կայծակնաձեւ նշանով] փխ* կարմիր *(վեր. Սուքրեանի)*

8 *S* նրային *փխ* ջրա[յ]ին *(V)*

9 *V* մշերէ *փխ* մշկերէ *(վեր. Սուքրեանի, որը տողատակում ծանօթագրում է.* «Յօր. *Մշերէ*»*)*

10 *S* աղուեսու *փխ* զաղուեսու *(V)*

11 *S* նափակ *փխ* զնափակէն *(V. գրիչը փորձել է մաքրել իր գրած* **զ** *եւ* **էն** *տառերը (***զ***-ի տակ կայծականձեւ նշան է դրել), բայց պարզ է, որ դրանք նախօրինակից են. ըստ ՀԱԲ, Գ՝* «մշկան պորտ»*)*

12 *V* սնկրուղ, *S* սնկրուեղ *փխ* սնկրու[է]ղ *(վեր., հմմտ. նախ. Ե.316, 319՝* «սնկր[ո]ւիլ»*)*

13 *S* կղզիք *փխ* կղզիկք *(V. երիցս նոյնն է նախորդին՝ փխն. կանոնաւոր փոքրացուցիչ* կղզեակք*-ի)*

14 *Pv* վայրենակերք *փխ* վայրենակերպք *(D)*

15 *AE չիք* վայրենակերպք, ոմանք *(DPv)*

16 *AE չիք* են *(DPv)*

17 *DPv* տափաքիթք *փխ* տափակաքիթք *(AE)*

18 *VS չիք* վայրենակերպք ... Եւ *(3 տող) (վեր.՝ ըստ համառօտի. հմմտ.* **եւ ... Եւ***)*

19 *VS* առ Բաթիու *փխ* Սաբաթիու *(վեր.՝ ըստ Պտղոմէոսի* Σαβάδιου *կղզանուան. տե՛ս բոլորագիր* **սա** → **առ***)*

20 *V* ձ *փխ* երկիր *(վեր.՝ իբրեւ բոլորագիր* **ձ***-աձեւ գաղափարագիր, որը Սուքրեանն անտեսել է. հմմտ. վերեւում՝ նախ. Ա.5, 7, 8. յաջորդող* մայրաքաղաքն *բառը եւս ծանօթ գաղափարագրով է՝* մայրաՓ̅յն. *արդեօ՞ք՝* մայրաքաղաք[աւ]ն*)*

21 *S* զհալուախունկն *փխ* զհալուա[յ] խունկն *(V. համառօտում* զոհարք հալուէից *է)*

22 *V* գ̅ *(սրա կողքին Սուքրեանը վեր-նում է տուել՝* [ազգ]. *համառօտի AE-ում* երեք *է, Pv-ում՝* չորս*)*

23 *Գրիչը գրել է* **լի**նգրէ, *ապա մաքրել* **լի**-*ն եւ* **նգ**-*ի վրայ աւելացրել* **ին**. *համառօտում՝* ինդր *եւ* ինդրէ

24 *V* անտրատարազ, *S* սանդրատարազ *փխ* անդրատարազ *(վեր., տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Տ**. *եւ նախ. Ա.39, Բ.37, Գ.73, Դ.38, Ե.74, 136. համառօտը՝* սանտրազ, սանդրատարազ, *v^2* սանգրատարազ. *Սուքրեանի ծնթ-ը՝* «Յօր. *անդրատարազ*»*)*

25 *V* լիտր *փխ* լիտրն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

26 *V* ե̅

27 *V* զ̅

28 *V* է̅, *S* եօթն *փխ* եւթն *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18)*

29 *Համառօտի AE-ում՝* ծամփի, *v_{in}-ում՝* ծամբի, *DPv-ի բնագիրն աւարտւում է* ժեռաւոր, ծակոտկէն*-ով*

30 *Համառօտում* եւ *v_{in}-ում՝* մարխանման

31 *V* դ̅

32 *V* քալաի *փխ* քալայի *(վեր. Սուքրեանի. AE-ում՝* քաղաքի ծեկէ թեթեւ, *v_{in}՝* քողակ շէկ է և թեթեւ*)*

33 *V* գ̅ *(համառօտի AE-ում եւս* երեք *է, v_{in}-ում՝* չորս*)*

314 ***ԽԳ.***[1] *Աշխարհ՝ Տապռաբանիա, է մեծ կղզի Հնդկաց՝* [37ա] *քան զամենայն կղզիս ընդհանուր*[2] *տիեզերաց, ունելով զերկայնութիւն ի հիւսի՛սո[յ]*[3] *ի հարաւ հազար հարիւր*[4] *մղոնաւ, եւ հինգ հարիւր տասն*[5] *մղոնաւ զլայնութիւն՝ յելից ի մուտս կոյս, յերի կալով Հնդկաց:* 315 *Եւ սահմանի յամենայն կողմանց Հնդկա[յ]ին պեղագոսաւն*[6]*:* 316 *Եւ լինի ի նմա հրիզոն, որպէս*^{է} *կորեակ է*[7]*, եւ սնկր[ո]ւիլ*[8]*, եւ [բովիճայք եւ]*[9] *բիւրեղ, եւ յակունթ եւ այլ գոհար ակունք, եւ արծաթ եւ ոսկի շատ, փե[ւ]ղք*[10] *եւ վագերք:* 317 *Եւ ունի լերինս երկուս*[11] *ի միջոցին*[12]*, մին կոչի Դալիուբա[յ], որ արձակէ երկուս*[13] *գետս:* 318 *Եւ միւսն կոչի Մալիա, որ արձակէ երեք*[14] *գետս:* 319 *Եւ լինի անդ փայտս*[15] *անփուտս, եւ սնկր[ո]ւիլ*[16] *եւ մարգարիտ ազնիւ, եւ ակն ամենագոհար:* 320 *Քանզի ասեն, թէ կա[յ] երկու*[17] *քաղաք՝ հեռի ի միմեանց հարիւր յիսուն*[18] *մղոնաւ, մին կոչի Մանակոր, եւ մին կոչի Ռոյան, եւ ի մէջ նոցա լեառն մի՝ Գայլ աւէ*[19] *անուն, յորմէ բղխէ գետ. ակն ամենագոհար*[20] *անդ գտանի:* 321 *Եւ երկոտասան*[21] *ազգ են հիւսի՛սա[յ]ին*[22] *կողմամբն, որ հանապազ զգլուխս իւրեանց վարսիւք կնոջ պսակեալ ունին:* 322 *Յորոց երկու*[23] *ազգն կոչին Հացածանք եւ Հացա[յ]ինք:* 323 *Իսկ ի հարաւ կոյս դաշտք են՝ փղաց*[24] *ճարակք:* 324 *Եւ ասեն, թէ մին ազգն էգք են բնակիչք աշխարհին, եւ ի փ*^{ի}*ղաց*[25] *կուսէ ժամանակ ինչ* [37բ] *ի տարւոջն շունք անցանին եւ խառնակին ընդ կա՛նայսն*[26]*, եւ յղացեալ՝ ծնանին երկուորիս, զմիւսն՝ կորիւն, եւ զմիւսն՝ աղջիկ*[27]*, եւ կորիւնք անցանեն ընդ գետն առ հարսն, եւ աղջկացն*[28] *մնալով առ մա՛րսն. բա[յ]ց*[29] *ես այլաբանութիւն կարծեմ, որպէս վասն Ամազոնացն պատմի յԱղէքսանդրի*[30] *գիրսն՝ զոր Թ[ո]ւրաւլաց*[31] *ազգէն*[32] *այլաբանեալ:* 325 *Եւ Պտղոմէոս*

---

1 *V* լ̅է̅, *S* Լ.Ջ. *փխ* ԽԳ. *(վեր.՝ ըստ նախորդ աշխարհահամարների. հմմտ. նաեւ նախ. Բ.3-ի ծնթ.)*

2 *V* ընթհանուր *փխ* ընդհանուր *(վեր. Սուքրեանի, տե՛ս բարբառային* **Դ** → **Թ***)*

3 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսոյ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց)*

4 *V* ռ̅ճ̅

5 *V* շ̅ժ̅

6 *V* պեղագոտաւն *փխ* պեղագոսաւն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց. տե՛ս բոլորագիր* **ս** → **տ***)*

7 *V* ո̅ր̅ է կորե̅կ է, *S* որ է կորեակ *փխ* որպէսᵉ կորեակ է *(վեր.)*

8 *VS* սնկրուիլ *փխ* սնկր[ո]ւիլ *(վեր., հմմտ. նախ. Ե.310՝* «սնկրու[է]ղ» *եւ Ե.319՝* «սնկր[ո]ւիլ»*)*

9 *VS չիք* բովիճայք եւ *(վեր.՝ ըստ համառօտի, որի խմբագրած-պահպանածն է.* «Լինի ի սմա (*DPv* նմա) ոսկի եւ արծաթ, եւ ակունք պատուականք (*AE* ակունս պատուականս) եւ բովիճայք (*AE* բովոճայք). լինի անդ փիղք (*A* եւ փիղք) եւ վագերք». *հմմտ. վերեւում, նախ. Ե.303՝* բո[յ]աճառս. *տե՛ս* **եւ բ… … եւ բ…***)*

10 *VS* փեղք *փխ* փե[ւ]ղք *(վեր.՝ ըստ նախորդի՝ նախ. Դ.34՝* «զփիւղ». *տե՛ս նաեւ նախ. Ե.324՝* «փ^{ի}ղաց»*)*

11 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ., օր.՝ նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

12 *S* միջոցի *փխ* միջոցին *(V)*

13 *V* բ̅, *S* երկու *փխ* երկուս *(վեր., հմմտ., օր.՝ նախ. Ա.27, Բ.37, Գ.47, Դ.30, Ե.88)*

14 *V* գ̅

15 *S* փայտ *փխ* փայտս *(V)*

16 *V* սնկրուիլ *փխ* սնկրուիլ *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախ. Ե.310՝* «սնկրու[է]ղ» *եւ Ե.316՝* «սնկր[ո]ւիլ»*)*

17 *V* բ̅

18 *V* ճ̅ծ̅

19 *S* Գայլաւէ *փխ* Գայլ աւէ *(V)*

20 *V* ամէնագոհար *փխ* ամենագոհար *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. նախորդ նախադասութեան մէջ եւ նախ. Ե.55, 260, 319)*

21 *V* ժ̅բ̅

22 *VS* հիւսիւսա[յ]ին *փխ* հիւսի՛սա[յ]ին *(վեր.՝ ըստ այլոց)*

23 *V* բ̅

24 *VS* փղուց *փխ* փղաց *(վեր., հմմտ. 2 տող ստորեւ. վերեւում կային նաեւ* փեղք *եւ նախ. Դ.34-ում՝* զփիւղ*)*

25 *V* փիղաց *փխ* փղաց *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս նախորդ ծնթ.)*

26 *V* զկայնայս *[յ-ն գրուած է* **ան***-ի տակ] փխ* զկանայս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների, օր.՝ նախ. Ե.78)*

27 *V* աղճիկ *փխ* աղջիկ *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Ջ** → **Ճ***)*

28 *V* աղճկացն *փխ* աղջկացն *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս բարբառային* **Ջ** → **Ճ***)*

29 *V* մայրսն. բաց *փխ* մարսն. բայց *(վեր. Սուքրեանի)*

30 *S* յԱղեքսանդրի *փխ* յԱղէքսանդրի *(V)*

31 *VS* Թւրաւլաց *փխ* Թ[ո]ւրաւլաց *(վեր., բառի մօտ Սուքրեանի դրած հարցականն աւելորդ է թւում)*

32 *S* ազգ են *փխ* ազգէն *(V)*

մեհ[ե]անս[1] ասէ լուսնին[2] յեզր հարաւ կղզ[ւ]ոյս[3] այսմ: 326 Բա[յ]ց[4] ունի Տապռաբանի[ա][5] այլ կղզիս մանունս հազար երեք հարիւր եւթանասուն եւ ութ[6] շուրջ զիւրեւ, եւ [է][7], որ բնակաւորք են, է՝ որ անբնակ, բայց որոց[8] անուանք են՝ իննեւտասն[9] են: 327 Եւ Այրեցած գաւտին անցանէ ընդ հարաւա[յ]ին կողմն մեծի այսորիկ կղզ[ւ]ոյ[10]:

328 **ԽԴ.**[11] Աշխարհ Ասիո[յ] Սիւնիկիա է, որ է Ճէնք[12], յելից կալով Սկիւթիո[յ][13]: 329 Սահմանի նովաւ[14] ի մտից, իսկ ի հիւսի՛սո[յ][15] եւ յելից՝ Անծանաւթ երկրաւ, եւ ի հարաւո[յ]՝ Հնդկաւք եւ Սիւնեց[ւ]ոց[16] աշխարհաւք: 330 Եւ է Ճէնաստան[17] ընդարձակ դաշտս՝ բնակեալ ազգս քսան եւ ինն[18], յորոց մին՝ մարդակերք, առ Անծանաւթ երկրաւ: 331 Ունի լերինս վեց[19]: 332 Եւ լինի անդ դարիճէնիկ[20], [եւ Հոշիբո[յե]ակ, եւ բո[յ]իճէնիկ][21], եւ կասիմոն ի Կասիա[յ] լեռնէ, եւ սկիւթիկոն, որ է ատրագոյն[22] ինքնեղ: 333 Եւ ունի հրէշ եւ մուշկ, եւ սիր[38ա]ամարգ[23] շատ եւ այլ հաւս պիտանիս, եւ քրքումս անբաւս[24], մինչ զի հեծե[ա]լ[25] ոք ի սպ[իտ]ակս[26] զերդակ ձիով, սպիտակ բազէիւ երթեալ յորս՝ դառն[այ][27] դեղնացեալ ամենեւին[28]: 334 Լինի ապրիշում շատ եւ ազնիւ՝ քան զամենայն երկիր, վասն որո[յ]

1 *V* մեհանս *փխ* մեհեանս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ նախորդների. տե՛ս նախ. Գ.67, Ե.4)*

2 *V-ում բառը գրուած է լուսանձեւ գաղափարագրով՝ պատուոյ նշանի տակ, եւ ապա* **նին**

3 *V* կղզոյս *փխ* կղզւոյս *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

4 *V* բաց *փխ* Բայց *(վեր. Սուքրեանի)*

5 *V* Տատռաբանի, *S* Տապռաբանի *փխ* Տապռաբանի[ա] *(վեր. ըստ նախորդի. տե՛ս նախ. Ե.314 եւ հմմտ.* Տապռաբանի**ա** – **այլ***)*

6 *V* ռյհը, *S* հազար երեք հարիւր եօթանասուն եւ ութ *փխ* հազար երեք հարիւր եւթանասուն եւ ութ *(վեր.՝ ըստ նախ. Ա.8, Բ.10, 16, 18. համառօտի թուերը նոյնն են, բացի v-ից՝* հազար եւթանասուն եւ երկու. *տե՛ս ուշ երկաթագիր* **Ը → Բ***)*

7 *V չիք* է *(վեր. Սուքրեանի. V-ում այդ* **է***-ն գրուած է ուշ ձեռագրով, տողի վերեւում)*

8 *V* որոք *[***ք***-ի վրայ դրուած կայծակնաձեւ նշանով, առանց ուղղման] փխ* որոց *(վեր. Սուքրեանի)*

9 *V* ծթ

10 *V* կղզոյ *փխ* կղզւոյ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

11 *V* լը, *S* ԼԷ. *փխ* ԽԴ. *(վեր.՝ ըստ նախորդների. կողքի ձախ լուսանցքում ուշ ձեռագրով, գլխահամարի տակ անվարժ գծուած ուղղանկիւն շրջանակի մէջ 5 տողով «ծանօթագրուած» է.* «աշխարհ ճեն/աց ուստ/ի էին մա/մակ և կո/նակ:» *(առաջին բառը՝ սկզբնատառ* **ա***-ով ու ալիքաձեւ գաղափարագրով՝ պատուոյ նշանի տակ)*

12 *S* Ճենք *փխ* Ճէնք *(V. հմմտ. նախ. Ե.285, 330, 335. համառօտում* Ճենաստան *է եւ* Ճենաց աշխարհ*)*

13 *Բառից յետոյ ուշ ձեռագրով կայծակնաձեւ նշան է տեղաւորուած եւ վերեւում նոյնպիսի նշանով «ծանօթագրուած» է.* «որ է թուրքաստան»

14 *V* նուաւ *[առաջին* **ւ***-ի վրայ* **վ** *է գրուած ուշ ձեռագրով, գուցէ՝ Սուքրեանի] փխ* նովաւ *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. ստորեւ, նախ. Ե.337)*

15 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսոյ *(վեր. Սուքրեանի)*

16 *V* Սիւնեցոց *փխ* Սիւնեց[ւ]ոց *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

17 *S* Ճենաստան *փխ* Ճէնաստան *(V. հմմտ. նախ. Ե.285, 328, 335)*

18 *V* իթ

19 *V* զ

20 *S* դարիճենիկ *փխ* դարիճէնիկ *(V)*

21 *VS չիք* եւ հոշիբո[յե]ակ, եւ բո[յ]իճենիկ *(վեր.՝ ըստ համառօտի, որի խմբագրած-պահպանածն է.* «Լինի ի Ճենաց աշխարհին՝ դարիճենիկ (*AE* դարաճենիկ), եւ հոշիբո[յե]ակ, եւ բո[յ]իճենիկ (*DPv* բուիճենիկ), եւ կասիմոն (*D* վասիմոն), եւ սուկոն (*Dv*[1] սորիոն, *Pv* սրիկոն): Ունի եւ հրէշ, եւ մուշկ, եւ սիրամարգ շատ, քրքում անբաւ: Լինի անդ (*DPv չիք* Լինի անդ) ապրիշում շատ եւ ազնիւ». [յե]*-ի եւ* [է]*-ի վերականգնումները՝ ըստ V-ի նախորդների, տե՛ս նախ. Ե.303)*

22 *V* ատրագայն *[վերջին* **ա***-ի վրայ՝ գրչի կայծակնաձեւ նշան] փխ* ատրագոյն *(վեր. Սուքրեանի)*

23 *VS* շիրամարգ *փխ* սիրամարգ *(վեր.՝ ըստ համառօտի. տե՛ս* հրէշ ... մուշկ ... **ս**իրամարգ*)*

24 *V* անբուս *[***ո***-ի վրայ ուշ ձեռագրով գրուած՝* **ա***] փխ* անբաւս *(վեր. Սուքրեանի. տե՛ս* քրք**ումս** անբ**աւս***)*

25 *V* հեծել *փխ* հեծեալ *(վեր. Սուքրեանի. հմմտ. յաջորդ տողում՝* երթեալ*)*

26 *V* սպ[...]ակս *[գրչի բաց թողած 2-3 տառի տեղով՝ վրան կայծակնաձեւ նշան], S* սպիտակ *փխ* սպ[իտ]ակս *(վեր.՝ չբացառելով այլ տարբերակներ. գրիչը նախագաղափարում ինչ որ անհասկանալի տառեր էր տեսել, որոնց տեղում* **իտ** *է լրացուած ուշ ձեռագրով, գուցէ՝ Սուքրեանի)*

27 *V* դառն *[***ն***-ից յետոյ ուշ ձեռագրով գրուած՝* **ա***] փխ* դառնայ *(վեր. Սուքրեանի)*

28 *V* ամէնեւին *փխ* ամենեւին *(վեր. Սուքրեանի)*

բնակիչք երկրին՝ արուեստաւորք կերպասագործք ընչաւէտք: 335 *Յորոց արքայն՝ ճէնբակուր*[1]*, նստի ի քաղաքին Սիւռա[յ]*[2]*, որ է ի հարաւա[յ]ին արեւ[ել]եա[յ]*[3] *ծայրի աշխարհին, [առ* ***Անծանօթ*** *երկրաւ]*[4]*:*

336 ***ԽԵ.***[5] *Աշխարհ Ասիո[յ] Սիւնեց[ւ]ոցն*[6] *է, առ երի ճէնաց*[7]*:* 337 *Սահմանի նովաւ ի հիւսիսո[յ]*[8]*, իսկ ի յելից եւ ի հարաւո[յ] Անծանաւթ երկրաւ, իսկ ի մտից՝ Հնդկաւք եւ Կանաչուտ ծովովն, մինչեւ յԱնծանաւթ երկիր:* 338 *Յորում բնակեն ազգ[ք]*[9] *հինգ*[10] *հոմանուն գետովքն:* 339 *Եւ ընդ մէջ գետոց եւ ծովու բնակեն ազգն Ձկնակեր, որ կոչին Եթէովպացիք, թուին՝ թէ անդի եկեալք:* 340 *Իսկ առ [Ան]ծանաւթ*[11] *երկրաւ բնակեն, ասեն, մարդակերպք կիսանձունք՝ երկդիմիք, վեցձեռնիք*[12]*, փոկոտունք, վիշապոտունք*[13]*, կիսահաւք, կիսագազանք, կիսամարդք, անգլուխք, շանագլուխք եւ որ ինչ սոցին նմանք. ինձ՝ անհաւատալիք, այլոց՝ որպէս կամք իցեն*[14]*:*

341 [15]*[Ահա կատարեցան ամենայն*[16] *տիեզերք եւ պատմութիւնք*[17] *խաւսից:*

342 *Եւ ահա կամիմ գչափ դորա համառաւտել մղոնախաղաց ոտնաչափութեամբ՝ աւժանդակաբար ասպարիզաճէմ դիտաւորութեամբ*[18]*:*

[Զ.] 1 **Վասն գիտութեան Մղոնաչափաց**[19]

2 *Ասպարէզ ճէ*[20] *քայլ է. քայլն Զ ոտն է. ոտն ԺԶ մատն է:* 3 *Մղոնն Է ասպարէզ է:* 4 *Ըստ Պարսից՝ ասպարէզն ճԽԴ*[21] *քայլ է:* 5 *Մղոնն Ռ քայլ է, հրասահն՝ Գ մղոն*[22]*:*

6 *Ի Դունայ*[23] *ի Կարին՝ Մ մղոն*[24]*:* 7 *Ի Կարնա[յ] ի Փոսադուրս Հայոց եւ Յունաց՝ մղոն*[25]

1 *S* ճենբակուր *փխ* ճէնբակուր *(V. հմմտ. նախ. Ե. 285, 328, 330. համառօտում՝* ճեմբակուր *եւ* ճենբակուր*)*

2 *Համառօտում՝* Սիոիայ *եւ* Սիւռիայ

3 *V* արնեա *փխ* արեւելեայ *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս, օր.՝ Ե.270)*

4 *VS չիք* առ Անծանաւթ երկրաւ *(վեր.՝ ըստ համառօտի)*

5 *V* լթ̄, *S* ԼԸ. *փխ* ԽԵ. *(վեր.՝ ըստ նախորդների)*

6 *V* Սիւնեցոցն *փխ* Սիւնեց[ւ]ոցն *(վեր. Սուքրեանի՝ ըստ այլոց, տե՛ս նախ. Բ.30, Գ.54, Ե.324)*

7 *VS* ճենաց *փխ* ճէնաց *(վեր.՝ ըստ Ե.285, 328, 330)*

8 *V* հիւսիւսո *փխ* հիւսիսոյ *(վեր. Սուքրեանի)*

9 *VS* ազգ *փխ* ազգ[ք] *(վեր.՝ ըստ նախորդների, տե՛ս, օր.՝ նախ. Բ.13, Գ.56)*

10 *V* ե̄ *(համառօտի DPv-ում* եւթն *է, AE-ում՝* հինգ*)*

11 *VS* ծանաւթ *փխ* [Ան]ծանաւթ *(վեր., տե՛ս* **առ անծանօթ***. համառօտն է.* «Բայց անտի յանծանաւթ երկիրն որ ինչ պատմեն՝ անհաւատալիք են...»*)*

12 *V* զ̄ձեռնիք

13 *S* վիշապտտունք *[ըստ համառօտի] փխ* վիշապոտունք *(V. Սուքրեանի ծանօթագրումն է.* «Յօր. *վիշապոտունք*»*)*

14 *V-ի բնագրի այս աւարտին յաջորդ՝ 38բ էջում հետեւում է՝* «և ք[րիստոս]ի ա[ստուծո]յ մերոյ յամ[ենայն] գոյից ա[ւր]հ[ն]ու[թ]ի[ւն], փառք ընդ հօր իւրում և ս[ուր]բ հոգոյն յայժմ յաւ[իտեան]» *օրհնաբանութիւնը, որից յետոյ գրչագրի յաջորդ նիւթն է՝ գլխագիրը (*«Յայլ պ[ա]տմ[ո]ւթ[եան]ց»*) նախորդների պէս լուսանցքում, պատուոյ նշանների մէջ ու փոքրատառերով*

15 *VS չիք* Ահա կատարեցան ... լեր ի Տէր *(84 տող) (վեր., երկի՝ V-ում բացակայող 2 աւարտական բաժինները* («Մղոնաչափք» *եւ* «Աստղաբաշխական երկրաչափութիւն»)*, որ պահպանուել են համառօտի որոշ գրչագրերում եւ առանձին, վերականգնում ենք ըստ B-ի* (*ՄՄ ձեռ. 2679.* «*Մղոնաչափք*»*-ի համար = A*) , *C-ի* (*ՄՄ, ձեռ. 4166*)*, D-ի* (*ՄՄ, ձեռ. 1267*) *եւ E-ի* (*ՄՄ, ձեռ. 582.* «*Երկրաչափութեան*» *համար = A*)*)*

16 *E չիք* ամենայն *(BD)*

17 *D* պատմածք *փխ* պատմութիւնք *(B)*

18 *D* գիտաւորութեամբ *փխ* դիտաւորութեամբ *(B) / Pv չիք* Եւ ահա կամիմ ... դիտաւորութեամբ *(3 տող) (ABD) / E չիք* եւ պատմութիւնք ... դիտաւորութեամբ *(4 տող) (ABD) / C չիք* Ահա կատարեցան ... դիտաւորութեամբ *(5 տող)*

19 *C* Մղոնահամարք երկրաչափութեան, *E* Մղոնահամարք այս են *փխ* Վասն գիտութեան Մղոնաչափաց *(B. ստորեւ՝ V-ում բացակայող աւարտական բաժինների տառատեսակը չենք փոխում)*

20 *B* ճՀ *փխ* ճԷ *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ա.24. հմմտ. ուշ երկաթագիր* **Է → Հ***)*

21 *B* ճԽԳ *փխ* ճԽԴ *(վեր.՝ ըստ նախորդի, տե՛ս նախ. Ա.23. հմմտ. բոլորագիր* **դ → գ***)*

22 *D չիք* Վասն գիտութեան ... Գ մղոն *(5 տող) (B) / CE չիք* Ասպարէզ ճէ ... Գ մղոն *(4 տող) (B)*

23 *B* Դունա, *C* Դւնա, *D* Դընայ, *E* Դընա *փխ* Դունայ *(վեր.)*

24 *CDE* մղոն Մ ի Կարնոյ (*C* Կարնո, *E* Քարնո) քաղաք *փխ* ի Կարին՝ Մ մղոն *(B)*

25 *B չիք* Հայոց եւ Յունաց՝ մղոն *(վեր.՝ ըստ CDE)*

Ճ[1]*:* 8 *Անտի*[2] *ի Կողոնիա բերդ[ա]քաղաք՝ մղոն*[3] *Ղ*[4]*:* 9 *Անտի*[5] *ի Նիոկեսարիա՝ մղոն*[6] *Ճ*[7]*:* 10 *Անտի*[8] *յԱմասիա՝ մղոն*[9] *Ջ*[10]*:* 11 *Անտի*[11] *ի Գանգրա՝ մղոն ՃԼ*[12]*:* 12 *Անտի*[13] *յԱնկիւրիա՝ մղոն*[14] *Ջ*[15]*:* 13 *Անտի*[16] *ի Կոստանդնուպաւլիս*[17]*՝ մղոն*[18] *ՃԻ*[19]*:* 14 *Անտի*[20] *ի Հռոկմ*[21]*՝ Վ*[22]*:*

15 *Ի*[23] *Դունա[յ]*[24] *ի Խլաթ՝ մղոն*[25] *ՃՀ*[26]*:* 16 *Անտի*[27] *ի Քղիմար*[28]*՝ մղոն*[29] *Ջ*[30]*:* 17 *Անտի*[31] *յՈւռհայ՝ ՃԿ*[32]*:* 18 *Անտի*[33] *յԵփրատ գետ՝ Խ*[34]*:* 19 *Անտի*[35] *ՃԾ ի Համս*[36]*:* 20 *Անտի*[37] *ի Դամասկոս՝ ՃԻ*[38]*:* 21 *Անտի*[39] *ի Թափաւր լեառն*[40]*՝ Ղ*[41]*:* 22 *Անտի*[42] *յԵրուսաղէմ՝ Ճ*[1]*:*

---

1 *CDE* Անտի (*D* [Ա]նտի, *E* անդի) մղոն (*C չիք* մղոն) Ճ՝ ի (*E* մինչեւ ի) Փոսաշխարհն (*C* Փոււ սինաւոն) Հայոց (*E* Հաոց) եւ Յունաց (*D չիք* եւ Յունաց) *փխ* Ի Կարնա[յ] ... Ճ *(B. D-ի բոլոր նախադասութիւններն առանձին տողով են, եւ ամենուր պակասում է* Անտի *բառի սկզբնատառը* (*գրիչը թողել է տեղը՝ վերջում գունաւոր նկարելու համար, բայց մոռացել է դա անել*). *B-ի* Փոսադոան *փխն.* Փոսաշխարհն *ընթերցումը, թերեւս, առաջ է եկել մի արտագրողի վրիպումից, ով շփոթել է* դուռն *եւ* աշխարհ *գաղափարագրերը)*

2 *C* Անտ *փխ* Անտի *(BDE)*

3 *B չիք* բերդ[ա]քաղաք՝ մղոն *(վեր.՝ ըստ DE)*

4 *C* Ճ՝ ի Կողոնիա, *DE* մղոն Ղ՝ ի Կողոնիա բերդ[ա]քաղաք (*D* բերդ, *E* բերդքաղաքաց) *փխ* ի Կողոնիա ... Ղ *(B)*

5 *D* [Ա]նտի, *E* անդի *փխ* Անտի *(BC)*

6 *B* Նիկիա *փխ* Նիոկեսարիա՝ մղոն *(վեր.՝ ըստ DE)*

7 *CDE* մղոն (*C չիք* մղոն) Ճ՝ ի (*E* մինչեւ ի) Նիոկեսարիա (*D* Նիկիսար) *փխ* ի Նիոկեսարիա ... Ճ *(B)*

8 *D* [Ա]նտի, *E* անդի *փխ* Անտի *(BC)*

9 *B չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ DE)*

10 *C* Ն՝ յԱմասիա, *DE* մղոն Ջ՝ (*E* Ջ՝ մինչեւ) յԱմասիա (*D* յԱմասիայ) *փխ* յԱմասիա ... Ջ *(B)*

11 *D* [Ա]նտի, *E* անդի *փխ* Անտի *(B)* / *C չիք* Անտի

12 *B* ի Գանգրա՝ ՃԵ, *C* ՃԸ՝ ի Գանգրա, *DE* մղոն ՃԼ՝ ի (*E* մինչեւ ի) Գանգր *փխ* ի Գանգրա ... ՃԼ *(վեր.)*

13 *D* [Ա]նտի, *E* Անդի *փխ* Անտի *(B)*

14 *B* յԱնգիրա *փխ* յԱնկիւրիա մղոն *(վեր.՝ ըստ D)* / *A-ում վրիպեալ* յԱնգրիա *է*

15 *DE* մղոն Ջ՝ յԱնկիւրիա, *E* մղոն *փխ* յԱնկիւրիա ... Ջ *(B)* / *C չիք* Անտի յԱնկիւրիա ... Ջ / *E-ն այստեղից չունի 29 տող՝ մինչեւ* «Ռ՝ ի Պենտապաւղիս»

16 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

17 *B* Կոստնապաւղիս *[A՝ վեր.* Կոստանդնապաւղիս*]*, *C* Կոստ̅պողիս, *D* Կոստանդինուպալիս *փխ* Կոստանդնուպալիս *(վեր.՝ ըստ Ա.8, Գ.59, 60)*

18 *B չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ D)*

19 *C* ՅԻ՝ ի Կոստ̅պողիս, *D* մղոն ՃԻ՝ ի Կոստանդինուպալիս *փխ* ի Կոստանդնապաւղիս ... ՃԻ *(B)*

20 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

21 *BD* Հռովմ *փխ* Հռոկմ *(վեր.՝ ըստ C-ի, ինչպէս եւ V-ի նախորդների. տե՛ս նախ. Ա.8, Գ.32, 60)*

22 *B* Ղ *փխ* Վ *(D. հմմտ. ուշ երկաթագիր* **Վ** *→* **Ղ**. *V-ն նախ. Գ.60-ում այս հեռաւորութեան համար տուել է «երկու հարիւր մղոն» թիւը* («ըստ հիւսիսոյ՝ ի Հռոմ՝ մ̅ մղոն»)*, որն, անշուշտ, ինչ-որ շփոթի կամ պակասի արդիւնք է)* / *C* Վ՝ ի Հռոմ *փխ* ի Հռոկմ՝ Վ *(BD)*

23 *D չիք* Ի *(BC. D-ի գրիչը տառը թողել է՝ վերջում գունաւոր նկարելու, բայց յետոյ մոռացել է դա. այս տողը D-ում իջել է 10 տող, ըստ ամենայնի՝ 2 սիւնակով արուած նախագաղափարի բնագիրը ձախից-աջի փխն. վերից-վար արտագրելու պատճառով. մէկընդմէջ նոյնն է մինչեւ* «Պարտաւ՝ Ճ» *տողը, որն այլեւս չենք ծանօթագրում)*

24 *C* Դւնա, *D* Դըւնա *փխ* Դունա[յ] *(B)*

25 *B չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ DC)*

26 *CD* մղոն ՃՀ՝ ի Խլաթ *փխ* ի Խլաթ ... ՃՀ *(B)*

27 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

28 *B* Քղիսմար, *C* Քղամար *փխ* Քղիմար *(վեր.՝ ըստ D. հմմտ. նաեւ վերեւում, նախ. Ե.211)*

29 *B չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ C)*

30 *CD* Ջ՝ ի Քղիմար *փխ* ի Քղիմար ... Ջ *(B)*

31 *D* [Ա]նտ[ի] *փխ* Անտի *(BC)*

32 *B* յՈւրհա՝ ՃՋ, *CD* ՃԿ՝ յՈւռհայ *փխ* յՈւռհայ՝ ՃԿ *(վեր., հմմտ. նախ. Ե.208 եւ տե՛ս նախորդ՝* **Ջ***)*

33 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(B)* / *C չիք* Անտի

34 *C* Ն՝ յԵփրատ, *D* Խ՝ ի յԵփրատ գետ *փխ* յԵփրատ գետ՝ Խ *(B)*

35 *D* [Ա]նտ[ի] *փխ* Անտի *(C)*

36 *C* յԱմասիա *փխ* ի Համս *(D)* / *B չիք* Անտի ՃԾ՝ ի Համս *(CD. D-ում սա 10 տող իջած տողերից է, բայց մէկընդմէջ հաշուարկով՝ ճիշտ իր տեղում է. հմմտ. վերեւում, նախ. Զ.15-ի ծնթ.)*

37 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

38 *CD* ՃԻ (*D* Ճ)՝ ի Դամասկոս *փխ* ի Դամասկոս՝ ՃԻ *(B)*

39 *D* [Ա]նտ[ի] *փխ* Անտի *(BC)*

40 *B* Թափոր լեռն *փխ* Թափաւր լեառն *(վեր.՝ ըստ CD)*

41 *CD* Ղ՝ ի Թափաւր (*D* Թաբաւր) լեառն *փխ* ի Թափաւր ... Ղ *(B)*

42 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

23 *ի[2] Դունա[յ][3] ի Բերդկունս՝ մղոն[4] Կ[5]։* 24 *Անտի[6] ի Պարտաւ՝ ՃԿ[7]։* 25 *Անտի[8] ի ծովն Կասբից[9]՝ Ղ[10]։*

26 *ի[11] Դունայ[12] ի Նախճաւան[13]՝ մղոն[14] Հ[15]։* 27 *Անտի[16] ի Գանձակ Շահաստան՝ ՃԻ[17]։* 28 *Անտի[18] ի Տիսպոն՝ ՅՀ[19]։* 29 *Անտի[20] յԱկոռա՝ Հ[21]։* 30 *Անտի[22] ի Բասրայ[23]՝ ՃԽ[24]։* 31 *Անտի[25] ի ծովն Պարսայ^{ա}եան[26]՝ Ի[27]։*

32 *ի[28] Գանձակայ[29] ի Նինուէ[30]՝ ՃԻ[31]։* 33 *Անտի ի Մծբին՝ ՃԻ[32]։* 34 *Անտի[33] յՈւռհա[յ][34]՝ ՃԾ[35]։*

35 *Ի Նախճաւանա[յ][36] յԱրտեւատ[37]՝ Մ։* 36 *Անտի ի Վա^{ն}րդանակերտ[38]՝ Հ։* 37 *Անտի ի Փայտակարան՝ Կ։* 38 *Անտի ի ծովն Կասբից[39]՝ Կ[40]։*

39 *Ի Դունա[յ][41] ի Կողբ՝ մղոն[42] Ծ[43]։* 40 *Անտի[44] ի Կոտագեւղն՝ ՃԻ[45]։* 41 *Անտի[46] ի Տփղիք՝ ՃԽ[47]։* 42 *Անտի ի Հնարակերտ[48]՝ Հ[49]։* 43 *Անտի[50] ի Պարտաւ՝ Ճ[51]։*

---

1 *CD* Ճ՝ ի յԵրուսաղէմ (*C* ս^{ուր}բն Երուսաղէմ) *փխ* յԵրուսաղէմ՝ Ճ *(B)*

2 *D չիք* Ի *(BC. D-ի գրիչն այստեղ էլ բաց է թողել տառը՝ վերջում գունաւոր նկարելու համար, բայց մոռացել է անել դա. հմմտ. վերեւում՝ նախ. Ջ.7-ի ծնթ.)*

3 *C* Դւնա, *D* Դըւնա *փխ* Դունա[յ] *(B)*

4 *BD չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ C)*

5 *CD* մղոն (*D չիք* մղոն) Կ՝ ի Բերդկունս (*C* Բերդկաւիս) *փխ* ի Բերդկունս ... Կ *(B)*

6 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

7 *CD* ՃԿ (*C* ՃԻ)՝ ի Պարտաւ *փխ* ի Պարտաւ՝ ՃԿ *(B)*

8 *D* [Ա]նդ[ի] *փխ* Անտի *(BC)*

9 *B* Կասպից *փխ* Կասբից *(վեր.՝ ըստ CD. հմմտ. նախ. Ա.30, 31, Բ.21, Ե.69, 80, 251 եւն)*

10 *CD* Ղ՝ ի ծովն Կասբից *փխ* ի ծովն ... Ղ *(B)*

11 *D չիք* Ի *(BC. տե՛ս 9 ծնթ. վերեւ)*

12 *C* Դւնա, *D* Դըւնայ *փխ* Դունա[յ] *(B)*

13 *B* Նախճեւան *փխ* Նախճաւան *(վեր.՝ ըստ D)*

14 *BD չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ C)*

15 *CD* մղոն (*D չիք* մղոն) Հ՝ ի Նախճաւան (*C* Նեխչաւան) *փխ* ի Նախճաւան ... Հ *(B)*

16 *D* [Ա]նտ[ի] *փխ* Անտի *(BC)*

17 *D* ՃԻ՝ ի Գանձակ Ծահաստան (*C չիք* Ծահաստան) *փխ* ի Գանձակ ... ՃԻ *(B)*

18 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

19 *CD* ՅՀ (*C* Հ)՝ ի Տիզբի (*D* Տապոն) *փխ* ի Տիսպոն՝ ՅՀ *(B)*

20 *D* [Ա]նտ[ի] *փխ* Անտի *(BC)*

21 *CD* Հ (*C* Ց)՝ յԱկոլա (*D* յԱկուղա) *փխ* յԱկողա՝ Հ *(B)* / *A-ում վրիպուած է՝* յԱկոզա

22 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

23 *B* Բսրա *փխ* Բասրա *(վեր.՝ ըստ C)*

24 *CD* ՃԽ՝ ի Բասրա (*D* Պասրայ) *փխ* ի Բասրա՝ ՃԽ *(B)*

25 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

26 *B* Պարսահաեան *փխ* Պարսայ^{ա}եան *(վեր.՝ ըստ նախորդների. հմմտ. վերեւում, նախ. Բ.16, 33)*

27 *CD* Ի՝ ի ծովն Պարսկային (*C* Պարսկաց) *փխ* ի ծովն ... Ի *(B)*

28 *D չիք* Ի *(BC. տե՛ս վերեւում)*

29 *B* Գանձակէ *փխ* Գանձակայ *(վեր.՝ ըստ CD)*

30 *B* Ննուէ *փխ* Նինուէ *(վեր.՝ ըստ D)* / *A-ում եւս վերականգնուած է՝* Նինուէ

31 *CD* ՃԻ՝ ի Նինուէ (*C* Ննէ) *փխ* ի Նինուէ՝ ՃԻ *(B)*

32 *C* ՃԻ՝ ի Մծբին *փխ* ի Մծբին՝ ՃԻ *(B)* / *D չիք* Անտի ի Մծբին՝ ՃԻ *(BC)*

33 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

34 *B* յՈւրհա *փխ* յՈւռհա[յ] *(վեր.՝ ըստ CD եւ նախորդի. տե՛ս նախ. Ջ.17)*

35 *CD* ՃԾ՝ յՈւռհա (*C* ի յՈւռհա) *փխ* յՈւռհա[յ]՝ ՃԿ *(B)*

36 *B* Նախճեւանէ *փխ* Նախճաւանա[յ] *(վեր.՝ ըստ նախորդի. տե՛ս նախ. Ջ.26)*

37 *Արդեօ՞ք վերականգնելի է* յԱրտաւէտ

38 *B* Վանրդանակերտ *փխ* Վարդանակերտ *(վեր. Աբրահամեանի. հմմտ. նախ. Ե.163)*

39 *B* Կասպից *փխ* Կասբից *(վեր.՝ ըստ նախորդների. տե՛ս Ա.30, 31, Բ.21, Ե.69, 80, 251 եւն)*

40 *CD չիք* Ի Նախճաւանա[յ] ... Կ *(3 տող) (B)*

41 *B* Դունա, *C* Դւնա *փխ* Դունա[յ] *(վեր.)* / *D* [Ա]նտի *փխ* Ի Դունա[յ]

42 *BD չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ C)*

43 *CD* մղոն (*D չիք* մղոն) Ծ՝ ի Կողբ *փխ* ի Կողբ՝ Ծ *(B)*

44 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

45 *CD* ՃԻ (*D* ՃԷ)՝ ի Կոտագեղ *փխ* ի Կոտագեւղն՝ ՃԻ *(B. հմմտ. նախ. Ե.178-ի ծնթ.)* / *A-ում վրիպուած է՝* Կոտագեղեւն

46 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

47 *CD* ՃԽ՝ ի Տփղիս (*C* Տփխիս) *փխ* ի Տփղիք՝ ՃԽ *(B)*

48 *B* Հունարակերտ *փխ* Հնարակերտ *(վեր.՝ ըստ C)*

49 *C* Հ՝ ի Հնարակերտ *փխ* ի Հ^{ա}նարակերտ՝ Հ *(B)* / *D չիք* Անտի ի Հնարակերտ՝ Հ *(BC)*

50 *D* [Ա]նտի *փխ* Անտի *(BC)*

51 *CD* Ճ՝ ի Պարտաւ *փխ* ի Պարտաւ՝ Ճ *(B)*

44 *Յերուսաղէմա[յ][1] յԱղէքսանդրիա[2] քաղաք՝ մղոն[3] Ծ[4]:* 45 *Անտի[5] ի Պենտապաւղիս[6]՝ Ռ[7]:* 46 *Անտի[8] մղոն[9] ի Տոիպաւլիս[10]՝ ՅԾ[11]:* 47 *Անտի[12] յԱփրիկէ՝ մղոն[13] ՌՁ[14]:* 48 *Անտի[15] ի Սեփտէ՝ մղոն[16] Ջ[17]:*

49 *Անտի[18] յՈվկիանոս ծովն Անծանաւթ՝ մղոն[19] Ս[20]:*

50 *Կատարեցաւ Մղոնաչափքս[21]:*

1 *B* Յերուսաղէմէ, *D* [Դ]արձեալ յԵրուսաղէմէ *փխ* Յերուսաղէմա[յ] *(C. տե՛ս նախորդը՝ նախ. Զ.22)*

2 *B* յԱղեկսանդր *փխ* յԱղէքսանդրիա *(վեր.՝ ըստ C)*

3 *B չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ C)*

4 *CD* մղոն (*D չիք* մղոն) Ծ՝ յԱղէքսանդրիա (*D* յԱղեքսանդ) *փխ* յԱղէքսանդրիա ... Ծ *(B)*

5 *D* [Ա]նտ[ի] *փխ* Անտի *(BC)*

6 *B* Պենապաւղիս *փխ* Պենտապաւղիս *(վեր.՝ ըստ CD. B-ի գրիչը աւելորդ տառ է գրել ու ջնջել* **ե**-*ի ու* **ն**-*ի միջեւ, իսկ յաջորդ* **ա**-*ն գրել է* **նպ**-*ից վեր)*

7 *CD* Ռ՝ ի Պենտապաւղիս (*D* Պենտապաւլիս), *E* ՅԻ՝ մինչեւ ի Պոնդպաւլիս *փխ* ի Պենտապաւղիս՝ Ռ *(B)* / *E-ն* «յԱնկիրիա»*-ով սկսուած 29 տող պակասից յետոյ (տե՛ս* **մղոն ... մղոն***) ունի արդէն սա (հմմտ. նախ. Զ.12-ի ծնթ.)*

8 *D* [Ա]նտի, *E* Անդ *փխ* Անտի *(BC)*

9 *B չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ E)*

10 *B* Տոիպաւլիս *փխ* Տոիպաւլիս *(վեր.՝ ըստ CDE)* / *A-ում* Տրեպաւղիս է՝ «Բնագրում – «Տոեպաւղիս» *վրիպեալ ծանօթագրութեամբ*

11 *CDE* մղոն (*CD չիք* մղոն) ՅԾ (*C* ԺԾ)՝ ի Տոիպաւլիս (*C* Տրապաւղիս, *D* Տռապաւլիս, *E* Առիպաւլիս) *փխ* ի Տոիպաւլիս ... ՅԾ *(B)*

12 *D* [Ա]նտի, *E* Անդի *փխ* Անտի *(BC)*

13 *B չիք* մղոն *(վեր.՝ ըստ E)*

14 *CDE* մղոն (*CD չիք* մղոն) ՌՇ (*C* ՌՄ, *E* ՌՇ մինչեւ) յԱփրիկէ *փխ* յԱփրիկէ ... ՌՁ *(B)* / *A-ում*՝ ՌՇ

15 *D* [Ա]նտի, *E* Անդի *փխ* Անտի *(BC)*

16 *B* Տեփտէ *փխ* ի Սեփտէ մղոն *(վեր.՝ ըստ CDE. A-ի ծնթ.-ը՝* «Բնագրում – Միփտէ *փոխ* Սեփտէ»*)*

17 *CDE* մղոն (*CD չիք* մղոն) Ջ՝ ի (*E* մինչեւ ի) Սեփտէ *փխ* ի Սեփտէ ... Ջ *(B)*

18 *D* [Ա]նտի, *E* Անդի *փխ* Անտի *(BC)*

19 *B չիք* ծովն Անծանօթ՝ մղոն *(վեր.՝ ըստ CDE)*

20 *CD* Ո՝ յՈվկիանոս ծովն (*D չիք* ծովն) Անծանաւթ, *E* մղոն Ռ՝ մինչեւ յՈվակիանոս ծով Անծանօթ *փխ* յՈվկիանոս ... Ս *(B)*

21 *ACDE չիք* Կատարեցաւ Մղոնաչափքս *(B. D-ն չունի նաեւ յաջորդ բաժինը, բայց ունի աւարտական ընծայագրութիւնը)*

[Է.] 1 Աստղաբաշխական երկրաչափութիւն[22]

2 *Ի հարաւա[յ]ին[23] ծայրէն մինչեւ ցհիւսի՛սա[յ]ին[24] շրջանակն՝ ասպարէզք յիսուն եւ ութ բիւր:*

3 *Ի սրտէ երկրէ մինչեւ յորում բնակեմքս՝ ասպարէզք երկու բիւր, կէս երրեակ, հնգեակ[25]:*

4 *Ի մերմէ բնակութենէս մինչեւ[26] գունդն Լուսնի՝ ասպարէզք իննսուն եւ երեք[27] բիւր, կէս տասնեակ[28]:*

5 *Մինչեւ[29] ցգունդն Փայլածուին[30]՝ ասպարէզք հարիւր ութսուն եւ չորս բիւր, երրեակ, հնգետասնեակ[31]:*

6 *Մինչեւ ցգունդն Լուսաբերին՝ ասպարէզք չորս հարիւր եւթանասուն եւ եւթն բեւր, կէս երրեակ, հնգեակ[32]:*

7 *Մինչեւ ցգունդն Արեգական[33]՝ երեք հազար իննսուն եւ երեք բիւր[34], տասնեակ:*

22 *C* Աւդաչափութիւն, *E* Աստղայբաշխական երկաչափութիւն *փխ* Աստղաբաշխական երկրաչափութիւն *(վեր. Ա. Աբրահամեանի (այսուհետեւ՝ A))*

23 *E* հարաւաին *փխ* հարաւային *(վեր.՝ A)*

24 *E* ցհիւսիւսաին *փխ* ցհիւսի՛սա[յ]ին *(վեր.)*

25 *E* ցգե *փխ* կէս երրեակ, հնգեակ *(վերծանումը՝ A). E-ի բնագիրը նման նշաններով ու համառօտումներով է նաեւ յաջորդի, որը չենք ծանօթագրում)* / *C չիք* Ի հարաւային ... հնգեակ *(5 տող) (E)*

26 *C* ի *փխ* մինչեւ *(E)*

27 *C* ղդ, *E* ղգ *փխ* իննսուն եւ երեք *(վեր.՝ A)*

28 *C* շժ *փխ* կէս տասնեակ *(E. C-ն վրիպում է գաղափարա- եւ պատուոյ նշանները նաեւ ստորեւ)*

29 *C* Եւ մինչեւ *(E)*

30 *E* Փայլածոին *փխ* Փայլածուին *(C. E-ում բառից յետոյ նկարուած է այս լուսատուի գաղափարագիրը, նոյն կերպ է նաեւ ստորեւ, որ այլեւս չենք ծանօթագրում. C-ում նոյն նշաններն ուղղաձիգ շարուած են լուսանցքում)*

31 *C* ճձգ բիւր *փխ* հարիւր ութսուն ... հնգետասնեակ *(E)*

32 *C* ասպարէսք նհե բիւր *փխ* ասպարէզք չորս ... հնգեակ *(1 տող) (E)*

33 *C* յԱրեգականն *փխ* ցգունդն Արեգական *(E)*

34 *E* բեւր *փխ* բիւր *(C)* / *A-ում նախորդը* հնն հարիւր եւ երեք է՝ *փխն.* իննսուն եւ երեք (վղգ)

8 *Մինչեւ ցգունդն Հրատին՝ ասպարէզք երեք հազար վեց հարիւր տասն եւ երկու բիւր*[1]*։*

9 *Մինչեւ ցգունդն Լուսնթագին՝ ասպարէզք*[2] *հինգ հազար երկու հարիւր եւ չորս բիւր։*

10 *Մինչեւ ցգունդն*[3] *Երեւակին*[4]*՝ ասպարէզ[ք]*[5] *տասն հազար եւթն հարիւր վաթսուն եւ ութ բիւր, կէս երրեակ*[6]*։*

11 *Մինչեւ ցութերորդ*[7] *գունդն՝ ասպարէզք յիսուն եւ վեց հազար ինն հարիւր քառասուն եւ վեց բեւր եւ երրեակ*[8]*։*

12 *Թէ հաւատայ ոք վիպասանիս*[9]*։*

13 *Այս քեզ յինէն ընծայ*[10] *գրատրական*[11]*, վերծանեալ*[12] *ի Պորփիւրի Ներգործութենէն*[13]*, եւ գեղգեղեալ ի Պտղոմեական*[14] *Գրամատիկոս*[15] *տառիցն եւ*[16] *ի Բազմավէպ պատմութենէն Պապայ*[17] *Աղէքսանդրացւոյ*[18]*։*

14 *Ո՞ղջ*[19] *լեր ի Տէր]*[20]*։*

---

1 *E* բեւր *փխ* բիւր *(վեր.)* / *C* վող *փխ* ասպարէզք երեք ... բիւր *(1 տող) (E)*

2 *C* Մինչ ի գունդն Լուսնթագն՝ րմղ *փխ* Մինչեւ ցգունդն ... ասպարէզք *(E)*

3 *C* Մինչ գունդն *փխ* Մինչեւ ցգունդն *(E)*

4 *E* Երակին *փխ* Երեւակին *(C)*

5 *E* ասպարէզ *փխ* ասպարէզ[ք] *(վեր.՝ A)*

6 *C* չկթ բիւր *փխ* ասպարէզք տասն ... երրեակ *(1 տող) (E)*

7 *E* ցութերրորդ *փխ* ցութերորդ *(վեր.՝ A)* / *C* ՑԵրեւակէն մինչեւ ցեւթներորդ *փխ* Մինչեւ ցութերորդ *(E)*

8 *E* երրորդ *փխ* երրեակ *(վեր.՝ A)* / *C* ծզռ ճխզ բիւր եւ գ *փխ* յիսուն եւ վեց ... երրեակ *(1 տող) (E)*

9 *D չիք* Աստղաբաշխական երկրաչափութիւն ... վիպասանիս *(29 տող) (E)*

10 *E* ընձայ *փխ* ընծայ *(վեր.՝ A)* / *D* [Ա]յս յինէն ընծայ քեզ *փխ* Այս քեզ ... ընծայ *(E)*

11 *E* գրաւորական *փխ* գրատրական *(D)*

12 *D* զերծանեալ, *E* վերծանել *փխ* վերծանեալ *(վեր.՝ A)*

13 *E* Ներգործութեանէն *փխ* Ներգործութենէն *(D)*

14 *D* գեղգեղիոյ մըղոնական *փխ* գեղգեղեալ ի Պտղոմեական *(E)*

15 *D* Գըրամատիկոս, *E* Գրամարտիկոս *փխ* Գրամատիկոս *(վեր.)* / *A-ում* դրամատիկոս *[°]*

16 *E չիք* եւ *(D)*

17 *E* պատմութէնէն Պապա *փխ* պատմութենէն Պապայ *(D)*

18 *D* Աղեքսանդրացւոյ, *E* Աղէքսանդրացիո *փխ* Աղէքսանդրացւոյ *(վեր., հմմտ. V-ի տեղիները)*

19 *D* [Ո]ղջ *փխ* Ողջ *(E)*

20 *E չիք* ի Տէր *(D)* / *C չիք* Թէ հաւատայ ... ի Տէր *(7 տող) (DE)* / *Քառակուսի փակագծի եւ VS-ի համար տե՛ս վերեւում, նախ. Ե.341-ի ծնթ.*